

Kulkijapoika on nähnyt sen

Kirjoituksia nykyhistoriasta

Toimittaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela

Kulkijapoika on nähnyt sen

Kulkijapoika on nähnyt sen

Kirjoituksia nykyhistoriasta

Toimittaneet

Kimmo Rentola & Tauno Saarela

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
Helsinki 2014

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura

© Kirjoittajat ja toimittajat

Kansi ja taitto Raimo Parikka
Kannen kuva Aleksi Siltala

ISBN 978-952-5976-24-3 (nid.)
ISBN 978-952-5976-25-0 (PDF)

Hansaprint Helsinki 2014

Sisällys

<i>Kimmo Rentola</i> Historiantutkija Mikko Majander	 7
<i>Antti Majander</i> Mikko of Letters	 23
<i>Aleksi Siltala</i> Wie es eigentlich gewesen – 1980-luku Mikko Majanderin elämässä	 28
<i>Pauli Kettunen</i> Sosiaalidemokratia Suomessa	 40
<i>Maria Lähteenmäki</i> Mantere & Sarva, miehet jotka retusoivat Suomen historian pitkän linjan	 54
<i>Jorma Kalela</i> The Linguistic Turn in Retrospect	 75
<i>Jussi Pakkasvirta</i> Latinalaisen Amerikan tutkimuksen historiasta ja monitieteisyydestä	 92
<i>Seppo Hentilä</i> Finland as the First Target of the Hallstein Doctrine	 116
<i>Louis Clerc</i> Des lendemains qui déchantent? Le parti socialiste français après deux ans de présidence Hollande, 2012–2014	 131
<i>Jarkko Vesikansa</i> Taistelu taloudesta	 151

<i>Antti Kaihovaara & Sakari Saaritsa</i>	
Koulutusinvestoinnit, kotitalouksien resurssienjako ja yhteiskuntaluokka 1900-luvun alun Suomessa	 174
<i>Joni Krekola</i>	
Poliittinen historia, romaanitaiteen aputiede	 198
<i>Aappo Kähönen</i>	
Aatteet, konfliktit ja politiikka. Hugo Prattin historiakuva Corto Maltese -sarjakuvissa	 210
<i>Tauno Saarela</i>	
Kuunneltavaa vai tanssittavaa? Jazz, iskelmä ja rock Terässä 1945–1970	 233
Kirjoittajat	 256

Historiantutkija Mikko Majander

Mikko Majander hahmottui näköpiiriini 1980-luvun lopulla Työväen arkistossa, jossa hän teki graduaan. Tukka kuin nuorella Bob Dylanilla, spittarit, mustat pillifarkut – miten tuollainen rockkukko voi noin uppoutua *sosiaalidemokraattien* arkistopapereihin? Luulisi kiinnostuksen suuntautuvan aivan toisaalle. Niin toden totta suuntautuikin, mutta *myös* tuohon suuntaan. Väärin arvioin myös habituksen: siinä olikin jazzmies.

Meni monta kertaa arkistossa ettei puhuttu mitään, kumpikin vain teki työtään hiljaisessa huoneessa, minä Karkkilan historiaa. Mikko on sosiaalisesti luonteva ja kyvykäs, mutta myös pidättyväinen ja kohtelias eikä tuppaudu. Kohteliaisuus olikin suunnilleen ainoa moite, jonka vastaväittäjä Henrik Meinander vuosia myöhemmin sai läpi Majanderin suojauksesta, vähän provosoidulla: ”Uskallatteko olla eri mieltä kuin professori J. Nevakivi?” Väittelijä vakuutteli, että painotuseroja oli, esimerkiksi sotakorvausten merkityksen arvioinnissa.¹ Oli kai muutakin, mutta enempää hän ei halunnut sanoa.

Majanderin myöhemmän kertoman mukaan hän ja muut 1985 aloittaneet poliittisen historian opiskelijat tiesivät elävänsä historiallista aikaa. *Paasikiven päiväkirjat* paljastivat Suomen linjan yöpuolen, Neuvostoliitossa tuli valtaan Gorbatšov ja alkoi *glasnost*, julkitulojen aika, jolloin totuuksia ensin tihkui ja lopulta tulvi esiin. Melkein kuin itsestään kiinnostus kohdistui ”kylmään sotaan, isoon ilmiöön, joka veteli viime henkosiaan.”² Ja niin kuin usein jonkin loppuessa, uusin silmin nähtiin myös sen alkaminen.

Opinnäytteiden pitkä marssi

Majanderin pro gradu valmistui 1990. Aiheena oli Suomen SAK:n hankala asema, kun kylmä sota jakoi kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen kahteen leiriin.³ Päällimmäisenä työssä näkyi tekijän intohimo historiaan, lähteisiin ja tulkintoihin, historian merkitykseen tässä päivässä. Tämä oli jotain aivan muuta kuin väsyneen kollegan – alan professorin – tokaisu: ”Voin kyllä sanoa, että historia ei mua kiinnosta.”⁴

Tätä nuorta miestä kiinnosti. Jo gradussa erottuivat selkeästi tutkijan intohimon pääkohteet: kansainväliset suhteet, sosiaalidemokratia, kylmä sota, 40-luku. Kolme neljästä samoja kuin minulla, joten puhuttavaa riitti kun alkuun päästiin. Neljännen teeman kohdalla täydensimme toisiamme: minulla kommunismi, hänellä sosiaalidemokratia. Tässä sain kohdata varsinaisen rareiteetin: intellektuelli, jonka intohimo kohdistui sosiaalidemokratiaan, vieläpä sen perinteiseen mainstreamiin. Siihen mennessä tutut SDP-henkiset intellektuellit olivat kaikki kallellaan vasemmistosiipeen tai ainakin poseerasivat niin.

Majander ei ollut eikä ole pukari eikä edes puolueen jäsen, vaan nimenomaan tutkija, joka on aina tarkastellut myös SDP:tä analyttisin silmin, mutta suistumatta intellektuellien itsetarkoitukselliseen besserwisseröintiin. Hänessä on onnistunut se, mitä Max Weber piti vaikeana saada aikaan, ”miten kuuma intohimo ja viileä suhteellisuudentaju voidaan pakottaa yhteen ja samaan sieluun?”⁵ Kommunismi ei aatteena eikä etenäkään käytäntönä liene Majanderia koskaan puhutellut, mutta myös sen piirin elämäntapakokeilujen ja kulttuurin ilmiöt kyllä herättivät mielenkiintoa, Kollontai, Neruda, Majakovski.⁶

Gradunsa voimalla Majander pääsi poliittisen historian assistentiksi, jossa tehtävässä meni runsas vuosikymmen. Kuten tavallista, assistenttuuri hidasti opinnäytteiden valmistumista, mutta toisaalta siinä rakentui tutkija- ja opettajapersoonallisuus ja joka suuntaan haaroittuva verkosto. ’Vuoden opettajan’ legendaarisen proseminaarin kasvatteja tulee vastaan tutkijoina, journalisteina, virkamiehinä. Jokainen heistä muistaa historian tulikasteensa

Assistentti Mikko Majander pohdiskelee 60-lukua seminaarissa 1990-luvun alussa. Kuva: Kansan arkisto.

muurien murtumisen, reikälippujen ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisinä nopeina vuosina.

Itäisen Saksan valtion sopiva katoaminen Euroopan kartalta säästi Majanderin DDR-yhteistyöltä, joka oppiaineessa aiemmin oli tiivistä.⁷ Ikä säästi hänet tutkijana myös 70-lukulaisilta yrityksiltä päkistää historia marxismin teoriamuottiin. Se yritys johti monesti – joskaan ei aina – laihoihin ja kaavamaisiin tuloksiin. Osmo Jussila on varmaan syystä itesesensuroinut laatimansa marxilaisen Suomen historian, joka monisteena oli aikoinaan kuuluisa *samizdat*. Marxia itseään epäilisin Majanderin kyllä jonkin verran lukeneen, lukumies kun on, ainakin *Brumairekuun* tyyliä historiaesseitä, joissa Marx on parhaimmillaan.

Gradusta jalostui lisensiaattityö (1997), jonka muoto oli Majanderille sittemmin tyypillinen mutta poliittisessa historiassa vielä harvinainen: viisi tutkielmaa. Siitä meni vielä seitsemän

vuotta väittelyyn, sillä tutkija hioi ja hioi, antoi aineiston muhia, kypsä ja tekeytyä, julkaisi vielä yhden artikkelin ja sitten vielä yhden, kunnes niitä oli kaikkiaan *kaksitoista*. Nykysäännöt sallivat väittelyn kirjalla, johon on koottu *kolme* tieteellistä artikkelia ja niiden yhteenvedo. Kun historia ei ole nuorten nerojen laji, Majander ei selvästikään halunnut olla liian nuori kirjoittamaan historiaa, niin kuin Leon Battista Alberti arvioi itsensä.⁸ Kun Mikko viimein vei nippunsa tiedekuntaan esitarkastusta varten, merkitsin että ”ei pystynyt enää estämään sitä.”⁹

Kypsä väitöskirja

Väitöskirjan otsikoksi tuli *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Nostaakseen vaikeusastetta Majander päätti tehdä kaksi versiota: varsinainen väitöskirja sisälsi alkuperäiset erikieliset artikkelit sellaisenaan ja niiden laajan yhteenvedon, mutta Suomalaisen kirjallisuuden seuran sarjaan tuli virtaviivaistus, jossa artikkeleista jalostui kohtalaisen yhtenäinen ja kokonaan suomenkielinen esitys.

Ensimmäisen artikkeliväitöskirjan oppiaineessa tehnyt joutui argumentoimaan valintansa puolesta: ”Artikkelimuoto (...) antaa notkean mahdollisuuden seurata levotonta mielikuvitusta ongelmakeskeisesti, ilman että jostakin aihealueesta tai ajanjaksoista pitäisi sanoa kaikki.” Toisaalta artikkelien suuri määrä vei yhteen koottuna kyllä lähelle ’kaiken’ sanomista. Majander väyläytti muodonvalintansa taustalla postmodernia sukupolveaan, jota ”kiinnostaa historian monikerroksellisuus ja näkökulmien vaihtelu – siis irtautuminen yhdestä oikeasta historiasta. Missään tapauksessa en kuitenkaan hyväksy postmodernia äärirelativismia. Pluralistinen ote ei siedä sen kevyempää lähdekritiikkiä tai huolettomampaa tutkijanotetta kuin mikään muukaan ote.”¹⁰

Isosta kirjasta voi nostaa esiin ensin Majanderin kyvyn tarttua suurimpiin kysymyksiin ja ennakkoluulottomuuden ajatella uudelleen sellaista, minkä moni ottaa annettuna ja tunnettuna.

Ainakin periaatteen tasolla suuri kysymys on periodisaatio: mikä on jonkin aikakauden luonne? mistä se alkaa ja mihin päättyy? miksi juuri silloin? Suomen sodanjälkeisen poliittisen historian periodisaatio jähmettyi jo 1950-luvun puoliväliin mennessä Lauri Hyvämäen lanseeraamaan käsitteeseen ”vaaran vuodet 1944–1948”,¹¹ jota sitten lähes kaikki ovat soveltaneet. Vuoden 1944 osalta Majander korosti katkoksen suhteellisuutta; jos verrattiin muihin maihin, Suomessa ”jatkuvuus voitti katkoksen.”

Vuoden 1948 kohdalla argumentti oli drastisempi. Majander selitti, että labiili vaihe kesti paljon pitempään, vähintään alkukeksään 1950, jolloin Neuvostoliitto ensi kertaa sodan jälkeen hyväksyi sellaisen Suomen hallituksen (Kekkonen), jossa kommunistit eivät olleet mukana. Senkin jälkeen tuli vielä Korean sodan volatiili alkuvaihe, joka heijastui myös Kremlin Suomen-politiikkaan. Vakuuttava argumentointi ei kenties ole kantautunut aivan kaikkien silmiin, koska Majander ajoi rauhallisesti argumentin paljaalla voimalla, polemisoimatta erityisesti ketään vastaan. Jotkut höyhensarjalaiset kuvittelevat, että jos haastaa räksyttävään sävyyn jonkun kovan nimen, tässä vaikka Tuomo Polvisen, nousee itsekkin ikään kuin samaan kehään. Turha toivo, ei se niin mene.

Toinen korostus ja havainto on pohjoismaisuus, jonka Majander nosti väitöskirjansa otsikkoon kansandemokratian vastakohdaksi ja vastaukseksi siihen paljon puituun kysymykseen, miksei Suomesta tullut kansandemokratiaa. Noin tiivis vastaus vaatii lisäselvittelyä, jota laajassa väitöskirjassa paljon saadaankin. Kiteytyksenä se toimii loistavasti. Suomenkielisten nykyhistorioitsijoiden joukossa Majander on johtavia pohjoismaisuuden ymmärtäjiä ja tulkitsijoita, paljolti syvällisen sosiaalidemokratian tuntemuksensa ansiosta. Sen se näet vaatii.

Pohjoismaisuudesta on lyhyt askel koko kansainvälisten suhteiden näkökulmaan. Majander on sitä mieltä, että Suomi voidaan integroida osaksi kansainvälistä historiaa, ”suomalaisen *Sonderwegin* ei tarvitse tehdä maasta marginaalista kuriositeettia.”¹² Hän kuuluu niihin tutkijoihin, jotka pystyvät katsomaan Suomea myös ulkopuolelta, ei vain subjektina vaan myös muiden objektina, jos edes objektina, jäämättä kaluamaan sitä, mitä

”me” olemme tahtoneet, tehneet ja tunteneet. Tuo terminologia muuten olisi yksi ero mainittuun J. Nevakiveen, joka entisenä diplomaattina puhuu luontevasti ”meistä” puhuessaan Suomen valtion- tai sodanjohdosta. Tämä ei tarkoita sitä, ettei Nevakivellä olisi kansainvälistä näkökulmaa.

Historiantutkimuksessa tuppaa olemaan niin, että toisaalta on työmuurahaisia, jotka raatavat arkistoissa ja kuurnitsevat detaljeja, ja sitten on teoriaherroja (ja jokunen rouvakin), jotka ajattelevat korkeammissa sfääreissä likaamatta käsiään kuokanvarressa. Eniten sitä kuitenkin arvostaa sellaisia, joilla on ajattelua, yleistyksiä ja suuria kaaria, niin kuin edellä vilautettiin, mutta toisaalta myös ankaraa raadantaa ihan itse alkuperäisen aineiston rYTEIKÖISSÄ. Majander työskenteli väitöskirjaansa varten kahdeksan maan arkistoissa, ja voi lyödä vetoa että oli päiviä joina hän sydäimestään yhtyi Lawrence Stonen huokaukseen, että ”archival research is a special case of the general messiness of life.”¹³ Mutta toisaalta näkee sen nautinnon, mikä tulee löytämisestä, perehtymisestä, punnitsemisesta kaikessa rauhassa, sinnikkyiden tuomasta ymmärryksestä ja järjestyksestä, aikalaislähteiden lumosta ja todistusvoimasta.

Oxford ja esseen

Assistenttikausien välillä Majander hankkiutui sapattivuodelle 1995–96 Oxfordin yliopiston St Antony’s Collegeen. Se kausi toi Britannian paremmin tutkijankatseen piiriin, mutta tärkein vaikutus oli sittenkin toisaalla.

Jo hapuiltu tai haaveiltu suunta historiaeseen pariin näet loksahti siellä paikoilleen. Eväinä Helsingistä oli akateemisten opettajien jatkuva kolumnointi ja ainejärjestölehti *Poleemin* perinne, ja paikan päällä Oxfordissa sai uppoutua anglosaksisen esseen elinvoimaan, Isaiah Berlinin traditioon. Alan Bullockin hän tapasikin, Timothy Garton Ash oli parhaassa vedossa Itä-Euroopan murroksen historiaesseistinä, mutta varsinaiseksi esikuvaksi nousi Tony Judt (1948–2010), joka massiivisen lukeneisuutensa

pohjalta liikkui suvereenin vaivattomasti kulttuurin ja politiikan teemoissa.¹⁴ Kypsan Judtin aatteetkin (oman määritelmänsä mukaan ”a universalist social democrat”¹⁵) osuivat lähelle.

Kenties suuntautumiseen kohti esseitä vaikutti myös kaupungissa talvet oleskellut Pekka Suhonen (1938–2011), viime vuosikymmenten kirkkain suomalainen kulttuuriesseisti.¹⁶ Hän asui melkein naapurissa ja teki usein kävelyjä jokivarteen, kun Mikko irvisti St. Antony’sin soutujoukkueessa.

Historiaesseestä tuli Majanderin leipälaji, tosin ’leipä’ tässä vain vertauskuvallisessa mielessä. Sekä aiheiden että mittojen suhteen kirjo on ollut laaja, kolmen liuskan kolumneista sadan sivun tutkielmiin. Laji sallii kulttuurin ja politiikan kytkemisen toisiinsa, ajatuksen hyppelyt ja rönsyt, teeman- ja rytminvaihdokset, laajat kaaret mutta myös tiukat kiteytykset. Majanderista kehittyi mestari, jonka veroisia ei historia-alalla juuri ole.

Osa pitkistä esseistä on täysiä historiantutkimuksia, etenkin artikkelit Väinö Tannerin symbolimerkityksestä,¹⁷ sodan ajan pitkästä parlamentista¹⁸ sekä vuoden 1956 presidentinvaalista.¹⁹ Näissä Majander osoitti paitsi kirjoittajan kykyään myös taitoaan löytää läpikotaisin tutuista aihepiireistä jotain aivan uutta joko katsomalla uudesta näkökulmasta tai sitten kaivautumalla lähteiden lähiluennalla siihen, missä vaiheessa erilaiset myytit ja luulot ovat syntyneet ja lähteneet kiertämään, kunnes niistä on tullut kaikkialla toistettuja totuuksia.

Edellistä vaihtoehtoa edusti Eduskunnan historiатеos, jossa Majander toi tarkasteluun kansanedustajien henkilökohtaiset menetykset sodassa, useimmiten tietysti pojan tai poikien kaa-tumisen. Se toi tuttuun aiheeseen uuden ja voimakkaan draaman kaaren.

Vuoden 1956 presidentinvaalin tarkasteluun tuoreuden puolestaan toi se vaiva, jolla Majander kaivoi eri kerrostumien alta alkuperäisen tapausten kulun ja tuoreeltaan muistiin merkityn. On suorastaan hämmästyttävää, miten paljon sellainen avaa, jos aihe on kirjoitettu umpeen.

Samalla tavalla Majander kuori Neuvostoliiton ja kommunistien Tanner-vihan kerroksia. Tässä tematiikassa on nähty Tanne-

rin rehabilitointia, eikä sitä voi kiistää, mutta palavimmin sellaisen intressin innostamina ovat askaroineet muut. Majander tulee sukupolvesta, jonka ei alun alkaenkaan tarvinnut enää piitata Stalinin senttareiden aikoinaan lyömästä stigmasta. Ei tarvinnut pyydellä anteeksi, vaan stigmaa saattoi jo tarkastella vailla huonoa omaatuntoa ja rauhallisesti, ottaa selvää, mistä ja milloin se tuli.

Viime aikoina ja alituisen aikapaineen kanssa painiessaan Majander on kehittänyt hyvin lyhyttä esseettä, kolumnin mittaista. Lyhyys ja tiheys, mutta silti oikukkuutta ja rytminvaihdoksia – onnistuessaan sellainen toimii hienosti.²⁰ Tekijästä on tullut nimi, kuten näkyy erään kirjablogistin odotuksista: ”Ehkä tietokirjapuolen listan ensimmäisenä kiinnitin kuitenkin huomioni Mikko Majanderin esseekokoelmaan Lukemisen hulluus, joka jo nimellään puhuttelee ketä tahansa kirjallisuutta harrastavaa. Alaotsikossa sen luvataan sisältävän esseitä kirjallisuudesta ja musiikista, ja koska kirjoittajana on poliittisen historian tutkija, kiinnostavuus on jokseenkin varmaa.”²¹

Tyyli

Esseissä olennaista on tyyli. Väitöskirjasta Henrik Meinander huomautti, että työtä luonnehti ”chandlermaisen kovaksikeitetty tyyli, joka on jo pitemmän aikaa ollut poliittisen historian edustajille tyypillistä ja selittää miksi heidän kirjojaan luetaan niin paljon.”²² Vertauskuva ei ehkä täysin osu sen paremmin poliittisen historian edustajiin yleensä kuin Majanderiin erityisesti, mutta tyylin vaikutuksen se kyllä näyttää. ”Historioitsijankin kannattaa satsata tyyliin, lukijan viettelemiseen”, on Majander itsekkin päättänyt suustaan.²³

Majander jakaa ilman muuta sen perinteisen ajatuksen, että huonosti ilmaistu on huonosti ajateltu, ”inarticulacy surely suggests a shortcoming of thought”, niin kuin Tony Judt muotoili. Tuo nyt on yleinen ajatus, sikäli kun jotain ajatellaan, mutta Majander jakaa myös Judtin asenteen toisen ja harvinaisemman

puolen: epäilevän suhtautumisen liian hiottuun eleganssiin, sujuvuuteen ja retorisiin temppuihin. Judt kertoi nuorena lumoutuneensa iäkkään trotskilaisen Isaac Deutscherin luentosarjasta Cambridgessä, aiheena Venäjän vallankumous. ”The form so elegantly transcended the content that we accepted the latter on trust.” Vai vuosia päästä lumouksesta ja huomata, että esitys oli enemmän fantasiaa kuin Neuvostoliiton historiaa. Judt päätyi päättelämään, että ”sheer rhetorical facility, whatever its appeal, need not denote originality and depth of content.”²⁴

Muistan hyvin Majanderin kommentit väitöskirjani (1994) tyylistä. ”Kyllähän tuo Rentolalla vielä menee”, hän sanoi, ”mutta entä jos tuota ruvetaan matkimaan?” Hänen mielestään ’Rentolan koulukunta’ oli tapettava alkuunsa, ennen kuin sellaista ehtisi syntyäkään. En osannut sanoa siihen oikein mitään, mutta kieltämättä kysymys on sittemmin palannut mieleen, eikä vain yhden kerran. Mitä mahdollista olla päästämässä irti? Moni mopo on lähtenyt käsistä.

En muista, että Majanderin tyyli olisi koskaan ryöstäytynyt käsistä. Se on kirjallisesti sivistynyttä, kekseliästä mutta ei temppuilevaa, ja tyylikorva on absoluuttinen, ei floppeja eikä tyhmiä metaforia, ei liioittelua eikä hehikutusta. Jo aika nuorena kirjoittajalla oli tyyliissään sellaista seesteisyyttä ja turhan karsitumista pois, mikä useimmiten nähdään ns. kypsän tyylin tunnusmerkeiksi.

SDP:n historia

Väitöskirjan jälkeen Majander oli useita vuosia Suomen sosialidemokraattisen puolueen historiankirjoittajana, tehtäväänään jatkaa Hannu Soikkasen massiivista trilogiaa tuottamalla nide tai kaksi vuosista 1952–75. Käytännössä työ piti alkaa syksystä 1944, sillä Soikkasen kolmannen osan jälkeen on tullut niin paljon uutta aineistoa ja tutkimusta.

Majanderilla oli hyvät pohjat ja hän ryhtyi työhön tarmolla, luki entistäkin enemmän ulkomaista tutkimusta rakentaakseen pohjaa vertailulle, raatoi arkistoissa, ryhtyi jo julkaisemaan ai-

hepiiristä.²⁵ Mainittu satasivuinen artikkeli vuoden 1956 presidentinvaalista kelpaisi melko suoraan historiateokseen, samoin *Demokratiaa dollareilla*, jossa Majander selvitti SDP:n aikoinaan saamaa salaista amerikkalaista ja muuta rahoitusta. Kirjan rungoksi löytyi Tukholmasta SDP:n taloudenhoitajan aikoinaan tallettama aineisto. Tematiikan ja etenkin CIA:n esiintuloa ymmärtääkseni arasteltiin SDP:n johtotasoilla, mutta siitä ei sitten koitunutkaan puolueelle mitään olennaista poliittista haittaa, pikemminkin päinvastoin.

Itse pääteosta, suomalaisen sosiaalidemokratian historiaa, ei kuitenkaan ole kuulunut.

On muutama sellainen historioitsija, jolta tilattu teos tulee täysipainoisena ja vieläpä määräaikaan mennessä. Mutta ehkä tumpi on tilanne, että määräaika lähestyy tai umpeutuu eikä teksti ole vielä valmis. Historiantutkimus on työlästä ja hidasta, niin kuin jokainen vakavissaan yrittänyt pian huomaa. Usein tekijä työn saadakseen suostuu epärealistisen tiukkaan aikatauluun, jolloin toisinaan voi saada lisäaikaa. Mutta sekin kuluu nopeasti.

Tuossa tilanteessa tutkija tavallisimmin runttaa kasaan sen mitä saa kokoon, tavoittelematta tieteellistä huipputasoa ja sitotellen aukot umpeen. Teos tulee hieman myöhässä, mutta tulee.²⁶ Joku toinen panee kansiin suunnitelmia, prosessin kuvailua, ideoita ja luonnoksia ja ilmoittaa tilaajalle, että kas tässä se mitä pyysitte, olkaa hyvä. Ei se aivan väärin ole, ideat saattavat olla nerokkaita ja prosessin kuvaus arvokkaampi kuin mahdollinen lopputulema.

Kolmansilla ei ole lopulta mitään tai juuri mitään. Alkoholin riivaama Seppo Toiviainen lupaili vuosikausia suurta pääteostaan Hegelistä. Kun hän kuoli, tekstiä löytyi kuutisen liuskaa.²⁷ Siinä ei ollut tilauksesta kysymys enkä sano tätä yhtään pilkalla, vaan suru sydämessä. Samoin kävi Matti Viikarin monesti mainitsemalle suurtyölle Adam Smithistä ja Skotlannin valistuksesta.²⁸ Ja nämä kumpikin olivat parhaan tason intellektuelleja, jotka varmaan näkivät teoksensa hahmon, mutta paperille sitä ei enää saanut. Vastaavia, joskin harvoin näin rajuja, tapauksia tunnetaan tilaustutkimusten alueelta.

Majander ei lähtenyt millekään näistä kolmesta tiestä. Kun hän on aina tehnyt työnsä aineiston ja ideoiden ehdoilla, viettelemällä eikä runnomalla, tyytymättä puolitekoiseen, jossain varmaan elää vielä toive, että esiin kasvaisi hänen omat mittansa täyttävä työ SDP:n historiasta.

Jos viipymisen syitä etsii itse aihepiiristä, yksi kompastuskivi on puoluehajaannus, joka tuli heti vastaan. Vanhana tekijänä Hannu Soikkanen ymmärsi lopettaa juuri sen aattoon. SDP:n hajaannukseen kai aikoinaan tyssäsi Lauri Haatajan tutkijantaival ja ehkä pari muutakin uraa. Se oli niin monikerroksinen ja mutkikas tapahtumasarja, on kylmän sodan sisä- ja ulkopoliittikkaa, on puolue, urheilu, ammattiyhdistykset ja mitä muita foorumeita, on toimijoiden puolenvaihdoksia ja hyvin erilaisia vaiheita. Tutkija joutuu jonglöörinä pitämään monta palloa ilmassa. Vaikka myöhempi kommunistien hajaannuskin oli mutkikas, oli erojakin. Ulkopoliittisia ilmansuuntia oli siinä vain yksi, SKP ei kontrolloinut sellaista määrää työväenjärjestöjä ja laitoksia, ja sen kiistan osanottajat pysyivät pitkään kerran omaksumallaan kannalla.

Kenties isompi kompastuskivi on tutkijan mentaliteetti. Majander ei ole ison kirjan, tarkemmin sanottuna monografian miehiä, toisin kuin useimmat suomalaisen historian jyytäjät. Tiukasti ottaen hänen ainoa varsinainen monografiansa, siis yhden ja saman teeman tarkastelu alusta loppuun, on *Demokratiaa dollareilla*. Onkohan toista historia-alan dosenttia, jolla olisi vain yksi monografia? Majanderin oppi-isä näyttäisi olevan antiikin Kallimakhos,²⁹ joka hyljeksi jaanausta. *Mega biblion, mega kakon*, hän sanoi: iso kirja, iso munaus.

Kysymys ei Kallimakhoksellakaan ollut siitä, ettei olisi syntynyt tekstiä. Väitetään että hän julkaisi 800 nimikettä, joista on säilynyt lähinnä runoja ja epigrammeja. Toisinaan hänen tekstinsä hyppelehtii levottomasti, vaikka kirjoittaja oli järjestyksen mies, joka ensimmäisenä keksi panna Aleksandrian kirjaston teokset aakkosiin tekijän mukaan. Periaate on vielä 2300 vuotta myöhemmin voimassa Majanderin työhuoneen hyllyssä.

Ajatuspaja / Academia / Eurooppa

Nykyään Majander on Kalevi Sorsa –säätöön toiminnanjohtaja, siis ajatuspajassa, ja järjestänyt kiinnostavia tilaisuuksia, avointa mielipiteiden vaihtoa ja paljon muutakin. Samalla hän jatkaa terävänä ja viileänä aikalaiskommentaattorina. Toisinaan paluu akateemiseen maailmaan kyllä polttee.

Petroskoilainen kollega ja ystävä Ilja Solomeštš sanoi kerran, että ihmisen elämä jakautuu kahtia: aikaan ennen käyntiä Solovetskin luostari- ja vankileirisaarella Vienen merellä ja aikaan sen jälkeen. En tiedä, onko Majanderin elämässä yhtä selkeää vedenjakajaa, mutta jonkinlainen *Sattelzeit*³⁰ hänellä tuntuu olevan käsillä.

Eurooppa? En ole vihkiytynyt Sorsa-säätöön verkostoihin, mutta kyllä huomannut, miten kotonaan Majander on eurooppalaisissa kontakteissa, tuntee taustat joka maasta,³¹ tietää mistä tai kenestä ja miksi kukin säätö on saanut nimensä, osaa kieliä ja kulttuureita. Alan mahtitekijä on Friedrich Ebert Stiftung, jolla on mammuttimaiset resurssit ja toimintaa 80 maassa. Majanderille ei tuota vaikeuksia ymmärtää, mitä viestii Weimarin tasavallan ensimmäisen presidentin nimi. Alan säätöiden Eurooppaverkostoa vetää Italian entinen pääministeri Massimo D'Alema, jonka vaiheissa näkyy, millainen kestävyyslaji politiikka on. Näin hänet jo 70-luvulla, kun hän oli Demokraattisen nuorison maailmanliiton johdossa ja vuosikymmenen lopulla Italian kommunistipuolueen kärkimiehiä. Toisinaan tuntuu, että 1900-luvun historian käänteet ovat liian jyrkkiä ihmiselämän pituuteen nähden.

Tekisi mieli saada joskus lukea Majanderin historiaesseyt Euroopasta. Jopa matkakuvauksen formaatissa on onnistuttu: Claudio Magris ja *Tonava*, ja nyttemmin hollantilainen Geert Mak. He eivät ole ammattitutkijoita, mutta eivät paljaita journalistejakaan; välimaastossa tämä kaksikko “address questions that are at least as valid, use methods that are at least as interesting, and have audiences that should be taken at least as seriously as those of academic historians.”³² Makin pieni kirja Istanbulin sillasta yli

Kultaisten sarven on lumoava, eikä huonona voi pitää massiivista yritystä hahmottaa Euroopan 1900-luku käymällä joka paikassa, jopa Helsingissä saakka. Opuksessa on sekä isoja kaaria että silmää detaljeille, sellainenkin pala kuin 50-luvun alussa Euroopan hiili- ja teräsyhteisössä palvelleen virkamiehen haastattelu. Luxemburgin rautateiden entisessä pääkonttorissa ensimmäisiä eurobyrokraatteja oli tusinan verran. Siitä on tultu melkoinen matka.³³

Ehkä Majander kuitenkin menisi tutkimusesseen suuntaan. Hän pilkkaa mielellään saksalaisten raskassoutuista perusteellisuutta verrattuna englantilaiseen ajatuksen lentoon ja tyylin ilmapuuteen, mutta kyllä hänen esseilleen löytyisi mainiota raaka-ainetta sellaisista raskaan sarjan näytöistä kuin Heinrich August Winklerin teos Saksan erityistiestä tai Jürgen Osterhammelin aivan uudenvuoden 1800-luvun historia, muodikkaan globaalihistorian komein esitys. Tai jos itää kohti mennään, Karl Schlögel, jonka lähtökohtana dramaattisen vuoden 1937 neuvostopääkaupungin kuvauksessa on Mihail Bulgakovin *Saatana saapuu Moskovaan*. Juuri politiikan ja kulttuurin limittäminen on Majanderin vahvinta aluetta.

Jäädään odottamaan. Ehkä hän meneekin jonnekin aivan muualle, sinne päin missä tummuu yö ja kuuluu saksofoni.

Viitteet

- 1 Tekijän muistiinpanot Mikko Majanderin väitöstilaisuudesta 11.9.2004 väitöskirjan kappaleen sisäkannessa.
- 2 Mikko Majanderin haastattelu, Tapio Ollikainen, 'Politiikkaa, jazzia ja elävää historiaa', *Yliopisto* no. 2, 2014.
- 3 Mikko Majander (1990) 'Internationaalien välissä: SAK ja kylmä sota kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä 1947–51', Poliittisen historian pro gradu, Helsingin yliopisto, Kaisa-kirjasto.
- 4 Tekijän muistiinpano keskustelusta 6.5.2006.
- 5 Max Weber (2009 / 1919) *Tiede ja politiikka: Kutsumus ja ammatti*. Suom. Tapani Hietaniemi ja Riitta Hannula (Tampere: Vastapaino), 128–9.

- 6 Asenne muistuttaa, toki *mutatis mutandis*, sitä minkä nuori Bob Dylan omaksui odotellessaan tyttöään Brechtin ja Weillin näytelmän harjoituksista Theatre de Lysissä New Yorkissa. Dylan pysytteli erossa tekstin ideologiasta ytimestä, mutta kuunteli avoimin mielin ja tunnusti myöhemmin, että ilman balladia merirosvo-Jennystä ei ehkä olisi tajunnut, että on mahdollista kirjoittaa sellaiset kappaleet kuin 'A Hard Rain's A-Gonna Fall' tai 'It's All Right Mama (I'm Only Bleeding)'. Bob Dylan (2004) *Chronicles*. Volume One (New York: Simon & Schuster), 276, 287.
- 7 Negatiivista kommentointia suomalaisesta DDR-ryhmästä ks. Matti Klinge (2005) *Rooma, Moskova, Sesenheim: Päiväkirjastani 2004–2005* (Helsinki: Otava), 56–7.
- 8 Anthony Grafton (2009) *World Made by Words: Scholarship and Community in the Modern West* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press), 43.
- 9 Tekijän muistiinpano 2.12.2003. Mentiin siitä sitten lounaalle tiedekunnan opintosihteerin kanssa. Virkanainen mainitsi erityisesti tulevan väittelijän laventelinsiniset silmät.
- 10 Mikko Majanderin haastattelulausunto, Jussi Vauhkonen, 'Pohjoismaasta ei tullut kansandemokratiaa', *Ennen ja nyt* no. 3, 2014, <http://www.ennenjanyt.net/3-04/majander.htm>.
- 11 Lauri Hyvämäki (1954) *Vaaran vuodet 1944–48* (Helsinki: Otava).
- 12 Mikko Majander (2004) *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), 130.
- 13 Sit. Jon Wiener (2005) *Historians in Trouble: Plagiarism, Fraud and Politics in the Ivory Tower* (New York: The New Press), 210. – "Aloin vihata arkitomateriaalia, yksityiskohtia, keskeneräisyyttä, vajautta, menneisyydessä vallinneen järjestyksen sattumanvaraisuutta ja sirpaleisuutta, materiaalin ristiriitaisuutta ja harhaanjohtavuutta." Juha Seppälä (2012) *Mr. Smith*. Romaani (Helsinki: WSOY), 62.
- 14 Mikko Majander (2010) *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskoira: Historiaesseyitä* (Helsinki: Siltala), 8–11; tässä ja jäljempänä myös Juhana Aunesluoman tekijälle antamia tietoja Oxfordin vaiheesta.
- 15 Tony Judt, 'Kibbutz', *The New York Review of Books*, 11 Feb 2010, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2010/feb/11/kibbutz/>
- 16 Pekka Suhonen (1973) *Delfiini ja muita esseitä* (Helsinki: Otava); sama (1998) *Yöllä he menivät uimaan ja muita kirjoituksia* (Helsinki: Otava); Pekka Tarkka (2011) Pekka Suhosen nekrologi, *Helsingin Sanomat* <http://www.hs.fi/muistot/Pekka+Suhonen/a1364354654437>
- 17 Mikko Majander (1998) 'Sota-Tannerin synty', teoksessa *...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa*, toim. J. Selovuori (Helsinki: WSOY), 322–52; sama (2002) 'Tanner-viha ilman naamioita', teoksessa *Työväki ja tunteet*, toim. E. Katainen ja P. Kotila (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura), 197–250.

- 18 Mikko Majander (2006) 'Pitkä parlamentti 1939–1945', teoksessa Mikko Majander, Vesa Vares & Mikko Uola, *Kansanvalta koetuksella, Suomen eduskunta 100 vuotta*, osa 3 (Edita), 265–335.
- 19 Mikko Majander (2010b) 'Paasikivestä Kekkoiseen', saman tekijän teoksessa *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskaira: Historiaesseitä* (Helsinki: Siltala), 71–185.
- 20 Ks. Mikko Majander (2014) *Lukemisen hulluus: Esseitä aikamme kulttuurista* (Helsinki: TSL & Into).
- 21 Nimim. Kirsimarian blogikirjoitus 'Kommentteja kirjasyksyyn', 18.8.2014, <http://kirsimarsia.wordpress.com/2014/08/18/kommentteja-kirjasyksyyn>
- 22 Tekijän muistiinpanot Mikko Majanderin väitöstilaisuudesta 11.9.2004.
- 23 Em. Majanderin haastattelu, *Yliopisto* no. 2, 2014.
- 24 Tony Judt, 'Words', *The New York Review of Books* Blog, 17 June 2010, <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2010/jun/17/words/> Deutscherin Trevelyan-luennot julkaistiin tuoreeltaan suomeksi nimellä *Venäjän vallankumous jatkuu yhä* (suom. Jaakko Tervasmäki, WSOY 1967). Elegantin Taskutieto-sarjan nide näkyi aikoinaan monen nuoren vasemmistolaisen kirjahyllyssä, kansikuvana Dmitri Moorin suggestiivinen juliste Venäjän kansalaissodan ajalta: *Joko liityit vapaaehtoiseksi?* Kirjasen voi arvella muokanneen nuorten lukijoidensa kuvaa Neuvostoliitosta ja kenties luoneen uskoa sen vallankumoukselliseen potentiaaliin.
- 25 Tekstissä mainittujen lisäksi *Kansallisbiografiaan* tehty tasapainoinen laaja pienoisbiografia, Mikko Majander (2005) 'Lipponen, Paavo', <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8170/>
- 26 Näin herkkiin asioihin ei voi panna viitteitä. Jokainen alaa tunteva tietää tapauksia. Olen itse jossain määrin ollut tällä tiellä *Karkkilan historiassa* (1992) pusertamalla sodan jälkeisen ajan yhteen lukuun. Pääsyy oli se, että tekstiä oli jo liikaa.
- 27 Matti Virtanen (2007) 'Epilogi', teoksessa *Kaksi kirjaa – ja se kolmas: Seppo Toiviaisen ja Matti Virtasen kirjeenvaihtoa 1996–2005*, toim. M. Virtanen (Helsinki: WSOY), 464–5.
- 28 Holger Weissin, Tuomas M.S. Lehtosen ja aikoinaan Juha Sihvolan kertomaa tekijälle.
- 29 Turussa äskettäin tutkittu tekijä, ks. Iiro Loukola (2008) 'Ptolemaiosten omaksumat egyptiläiset piirteet Kallimakhoksella', Kreikkalaisen filologian pro gradu työ, Turun yliopiston kirjasto; perustiedoista ks. *Brill's Companion to Callimachus*, ed. by B. Acosta-Hughes, L. Lehnus, S. Stephens (Leiden: Brill 2011).
- 30 Reinhart Koselleckin lanseeraama käsite, ks. Helge Jordheim (2012) 'Against Periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities', *History and Theory* 51, 151–71.
- 31 Historiallisen yleissivistyksen monikäyttöisyys ilmeni jopa Suojelupoliisin palveluksessa, kun olin vieraana Saksassa. Kun tavattiin isännät ensimmäisen päivän illallisella, oli ensin hiukan jäykkää, niin kuin saksalaisten poliisimiesten seurassa saattaa olla. Isännät kysymään, mitä oli päivällä tehty.

Kerroin käyneeni Kölnin tuomiokirkossa katsomassa kolmen itämaan tietäjän pyhäinjäännöksiä. Milanon entisenä asukkaana tiesin, että ne oli tuotu sieltä, ja Kölnin kasvu merkittäväksi pyhiinvaellus- ja kauppakeskukseksi alkoi siitä. Saksalaisen kasvoille levisi lämmin hymy: ”Joo, rosvottiin ne italialaisilta.”

- 32 Eelco Runia (2014) *Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation* (New York: Columbia University Press), 216.
- 33 Geert Mak (2007) *In Europe: Travels Through the Twentieth Century*. Translated from the Dutch by Sam Garrett (New York: Pantheon Books).

Mikko of letters

Kirjamies?

Ei. Sillä se kirjoittaa itse myös.

Kirjallisuusmies?

Ei. Koska se lukee muutakin kuin kaunokirjallisuutta, painaa menemään rutikuivaa tavaraa, käsittämättömät määrät. Kirjallisuusmiehet eivät kykene istumaan pitkää päivää arkistossa, hotkimaan metritolkulla kominternien sun muiden loputtomien momenttimaakareiden pöytäkirjoja kylmän sodan aikaisten tovereiden jäsentenvälisestä kitkasta – ja tulemaan illalla terveenä ulos. Saati peräti riemuissaan, kun Kekkosen pyjamantaskupuheesta on löytynyt aiemmin tuntematon, pesussa pahasti nuhjaantunut haarakilaosa, josta käy ilmi, että Svetogorskin ensimmäisen vaiheen länsikulman toiseen artiklaan luiskahti betonointivaiheesta Paasikiven piipunperskat.

Mikon tutkijan intohimoisuutta voi vain ihmetellä, ja kadehtia. Hän on sukunsa ensimmäinen tohtori, eikä muita tule ainakaan muutamaa vuosikymmeneen.

Nyky aika ja suomi eivät natsaa Mikon määritteiksi, mutta 1800-luvun lopun Englannista tarjoutuu riittävästi syleilevä käsite: *man of letters*. Kirjainten, kirjoittamisen, kirjeiden ja kirjojen ihminen. Eikä siis mikään itseriittäinen tekstitykki, joka on kirjoittanut enemmän kuin lukenut. Vaan nimenomaan päinvastoin: ensin itsensä sivistäjä eli lukija, sitten omia kriittisiä tuumailujaan henkevinä esseinä muille jakava tietäjä.

Sähköposti tappoi kirjekulttuurin, kaikilta. Mutta Mikko vaalii sen muistoa: äidille lähtee ulkomaanmatkoilta aina kortti. Siihen

mahtuu pieni hyväntuulinen tarina. Omien muistaminen on sivistystä ja herrasmiesmäisyyttä sekin.

*

Ennen taatusti koko lopun ikää kestävä sivistysprojekti hän panosti urhoutumisprojektiin. Vaihto-oppilaana Yhdysvalloissa pääaineita olivat tennis, painonnosto, lentopallo ja pitkänmatkanjuoksu. Viimeksi mainitussa esikuvaksi nousi Frank Shorter, joka oli siirtynyt ratamatkoilta maratonille. Sinne mieli Mikko. Sinne jonnekin, missä hiki muuttuu metafysiikaksi.

Takaisin kotona Helsingissä lukiolaisen harjoitusohjelma oli tarkka, kuten määrätietoisella ja järjestelmällisellä veljelläni aina, oli ala ja päämäärä mikä tahansa. Ennen kännykkäaika ei soitettu perään, että missäs viivyt, kun eräänä päivänä tulikin jo ilta ja yö, vaan ei palannut kuninkuuslenkiltä Mikko. Viimein ovi kävi ja sisään astui kalpean vaitonainen poika: ”Simahdin Kontulassa”, hän sanoi. Ura frankshorterina päättyi siihen.

Silti urheilulla on yhä suuri sija Mikon sydämessä, melkein musiikin kokoinen.

Suhde viimeksi mainittuun alkoi varhaisteinien skottiruutuista pohjamudasta nimeltä Bay City Rollers, mutta jalostui pian varmoin edistysaskelin rockin helmien kautta ennen muuta jazziin, sen avantgardistisiin nurkkauksiin, jossa henkinen kilvoittelu hakkaa mennessä tullen miellyttävyyden. Helppo ei ole kaunista, saati iso ilo. Sen sijaan maittavan vaivannäön kautta rajoihinsa saakka, täyteen mittaamiseksi kasvaminen on.

Ja paras taiteilija – tai viisain poliitikko – se, joka viittoaa muillekin mahdollisuuksia astua jopa rajoitustensa yli. Toisin sanoen: kohti korkeampaa ymmärrystä, siskot ja veljet. Jos Mikosta riippuisi, Forssan kokous järjestettäisiin joka vuosi, ja aina eettis-sosiaalisesti yhtä edistyksellisin tuloksin.

*

Liioittelu sikseen. Forssan kokous järjestettäisiin vain joka toinen vuosi.

Vaikka on nuorempi ja pienempi, Mikkoa on pitkään ollut helppo katsoa ylöspäin. Lapsiakin se oli tehnyt jo kolme, kun itse vasta roplasin vetoketjuja.

Mikko suhtautuu lapsiinsa kuin yhteiskuntaan ja yhteiskuntaan kuin lapsiinsa, vastuullisesti. Eikä se menetä koskaan malttiaan viimeksi mainituille, kuten oma isämmekään ei menettänyt meille. Ei edes silloin, kun olisi ollut syytä.

Yhteiskunta Mikkoa riepoo kyllä. Se, että ei toimita järkevästi. Mikon uskonkappaleita ovat järki, oikeudenmukaisuus ja velvollisuudentunto, eivät juhlavat dogmit, ismit saati puoluekokouksen lopputulemat. Enemmistö voi olla aina väärässä, ja useimmiten varmaan onkin, mutta silti sen kanssa on tultava toimeen, yritettävä ohjaillakin, harkituilla sanoilla. Jotakin verenperimänä kantautunutta maalaispojan tolkullisuutta hänessä on, vaikka vyöllä kulkee myös Oxfordissa karaistettu väittelytikari.

Jotta ei silkaksi kehumiseksi menisi, niin todettakoon, että himppu laiskanpulskeaa jallia velipojassa piilee myös, kuten hänen pikkuisen pyöristyneiltä kupeiltaankin voi havaita: Massbyn lähidatsalla saavat puut kaatuilla, pensaat rehoittaa ja katot romahtaa, mutta dosentti vaan retkottaa lepolassessa, lorauttaa lasiin punaviiniä ja lueskelee Paavo Lipposen muistelmien käsikirjoitusta, nystyrät terhakkoina, tietenkin. Rapistuvia tiluksiaan tämä aapelimuttisen ja zen-mestarin akateeminen risteytymä kutsuu tyynesti Putkinotkoksi.

*

Sipoon Putkinotkoonsa Mikko on sijoittanut kirjallisuuden klasikit, dekkareita ynnä kaikkea sekalaista käteen sattunutta. Myös musiikista, omaa nuoruuttakin, Pelle Miljoonasta alkaen.

Sama pätee hyllyihin Urjalassa, kypsän miehuuden naimakauden myötäjaisessä.

Urskiin Mikko noukkii musiikkia pysähdyksillä Hämeenlinnan Prismassa. Aina on aikaa piipahtaa ruumista ravitsevilta läskitiskeiltä henkeä viljelevälle levyosastolle, josta löytyy muutamalla eurolla vanhaa Love Recordsia huokeina cd-uusintajul-

kaisuiuna. Tai löytyy ties mitä. Yllätysosumat ovat ilahduttavimpia niin musiikissa, kirjallisuudessa kuin viineissäkin.

Noin kymmenen tuhatta nidettä ammattikirjallisuutta tohtori on tallettanut kotitalonsa kellarikerroksen varastohuoneeseen. Istumaan siellä ei enää mahdu.

Jäljelle jää kysymys, mitä hän pitää kaikkein lähimpänä, kotona? Mikä on rakkainta?

*

Liisan lisäksi Bellow, Coetzee ja Grass.

Sekä Philip Roth ja Kundera, kuten hengeltään täysin keskieuroppalaiseen kulttuurikotiin kuuluu. Rakkaista briteistä Mikon mielitettuihin lukeutuvat oivallisen pisteliäävät Martin Amis, Ian McEwan ja Zadie Smith.

Mikon uskollisuus Jörn Donnerille saattaa selittyä poliittisen maailmankansalaisuuden kautta: se heillä on molemmilla. Kaksikielisten poikien isä, nordisti, on kerännyt Kjell Westön molemmilla kotimaisilla. Paljon myös Salamaa, Jalosta ja mitä näitä on, yhteiskunnan, minän ja maailman ytimien rankkoja hahmottajia.

Lauttasaaren levyhyllyn yllä leijuu David Murrayn hahmo. Mikko seuraa uskollisesti saksofonistiaan, vaikka tuo välillä slarvaa, sambaa ja hoilaa. Mutta vaikeiden vaiheiden ja kehnosten levyjen jälkeen onnistumiset tuntuvat taas kaksinkertaisilta voitoilta. Valittujen artistien ja heidän tuotantonsa kanssa eletään. Jyhkeä pystybasisti William Parker tosin tuskin pystyy tekemään mitään väärin: Mikko, kompletisti, saattaa olla ainoa eurooppalainen, joka on ostanut hänen kahdeksan livelevynsä boksina – kaikkien muiden taltiointien lisäksi. Eksentrinen pianisti Matthew Shipp majailee myös lähellä Lauttasaaren petiä.

Mikko tykkää ”pröötistä”. Sanoi entinen puoliso. Oletan, että nykyinen on samaa mieltä. Itse asiassa, minäkin olen.

Hiukka kevyemmäksi väitetyn musiikin raskain kotijumala on sanan suurmiehiä hänkin, Bob Dylan. Nuoruutensa interrailmatkoilla Mikko myös näytti Dylanilta, mutta boheemi kakkäräpehko ja tullimiesten silmätikuksi joutuminen vaihtuivat sittemmin hillittyyn valtiomiestyyliin.

Rentoutumiseen käyvät Tom Waits, Elvis Costello ja Joni Mitchell. Pienempinä annoksina myös Neil Young, jonka nakkisor-misuuteen ja naukuvaäänisyyteen isovelji kauan sitten johdatti.

Soittakaa meille molemmille Patti Smithin *Pissing in a River!* Älkää antako kappaleen nimen hämätä. Pakahduttavampaa omistautumisen tunnusmelodiaa ei ole.

★

Kyllä, hämmästelen veljeäni.

Olen nähnyt hänen ostavan Drottninggatanilla Tukholmassa pari nidettä Tage Erlanderin 1950-luvun päiväkirjoja, vapaaehtoisesti, omilla rahoillaan, sunnuntaina, kankkusessa. ”Edellisten osien jatkoksi.”

Jos Mikko olisi Ray Bradburyn dystopian *Fahrenheit 451* lukemiselle syttynyt Guy Montag, jopa hänen leivänpaahtimestaan pomppaisi kirjoja, kun ajatuspoliisin virkaa tekevät palomiehet suorittavat perinpohjaisen kotietsinnän.

Loppujen lopuksi Mikon maailmankuva on hyvin yksinkertainen. Tai varmaan pitäisi puhua kaupunkikuvasta: missä yliopisto, siellä myös kirjakauppa, mukavia kuppiloita sekä levypuoti, joka myy vanhoja jazz-vinyylejä. Niillä kulmilla hyvä olla, eikä häneltä mitään puutu.

★

Miten siis sanoa *man of letters* suomeksi?

Englannissakin vanha hieno käsite vaihtui seuraavalla vuosisadalla puheeseen intellektuelleista. Siis siihen, mitä riivatun ranskalaiset ovat omasta mielestään olleet aina, älykköjä, neropatteja.

Oikein tai väärin, Suomessa *intellektuelli* on joko omaa pöyhkeyttä tai haukkumasana liikaviisaille.

Vielä muutama taiteen, tieteen ja politiikan maisemia arvioiva ja aukova essee, kolumni tai kirja, niin *man of letters* suomentuu sanaksi *mikko*.

Wie es eigentlich gewesen – Mikko Majanderin 1980-luku

Asuimme saman luotisuoran kadun varrella, Laajasalon Orisaa-rentiellä. Mikko oli silmissäni maailmaa nähnyt Amerikan vaihto-oppilas ja mietiskelevä koripalloilija. Hänellä oli mielipiteitä ja hän oli lukenut ”kaiken”. Hän ei kuunnellut purkkaa tai Hurriganesia, vaan fiksua jazzmusiikkia – ja tietenkin Dylania, aina.

Viikonloppuisin hän työskenteli Herttoniemen Valintatalon liha- ja leikkeletiskillä. Varsinaista koulutusta Mikolla tehtävään tuskin oli, mutta kyllä hän käsittääkseni siskonmakkarat erotti jauhelihasta.

Vaaleita vamppeja, vetisiä perunoita

Sotaväkeen Mikkokin joutui, ei siinä pitkä tukka ja palava aate paljon painanut. Isänmaa käski palvelukseen Lappeenrannan historialliseen rakuunarykmenttiin. Sieltä sain kirjallisesti korkeatasoisia ja selväsanaisia viestejä. ”Tämä on kuin olisi kestokuppa otsaluussa ja viemäri korvien välissä.”

Maanpuolustusaate jaksoi kumminkin sankarissamme itää. Marssimusiikin rytmiin kirjoitettu postikortti Lappeenrannan päämajasta päättyy vahvaan lausuntoon: ”Panssarit pysähtyy minuun.”

Niinpä alokasajan viemäristä noustuaan Mikko käveli tyynesti upseerikouluun. Kokelaan kynä vilkastui ja tapaili Hellaakoskea – *saavun taistelusta armas, verikentältä vaarojen* – mutta kesällä 1985 luutnantin päällimmäinen ajatus lensi jo tulevilla Porin

jazzeissa, ihanassa vapaudessa ja siviiliin astumisessa: ”Olinpa mies Korsikan, ja kauas lähtisin täältä, vaan juhannuksesta vartti talveen, vajaa vartti vapauteen.”

Sotaväki oli ollut sen verran luja kokemus, että Mikko summasi:

Syksyksi Pariisiin tai helmikuussa hirteen

Valitsimme Pariisin. Matkustimme hiukan eri reittejä ja tapasimme Riemukaaren alla.

Ensin hankimme ranskalaiset pikkutakit, Mikolle tummanharmaan liitुरaidan, minulle mustan mohairkankaaisen, elämäni parhaan pikkutakin. Uudet kaulaliinamme kietaisimme huolettomaan pariisilaistyyliin: Mikolle Arafat-huivi ja minulle kirkkaanpunainen akryyliliina.

Valokuvassa istumme Jim Morrisonin haudalla mustat lasit silmillä, ilman ironian häivääkään. Suupielessämme palaa filteritön Gauloises-savuke. Olemme kaksikymmenvuotiaita ja todella viileitä.

Majoituimme sievään hotelliin, mutta levoton veremme ja ajelehtiva elämäntyylimme johti hotellissa sopimattomaan käytökseen, joka sai *portieerin* määrätietoisesti poistamaan meidät hotellista seuraavana aamuna. Tuon ymmärtämättömän viskaalin karkeat sanat meille kuuluivat: ”Vous êtes kaput!”

Mutta me emme lannistuneet, odysseiamme jatkui. Se jatkui kohti arabikortteleita, ja siinä oli erilaista pariisilaistunutta tuttavaa ja tuttavan miestä ja tummaa, väkevää kahvia, öitä lattioilla ja liikaa pastista liian varhain iltapäivällä. Mutta kun läksimme kumpikin tahoillemme, Mikko Helsinkiin ja minä kohti Valenciaa, saatoimme puristaa nuoruutemme Pariisin *Papan* sanoihin:

Söimme hyvin ja joimme upeasti

Talvella matkustimme Leningradiin. Sinne pääsi linja-autolla. Matkakumppaninamme oli toveri Lauri Mannermaa, ja jo alku-

matkasta havaitsimme varsin viehättävän vaaleaverikön, joka oli samassa kulkuneuvossa äiteineen.

Meille tuli ankara kilpailu siitä, kuka saisi tytön matkaseurakseen. Mikko tietenkin voitti, ei siinä ehtinyt kahta sanaa sanoa. Eikä siinä olisi sanoilla ollut merkitystäkään, sillä me olimme Laurin kanssa perisuomalaisia naavapäitä, kun Mikolla oli tummat kiharat hiukset ja sylissään kitara. Pian siinä oli myös se blondi.

Aamuyöstä Dylanin pehmeät säkeet kaikuivat hotelli Leningradskajan käytävällä; Lauri ja minä vetäydyimme hammaspesulle.

Näkkäriä ja nurinaa nurkissa

Mikkoa ei pysäyttänyt mikään. Tuskin olimme Neuvostoliitosta palanneet, kun hän keväällä 1986 loikkasi länteen ja työelämään – Ruotsiin. Muttei Tukholmaan niin kuin me muut jampat, vaan eksoottiseen Örebrohon, Jönssonin pumpputehtaalle metallituotteiden pariin.

Ruotsissa elettiin nykyaikaa. Siellä näki väritelevisiosta muuta kuin *Me Tammelat*. ”Jane Fonda on pelkissä pikkupöksyissä nenun edessä, väreissä vielä... pääsisipä tuohon Janen viereen untuvien sekaan...”

Mutta siirtotyöläisen arki romautti untuvikon nopeasti maan pinnalle. Mamun palkkaneuvottelut kovapintaisten ruotsalaisten työnantajien kanssa eivät sujuneet toivotusti: ”Finskiä potkitaan päähän, ensin luvataan palkkaa ja työtä mutta sitten kun työläinen tulee haalareissaan kynnenaluset pikipaskassa, niin jo löytyy pykälä, jonka mukaan liksaa joutuu odottelemaan kuukausitolkulla – kuka muistaa suojatonta siirtolaista svenskien seassa?”

Vaikeista oloistaan lannistumatta Mikko jaksoi tarkkailla ja kommentoida poliittista elämää: ”Oletkos huomannut kuinka komeat korvat on tuolla Ingvar-sedällä? Ja Kalevikin uhkaa erota,

Nuori haaveilija Pariisissa. Kuva: Aleksi Siltala.

jos Paavo ei pysy pöksyissään.”¹ Samalla hän ymmärsi, ettei pelkkiä tiedotusvälineitä seuraamalla pärjännyt pumpputehtaan debaateissa. Havaintoja oli täydennettävä valtiotieteellisen tiedekunnan keskeiskirjallisuudella: ”Sutelan kirja edistyy sivut suhisten ja Nevakivi & kumppanit on riekaleina.”

Silloista työpaikkaani pankissa Mikko piti kuin luokkasodan julistuksena. ”Puotipuksun on kai kiirehdittävä housuja prässäämään”, hän muistutti ja kehotti napittamaan valkokauluksen ylös asti ja sullomaan *Wall Street Journalin* salkkukainaloon. ”Kaikki tiet vievät Kalastajatorpalle”, metallimies Majander irvisteli minulle, viattomalle pankkitoimihenkilölle. Omia tukalia olosuhteitaan hän ei ryhtynyt korostamaan, totesi vain lakonisesti kaataneensa ”viimeiset camparit lasiin, muuta ei olekaan masuun laittaa.”

Ruotsi teki Mikosta miehen. Minulla parta tuskin kasvoi 22-vuotiaana, mutta Majander kirjoitti itsevarmasti vetäisseensä ”höylällä viikon sängen niin että näppylät ja muu duunarin kuona lähti kertaheitolla, meillä metallityöväestöllä tuppaa leuankärki kasvamaan sellaista piikkilankaa.”

Meikä maailmalla miehistyy maanantaista maanantaihin

1980-luvulla maailma ja työpaikat olivat meille opiskelijoille auki. Hakeuduimme Mikon kanssa hotellialalle, joka tarjosi pitkää ja kapeaa leipäänsä meille monta vuotta. Työympäristömme, Metsälän Kaukokiito-motelli, ei tainnut täysin tyydyttää kosmopoliittisia pyrkimyksiämme, vaikka esimiehenämme toimikin viikkokäs maailmanmies, yliportieri Henrik Maximilian Gripenberg.

Varsinaista kiirettä oli onneksi harvoin. Heti kun pomon tummansininen pikkutakki kiiltävine nappeineen oli kadonnut näkyvistä, keskittyi motellityöläis-Majander viihtyisään oleiluun, laatuproosan tutkiskeluun, tupakointiin ja kirjoittamiseen. Nälkäänsä hän saattoi ahmaista syntisen maukkaan lihapiirakan

---

1 Pääministerit Ingvar Carlsson ja Kalevi Sorsa, ulkoministeri Paavo Väyrynen.

kahdella nakilla. Sellainen piti periaatteessa ostaa omalla rahalla motelliaulan ruoka-automaatista, mutta olihan meillä laitteen avaimet.

Vakioöpyjät, suurien rakennustyömaiden karut komennusmiehet, tulivat hänen tutuikseen, varsinkin huoneen 503 Pajunen, joka avaimen saatuaan virkahti joka kerta arvoituksellisesti *tik-tak*. Yötyöläistä varten motelli oli huomaavaisesti järjestänyt patjan, johon väsynyt, opintojaan aloitteleva yöportieeri saattoi kellahtaa hiljaisina aamuyön tunteina.

Kaukokiitomotellin modernia pallokirjoituskonetta hakkasimme kaikki vuoron perään valvoessamme motellin asiakkaiden unta. Sillä vehkeellä Mikkokin kirjoitti ensimmäiset tiedeyhteisölle suunnatut havaintonsa. Itseäni ilahduttivat enemmän häneltä saamani motellikirjeet. Itsenäisyyspäivänä 1986 Mikon sisko oli juuri täyttänyt kolmekymmentä, ja vanheneminen alkoi mietityttää: ”Aleksi hyvä, emme me ole enää syyntakeettomia pikkujukuripäitä vailla huomenen huolta, tässä on tuumattava kohta jäsenkirja sortilleen ja jakaus luotisuoraan ohimolta.”

Mikon kirjeistä välittyy vuosien takainen tunnelma, kun yöunta ei tarvita, kun työ- ja lorvailutarmo on rajaton ja aina löytyy kymppi tai pari seuraavan päivän maksalaatikoon, reikäleipään ja keskiolueen.

”Radiossa ne herättivät juuri Hannu Taanilan, joten minä suljen radion ja keitän pannullisen hyvää Etelä-Amerikasta riistettyä kahvia ja poltan vielä pari tupakkaa ennen kuin rutistan loput askista lakon merkiksi. Näissä pehmeissä askeissa on se hyvä puoli että ne kuin ihmeen kaupalla suoristavat vielä savukkeet nautintokuntoon kun iltapäivällä taas sisus savua kaipaa.”

I brist på pengar tog han en opintolaina

Aloitimme opiskelut Mikon kanssa syksyllä 1985. Harvat muistavat, että hän ensin aloitteli tutkijanuraa matemaattis-luonnontieteellisessä, jonne päästäkseen ei tarvinnut lukea pääsykoekirjoja. Juuri niitä kirjoja koski ensimmäinen akateeminen väittelyme.

Kyse oli siitä, kumpi kirja tarjosi opiskelijalle enemmän, Puntilan *Suomen historia* vai Nevakivi–Hentilä–Haatajan *Johdatus poliittiseen historiaan*. Voin nyt varovasti todeta Mikon olleen osittain oikeassa. Muutenkin hän oli tosissaan ja opinnoissaan päättäväinen ja osasi heti lukea myös ruotsiksi kirjoitettuja kirjoja. Hän kertoi minulle senkin, kuinka valtsikan vaikeinta kirjaa, tiedekunnan opinto-opasta tulkitaan.

Ensimmäinen luentomme oli Hannu Soikkasen talous- ja sosiaalishistorian johdantokurssi, jossa professorin vauhdikkaasti etenevä ja kasvavina laikkuina leviävä spriikynä paitsi sotki opetuskalvot myös värjäsi piirtoheittimen kauniin siniseksi.

Ainejärjestön toimintaan Mikko ei ihan karkijoukoissa osallistunut, mutta ainejärjestölehti *Poleemin* numeroissa hän figuroerasi ahkerasti. Jostain syystä Mikko menestyi opinnoissaan paljon minua paremmin, siitä huolimatta, että myös hän ehti vetelehtiä Fazerin Kluuvikadun kupolin alla jäähtyneen kahvikupin hinnalla tuntikausia.

Yksi tilanne Fazerilla on jäänyt lähtemättömästi mieleen. Mikko ja Peggy tapasivat ensimmäistä kertaa juuri tuon kupolin alla. Kahvikuppi ei ollut edes puoliksi juotu, kun heille syntyi päätös lähteä yhdessä Berliiniin. Saatoin vain ihaillen vierestä seurata tätä spontaanisuutta.

Mikko oli keskittymiskykyinen ja utelias. Hän oli meistä kahdesta se, joka taisi oikeasti lukea pelottavan Jerzy Topolskin historian metodologian. Mikko suhtautui lempeästi myös Lolo Krusius-Ahrenbergin teoksiin, vaikka me muut pyrimme millä hyvänsä tavalla kiertämään ne kaukaa. Tiedekuntatenttien jälkeen lauantaisin kello 13 kiipesimme Pam Pamiin jälkipeliä käymään. Mikon sekä Lehikoisten veljesten opastuksella kävimme siellä nämäkin teokset huolella läpi.

Panen näkkileivän päälle kaksi siivua b-luokan metvurstia

Pyhän jouluaaton 1986 vietimme madridilaisessa ullakkohuoneistossa. Meitä oli neljä opetuslasta, Ruotsin Skinnskattebergistä tullut Kaj Ekroos, kalifornianmeksikolainen James Piñón, Mikko

ja minä. Juhlapöytään kannoimme El Corte Inglésistä hankitun maukkaan valmiskinkun ja muutamia pulloja riojaa. Keskiyöllä hakeuduimme calle La Palman tarjoaman nuoruusviihteen pariin. Uudenvuodenaattona Mikko joutui mukanani myös paikalliseen yökerhoon espanjalaisten *Caja de Madridin* pankkityövereideni kanssa ja syömään perinteiset viinrypäleet *Puerta del Solilla* vuoden vaihtuessa.

Yhtenä talvisena iltana sitten avaimet Malasañan kämpppääni hukkuivat, ja olimme Mikon kanssa kirjaimellisesti *Down and Out*. Kun meidät oli viskattu viimeisistäkin *Gran Vian* yökahviloista märälle kadulle, könysimme nukkumaan Madridin pisimmälle metrolinjalle numero 9. Orwellia lukeneina tajusimme levitellä vaunuun jääneen *El País* -lehden sunnuntainumeroa lämmikkeeksemme.

Illalla haen yksin baarin, kirjoitan ja katson

Loppuvuodesta 1987 lähdimme Etelä-Amerikkaan. Se oli käännteitekevä matka. Koskaan sen jälkeen, ei hyvässä eikä pahassa, ole tullut vastaavaa mahdollisuutta viettää läheisten ystävien kanssa tien päällä kolmea kuukautta.

Kuljimme Perun ja Chilen kautta Andien yli Argentiinaan, jossa kiertelimme ristiin rastiin. Sieltä otimme bussin Rio de Janeiron karnevaaleille. Samalla saimme tutustua suomalaisyhteisöön Penedossa. Bonuksena tuli vielä viikko New Yorkia kotimatalla.

Mikolla oli lehtiö ja kynä mukanaan. Hän myös käytti näitä välineitään ahkerasti ja kirjasi suurenmoisella proosallaan matkamme tärkeät tapahtumat muistiin. Vuosia myöhemmin hän lahjoitti lyhentämättömän matkapäiväkirjansa meille matkakumppaneille. Se on korvaamaton dokumentti ja tärkeä osa yhteistä historiaamme, johon olennaisesti kuuluvat myös Peggy ja Maria.

Kaikki kohteemme eivät olleet yhtä pittoreskeja kuin Brasilian Rio. Perun Punossa Mikko kirjasi majapaikassamme:

Kasvot epäkelvon pitkällä bussimatalla Etelä-Amerikassa. Kuva: Aleksi Siltala.

Nuoret runosielut Mikko Majander ja Aleksi Siltala kirjailija Pablo Nerudan talolla Isla Negralla. Kuva: Aleksi Siltalan arkisto.

”Laihat verhot eivät pidätä aurinkoa, hatarat ikkunat katumuusiikin melua heti aamukuudesta, kelvoton heteka kuin pygmille tehty, tyyny on kuin kolmetoista tennispalloa pyykkisäkissä, tämä kurja kaupunki ja kelvoton läävä.”

Mutta tunnelma muuttui kokonaan kun pääsimme Pablo Nerudan talolle Isla Negralle Santiagon lähellä. Katselimme matkakumppaniemme Peggyn ja Marian kanssa lumoutuneina auringonlaskua. Valokuvassa me muut olemme vain katsovinamme, mutta Mikko näkee – ja raapustaa Nerudan taloa ympäröivään ajopuista kyhättyyn aitaan tunnustuksemme: ”Laulullesi Pablo avaamme rintamme...”

Poliittisen historian laitokselle kirjoittamassaan postikortissa Mikko tiivistä matkamme näin: ”Peilistä näen mä kasvot epäkelvon, itseni hukkasin mä öihin San Telmon.”

Viime viikkoinani on ammattinani ollut laiskuus

Sitten Mikko sai Peggyn kanssa ensimmäisen lapsensa. Mikko oli lähipiirimme edelläkävijä perheen perustajana. Me muut uskaltsimme aloittaa vasta vuosia myöhemmin.

Kun Mikko lähti Hentilän seminaariin, käski hän minut Lautasaareen vahtimaan poikaa. En tajunnut lapsista paljoakaan, saati vauvoista. Ja siinä oli vauva. Istuin sohvassa liikkumatta ja pidin Juliusta (työnimeltään ”Rosso”) sylissä, kun hän alkoi äänellä levottomasti. Niska jäykkänä poimin olohuoneen pöydälle unohtuneen kirjan ja aloin lukea Juliukselle ääneen. Se oli Työväen historiallisia tutkimuksia, osa IV. Julius rauhoittui ja itseäni kin rupesi makeasti nukuttamaan.

Poika vei isän mennessään. Keväällä 1990 Mikko kirjoittaa esikoisestaan, kummipojastani, ”jonka elämänriemu syleilee meitä päivästä päivään, säteilee silmistä ja tuoksuu kakasta, soi kiitoslauluna kaikenkertovassa jokellussaarnassa tai itkussa joka vaatii minut absoluuttisesti ja kokonaan, minun kannaltani tämä kaikki on itsekästä mutta piru vieköön se on poikani, minun...”

Toverillinen yhteisymmärrys valaisi huoneen

Mikkoa en juuri nähnyt kirves, lapio tai ruuvitaltta kädessä. Kyse ei ollut laiskuudesta eikä ruumiinrakenteesta, sillä Mikko on urheilullinen. Hän pelaa mitä hyvänsä pallopelejä vähintään kohtuullisesti – krokettia ja biljardia jopa erinomaisesti.

Kyse oli ja on keskittyneestä elämänasenteesta, hulluudesta lukemiseen ja määrätietoiseen kirjoittamiseen. Siihen eivät käytännön proosalliset toimet kuuluneet. Nimimerkki MM on kuin kynä kädessä syntynyt.

”Minusta on mukavaa kun sanoja on paljon niin että sekaan saa oikein sukeltaa, ja vielä jos peli soi vuolaasti niin parempi vaan on sotku, parhaimmillaan helvetillinen hurmos – eli tuupista tappi tenojokeen ja tasajalkaa tahnan päälle.”

Mikko on keskustelija, joka ei asettele turvallisia rajoja edes historian tutkimuksen laajoihin kysymyksiin. Hänestä irtoaa mitä tahansa: kirjoista, musiikista, kustannusmaailmasta, urheilusta tai politiikasta. Mikon vähälukuiset, mutta sisällöltään runsaat 1980-luvun kirjeet jo raottivat tätä anteliaisuutta. Ne ovat sitä tajuun pitkä ja vahvaa virtaa, jonka pohjassa kumminkin kulkee kirkas ajatus sileiden kiviaskelmien tavoin.

”Se sieppaa kovin, kun lehteilee tämänkin maan runo-opuksia kun sällit strutsinsulkaa imien suostuvat pudottamaan valkeaperisille juuri ja juuri kolme riviä kullekin.”

Niin tiiviisti ja antaumuksella olen Mikon kanssa keskustellut, että avaimien lisäksi olen hänen seurassaan hävittänyt muiden muassa Nokian kommunikaattorin, useita sateenvarjoja ja ainakin yhden kengän. Keskusteluiden lomassa olemme telttailleet, keilailleet, paistaneet Laukkosken kuuluisia, kiukaan yläpuolelle ripustettavia narunakkeja, surreet, nauraneet ja väitelleet kiivaasti kapitalismista lentolinjalla Buenos Aires – Ushuaia.

Tulkoon näitä hetkiä lisää.

Lainaukset ja väliotsikot: Ernst Hemingway ja Mikko Majanderin kirjeet ja päiväkirjat 1983–1990, luvattomasti ja rakkaudella, asiayhteydestään irrotettuna.

Sosiaalidemokratia Suomessa¹

Historian merkitys

Kokemus omaan historiaan perustuvasta yhteenkuuluvuudesta ja jatkuvuudesta on keskeinen osa työväenliikkeen perinnettä. Nykyisyyttä katsotaan aiempien toimijoiden pyrkimysten ja ponnistelujen saavutuksena. Menneisyyttä arvostetaan nykyisyyteen johtavana tienä, joka jatkuu tulevaisuuteen nykytoimijoiden jatkaessa edeltäjiensä työtä. Liikkeen aktiivit ovat vanhastaan oppineet tähdentämään, että historia on tunnettava, jotta voisi ymmärtää nykyistä ja tehdä tulevaa. Usein tähän yhdistyy ajatus, että historia sisältää ja osoittaa liikkeen alkuperän ja olemuksen, jota vain sovelletaan muuttuviin olosuhteisiin.

Samalla kun tällainen näkemys historian merkityksestä vahvistaa kokemusta yhteenkuuluvuudesta ja jatkuvuudesta, se on kuitenkin ongelmallinen poliittisilta seurauksiltaan. Kuten ranskalainen historioitsija Marc Bloch kirjoitti 1940-luvun alussa, alkuperä ei riitä selittämään ilmiötä eikä sen myöhempiä vaiheita.² Edellytykset, joiden varassa esimerkiksi poliittinen liike tai aate jatkuu, eivät välttämättä ole samoja, jotka sen synnyttivät. Itse liike ja aate voi muuttua siten, että käy aiheelliseksi kysyä, onko se enää sama.

Poliittiselle liikkeelle, kuten sosiaalidemokratialle, murtumia ja katkoksia osoittava historiallinen näkökulma voi olla epämiellyttävämpi kuin historian käyttö jatkuvuuden todistamiseen ja yhteenkuuluvuuden vaalimiseen. Vain sellaisesta näkökulmasta voi kuitenkin saada aineksia tulevaisuuteen avautuvalle historialliselle itseymmärrykselle. Tämä tarkoittaa taitoa suhteuttaa men-

neen rasitteita ja resursseja ja tulevan epävarmuuksia ja avoimia mahdollisuuksia silloin, kun tämänhetkisiä huolenaiheita nostetaan poliittisiksi tavoitteiksi ja edistetään poliittista toimijuutta.

Käsitteiden menetys

Otan esiin muutamia käsitteitä, jotka ovat eri aikoina luonnehtineet sosiaalidemokratiaa, antaneet sille voimaa liikkeenä ja valaneet itsetuntoa liikkeen jäseniin. Nämä käsitteet ovat ”historiallinen tehtävä”, ”työväenliike”, ”uudistus” ja ”hyvinvointivaltio”. Kyky ja voima antaa näille käsitteille uskottavaa sisältöä oli olennaista sen kannalta, mitä sosiaalidemokratia oli poliittisena liikkeenä. Kaikki nämä käsitteet ovat kuitenkin menettäneet liikettä ylläpitävää ja ohjaavaa merkitystään.

Se, että yhteiskuntaluokalla tai yhteiskunnallisella liikkeellä on ”historiallinen tehtävä”, oli aikanaan sosiaalidemokratialle keskeinen ajatus. Näkemys johonkin määrättyyn suuntaan kulkevas- ta ja sen mukaisesti tehtäviä asettavasta maailmanhistoriasta on kuitenkin sittemmin vakavasti kyseenalaistunut. ”Työväenliikkeen” käsite ei ole hävinnyt, mutta se on tyhjentynyt ajankohtaisesta sisällöstä ja kääntynyt työväenliikkeen traditiosta lähtöisin olevien järjestöjen menneisyysperspektiiviksi.

Käsite ”uudistus” muuttui 1980-luvulla tavalla, jossa näkyi sosiaalidemokratian ja laajemmin vasemmiston heikentyminen kamppailussa poliittisten käsitteiden hallinnasta ja määrittelyval- lasta sekä poliittisen asialistan asettamisesta. Aiemmin ”uudis- tus” oli tarkoittanut julkisen vallan toimintakentän laajentamista, mutta 1980-luvulla päällimmäiseksi nousi päinvastainen mer- kitys. ”Uudistus” kääntyi tarkoittamaan sääntelyn purkamista, markkinavoimien vapauttamista.

”Hyvinvointivaltion” käsite viittaa sellaiseen, minkä monet kokevat arvokkaaksi ja sosiaalidemokraatit mieltävät omakseen. Kuitenkin sosiaalidemokraattien on selvästikin vaikeata avata omaleimaisen politiikan näköaloja hyvinvointivaltion käsitteestä. Suomalaiset ovat ilmaisseet laajan kannatuksensa hyvinvointival-

tiolle, mutta tämä ei näy sosiaalidemokratian vahvana kannatukse-
sena. Kun sosiaalidemokraatit ja laajemmin vasemmisto puhuvat
hyvinvointivaltiosta saavutuksenaan, hyvinvointivaltio näyttäy-
tyy helposti puolustusasemiin kaivautuvan politiikan tunnukse-
na.

Tarkastelen hieman lähemmin näiden muutosten joitakin
puolia. Tarkastelu johtaa etsimään sosiaalidemokratian moniker-
roksisesta historiallisesta sisällöstä erityisesti sellaista, mikä vii-
too kansalliset rajat ylittäviin tehtävänasetteluihin.

Historiallinen tehtävä

Kun sosiaalidemokratian aatesisältö hahmottui 1800-luvun lo-
pulla, siihen rakentui käsitys siitä, että historia itse on sosiaali-
demokratian liittolainen. 1700-luvun valistusajattelusta juontui
näkemys historiasta suurena prosessina, jonka suuntana on kehi-
tys ja edistys. Sosialismi syntyi yhtenä valistuksen ideologioista.
1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä erityisesti Karl Marxin
yhteiskuntakriittisten tieteellisten ja poliittisten tekstien tulkit-
sijat ja yksinkertaistajat onnistuivat kehittämään sosialismista
joukkojen politiikan aatteellisen ja opillisen kehyksen. Se tarjosi
vaikuttavat välineet arvioida ja arvostella laajenevaa teollista ka-
pitalismia ja sen sosiaalisia seurauksia vaiheena kohti maailman-
historian lopputarkoitusta, vapautta alistuksesta ja riistosta.

Historiankäsitteen mukaan kapitalismi loi työväenluokan,
joka järjestäytyi työväenliikkeeksi ja kohosi tietoiseksi historial-
lisesta tehtävästään, kapitalistisen yhteiskunnan muuttamisesta
socialistiseksi. Työväenluokan oli lupa samastaa omat etunsa ih-
miskunnan yleisen vapautuksen päämäärään. Siirtyminen sosia-
listiseen yhteiskuntaan ja tuotantovälineiden yhteiskunnalliseen
omistukseen merkitsisi myös todellisen taloudellisen rationaali-
suuden voittoa kapitalistisesta anarkiasta ja irrationaalisuudesta.
Historia oli työväenliikkeen väkevä liittolainen, ja porvariston
pyrkimykset kääntää historian kulkua taaksepäin olivat tuhoon
tuomittuja. Tällainen toiveikas käsitys oli mahdollista omaksua

myös ilman raskaita teoreettisia oppeja ja perusteluja, maallisena muunnelmanä uskosta siihen, että kerran viimeiset tulevat ensimmäisiksi ja ensimmäiset viimeisiksi.

Työväenliikkeen toimintatavat ja poliittinen asema muuttuivat vuosikymmenten mittaan. Ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen yhteydessä kansainvälinen työväenliike jakautui sosiaalidemokraatteihin ja kommunisteihin. Kuitenkin työväenliikkeen eri suuntausten ideologioihin kuului pitkään vakuuttuneisuus omasta historiallisesta tehtävästä, siitä että liike toimii historiallisen edistyksen suunnassa ja palveluksessa. Suomen sosialidemokraattisen puolueen periaateohjelma vuodelta 1952 ilmaisi työväenluokan ja maailmanhistorian liittosuhteen näin:

Yhteiskuntaluokka toisensa jälkeen on ryhtynyt taisteluun hankiaksen itselleen vapautta ja oikeutta samalla toteuttaen taloudellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen kypsyttämiä uudistuksia. Yhteiskunnallisen kehityksen nykyvaiheessa jatkavat ihmisen vapaustaistelua kapitalistisen järjestelmän vallitessa syntynyt palkkatyöväestö sekä siihen sosiaalisesti ja taloudellisesti rinnastettavat pienviljelijät ja henkisen työn tekijät. /.../ Näin on sosialidemokraattisen työväenliikkeen hellittämättömien ponnistusten ja taloudellisen kehityksen omien lakien vaikutuksesta kapitalistinen järjestelmä jo osittain muuttunut yhteiskunnan omistukseen ja tuotantoon pohjautuvaksi ja muuttuu edelleen sosialistiseksi suunnitelmataloudeksi.³

Sosialistisen suunnitelmatalouden tavoite ja ennuste tässä kylmän sodan kireimpään vaiheeseen ajoittuneessa puolueohjelmassa ei totisesti tarkoittanut Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmän omaksumista tai itäblokkiin siirtymistä. Kylmä sota esitetään usein sosialismin ja kapitalismin konfliktina. Tällöin sivuutetaan se, miten sosialistinen perspektiivi pysyi merkityksellisenä lukuisille vaihtelevan värisille, kommunismia vastustaneille läntisille ja myös suomalaisille sosiaalidemokraateille. Kylmän sodan harhainen pelkistäminen sosialismin ja kapitalismin vastakkainasetteluksi myötäilee yhtäältä sitä, miten Neuvostoliitto ja kom-

munistinen liike halusivat sen määritellä. Toisaalta se noudattaa uusliberalismin ideologioiden käsitystä. Kylmän sodan päätyttyä he samastivat voittajina demokratian ja vapaan markkinatalouden ja häviäjinä diktatuurin ja sosialismin.

Jo ennen Neuvostoliiton, niin sanotun reaaლისocialismin ja kansainvälisen kommunistisen liikkeen romahtamista murentui pohja ajattelulta, jonka mukaan historia itse oli työväenliikkeen liittolainen. 1980-luvulla kävi ilmeiseksi, että jos kapitalismi oli aikanaan luonut edellytykset työväenliikkeelle, se voisi myös hävittää kapitalismin rajojen yli tähyävän toiminnan edellytykset. ”Reaaლისocialismin” romahduksen jälkeen oli vaivatonta päätellä, ettei kapitalismille globalisoituvana ja globalisoivana talousjärjestelmänä ollut varteenotettavaa vaihtoehtoa.

1990-luvun lopulla tapahtui kuitenkin maailmanlaajuinen käänne, globalisaatiokritiikin nousu. Globalisaatio politisoitiin. Se avattiin ristiriitaisten intressien ja vaihtoehtoisten visioiden teemaksi sekä kansalliset rajat ylittävän demokratian kysymykseksi. Osana käännettä nousivat varoitukset hallitsemattoman globaalin kapitalismin itsetuhoisista vaikutuksista. Vuonna 2008 alkanut talouskriisi on osoittanut ne sangen aiheelliseksi. Globalisaatiokriittisten liikkeiden ja verkostojen moniaineksisessa joukossa tärkeä sija on työväenliikkeen traditioita kantavalla kansainvälisellä ammattiyhdistysliikkeellä. Toiminnan lähtökohdat ovat kuitenkin toiset kuin sillä työväenliikkeellä, joka perusteli olemassaolonsa ja toimintansa ”historiallisen tehtävän” täyttämiseksi.

Työväenliike

Sosiaalidemokratia syntyi siitä, että sosialistinen teoria ja työväenliike yhdistyivät yhdeksi yhteiskuntaa muuttavaksi voimaksi. Näin asian esittivät kansainvälisen työväenliikkeen teoreettiset auktoriteetit, ja siten asia ymmärrettiin myös Suomen työväenliikkeessä. Liike muodostui ylhäältä tulevan kasvatuksen ja alhaalta tulevan tarpeiden ilmaisun tilaksi, jossa oli monenlaisia

jännitteitä.. Sosiaalidemokratia oli enemmän kuin sosiaalidemokraattinen puolue. Työväenliike oli poliittinen liike puolue toimintaa laajemmassa mielessä. *Työväenliikkeeksi* sen teki työväki. ”Työväki” kattoi sekä asutuskeskusten työläiset että maaseudun vähäväkiset. Se ei ollut vain sosiaalisen luokittelun käsite, vaan työväenliikkeen myötä sille tuli myös poliittinen merkitys.

”Työväki” kävi luokkataistelua eri rintamilla. Luokkataistelu ei tarkoittanut samaa kuin väkivaltainen toiminta, eikä se jäänyt vain kommunistien sanastoon työväenliikkeen jakautuessa vuoden 1918 kansalaissodan jälkeen. 1920-luvun sosiaalidemokraateille eduskuntatyöskentely oli valtiollista luokkataistelua. Kunnanvaltuuston kokouksessa käytiin kunnallista luokkataistelua ja ammattiyhdistyksissä ammatillista luokkataistelua. Tätä puhe- ja ajattelutapaa pitivät osaltaan yllä kansalaissodan kokemukset ja tulokset, jotka vahvistivat näkemystä työväenliikkeestä leirinä porvarillisessa yhteiskunnassa ja porvariston leiriä vastassa.

Niin erilaiseksi kuin sosiaalidemokraattien ja kommunistien suhde poliittiseen järjestelmään muodostuikin, kokemus työväenliikkeestä leirinä muodosti eräänlaisen yhteisen kehyksen. Tämä yhteinen kehys syvensi keskinäisen taistelun katkeruutta. Kumpikin suunta katsoi olevansa työväenluokan ainoa oikea edustaja ja toinen osapuoli oli petturi. Petturuuden tema pysyi merkityksellisenä niin kauan kuin työväenliike voitiin kokea eläväksi yhteiseksi kehykseksi.

Sosiaalidemokratian hajaannuksen yhteydessä hajonnut SAK:lainen ammattiyhdistysliike eheytetttiin 1960-luvun lopussa. Eheytyksen suuri uutuus oli, että sosiaalidemokraatit ja kommunistit tunnustivat toisensa työväenluokan edustajiksi suhteellisuuspriaatteen mukaisesti. Sosiaalidemokraattien ja kommunistien ryhmätoiminta ammattiyhdistysliikkeen sisällä tunnustettiin ja vahvistettiin, mutta samalla myös sovittiin siitä, että asiat hoidettaisiin ay-liikkeen sisällä puolueiden niihin puuttumatta. Ratkaisu näyttää paradoksilta, mutta sen tekee ymmärrettäväksi vielä elänyt ajatus yhdestä työväenliikkeestä, jota läpäisi jako sosiaalidemokraattiseen ja kommunistiseen suuntaan ja jossa puolue toiminnan ja ammattiyhdistystoiminnan työjakoa halut-

tiin selvittää. Sitten monet eri puolue ryhmät ovat toimineet myös toimihenkilöjärjestöissä ja toimihenkilöjärjestöt ovat luo-
neet vaikutuskanavia puolueisiin ja puolueiden kautta. Tähän ei
ole kuitenkaan liittynyt vastaavaa ajatusta yhteisestä yhteiskun-
nallisesta liikkeestä eri toimintamuotoineen. Toisaalta vasemmis-
topuolueiden ja SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen yhteyksien
perusteleminen sillä, että ne ovat yhtä ja samaa liikettä, näyttää
käyneen vaikeaksi muuten kuin puhuttaessa työväenliikkeestä
niiden yhteisenä menneisyytenä.

Alkuaajoista lähtien työväenliikkeen eri toimintamuodot jos-
sain määrin eriytyivät toiminta-areenoidensa ja niiden peli-
sääntöjen mukaan. Nousuvaiheen suuri saavutus, yleinen ja
yhtäläinen äänioikeus vuonna 1906, vaikutti tällä tavoin. Puo-
lueorganisaatio rakennettiin eduskuntavaalien ja eduskuntatoi-
minnan vaatimusten mukaiseksi. Toisen maailmansodan jälkeen,
vuosikymmeniä muita Pohjoismaita myöhemmin, Suomessakin
työnantajat myöntivät hyväksymään työehtosopimusperiaat-
teen. Työehtosopimusjärjestelmä loi ammattiyhdistysliikkeelle
aiempaa määritellymmän oman toimintakentän ja asetti liikkeen
toimijoille uusia erityistiedon vaatimuksia. Eri toimintamuodot
myös kiinnittyivät jäsentensä ja kannattajiensa elämänmenoon
eri tavoin, kuten kansalaisuuden, työntekijäaseman tai kuluttaja-
aseman välityksellä. Modernisoituvan yhteiskunnan rakenne-
muutokset ja lisääntyvä liikkuvuus rapauttivat säädynomaista
identiteettiä, jota käsite ”työväki” ilmaisi ja edellytti. Irtautumista
”työväen” käsitteestä edisti parlamentaarisen toiminnan edellyt-
tämä pyrkimys puoluekannatuksen laajentamiseen. Kampailun
kohteeksi tulivat erityisesti ”työväen” ulkopuoliset palkansaajat,
toimihenkilöiden kasvava joukko, jossa terveys-, hoiva- ja kou-
lutusalojen naistyöntekijät muodostuivat keskeiseksi ryhmäksi
hyvinvointivaltion laajetessa.

Uudistus ja hyvinvointivaltio

Kun sosialistisen työväenliikkeen suuri kertomus kapitalismin kumoavasta ja ihmiskunnan vapauttavasta työväenluokasta kuihtui 1970-luvun jälkeen, liikkeen tradition kantajien kuvat menneisyydestä muuttuivat. Nykyisyydestä tuli menneiden toimijoiden kaukonäköisten tavoitteiden toteutuma, jota pitää puolustaa. Suomessa muutos on näkynyt esimerkiksi Forssan puolueohjelman 1903 arvioinnissa. Aiemmin sitä oli tapana juhlia työväenliikkeen omaehtoisuuden manifestina ja omaehtoisuuden osoituksena pidettiin – vuosikymmenten mittaan vaihdellein painotuksin⁴ – kansainvälisen työväenliikkeen sosialistisen päämäärän julkilausumista. 1970-luvun jälkeen Forssan ohjelmasta tuli kuitenkin suomalaisen hyvinvointivaltion rohkea suunnitelma.

Vaatimukset yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta, miesten ja naisten tasa-arvosta, kahdeksan tunnin työpäivästä, sosiaalivakuutuksesta sekä maksuttomasta koulutuksesta ja terveydenhoidosta oli tosiasiaassa omaksuttu Suomen työväenpuolueen ohjelmaan jo perustavassa kokouksessa Turussa 1899. Forssassa 1903 näitä vaatimuksia täsmennettiin, mutta uutta oli, että käsitys kapitalismin kumoamisen välttämättömyydestä lausuttiin julki, luokkataistelu todettiin kapitalismin kumoamisen välttämättömäksi keinoksi ja korostettiin riiston, luokkataistelun ja sosiaalidemokratian kansainvälisyyttä. Forssan ohjelman uustulkinta keskittyy kuitenkin sen ”lähimpiin tavoitteisiin” (ja niistäkin niihin, joiden voidaan katsoa toteutuneen; harvoin vedotaan esimerkiksi siihen, että Forssan ohjelma vaati kaikkien välillisten verojen poistamista sekä perintöjen ja muiden omalla työllä ansaitsemattomien tulojen erityisen ankaraa verottamista).

Tällaisella menneisyydenkäsittelyllä sosiaalidemokraatit ovat vahvistaneet itsestään kuvaa lainsäädäntöä laajentamalla tehtävien uudistusten toteuttajina, jotka ovat saavuttaneet kaiken alun perin tavoittelemansa. Käsitteen ”uudistus” määrittelyvalta on siirtynyt muille. Samalla se, mitä ”alun perin” tavoiteltiin, esitetään riisuttuna niistä uuden yhteiskunnan näyistä, joita ei aika-

naan pystytty muotoilemaan ”lähimpien tavoitteiden” luetteloihin mutta jotka antoivat liikkeelle voimaa.

Vuoden 1899 Turun ohjelmasta voitiin lukea rivien välistä ja vuoden 1903 Forssan ohjelmasta julkilausutusti jako lopulliseen (sosialistiseen) päämäärään ja lähitavoitteisiin. Jälkimmäisiin kuuluivat esimerkiksi yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, miesten ja naisten täydellinen yhdenvertaisuus sekä koulutusta, sosiaalisia oloja, terveydenhoitoa ja verotusta koskeneet tavoitteet. Kauko- ja lähitavoitteiden jako liittyi kansainvälisen sosiaalidemokratian aatesisältöön, ja se pysyi pitkään merkittävänä suomalaisten sosiaalidemokraattien ajattelussa. Käytännön politiikassa jakoa oli vaikea ylittää eikä siihen useimmiten pyrittykään, vaan kaukota-voite jätettiin tulevaisuuden asiaksi.

Muissa Pohjoismaissa sosiaalidemokraattinen työväenliike kykeni 1930-luvun alkupuolella nostamaan poliittiselle agendalle tavoitteita, jotka olivat enemmän kuin yksittäisreformoja mutta vähemmän kuin sosialismiin siirtyminen. Tällaista tavoitteenasettelua kuvastivat ruotsalaisten sosiaalidemokraattien nationalistiselta oikeistolta kaappaama tunnus ”kansankoti” ja heidän poliittiseksi keskuskäsitteekseen omaksumansa ”hyvinvointipoliitiikka”.⁵ Vuoden 1918 jälkeisessä Suomessa sosiaalidemokratialla ei ollut voimaa kehitellä ja viedä eteenpäin tällaista politiikan eri lohkoja yhdistävää projektia. Toisen maailmansodan jälkeen myöskään ”hyvinvointivaltio” ei saanut suomalaisen sosiaalidemokratian visioissa yhtä vahvaa ideologista merkitystä kuin muiden Pohjoismaiden sosiaalidemokraattien toiminnassa. Suomesakin sosiaalidemokratialla ja laajemmin työväenliikkeellä oli tärkeä osa siinä 1990-luvun alkuun ulottuneessa monipolvisessa tapahtumakulussa, jota voidaan kutsua hyvinvointivaltion rakentamiseksi, mutta Suomessa sitä ei voitu kokea sosiaalidemokratian johtamaksi kansalliseksi hankkeeksi siinä määrin kuin Ruotsissa.

Nykykeskustelussa hyvinvointivaltio esitetään usein yhteisenä kansallisena projektina. Näin menettelevät sekä ne, jotka pitävät hyvinvointivaltiota puolustamisen arvoisena, että ne, jotka katsovat hyvinvointivaltion jo eläneen aikansa. ”Hyvinvointivaltio” ei

kuitenkaan ollut esimerkiksi 1970-luvulla mikään konsensuskäsite. Hyvinvointivaltio rakentui konflikteista ja kompromisseista, joiden tulokset eivät vastanneet kenenkään osapuolen alkupe-
räisiä tavoitteita, vaikka ne jälkikäteen voivat näyttää kaukonä-
köisen suunnitelman erinomaiselta toteutukselta. Tämä voidaan huomata tutkittaessa esimerkiksi eläkejärjestelmän muotoutumista.⁶ Kun hyvinvointivaltion rakentamisesta on myöhemmin tehty yhteinen kansallinen projekti, on unohdettu, että ”hyvinvointivaltion kriisistä” alettiin puhua Suomessakin jo ennen sen suurta laajenemisvaihetta ja että ”hyvinvointivaltioideologiaa” arvostelivat sekä kapitalismin kaatajat että kapitalismin kannattajat. Hyvinvointivaltiosta tuli työväenliikkeen perillisille keskeinen ja yksiselitteisen myönteinen käsite silloin ja vasta silloin, kun se alkoi tarkoittaa uhanalaisia saavutuksia.⁷ Samalla siitä tuli tähystysaukko menneeseen.

Hyvinvointivaltio ja kilpailukyky-yhteisö

Emmekö kuitenkin tätä nykyä todista suurta yhteisymmärrystä hyvinvointivaltiosta ja laajaa yhteistä huolta sen tulevaisuudesta? Taloudellisen eliitinkin piiristä kuulemme toisinaan, etteivät pohjoismainen hyvinvointivaltio ja kollektiivinen sopimusjärjestelmä ole kilpailukyvyn esteitä vaan kilpailuetuja. Moni on tunnustanut, että tietoon, koulutukseen, innovaatioon ja sitoutuneisiin työntekijöihin perustuva kilpailustrategia edellyttää korkeita ja kattavia sosiaalisia normeja. Ne luovat yrityksille innovatiivisia haasteita sekä antavat työntekijöille sellaisen turvallisuuden, joka vasta mahdollistaa sitoutumisen yrityksen tavoitteisiin sekä pyrkimisen eteenpäin elämässä. Tätä kaikkeahan hyvinvointivaltion ja sopimusjärjestelmän puolustajat ovat jo pitkään korostaneet.

Puolustaessaan hyvinvointivaltiota ja kollektiivista sopimusjärjestelmää sosiaalidemokraatit ja ammattiyhdistysliikkeen edustajat ovat oppineet tähdentämään, että pohjoismainen hyvinvointimalli on kilpailuetu globaalissa talouskilpailussa. Siten se usein esitetään myös puhuttaessa keinoista Euroopan kilpailu-

kyvyn kohottamiseksi. Tällaiseen hyvinvointivaltion ja sopimusjärjestelmän puolustamiseen ja perustelemiseen liittyy kuitenkin ongelmia. Hyvinvointivaltion puolustaminen kansallisen kilpailukyvyn vaatimusten avulla myötäilee muutosta, jossa hyvinvointivaltiota muovataan palvelemaan uusia ”kilpailuvaltiollisia” tehtäviä.

Globalisaatio on antanut pontta nationalismille. En tarkoita vain rasistista tai protektionistista reagointia globalisaatiota vastaan, vaan ennen muuta sitä, miten kansallisen kilpailukyvyn vaatimukset ovat ohjanneet poliittista agenda. ”Meidän” on kansallisissa ja paikallisissa yhteyksissämme osoitettava luotettavuutemme ja houkuttelevuutemme niiden tilan siteistä vapautuneiden ylikansallisten toimijoiden edessä, joiden toimet ohjaavat rahavirtoja ja sijoituksia, tuotannon ja työpaikkojen sijaintia ja niin sanotun luovan luokan liikkuvuutta. Julkinen valta on saanut ja ottanut tehtäviä, joihin useat tutkijat ovat viitanneet juuri ”kilpailuvaltion” käsitteellä.

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden rakentamisvaiheessakin maailmanmarkkinariippuvuus ja kilpailukyky olivat vaikuttavia näkökohtia. Pohjoismaat olivat pieniä suhteellisen avoimia talouksia, jotka olivat suuresti riippuvaisia ulkomaankaupasta ja alttiita maailmantalouden suhdannevaihteluille ja kriiseille. Tämä kansainvälinen riippuvuus loi edellytyksiä kansantalouden, kansallisen talouden, korostukselle. Toisen maailmansodan jälkeen laajeni luottamus hyvään kehään, jolla taloudellinen kasvu, sosiaalinen tasoitus ja demokratian laajentaminen tukevat toisiaan.

Hyvän kehän yhteiskunta on kuitenkin saanut väistyä kilpailukyky-yhteisön tieltä kansallista politiikkaa ohjaavana visiona. Olisi väärin väittää, että kilpailukyvyn vaatimukset olisivat työntäneet ulos sosiaaliset ja ekologiset näkökohdat. Lukuisia ”hyviä asioita” voidaan tulkita kilpailueduiksi. Katteetonta voi kuitenkin olla usko siihen, että kaikki hyvät asiat tukevat toisiaan ja palvelevat myös kilpailukykyä. Tällainen oletus voi kääntyä käsitykseksi, että asiat ovat hyviä, mikäli ne palvelevat kilpailukykyä. Ennen muuta se voi estää asettamasta kysymyksiä niistä erilaisten ihmis-

ten ja ihmisryhmien erilaisista eduista, tarpeista ja tavoitteista, jotka eivät ole alistettavissa kilpailukyky-yhteisön palvelukseen. Voittajien ja häviäjien lisäksi kilpailu tuottaa myös niitä, jotka eivät pysty edes osallistumaan.

Voidaan kysyä, miten pitkälle hyvinvointi- ja koulutusjärjestelmän tasa-arvoperiaatteita on mahdollista perustella kilpailuetuargumentin avulla. Näitä periaatteita voidaan kuitenkin arvostaa muista syistä, päämäärinä sinänsä tai sosiaalisen kiinteyden turvaamiseksi. Hyvinvointivaltio on rakentunut ihmisten elämämaailmaan; se jäsentää elämänkulkua ja muovaa tulevaisuuden odotuksia, ja hyvinvointivaltion tulevaisuudella on merkitystä jo sen kannalta, antavatko kansalaiset hiljaisen hyväksyntänsä päätöksentekojärjestelmälle. Tällaisten kansallisten rakenteiden ylläpitäminen näyttää edellyttävän ylikansallista sääntelyä, joka esimerkiksi estää verokilpailua tuhoamasta julkisen hyvinvointi- ja koulutusjärjestelmän rahoituspohjaa.

Kansallisten rajojen yli

Globalisaation ja sen nykyisen kriisin haasteet koskevat kuitenkin vielä syvemmin politiikan kansallisvaltiollisia rajoja. Hyvätkään vastaukset kansallisen kilpailukykyyn kysymyksiin eivät riitä vastauksiksi kysymyksiin demokratiasta, kansalaisuudesta, sosiaalisesta tasa-arvosta ja elämän ekologisista ehdoista. Nämä kysymykset ovat yhtä aikaa paikallisia, kansallisia, eurooppalaisia ja globaaleja, ja niiden yhteydessä ”me” määrittäyty toisin kuin sosiaalidarwinistisessä puheessa globaaliin talouskilpailuun osallistuvasta kansallisesta kilpailukyky-yhteisöstä. Vastaukset kansallisen kilpailukykyyn kysymyksiin – siis kilpailuvaltion toimintalogiikka – eivät riitä vastauksiksi myöskään itse talousjärjestelmän toimivuuden ongelmiin, sen osoittaa nykyinen talouskriisi.

Nostalgisesta hyvinvointinationalismista ei ole kilpailukyky-nationalismin voittajaksi, vaan tarvitaan ”kansallisen katseen”

rajojen murtamista. Tukea voi yllättäen saada kansallisen hyvinvointivaltion pohjoismaisilta kehittelijöiltä.

Ruotsalainen Gunnar Myrdal kyseenalaisti jo 1950-luvulla hyvinvointivaltion nationalismin ja visioi ”hyvinvointimaailman”, jossa sosiaalisen tasoituksen, laajenevan demokratian ja talouskasvun hyvä kehä toteutuisi globaalisti.⁸ Pekka Kuusi puolestaan keskittyi vielä *60-luvun sosiaalipolitiikassa* vuodelta 1961 kansakunnan pelastamiseen. Selviytyäksemme Ruotsin ja Neuvostoliiton välissä ”meidän” oli oivallettava ja omaksuttava ”ihmiskunnan yleinen pyrkimys talouskasvuun”.⁹ Teoksessaan *Tämä ihmisen maailma* vuodelta 1982 Kuusi sen sijaan käsitteli kasvun rajoja ja etsi ratkaisua ihmiskunnan eloonjäämiseen. Hänen tavoitteenasettelunsa näyttää ajankohtaiselta globalisoituneen kapitalismin maailmassa, jossa ekonominen ja ekologinen kriisi varjostaa horisonttia:

Kasvusidonnaisen tuotannon valtiosisäinen kesyttäminen on laajennettava valtioiden välisen kilpailun säätelyksi; se on laajennettava globaaliseksi luonnonvarojen käytön yhteissäätelyksi. Valtioittain rakennetut sosiaaliset yhteiskuntajärjestelmät on lähisukupolvien aikana koottava ja ohjattava kehittyväksi, sosiaalisiksi maailmanyhteisöksi.¹⁰

Monet niin sanotut uudet liikkeet, jotka puolustavat elämän ekologisia edellytyksiä tai ihmisoikeuksia, ovat irtautuneet ajattelusta, jossa kansallinen yhteiskunta on itsestään selvä ristiriitojen, solidaarisuuden ja poliittisen toiminnan kehys ja kenttä. On kuitenkin hyvä muistaa, että kansallisten rajojen ylittäminen oli keskeisenä pyrkimyksenä myös työväenliikkeen ja sosialismin yhdistelmässä eli sosiaalidemokratiassa. Vuonna 1899 Turussa kansainvälisyys muotoiltiin varovaisesti sanomalla, että Suomen työväenpuolue ”perustuu yleisen työväenliikkeen periaatteisiin yhteiskuntakehityksen suhteen”. Forssassa vuonna 1903 ”Sosialidemokratinen puolue Suomessa” julisti, että ”taistelun riistämistä vastaan tulee olla kansainvälisen samoin kuin riistäminenkin on”. Tämä kanta, millaisin sanoin se nykykielellä ilmaistaisiinkin, saattaa olla ohjelman periaatteista ajankohtaisimpia.

Viitteet

- 1 Kirjoitus perustuu esitelmään SDP 110 vuotta -juhlaseminaarissa Turussa 8.8.2009.
- 2 Marc Bloch, *Historian puolustus*. Artemisia 2003, 73–93.
- 3 Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen Periaateohjelma (perusteluineen). Hyväksytty XXII:ssa puoluekokouksessa 22–24.5.1952. *POHTIVA – Poliittisten ohjelmien tietovarasto*. (www.fsd.uta.fi/pohtiva/).
- 4 Mikko Majander, Forssan perintö. Teoksessa Mikko Majander. *Tuhansia merkkejä politiikasta*. Kalevi Sorsa Säätiö, Helsinki 2013, 118.
- 5 Nils Edling, The Primacy of Welfare Politics: Notes on the language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s. Teoksessa Heidi Haggren, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (toim.) *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to social science history*. University of Helsinki 2013, 125–150.
- 6 Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen, *Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012, erityisesti s. 51–91.
- 7 Pauli Kettunen, The language of social politics in Finland. Teoksessa Daniel Béland & Klaus Petersen (toim.) *Analysing Social Policy Concepts and Language: Comparative and Transnational Perspectives*. Policy Press 2013, 157–175.
- 8 Gunnar Myrdal, *Beyond the Welfare State. Economic Planning in the Welfare State and Its International Implications*. Duckworth 1960, 117–148.
- 9 Pekka Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*. WSOY 1961, erityisesti s. 34.
- 10 Pekka Kuusi, *Tämä ihmisen maailma*. WSOY 1982, 437.

Mantere & Sarva, miehet jotka retusoivat Suomen historian pitkän linjan

Tämän suppean tutkielmani lähtökohtana on ollut supisuomalaisessa järvimaisemassa syntynyt joutilas pohdinta siitä, kennellä oli Suomen 1918 katastrofin jälkeen valta järjestää kaoottinen menneisyys – aika joka joskus oli, mutta jota ei ole enää – kirjoitetuksi eheyttäväksi historiaksi. Vastaukseni on herroilla Mantere & Sarva, historian oppikirjojen ylittämättömällä parivaljakolla, josta voidaan sanoa rakentuneen suorastaan instituutio, tosin unohdettu sellainen. Juuri tällä aisaparilla oli ainutlaatuisen valta-asema uudelleen jäsentää sirpaleinen, epäyhtenäisten heimojen menneisyys yhdeksi, tiivistää suomalaisetnistä mobilisaatiota onnettomuuden jälkeen, jälleenrakentaa tapahtunut teemakokonaisuuksiin ja rekonstruoida kaunis eheä tarina Suomesta 1920–50-luvun sukupolville luettavaksi ja omaksuttavaksi. Keskuudessamme toimii yhä suuri joukko yhteiskunnallisia vaikuttajia, jotka ovat ammentaneet historiakuvansa juuri Mantere & Sarvalta.

Oppikirja on kirjoitettua tietoa, mutta samalla se on myös esine, tekstijärjestelmä ja erityinen käytäntö organisoida kieltä. Sen erityistehtävä muihin kirjoihin verrattuna on opetuksen tukeminen, minkä takia vallassa olevat instituutiot ovat kontrolloineet oppikirjan tuottamista, sisältöjä ja opetuksessa käyttämistä kulloisessakin historiallisessa ajassa ja paikassa vallassa olevien instituutioiden toimesta. Suomessa tuo instituutio on ollut kouluhallitus, mutta toimintaa sääteleviä organisaatioita ovat myös ol-

leet ja ovat yhä kirjoittajien lisäksi muun muassa kustannustalot, opettajien etujärjestöt ja koulut sekä aktiiviset kansalaisjärjestöt.

Oppikirjoja on tutkittu monenlaisista intresseistä käsin, ja siinä suhteessa oppikirjatutkimus on tai ainakin voisi olla hedelmällisen monitieteistä. Historian oppikirjojen tutkimusta on tehty niin historian, yhteiskuntatieteiden kuin kasvatustieteidenkin puolella. Kunkin alan tutkimustraditioiden mukaisesti aihepiirit ovat vaihdelleet hyvinkin didaktisista ja kielentutkimuspainotteisista lähtökohdista laajoihin yleispoliittisiin teemoihin. Historian opinnäytteissä tavanomaisin tapa on ollut tutkia oppikirjoissa käsiteltyjä teemakokonaisuuksia, esimerkiksi sotia ja rauhanajutusta mutta myös opetussuunnitelmien sekä opetuksen suhteita ja tavoitteita pitkällä aikaperspektiivillä.¹

Eräs esimerkki historian oppikirjoihin suuntautuneesta uudelleen virinneestä kiinnostuksesta on Kari Kaunismaan väitöskirja *Punatähdestä kaksoiskotkaan* (2009), jossa tekijä arvioi Neuvostoliiton romahtamisen vaikutusta venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin. Se, mitä historian oppikirjoissa on tai ei ole, ei ole ollenkaan yhdentekevää. Päinvastoin, aina 1960-luvulta² lähtien historian oppikirjojen sisällöt ovat olleet erityisen tarkastelun alaisina, ja aiheita käsitteleviä tutkimuksia on kommentoitu päivälehdissä. Erityisintressin kohteena on ollut kylmän sodan aikaisten historian oppikirjojen suhde Neuvostoliittoon. Janne Holmén arvioi väitöskirjassa *Den politiska läröboken* (2006), että ruotsalaisissa, suomalaisissa ja norjalaisissa oppikirjoissa Neuvostoliittoa käsiteltiin kylmän sodan aikana myötäsukaisesti mutta seuraavalla vuosikymmenellä suhteellisen puolueettomasti. Neuvostoliiton imperiumin romahtamisen jälkeen oppikirjojen tyyli muuttui suorasukaisemmaksi. 2000-luvun oppikirjoista Holmén löysi avoimen positiivisen asenteen EU:ta kohtaan. Näin oppikirjat myötäilevät poliittisen ”säätilan” muutoksia.³ Päivälehdet kommentoivat Kaunismaan työtä muistuttamalla Venäjän historian totuuskomission perustamisesta ja Stalinin paluusta historian oppikirjoihin.⁴ Kaunismaa itse arvioi aihepiiriään laajemmin toteamalla, että jos ylipäättään haluaa perehtyä muiden

kansojen ajattelutapaan ja käsityksiin itsestään ja muista, historian oppikirja tarjoaa oivallisen reitin.⁵

Historian oppikirjoja käsittelee myös Jaakko Väisäsen väitöskirja *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla?* (2005), jossa analysoidaan 1960–70-luvun kirjoja. Väisänen toteaa muiden tutkijoiden tulkintoihin viitaten, että oppikirjat ovat kategorisoitavissa institutionaalisiksi teksteiksi siksi, että niistä on harvoin identifioitavissa yhden kertojan ääni. Oppikirjoja on tehty useimmiten työryhmissä, joiden jäsenet ovat hyödyntäneet paljon muitakin tekstejä kuin omiaan. Jos oppikirjojen kirjoittajina on ainoastaan opettajia, tarkoittaa se, että he eivät itse ole tutkineet kirjaamiaan aihepiirejä vaan lainaavat ne tutkimuksista ja yleisesityksistä. Tällöin tuotetuissa teksteissä on sulassa sovussa eri elämänalueille tavanomaiset merkityksen tuottamisen resurssit ja sisällöt. Väisäsen mukaan oppikirjoja voidaan tämän vuoksi kutsua virallisen ideologian tai instituution ääneksi.⁶

Kuten näistä esimerkeistä jo nähdään, painottuvat historian oppikirja-analyysit pääosin toisen maailmansodan tai kylmän sodan aikaan eli yhteiskunnallisiin murroskohtiin. Historiantutkimuksessahan ajatellaan yhtäältä, että juuri yhteiskunnalliset murtumakohdat ovat kiinnostavia siksi, että ne paljastavat ilmiöön vaikuttavia seikkoja selkeämmin julkilausuttuna kuin rauhanajan arkisesta poljennosta saataisiin irti. Toisaalta keskityminen poliittisiin murroskohtiin kertoo jo historian oppikirjojen poliittisesti merkittävästä luonteesta. Ruotsalainen Sture Långström onkin todennut, että historian oppikirja on ainoa historiaa koskeva kirjallisuuden laji, jota kaikkien on ollut pakko lukea ja vielä vaikutuksille alttiissa iässä. Tämän takia hän korostaa myös kirjoittajien vastuuta: oppikirjojen tekijöiden tulee itsereflektiivisesti arvioida omat vaikuttamisen mahdollisuutensa valitessaan aihepiirejä ja tekstejä oppikirjaan.⁷ Tämä näkökulma korostuu useimmissakin teksteissä siksi, että historian oppikirjojen on nähty paitsi jakavan tietoa, myös muokkaavan lukijoiden historiakuva, ja lopulta myös kansallista historiakuva ja itsetymmärrystä. Historian oppikirja on näin vain yksi osa historia-kulttuuria. Ylipäättään historian oppikirjat on nähty erityisen an-

toisiksi lähteiksi juuri yhteiskunnallisen ja poliittisen ilmapiirin kuvaajina. *Ulkopolitiikka*-lehden kokoama raati arvioikin 2006, että konfliktit korostuvat lukion historian oppikirjoissa, mutta muuten kirjat olivat onnistuneet ruotimaan kansainvälisen politiikan ydinkysymyksiä.⁸

Historian oppikirjoja arvioivissa tutkimuksissa ei sen sijaan ole oltu juurikaan kiinnostuneita kirjojen visuaalisesta sanomasta, kuten kuvista, kaavioista tai kirjojen rakenteesta. Hämmästyttävää on myös se, ettei oppikirjojen tekijöitä, heidän sitoumuksiaan ja roolejaan ole analysoitu vaan on tyydytty toteamaan työryhmien olemassaolo ja niiden kollektiivinen työtapo. Nämäkin kirjojen kirjoittamiseen, tuottamiseen ja levittämiseen liittyvät seikat olisi otettava huomioon myös oppikirjoja arvioitaessa. Michel Foucault on osuvasti todennut, että kirja on kiinni järjestelmässä, joka viittaa toisiin kirjoihin, toisiin teksteihin ja toisiin lauseisiin, se on solmu verkostossa.⁹ Filosofi Hans-Georg Gadamer puolestaan palauttaa meidät peruskysymyksen ääreen kysymällä, kuinka voimme ylipäättään ymmärtää jotakin kauan sitten kirjoitettua teosta, ja vastaamalla, että vuoropuhelun kautta: lukeminen on keskustelua menneisyyden kanssa. Kirjallisuudentutkija Hans-Robert Jauss on taas muistuttanut, että teos paljastaa eri aikoina tulkittaessa eri ominaisuuksia itsestään. Tutkijalla on oma odotushorisonttinsa eli joukko oletuksia, joiden avulla tuotetaan tietynlaisia tulkintoja. Teoksia luetaan aina jonkinlaisen odotushorisontin kontekstissa.¹⁰ Tämä pitää paikkansa myös oppikirjoja tutkittaessa: oma arvioni yliopiston opettajana ja oppikirjojen¹¹ tekijänä 1920-luvun oppikirjoista on todennäköisesti erilainen kuin 1970-luvun tutkijan. Tässä mielessä kirjat, oppikirjat mukaan lukien, ovat antoisia lähteitä yliaikaisesti.

Poliittisia lukukirjoja

Tässä kirjoituksen lähtökohtana on yksi oppikirja, Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan tekemä *Keskikoulun Suomen historia* (1924), jota arvioin 1920-luvun poliittis-yhteiskunnallisessa kon-

tekstissa. Vaikka puhun oppikirjasta yksikössä, hypoteettisesti ajattelen, että arvioin tässä yleisemminkin 1920-luvun tapoja kirjoittaa historian oppikirjoja. Mantere & Sarva kirjoittivat nimittäin tuona aikana myös muita oppikirjoja, kuten *Kansakoulun Suomen historia* (1. painos 1915), *Kansakoulun yleisen historia* (1. painos 1916), *Keskikoulun yleinen historia* (1. painos 1916) ja *Historian oppikirja: kansakouluja varten I–II* (1925–26). Niistä kaikista otettiin lukuisia uusintapainoksia sotienvälisellä kaudella. Mainittu *Keskikoulun Suomen historia* oli 1920–30-luvulla ykköskirja kaikissa Suomen oppikouluissa, joten se sopii mielestäni hyvin analyysin lähtökohdaksi. Sitä luettiin paljon ja sillä oli oletettavasti myös enemmän vaikutusta koululaisten asenteiden muokkaajana kuin muilla, vähemmän suosiota saaneilla oppikirjoilla. Se myös täydensi jo kansakoulussa saatua Mantere & Sarvan puhetta. Mantere & Sarvan Suomen historian oppikirjan suosio jatkui aina 1960-luvulle saakka, joten sitä voisi sanoa jo ilmiöksi tai klassikoksi. Siksi onkin yllättävää, ettei kirjoittajia ja heidän kirjojaan ole tutkittu tarkemmin. Vuoden 1924 painos on tämän artikkelin kysymyksenasettelun kannalta antoisa siksi, että siihen on lisätty, vuoden 1918 ensimmäisestä painoksesta uupuva, Suomen itsenäistymisen aikaa käsittelevä jakso. Toista, vuoden 1921 painosta, en ole halunnut ottaa tarkastelun kohteeksi siksi, että se kuuluu vielä syvästi epästabiiliin, sodasta rauhaan siirtymisen kauteen. Olen siis antanut ensimmäisen ja toisen painoksen jälkeen hieman aikaa Mantere & Sarvallekin ottaa etäisyyttä vuosien 1917–18 traagisiin tapahtumiin.

1920-luvun puoliväliin ajoittuvaa tarkastelua puoltaa sekin seikka, kuten yhteiskunta-analyytikko Meghnad Desai on Euroopan poliittisesta tilanteesta huomauttanut, että sotienvälisellä kaudella juuri 1920-luvun puolivälissä päästiin lähimmäksi niin sanottua normaalitilaa, jota kesti vuoteen 1929. Vuosikymmenen puolivälissä poliitikot ja intellektuellit alkoivat tajuta, ettei paluuta ensimmäistä maailmansotaa edeltävään aikaan ollut. Enää ei ollut olemassa sitä globaalistunutta ja avointa maailmaa, jossa valtio puuttui vain lievästi talouteen. Päinvastoin. 1920-luvun todellisuudessa valtiosta tuli keskeinen taloudellinen toimija. Toi-

nen merkittävä poliittinen käänne oli se, että uuden sosiaalivaltion mallin mukaisesti valtiot alkoivat erotella omat kansalaisensa 'muukalaisista', mikä kasvatti muukalaisvihaa ja suvaitsemattomuutta. Samoihin aikoihin ihmisten vapaa liikkuvuus Euroopassa estyi, kun passit otettiin käyttöön kaikkialla.¹²

Kirjoitukseni teoreettinen viitekehys rakentuu valta- ja hegemoniamalleista käytyyn tieteelliseen keskusteluun. Keskeinen painoarvo tässä on Antonio Gramscin *hegemonia*-käsitteellä. Gramscia tiivistäen voidaan sanoa, että hegemonia eli *yhteiskunnallinen johtajuus* viittaa siihen, kuka saa oman näkemyksensä vakiintumaan yleiseksi arkijärjeksi (*common sense*) yhteiskunnassa.¹³ Hegemonia-taistelu tarkoittaa lähtökohtaisesti poliittista hallitsemista, mutta se leviää koskemaan yhtä lailla myös sosiaalista ja kulttuurista aluetta. Poliitikantutkimuksen lisäksi hegemonia-käsite on ahkerassa käytössä etenkin kulttuurin ja median tutkimuksessa. Hallitsemisen välineinä hegemonia-taistelussa käytetään *ideologioita*. Tässä ideologia eli aaterakennelma käsitetään osana valtasuhteita: se on se tapa, jolla kuvataan, uusinnetaan ja muutetaan yhteiskunnan valtasuhteita. Se on konkreettisimmillaan poliittista ajattelua, jolla on tietyt arvot ja keinot arvojen saavuttamiseksi.

Ranskalaisen Louis Althusserin mukaan ideologia on merkien (myyttien, kertomusten, kuvien, ajatussuuntien) ja yhteiskunnallisten käytäntöjen alue, joka sitoo meidät erilaisiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Tällä sitomisella meille tarjotaan myös identiteettiä. Ideologia auttaa 'ymmärtämään' maailmaa ja näkemään sen järkeenkäypänä järjestelmänä. Vallitseva ideologia hyväksytään itsestään selvänä totuutena, sillä sen omaksuneella ihmisellä ei ole välineitä kyseenalaistaa sitä. Toisaalta hallitseva ideologia on tärkeä hallitsevan luokan vallassa pysymiselle. Hallitseva luokka pönkittää asemaansa joko pakottavan tai ideologisen valtiokoneiston avulla. *Pakottavan valtiokoneiston* välineitä ovat esimerkiksi lainsäädäntö ja poliisi. *Ideologinen valtiokoneisto* toimii paljon hienovaraisemmin. Sen välineitä ovat esimerkiksi koulu, yliopisto ja vaikkapa historian opetus. Ideologisesta val-

tiokoneistosta tulee eräänlainen sosiaalisen kontrollin sisäistetty muoto.¹⁴

Tässä tekstissä ideologiset leirit konkretisoituvat kahteen 1920-luvulla vallasta taistelevaan poliittiseen pääsuuntaan, yhtäältä oikeistolaisuuteen (liberalismiin ja konservatismiin), toisaalta vasemmistolaisuuteen (sosialidemokratiaan ja kommunismiin). Sisällissodan jälkeinen Suomi oli syvästi kaksinapainen ja siinä maailmankatsomuksellisessa kontekstissa myös tutkimuskohteena olevat oppikirjat on tuotettu. Erityisesti maan itsenäistyminen teki sen, että historiaa käytettiin määrätietoisesti hyväksi luotaessa itsenäisen Suomen identiteettiä. Ei ole sattuma, että ensimmäinen erityinen *Keskikoulun Suomen historia* julkaistiin ensimmäisen kerran juuri 1918. Ensimmäisen painoksen esipuheessa Mantere & Sarva toteavat, että vuosina 1915 ja 1916 julkaistut kansakoulun Suomen historian ja yleisen historian oppikirjat eivät ole pystyneet täyttämään sitä kasvanutta kysyntää, mikä erityisen ”isänmaan” historian oppikirjasta on ollut. Uusi isänmaan tila suorastaan huusi uutta jäsennystä suomalaisten menneisyydestä.

Historia-aineen opettamisen velvollisuudesta löytyy tietoja ainakin vuodelta 1649, jolloin koulujärjestykseen kirjattiin yleinen historia oppiaineeksi. 1800-luvulla historian opetus korostui autonomian ja kansallisuusaatteen myötä entisestään: 1813 kielentutkija Gustaf Renvall julkaisi väitöskirjan ruotsiksi historianopetuksesta, 1832 julkaistiin niin ikään ruotsiksi A. I. Arvidssonin teos *Lärobok i Finlands historia och geografi* ja 1839–40 Elias Lönnrotin ja J. F. Cajanin vihkomuotoinen teos *Suomen historia koetteeksi kirjoitettu lyhykäisessä järjestyksessä*. Tuonaikaisilla oppikirjoilla, ennen muuta Zachris Topeliuksen oppikirjalla *Maamme kirja* (1875), oli huikea merkitys ’Yhtenäinen Suomi’-kuvaston rakentamisessa. Venäläistämisaikoina (1899–1905 ja 1908–17) Topeliuksen kirjaa luettiin ahkerasti ja sen sisältöjä muokattiin kulloisenkin ajan poliittisiin oloihin vastaaviksi. Vielä 1930-luvun alussa, jolloin *Maamme kirjan* 38. painos otettiin, sen sisältöä oioittiin oikeistosuuntauksen aikana. Toinen tärkeä historiallisen tiedon tuottaja 1800-luvulla oli vuonna 1869 ilmestynyt

Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen *Oppikirja Suomen kansan historiasta*, joka niin ikään oli fennomaanisen ajattelun tuote.¹⁵ Kaikki edellä mainitut oppikirjat saivat osakseen sekä suurta ihailua että ankaraa kritiikkiä, jälkimmäistä erityisesti ruotsinkielisiltä. Historian oppikirjat valjastettiin näin jo keisarivallan aikana määrätietoisesti politiikan tekemisen välineiksi.¹⁶

Mutta ei edes autonomian aikana, puhumattakaan 1920-luvusta, oppikirjat olleet ainoita historiakulttuurin osasia: samaan aikaan koululaisten historiakuva muokkasivat koulujen lukukirjat, kaunokirjat, pelit, leikit, suulliset kertomukset, kansantarinat, sanomalehdet, aikakauslehdet ja pian myös laajemmassa määrin elokuvat ja radio. Myös muissa 1920-luvun yhteiskunnallisesti kipeissä kysymyksissä, kuten kansanterveydellisessä valitustyössä, juuri koulut organisoitiin muun muassa tuberkuloosin ja syöpäläisten vastaiseen työhön: maaseudullakin kiertäneet terveydenhoitajat opettivat koululaisille, ettei lattialle saa sylkeä, miten pitää koti terveellisen siistinä, puhumattakaan sittemmästä hampaidenharjaamisen opettamisesta ja muusta tapakulttuurista.

Koulut vallan välineinä

Kun on kyse oppikirjoista, on muutama sana sanottava myös niiden opetusympäristöistä, kouluista. Jos joku yhteiskunnallinen instituutio Suomessa, niin koulu on ollut ainakin 1800-luvulta lähtien keskeisimpiä valtaeliitin ideologian levityskanavia. Koulujen kautta on saatu levitettyä kansallisesti niinkin tärkeitä ’kuviteltuja yhteisöjä’ kuin yhtenäinen kansakunta. Benedict Andersonin tapaan myös Zygmunt Bauman toteaa, että kansakunta on alusta loppuun kuvitteellinen yhteisö.¹⁷

Korkealentoisten kansallisten ihanteiden ja siihen liittyvän symboliikan opettamisen sekä käytännöllisten ohjeiden ja tapakulttuurin kautta koulut olivat jo lähtökohtaisesti hyvin poliittisia laitoksia. Kun Suomen maaseudulle alettiin perustaa suomenkielisiä oppikouluja, olivat ne luontevasti ja itseoikeutetusti tuolloin vallinneen valtaideologian, fennomanian, tekemisen välineitä.

Ensimmäinen Suomeen perustettu suomenkielinen maalaisoppikoulu oli Forssan suomalainen yhteiskoulu (1899) ja toinen Kouvolan suomalainen yhteiskoulu (1903). Vanhin kaupunkioppikoulu oli Jyväskylän yläalkeiskoulu (1858).¹⁸ Kannaksen Terijoelle syyskuussa 1907 vanhaan käräjätaloon perustettu koulu oli maan kolmas suomenkielinen maalaisoppikoulu. Koulun perustamisen aikoihin itäraja otettiin huomioon koulun tehtäviä määriteltäessä:

[Terijoen] koulun tulee vielä monta kertaa voimakkaammin kuin maamme muiden koulujen herättää ja kasvattaa oppilaissaan isänmaanrakkautta. Kaiken siinä jaettavan opetuksen tulee olla suomalaisen kansallistunnon läpätunkemaa ja elähdyttämää....¹⁹

Maalaisoppikoulujen perustamisen taustalla oli vahva kansan eheyttämisen ajatus: vallitseva tilannehan oli, että oppikoulut sijaitsivat pääosin kaupungeissa. Vielä hyvin agraarisen maan kansan sivistystason kohottamiseksi oppikoulujen vieminen maaseudulle nähtiin hyvin tärkeänä. Koulutusta korostavassa uudistushengessä tätä epäsuhtaa ja kansan jakautuneisuutta kahtia – maalaisiin ja kaupunkilaisiin – lähdettiin kuromaan umpeen toisella venäläistämiskaudella, mutta etenkin 1920–30-luvulla. Tästä muutoksesta kertoo osuvasti se, että 'vaarallisella rajalla' sijainnut Terijoen yhteislyseo siirrettiin valtion kouluksi 1919, joskin sen yhteydessä toimineet lukioluokat olivat yksityisiä aina vuoteen 1929, jolloin ne asteittain siirrettiin valtion koulun osaksi. Vuoteen 1932 tultaessa koko koulu oli valtion rahoittama oppikoulu.²⁰

Vaikka maalaisoppikoulujen rakentamisen taustalla oli kansan aikaisempaa tasa-arvoisemman kohtelun periaate, tosiasiallisesti yhdenvertaisuus toteutui vain niin sanotun keskiluokan tasolla. Oppikoulun käynti oli nimittäin vielä sotienvälisenä aikana vähäistä: vuonna 1920 oppikoulun aloittaneita oli alle 10 % ikäluokasta ja pääosa oppilaista tuli hyvin toimeentulevista perheistä. Oppilaiden vanhempien sosiaalista taustaa tarkasteltaessa havaitaan, että lukuvuonna 1918–19 peräti 42 % oli niin

sanottua pikkuporvaristoa eli eri alan pienyrittäjiä ja 25 % virkamiehistöä. Osuudet pysyvät samoina aina 1930-luvulle saakka (1936–37 pienyrittäjiä 39 % ja virkamiehiä 25 %). Muut ryhmittymät olivat selvästi vähemmistönä: oppilaiden vanhemmissa oli 1920–30-luvulla suurtilallisia 4–5 %, teollisuustyöväkeä 9–13 % ja maataloustyöväkeä 1–2 %. Oppikoulujen määrä kasvoi sotienvälisellä kaudella siten, että 1918–19 kouluja oli 159, joista 2/3 oli suomenkielisiä, 1920-luvun lopussa oppikouluja oli 230 ja 1939 kaikkiaan 233.²¹

Koulujen määrä alkoi merkittävästi kasvaa vasta toisen maailmansodan jälkeen,²² jolloin alettiin yhä määrätietoisemmin kyseenalaistaa oppikoulujen sosiaalista eriarvoisuutta säilyttävä vaikutus. Ideologisesta näkökulmasta katsottuna 1920-luvulla oppikoulun käyneet olivat erityisen tärkeässä asemassa: heistä kasvoi itsenäiseen Suomeen uusia opettajia, virkamiehiä ja muita keskeisiä yhteiskunnallisia vaikuttajia ja siksi juuri heidän poliittiseen kasvatuksensa oli kiinnitettävä erityistä huomiota. Aimo Halila on huomauttanut, että itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen historia kuului niihin oppiaineisiin, joihin koulumaaailmassa ensiksi kiinnitettiin uudistusmielessä huomiota, sillä ”olihan historian opetuksella itsenäisessä valtakunnassa vapautunut ja avartunut sisältö tsaarin ajan kahlittuun opetukseen verrattuna”.²³

Oman raaminsa opetukseen toivat vuonna 1916 annetut opopiennätykset, jotka itsenäistymisen ja kotimaan historian korostamisen takia jäivät enemmän viitteellisiksi: niissä oli vielä yleinen historia ja venäjänkielinen opetus etusijalla.²⁴ 1930-luvun alkuun tultaessa keskikouluissa oli 1.–5. luokalla 12 historiatuntia eli saman verran kun kaunokirjallisuutta. Vertailun vuoksi todettakoon, että matematiikkaa oli 21, voimistelua 14 ja opetuskieltä (suomea tai ruotsia) 17 tuntia.²⁵ Oppiennätyksiä uusittiin vasta 1941, jolloin vaatimukset ja opetussisällöt lähenivät toisiaan.

Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin mukaan instituutiot, kuten tässä koulu, ilmentävät aina historiallisuutta ja säätelevät ja ovat siksi aina oman historiansa tuotoksia. Koulua ei siis voi ymmärtää ymmärtämättä sen tuottanutta historiallista kehitystä, kontekstia. Muiden instituutioiden tapaan koulut säätelevät in-

himillistä käyttäytymistä asettamalla sille ennakolta määrättyjä käyttäytymismalleja, jotka kanavoivat sen haluttuun suuntaan.²⁶

Kaikkiaan voidaan todeta, että 1920-luvun oppikoulut olivat poliittisen oikeiston kouluja, jotka tuottivat oikeistolaista ideologiaa. Tätä hegemonista ideologista näkemystä olivat kuitenkin yhä vahvemmin kyseenalaistamassa sekä oikeistoliberaalit että vasemmisto. Lapuan liikkeen ja Mäntsälän kapinan kokemusten jälkeen politikointi oppikouluissa meni niin pitkälle, että kouluhallitus opetusministeri Oskari Mantereen johdolla puuttui tilanteeseen ja kielsi oppikoululaisten ”valtiollisen toiminnan” vuonna 1936.²⁷

Miehet kirjojen takana

Miten Oskari Mantere ja Gunnar Sarva pääsivät oppikirjojensa kautta niin vaikuttavaan asemaan, että kykenivät vuosikymmenien ajan määrittämään tulevien sukupolvien historiakuvan? Yksinkertaistaen voisi sanoa, että siksi, että he edustivat valtiota, ja siellä erityisesti ylintä kontrolloivaa auktoriteettia koulujen oppikirjatuotannossa eli kouluhallitusta. Koulupoliitikko Lauri Puupponen kirjoittaa 1934 julkaistussa *Oppikoulut*-teoksessaan, että oppikouluissa sai käyttää ainoastaan niitä oppikirjoja, jotka kouluhallitus oli hyväksynyt. Jos kouluhallitus katsoi tarpeelliseksi, se saattoi pyytää kirjasta asiantuntijalausunnot ”kokeneilta” henkilöiltä. Kaiken kaikkiansa kouluhallituksen tehtävänä oli kouluasetuksen mukaan ”johtaa, valvoa ja toimituttaa tarkastuksia”.²⁸ Suomessa oppikirjat alistettiin kouluhallituksen tarkastettavaksi vuoteen 1991 saakka.²⁹

Zygmunt Bauman on osuvasti esittänyt, että valtiovalta valvoo koulutusta, josta tehdään samanaikaisesti vapaaehtoista ja pakollista niin, ettei ketään suljeta koulutuksen ulkopuolelle eikä kenenkään sallita sujahtaa pois sen vaikutuspiiristä. Koulupakon ansiosta kaikille valtion alueella asuville voidaan opettaa valtiossa vallitsevat kansakunnan arvot, tehdä heistä ’synnynnäisiä patriootteja’ ja siten toteuttaa käytännössä se, mistä on puhuttu

teoriassa – nimittäin kansallisuuden ’luonnollisuus’. Koulutus, kaikkialle ulottuva kulttuurinen paine sekä valtion sanelemat käyttäytymismallit lisäävät viehtymystä ’kansalliseen jäsenyyteen’ liitettyyn elämäntapaan. Tämä henkinen kytkös ilmenee joskus tietoisena ja avoimesti etnosentrisminä eli vakaumuksena siitä, että kunkin oma kansakunta, ja kaikki siihen liittyvä, on hyväksyttävää, moraalisesti ylistettävää ja kaunista. Tyystin ylivertaista kaikkiin vaihtoehtoihin verrattuna.³⁰ Max Weber on puolestaan nimennyt valtion instanssiksi, joka esittää vaatimuksen legitiimin väkivallan monopolista, sekä kuvannut ihmisiä koskevan vallan, herruuden, jakaantumisen ei-legitiimeihin ja legitiimeihin muotoihin. Legaalia herruutta edustaa byrokratia, maailmanhistorian tehokkain hallitsemisen muoto.³¹

Tällaisena 1920-luvun yhtäältä poikkeuksellisen vahvan poliittisen ristivedon ja toisaalta koulujärjestelmän uudistamispaineen aikana koulubyrokraatit Oskari Mantere ja Gunnar Sarva toimivat. Jotta osaisimme asettaa heidät ajan poliittiseen kenttään, on syytä esitellä herroja hieman tarkemmin. Oskari Mantere, alkuaan Majamäki (1874–1942) oli hausjärveläisestä maanviljelijäperheestä lähtenyt historian ja äidinkielen opettaja, kansakoulujen apulaistarkastaja, koulujohtaja ja kouluhallituksen ylijohtaja (1924–42). Hän liittyi jo vuosisadan alussa Nuorsuomalaiseen puolueeseen, toimi Edistyspuolueen kansanedustajana (1919–39) ja puolueensa puoluetoimikunnan puheenjohtajana, sosiaaliministerinä (1922–24), apulaisopetusministerinä (1924–25), opetusministerinä (1932–36) ja lyhytaikaisena pääministerinä (1928–29). Hän oli myös Helsingin kaupunginvaltuuston jäsen, Yksityisten opettajayhdistysten keskushallituksen ja Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen puheenjohtajana. Hän johti vuosina 1927–32 oppikoulukomiteaa, jonka tehtävänä oli valmistella Suomeen uusimallista kansakoulun ja oppikoulun yhdistävää yhtenäiskoulujärjestelmää.³²

Mantere julkaisi aiheesta kirjankin, *Kohti yhtenäiskoulua* (1932), mutta oppikoulujen puolustajat taistelivat raivoisasti liian radikaalina pitämäänsä ajatusta vastaan ja yhtenäiskouluidea toteutui uudistuneena vasta sittemmin peruskoulu-uudistuksen

myötä 1970-luvulla. Vuonna 1939 Mantere vetäytyi politiikasta epäonnistuttuaan sovitteluun Helsingin yliopiston kuumana käynnystä kielitaistelua.³³ Sanalla sanoen Mantere oli hyvin verkostoitunut, vaikutusvaltainen ja erittäin poliittinen henkilö kirjoittaessaan ja päivittäessään historian oppikirjojaan. Perustellusti voidaan sanoa, että Mantere hallitsi vuodesta 1924 (jolloin edellinen auktoriteetti Mikael Soininen kuoli) lähtien sotienvälisen ajan suomalaista koulukeskustelua, oppikirjamaailmaa ja koulupolitiikkaa.

Mantereen toiminnan pedagogisena taustavaikuttimena oli pyrkimys häivyttää vanhaa vuosisadan vaihteen herbartilaista³⁴ kristillis-eettistä tavoitetta ja painottaa sen sijaan oppilaiden kasvattamista kansalaiskelpoisuuteen ja sosiaalieettisyyteen. Kasvatuksen tavoitteena ja kasvatusmenetelmänä Mantere piti ”yhteiskunnallista käytännöllisyyttä”. Hänen 1920–30-luvun aikaista työtään on luonnehdittu kansallisesti ja yhteiskunnallisesti rakentavaksi ja kansansivistystä kohottavaa koululaitosta kehittäväksi. Oppikoulujen tuli hänen mukaansa tukea nimenomaan maan kehittäillä olevaa demokratisoitumista eikä muodostaa ylemmän oppillisen koulun linnaketta säätyrajoineen, mitä se vielä sotienvälisellä kaudella vahvasti oli. Puheenvuoroissaan Mantere tosin totesi vielä 1921 yhteiskunnalliseen epästabiiliuteen vedoten, että oli odotettava rauhallisempia aikoja uudistusten viemiseksi läpi.³⁵

Yksistään puoluepoliittisista syistä Mantere ei korkeaan asemaansa päässyt, vaan hänellä oli vahva asiantuntijuus hallussaan. Hän kirjoittautui ylioppilaaksi Helsingin Suomalaisesta Yhteiskoulusta 1895 ja väitteli tohtoriksi Helsingin yliopistossa 1907 aiheella *Historianopetuksesta erittäin silmällä pitäen oppikouluja*, missä hän esittelee herbartilaisuutta. Hänen ensimmäinen kasvatusoppillinen tutkimuksensa oli edellisenä vuonna ilmestynyt *Yksilöllisyys ja persoonallisuus kasvatuksessa Michel de Montaigne’n mukaan*. Pedagogisen suuntautuneisuutensa hän omaksui opintomatkoillaan Saksasta ja vanhemmalta kollegaltaan Mikael Soiniselta, joka oli alkanut tuottaa herbartilaisuutta Suomeen 1880-luvulta lähtien. Matti J. Castrénin mukaan Mantere edusti nimenomaan herbartilaisuutta historianopetuksessa ja hänen

toimintansa myötä niin sanottu herbartilais-zilleriläinen kasvatusoppi sai suomalaisessa pedagogiikassa keskeisen aseman, joka pysyi aina 1950-luvulle saakka. Herbartilaisesti ajateltiin, että kunkin aineen kiinnostavuuden lisäämiseksi oli oppilaille annettava tietoja, jotka vetosivat *tunteeseen* ja *mielikuvitukseen*. Se lopulta kasvatti oppilaan luonnetta. Herbartilaisten mielestä koulun tärkeimpiä aineita olivat näiden seikkojen takia historia ja kirjallisuus.³⁶

Mantere jakoi pedagogisen näkemyksensä oppikirjatuotannossa pitkäaikaisen työtoverinsa Gunnar Sarvan kanssa. Gunnar Sarva (1879–1952) oli Manteretta viisi vuotta nuorempi, niin ikään uransa opettajana (Porvoossa, Viipurissa ja Helsingin normaalilyseossa) ja kouluhallituksen tarkastajana ja kouluneuvoksena tehnyt vaikuttaja. Hän väitteli 1915 autonomian aikaa käsittelevällä taloushistoriallisella tutkimuksellaan. Vuosina 1919–24 hän toimi Helsingin koelyseon rehtorina ja 1939–49 kouluhallituksen oppikouluosaston päällikkönä. Sarva toimi sihteerinä 1919–25 toimineessa koulukomiteassa ja Mantereen komiteassa 1927–32. Sittemmin Sarvan työn on katsottu painottuneen kahteen 1920–30-luvun kiistelyyn: kysymykseen oppikoulun koulumuodosta ja kysymykseen opettajien taloudelliseen aseman kohentamisesta. Samoin kuin Mantereen, myös Sarvan pedagogisen ajattelun lähtökohtana oli pyrkimys kansanvaltaiseen ja kansansivistystä kehittäväan koulujärjestelmään, mikä saavutettiin yhtenäiskoulumuodolla.³⁷

Manteretta ja Sarvaa yhdisti myös edistyspuolueen jäsenyys. Edistyspuoluehan perustettiin nuorsuomalaisen puolueen seuraajaksi 1918. Sen oikealla laidalla toimi kokoomus, joka puolestaan järjestäytyi vanhasuomalaisen puolueen pohjalta niin ikään 1918. Mantere & Sarva esittelevät omaa puoluettaan suhteessa kokoomukseen Suomen historian oppikirjassaan (1924) näin:

Nämä puolueet erosivat toisistaan siinä suhteessa, että edelliset enimmäkseen kannattivat monarkista, jälkimmäiset tasavaltaista hallitusmuotoa. Toisena eroavaisuutena on se, että edistyspuoluealaiset ovat valmiit toimeenpanemaan perinpohjaisempia yhteiskunnallisia uudistuksia kuin kokoomukselaiset, joiden mie-

lestä kehityksen, johtaakseen pysyväisiin tuloksiin, täytyy tapahtua suhteellisen hitaasti.³⁸

Edistyspuolueen koti puoluekentässä oli näin liberaali keskustaja ja 1920–30-luvulla puolueella oli, pienuudestaan huolimatta, erittäin merkittävä asema muun muassa hallituksia synnyttävässä: aikakausi olikin edistyspuolueen kulta-aikaa. Muun muassa presidentit K. J. Ståhlberg ja Risto Ryti sekä pääministerit A. K. Cajander, Toivo Kivimäki ja Jukka Rangell olivat edistyspuoluelaisia. Myös edellä mainittu koulupoliitikko Mikael Soininen toimi edistysministerinä.

Edistyspuolue joutui toimimaan monessa suhteessa sillanrakentajana 1920-luvun konservatiivisen oikeiston ja sisäisesti hajanaisen ja taistelevan sosiaalidemokratian ja kommunismin välimaastossa. Kiuasmaa onkin osuvasti huomauttanut, että 1920–30-luvun kouluongelma ei ollut yksin pedagoginen tai koulupoliittinen vaan myös puoluepoliittinen.³⁹ Yhtenäiskouluidean vastustajiin kuului muun muassa tuleva opetusministeri, maalaisliittolainen Uuno Hannula ja puolustajiin sosiaalidemokraattinen kansakoulunopettaja Aino Malkamäki.

Kaiken kaikkiaan Mantere & Sarvalla oli 1920-luvulla kaikki muutoksen ja jatkuvuuden määrittämisen vallan narut käsissään. Kuten Hannah Arendt on filosofisesti huomauttanut, valta toteutuu vain siellä, missä teot ja puheet kulkevat käsi kädessä, missä sanat eivät ole tyhjiä eivätkä teot raakoja, missä sanoja ei käytetä aikomusten naamioimiseen vaan todellisuuden paljastamiseen, eikä tekoja loukkaamiseen ja tuhoamiseen vaan suhteiden ja uusien todellisuuksien luomiseen.⁴⁰

Suomi vuonna 0 avasi vallan portit

Suomalaisessa oppikoulujärjestelmässä tapahtui voimakas murtauma 1910-luvulla niin pedagogisen ilmaston, oppikirjojen kuin kasvatustavoitteidenkin rintamalla: toinen venäläistämiskausi, itsenäistyminen ja sisällissota ohjasivat koko koulujärjestelmää

uusille urille. Kyösti Kiuasmaan mukaan jo heti lukuvuoden 1917–18 jälkeen oppikouluun päässeet aloittivat uuden työkausensa sellaisessa henkisessä ilmapiirissä, joka oli kuin sukupolvien päässä edellisestä oppikoulujen elämänmenosta. Suuri osa oppikoulujen opettajista ja vanhemmista oppilaista oli taistellut sisällissodassa ja paluu vanhaan herbartilaiseen auktoriteetti-ajatteluun ja -opetukseen kyseenalaistui.⁴¹ Muutosprosessi itse käytännön opetustyössä ja opetettavissa aineissa eteni kuitenkin asteittain, etenkin silloin kun käytössä olleet oppikirjat olivat niin sanotun vanhan kaartin tekemiä. Sirkka Ahonen on muistuttanut, että 1920-luvulla pidetyissä historian ainekonferensseissa käsiteltiin jo muutosprosessista kertovasti aiheita, kuten ”Uusi suunta historianopetuksessa”, ”Ryhmätyö” ja ”Työopetus historiassa”.⁴² Jos muutos ei ulottunutkaan koulun arkeen laajemmalti 1920–30-luvulla, oli asia kuitenkin nostettu yhteiseen tietoisuuteen 1900-luvun alusta lähtien pidetyillä historianopettajien päivillä. Kansainvälisiä vaikutteita opettajat saivat 1890 perustetun Historiallisen Yhdistyksen kautta. Oman – yhä aktiivisesti toimivan – valtakunnallisen ainejärjestönsä Historian ja yhteiskuntatiedon opettajien liiton, opettajat perustivat 1948.

Oppikoulujen historianopetuksessa Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan *Keskikoulun Suomen historia* (1924) edustaa päälinjauksiltaan vanhempaa herbartilaisesti orientoitunutta toimintaideologiaa. Mantereen suhde herbartilaisuuteen oli kuitenkin osittain kriittinen: hän esitti jo väitöskirjassaan 1907 varauksensa siitä, että Herbart väheksyi historianopiskelun intellektuaalisia mahdollisuuksia.⁴³ Mantere & Sarvan 1920-luvun alun historian oppikirjoissa Suomen historia esitetään itsenäistymisen tirkistysaukosta käsin snellmannilais-fennomaanis-aitosuomalaisella painotuksella. Näin oppikirjan voidaan sanoa kuvitetun tiukasti ajassaan ja paikassaan, 1920-luvun poliittisesti jännitteisessä tilassa. Kuten tunnettua, oppikirjat eivät synny ja elä tyhjiössä. Tutkijat ovatkin huomauttaneet, että oppikirjoissa kiteytyy pienois-koossa koko yhteisön ja kulttuurin kuva siitä, mitä on oppiminen ja millainen on opiskelija ja miten tietoihin pitää suhtautua. Näin

ollen oppikirjoja pitäisi lähestyä osana yhteiskunnallisia ilmiöitä.⁴⁴

Tässä arvioitavan oleva historian oppikirja on vahvasti ideologinen ja poliittinen, osa 1920-luvun nuorison yhteiskunnallista sosiaalistamisprosessia. Mantere & Sarva edustaa sisällissodassa voittaneiden valkoisten tulkintaa keskustaliberalistisella vivahteella. Keskustaliberalismi näkyy esimerkiksi sopuisana ja reformeja painottavana varhaisen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen esittelynä⁴⁵, pyrkimyksenä laajojen yhteiskuntareformien esittelyyn kansan syvien rivien edun näkökulmasta ja pääosin kiihottomana kielenä sekä tietoisena tiettyjen osa-alueiden sulkemisena pois. Esimerkiksi kommunisteista ja valkoisten väkivallasta sisällissodan loppuselvittelyssä vältetään puhumasta. Vasemmiston mielestä historian oppikirjat olivat yksipuolisia ja niissä väheksyttiin vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeenkin työväestön historiaa ja tavoitteiden esittelyä.⁴⁶

Valittuun ideologiseen puhetapaan kuuluu myös puhe Suomen rajoista. Suomi mentaalisenä, kulttuurisena ja kuvitteellisena ”maanamme” on oppikirjassa läsnä alusta lähtien. Sitä esitellään ja arvioidaan vuoden 1917 itsenäistymisen tirkistysaukosta käsin. Koko kirjassa ei ole karttaa Suomen fyysisten rajojen kehityksestä, mikä Suomen historian oppikirjaa ajatellen on nykykatsoinnossa hyvin erikoista. Kun verrataan vuoden 1924 oppikirjaa esimerkiksi Ora & Jutikkalan *Suomen historia lukioluokkia varten* -nimiseen oppikirjaan (1947), on ero melkoinen: Ora & Jutikkala alkaa luvulla ”Maan asuttaminen ja rajojen muodostuminen”. Vuoden 1924 oppikirjassa kartat eivät sen sijaan olleet olennaisia, vaan olennaista oli tietää ja opettaa ”maamme” todelliseksi ajatellut rajat eli kulttuuriset, heimoyhteyteen ja kieleen, liittyvät rajat. Tässä suhteessa Mantere & Sarva ovat olleet määrätietoisia koko työssään. He esittelevät 1800-luvun lopun tieteen kehitystä syntyä näin:

Ennen kaikkea ovat ne tieteenhaarat, jotka tutkivat Suomen kansaa, sen menneisyyttä, sen kieltä ja kansanrunoutta sekä Suomen-

maan luontoa ja joita yhteisellä nimellä *kansalliseksi tieteenksi* sanotaan, ilahuttavassa määrin edistyneet

ja nostavat esille hyvänä esimerkkinä aiemmin mainitun Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen *Oppikirja Suomen kansan historiasta* -teoksen (1869), joka antoi ensimmäisen kerran ”laajan ja yhtäjaksoisen esityksen kansamme menneistä vaiheista hämärästä muinaisuudesta nykyaikaan asti”⁴⁷.

Mantere & Sarvan *Keskikoulun Suomen historian* (1924) esikuvana näyttää olleen juuri mainittu teos, samoin kuin konservatiivisen suomalaisen puolueen kansanedustajan (1907–17) ja yleisen historian professorin J. R. Danielson-Kalmarin Suomen historian teokset, joihin ”ansiokkaisiin teoksiin” Mantere ja Sarva Yrjö-Koskisen lukukirjan lisäksi viittaavat⁴⁸. *Keskikoulun Suomen historian* (1924), samoin kuin Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan muidenkin samana aikakautena ilmestyneiden historian oppikirjojen ideologinen puhe oli vahvaa ja määrätietoisesti valitun linjan mukaista. Kyseisten historian oppikirjojen tekstit olivat osa 1920–30-luvun todellisuutta ja sen tuottamista. Näin vahvalla eetosella tehtyä oppikirjaa luettiin aina 1960-luvulle saakka, ja ne jättivät kymmeniin tuhansiin oppikoululaisiin ja kansakoululaisiin ideologisen jälkensä.

Viitteet

- 1 Mm. Hujakka Titta, *Historianopetus politiikan ristiaallokossa. Talvi- ja jatkosodan kuva lukion historian oppikirjoissa toisen maailmansodan jälkeen*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 1997; Ikonen Katri, *Holokaustin kuva suomalaisissa historian oppikirjoissa 1970-luvulta 2000-luvulle*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2008; Jokinen Minna, *Sota ja rauha historian oppikirjoissa. Vuosina 1920–70 ilmestyneiden oppikoulujemme historian koulukirjojen välittämä kuva ensimmäisestä maailmansodasta ja Kansainliitosta*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 1996; Kulonpalo Terhi, *Historianopetus*

- sesta itsenäisyyden aikana: keskikoulun historianopetuksen tavoitteiden ja sisällön muutokset 1918–1967. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1974; Rantala Jukka, 1930-, 1940- ja 1950-lukujen suomenkielisten kansa- ja oppikoulujen historian oppikirjojen objektiivisuuden kehittäminen. Seminaaritutkielma. Käyttätymistieteiden tiedekunta. Helsingin yliopisto 1989.
- 2 Kuuntele Yle:n elävän arkiston keskustelu *Historian oppikirjojen kritiikkiä* 3.10.1969: <http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=1&ag=78&t=233&a=1317> (poimittu 10.6.2014)
  - 3 Ks. *Helsingin Sanomat* 5.5.2006.
  - 4 Esim. *Aamulehti* 2.1.2010.
  - 5 Kaunismaa Kari, *Punatähdestä kaksoiskotkaan. Neuvostoliiton romahtamisen vaikutus venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin*. Turun yliopisto. Turku 2009, 10.
  - 6 Väisänen Jaakko, *Murros oppikirjojen testeissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja No 107. Joensuu 2005, 5.
  - 7 Långström Sture, *Författarröst och lärobokstradition. En historiedidaktisk studie*. Umeå Universitets tryckeri. Umeå 1997, passim.
  - 8 Ulkopoliitiikka 4/2006: <http://www.ulkopoliitiikka.fi/article/45/> (poimittu 10.6.2014).
  - 9 Foucault Michel, *Tiedon arkeologia*. Vastapaino. Tampere 2005, 36.
  - 10 Koskela Lasse & Rojola Lea, *Lukijan abc-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Tietolipas 150. SKS. Helsinki 1997, 108–110.
  - 11 Lähteenmäki Maria & Troberg Martti, *Kronikka 7 ja 8. Yläkoulun historian oppikirjat*. 10. p. Edita. Helsinki 2007 ja 2008.
  - 12 Desai Meghnad, *Marxin kosto. Kapitalismin uusi nousu ja valtiokeskeisen sosialismin kuolema*. Gaudeamus. Helsinki 2008, 190.
  - 13 *An Antonio Gramsci Reader, selected writings, 1916–1935. Part vi: Hegemony, Relations of Force, Historical Bloc*. Ed. by David Forgacs. Aschocken Books. New York 2007; Hill Deb, *Hegemony and Education. Gramsci, Post-Marxism and Radical Democracy Revisited*. Lexington Books. New York 2007; Antonio Gramsci, *Vankilavihkot 1–2*. Kansankulttuuri. Helsinki 1979 ja 1982.
  - 14 Althusserin Ideologia-teoriasta, <http://plato.stanford.edu/entries/althusser/> (poimittu 20.6.2014); Althusser Louis, *Ideologiset valtakoneistot*. Kansankulttuuri & Vastapaino. Helsinki & Tampere 1984.
  - 15 Varhaisemmista historian oppikirjoista, ks. Castrén Matti J., *Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa*. Teoksessa Castrén Matti J., Ahonen Sirkka, Arola Pauli, Elio Keijo & Pilli Arja, *Historia koulussa*. Yliopistopaino. Helsinki 1992, 16–28; Isotalo Merja, *Suomen kouluissa käytetyt yleisen historian oppikirjat 1649–1843*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 1979.

- 16 Ks. esim. Varpula Sari, *Historianopetuksen kuva ulkoeurooppalaisista maisista ja kansoista Suomessa 1870–1917*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopistossa huhtikuussa 1985.
- 17 Bauman Zygmunt, *Sosiologinen ajattelu*. Vastapaino. Tampere 1997, 212; Anderson Benedict, *Kuvittelut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino. Tampere 2006.
- 18 Vuonna 1872 annettu Oppikoulujärjestys määrittä uusien oppikoulujen perustamista, muotoa ja opetussisältöjä; Oppikoulujen historiasta laajemmin, Kiuasmaa Kyösti, *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Oulu 1982.
- 19 Koulun ensimmäinen rehtori Matti Rossi uuden koulutalon peruskiven muurauksessa 20.11.1909, ks.. Okker Jaakko, *Koulu ja Karjalan Kannas*. Teoksessa *Kouluelämää ja elämäntoulu Terijoella*. Terijoen yhteislyseon kiltä. Karisto. Hämeenlinna 1991, 19–20.
- 20 Lähteenmäki Maria, *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*. SKS. Helsinki 2009, 241–254 .
- 21 Kiuasmaa 1982, 229, 231, 243.
- 22 Ks. Tilastokeskus, oppikoulut: <http://www.stat.fi/tup/suomi90/marraskuu.html> (poimittu 5.6.2014)
- 23 Halila Aimo, *Suomen kansakoululaitoksen historia. Neljäs osa*. WSOY. Porvoo 1950, 178.
- 24 Keisarillisen Suomen Senaatin 8 päivänä elokuuta 1916 vahvistamat oppiennätykset lyseoita ja keskikouluja varten. Helsinki 1916.
- 25 Puupponen Lauri, *Oppikoulut. Niiden järjestysmuoto, hallinto ja toiminta*. Otava. Helsinki 1934, taulukko E, 14.
- 26 Berger Peter L. & Luckmann Thomas, *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus. Helsinki 1994, 67.
- 27 Kiuasmaa 1982, 308.
- 28 Puupponen 1934, 45, 68.
- 29 Väisänen 2005, 11.
- 30 Bauman 1997, 215–216.
- 31 Weber Max, *Tiede ja politiikka*. Vastapaino. Tampere 2009, esipuhe Tapani Hietaniemi, 8.
- 32 Varhaisemmasta oppikoulukeskustelusta, Ensiö Armas, *Oppikoulujen pohjakoulukysymys Suomessa*. Turku 1917.
- 33 Eduskuntamatrikkeli 1907–2007: <http://eduskunta.fi/> (poimittu 20.6.2014); Veli-Matti Autio, Oskari Mantere, *Suomen kansallisbiografia*.
- 34 Laajaa kannatusta saanut herbartilaisuus sai nimensä saksalaiselta filosofilta J. F. Herbartilta (1776–1841), Anderssen Otto, *Kasvatustyön historiaa, ihmisiä ja aatteita*. WSOY. Porvoo 1931, 19–21.
- 35 Kiuasmaa Kyösti, *Oppikoulun järjestysmuotokysymys 1920- ja 1930-luvuilla*. Julkaisusarja A, Tutkimusraportti No 2. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos 31.5.1971, 120–122.
- 36 Castrén, 28–34; Zilleriläisyys viittaa Herbartin työn jatkajaan Tuiskon Zilleriin (1817–82).

- 37 Kiuasmaa 1971, 124–125.
- 38 Mantere Oskari & Sarva Gunnar, *Keskikoulun Suomen historia*. 1924, 311–312.
- 39 Kiuasmaa 1971, 127–128.
- 40 Arendt Hannah, *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Vastapaino. Tampere 2002, 202.
- 41 Kiuasmaa 1982, 285.
- 42 Ahonen 1986, 13–14.
- 43 Mantere Oskari, *Historianopetuksesta erittäin silmällä pitäen oppikouluja*. Helsinki 1907, passim.
- 44 Väisänen, 11.
- 45 Mantere & Sarva, 296–299
- 46 Esim. Halila 1950, 182.
- 47 Mantere & Sarva, 271.
- 48 Mantere & Sarva, 271–272.

The Linguistic Turn in Retrospect

The linguistic turn transformed all research on society and culture during the late twentieth century. At the core of the revision was the mode of conveying information: language is not a neutral medium. The content of knowledge is not independent of the form in which it is presented nor is it possible for a researcher to master all the aspects of a text. Even if the extent to which the scholar is at the mercy of some discourse has been the subject of a heated controversy one thing is for certain. Once it is accepted that the comprehension of reality is conditioned by the language used to express one's beliefs, it is hard to regard attempts to reach an 'objective reality' as viable.

As regards the discipline of history the necessity of asking, at every stage of the research process, 'whose reality?' and 'whose discourse?' is what the linguistic turn calls for. To be sure, this advice is self-evident to historians in one respect and they have also displayed outstanding skills in reconstructing the concepts of reality and the discourses in which these understandings have been expressed. The problem is that this scrupulousness has only been thought of in terms of the past people studied while one's own concept of reality and the discourse for expressing it have been taken for granted. This stance comes close to regarding the scholar's own tenets as objective and neutral as well as judging the patterns of thought of the people studied against them.

The revision problematized the historians' particular way of understanding the 'objective approach' that had been considered self-evident as late as in the early 1960s when I was taught the basics of historical research at the university. This pattern of thought called for guarantees against present influences and was

concretised by two maxims that turned out to be counter-productive in the light of the linguistic turn. The first rule of conduct a historian was expected to follow had been put forward by one of the 'founding fathers' of academic history-making, Leopold von Ranke. It required 'extinguishing one's self'. The second maxim was a more general one and called for 'deliberately abandoning the present', as the rule was put by e.g. the Cambridge historian G.R. Elton.¹

In short, that the historian presents the people studied unintentionally in his or her own terms is a permanent risk. This is why one must not forget at any stage of the research process that the people studied had a different comprehension of reality and a different discourse for expressing their beliefs than he or she. However, the message of the linguistic turn is not limited to this basic point but reaches far beyond it and to demonstrate this is my aim.

The present essay traces the early signs in Finland of the revision to which the linguistic turn contributed. The approach is autobiographical and the discussion starts from 1972 when my first book on the theory of history, *Historian tutkimusprosessi* was published. It is a treatise in which the view on language is quite traditional; when writing the book I had no idea whatsoever of the linguistic turn. The original idea was to end the present article with the two books on historical research I published in 1993 and in which the influence of the new pattern of thought is unmistakable.²

When starting this article, the ways and contexts in which the changeover in my thinking took place was a riddle for me. What I had was a vague assumption that still seems to be close to the correct depiction: there was no specific moment when the linguistic turn would have given a new direction for my thinking. On the other hand, when the article's deadline approached it had become clear that making thoroughly sense of the revision's entrance to Finland calls for more comprehensive presentation of the historians' world than I had anticipated. This is why the text does not proceed, in the autobiographical sense, beyond about 1982–1983.

Still, it was quite interesting to learn that the perspectives beyond the core of the linguistic turn were about to be revealed already then.

Disciplining one's present-mindedness

Initially, the historians responded to 'the postmodernist threat' rather than to linguistic turn as such. The reason was that many theorists claimed that, resulting from the nature of language, historiography bore no necessary relation to the past. According to some of them, rather than providing true representations historians actually invented past matters. In the view of perhaps most scholarly historians the question was, in the words of the English historian Richard J. Evans, of a 'vehement attack ... on the notion of scientific history, based on the rigorous investigation of primary sources.' This reaction reflects the origins of the challenge posed by the linguistic turn: it came mostly from outside the discipline and from writers 'who (had) no experience of historical research themselves'.³ Consequently, it is only gradually that historians began to reassess their traditional basic tenets.

As regards history, it is the American historiographer Hayden White who has most often been mentioned as the first postmodernist theorist. His *Metahistory. Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* was published in 1973. A similar pattern of thought is commonly connected also to two philosophers, F.R. Ankersmit and Keith Jenkins, respectively from the Netherlands and Great Britain. In a broader context postmodernism has been linked with several French scholars, Jean-Francois Lyotard, Michel Foucault and Roland Barthes, for instance.

With reference to postmodernism, it is correct to state that historians have no grounds to deny that reconstructing past people's ideas and actions is strictly, epistemologically speaking impossible. Nevertheless, this does not frustrate the idea of history-making since giving the people studied a fair hearing is possible. This ethical demand entails a distinct objective for the historian: he

or she must carefully aim at reconstructing the subjective world of the past people studied. In this perspective the founding idea of history-making remains a viable one: there is something to be gained, from some point of view, by way of making sense of past affairs. Accomplishing the ensuing effort is, however, a much harder task than the historians have assumed.

The historian's challenge is to tackle his or her inescapable present-mindedness, not trying to achieve an objective approach. Disciplining one's thinking in general and being in control of the study's premises in particular, is the precondition for presenting the thoughts and actions the people studied 'in their own terms', as the profession has traditionally put its fundamental goal. What the historian must not forget is that it is he or she who defines the parameters of the study and for that reason the question to be answered is 'why, and on what I am actually doing research?' This entails three interactive operations: turning the topic selected into a clear-cut subject, delineating the subject's significance and specifying the audience.⁴

Historian tutkimusprosessi from 1972 is a treatise that discusses ways of uncovering the historian's initial choices and controlling their influence in the research process. The emphasis is on his or her political engagement. The scholar who fails to 'assess the state of the society and his or her position therein' does not only 'deceive him- or herself but betrays the society, too'.⁵ The London historian Mary Fullbrook hits the nail on the head when she characterises this tendency of self-deception with the expression 'partisan pretence of neutrality'.⁶ So, the need to discipline one's present-mindedness dominated my thinking well before I had any idea of the linguistic turn.

Using the past in political debates is a theme that has run all through my thinking about history. In this respect the last year at high school 1958-1959 was crucial. It coincided with the beginning of a crisis in the relations between Finland and Soviet Union that lasted until 1962. The then Finnish debate was overwhelmingly dominated by what had taken place during the previous decades and this characteristic decided my choice when enrolling

for the university in 1959. The major would be political history at the faculty of social sciences, not any of the conventional histories. In a similar way the social neutrality of historical research has always been an empty and treacherous idea for me.

With the view on my theoretical work, it was demarcating the audience, one of the three parameters in defining the study to be undertaken, that turned out to be the most fruitful one. *Tutkimusprosessi* stressed among other things that any historian was confronted with the need to specify his or her target group. The reason was a simple one: answers to the scholar's questions were not relevant to everyone in the society. Basically, he or she could not avoid deciding 'what is important for the present-day people.'⁷

The historian's duty in the present

My own view on the kind of historical research that the 1970s required in my native country is reflected in the two subject matters that have been constantly relevant for me from then on. One is about securing the social order in Finland and has its origins in the 1971 request of colleagues at Stockholm University. I was asked to instigate research into the political consequences of the Great Depression of the 1930s in my country. The ensuing 'Pulaprojekti' was also a sign of the times: it was one of the very first team-efforts in Finnish historical research and financed by the Academy of Finland.⁸

In Sweden, Norway and Denmark the Depression marked the outset of the welfare state while nothing of the sort took place in Finland. In addition to demonstrating this, 'Pulaprojekti' brought a new element to the presentations of the late 1920s and early 1930s. Those years were not only the heyday of the anti-communist Lapua-movement but also, among other things, the time of the gravest period of unemployment in Finnish history so far. A significant result of the project was also that contrary to the simple communist view, the extreme right-wing movement was not determined by economic circumstances.

About simultaneously with the launching of 'Pulaprojekti' colleagues at my university department took me along with their research programme on the Finnish working class movement. It was a reformist venture and reflected a larger phenomenon: marxist ideas gained for the first time even some foothold in the country's academic life. In 1976 we produced the first comprehensive presentation on the history of the socialist movement in Finland.⁹ The scant interest in the development of the political left was a Finnish speciality and served for me as an incentive to characterise Finnish historiography from the angle of the audience in a series of radio-lectures in October 1979.

I started from the idea of history as the mode in which a culture accounts for its past, a loan from the Dutch historian Johan Huizinga, and pointed out that only a quite restricted segment of the population had been provided with the information needed for such an assessment of the past. History had been produced for the intellectual needs of a relatively well-to-do middle class and peasantry while the majority, working people both in towns and in the countryside, had been bypassed as an audience.¹⁰ A few days after this radio-lecture I started to rectify this situation by means of an adult education project.

The history movement

Having been virtually expelled from the University world¹¹ I was appointed the fulltime historian of the wealthy trade union of the paper and pulp industry (hereafter, Paperiliitto). The way I designed my commission put into effect the ideas about designing a research project developed in the previous years while working on the history of The Workers' Educational Association in Finland (WEA). The study should commence as a dialogue between the historian and his or her audience since the research would then enable 'the people in present to throw off the shackles of the past' and in this way, to quote the British historian E.H. Carr, 'increase (their) mastery over the society of the present'.¹²

In the newspaper of Paperiliitto I declared in November 1979 that it was neither scholarly questions nor those of the union leadership that should be answered: a professional historian had been employed to investigate what was significant for the members. The method to be employed was the study circle, the traditional form of self-education for the Nordic working-class movement. The new element was that the groups did not study ready-made materials but produced the substance of the work themselves by making their own histories.

This line of action was a logical extension of my experiences in listening to the activists while working on the history of adult education; I did not have any models to apply. To learn in a few weeks' time that there were a great number of research circles in Sweden was therefore a big boost. My belief in the workability of my own plans was also strengthened by the nature of these circles: they had mushroomed on their own as part of the local responses to closing places of work during the then recession. Thanks to the intensive Nordic cooperation it was easy to get acquainted with the Swedish counterparts and, for example, to organise a four-day-seminar to discuss the kind of activity I was planning with colleagues in the WEA of the neighbouring country in the summer of 1980.¹³

The contacts with Swedish colleagues resulted in a crucial change in my thinking. They convinced me that the necessary motivation could only be secured by giving the groups full freedom to choose their own subjects. As a result, rather than their becoming *de facto* research assistants of mine, the circles should determine their work themselves. What they created were histories in their own right, independent of my job. My role was limited to being coach and supervisor. Furthermore, the Swedish advice caused me to specify a novel concept of history that I had to persuade the workers to accept.

It took roughly one year's campaigning at the various branches of the union all around Finland to convince the workers that the substance of history was not predetermined. What had taken place in their factory and their neighbourhood was history on

a par with narratives of past ruling groups. Here, two Swedish books, kind of manuals for research circles were helpful: the architect Gunnar Sillén's *Let's strive to the light* from 1977 and the novelist Sven Lindqvist's from 1978. The title of the latter, 'Dig Where You Stand' won international acclamation as did its message: in any job, the specialist was the person who actually performed the work.

The Paperiliitto project lasted seven years and during that time I trained more than 200 members of the union to do research in what, as I had acknowledged, in their view was their own history. Quite soon, in 1980–1981 I learned that there were in practically all developed industrial countries a large number of projects where 'ordinary people' were producing various kinds of histories. Professionals were involved in some initiatives, like the best-known one, the British History Workshop movement, but by no means in all of them. In my contemporary vocabulary, the question was of 'history movement' that was concomitant with the various alternative movements.

In retrospect the Paperiliitto-project led, firstly, to rethinking that resulted in 2012 in *Making History. The Historian and the Uses of the Past*, as I present this book in its preface. and secondly to an ongoing search for ways of rescuing democracy. In the short term, in the 1980s, the history movement turned out to be the harbinger of a comprehensive social and cultural upheaval.

New parameters of historical research

The history movement had its contemporaries in the academic world, orientations that became agents of disruption within the discipline. These 'new histories', as they were called at the time, elevated cleaners to a status on a par with kings, for instance. A sign of the times was also the widespread interest in themes that had not been deemed previously fit for scholarly interest, for example, histories of sexuality, the environment or animal rights. Furthermore, approaches considered hitherto problematic, if not

downright heretical, mushroomed: oral history, history of mentalities, gender history, micro-history, and so on.

In other words, the flourishing 'new histories' were not new but old ones that had been traditionally discriminated against. They made, interestingly, headway without strong opposition; by the end of the twentieth century they had been allowed to enter the mainstream of the discipline. The upgrading of these orientations, assigning them legitimate status was equal to questioning the profession's received parameters. The traditional notions about actors, themes and approaches of historical research were discarded. In short, historians caused an upheaval within their own discipline themselves.

The disruption was, however, overshadowed by the simultaneous experience of 'the postmodernist threat'. There were only scattered discussions, not systematic and comprehensive assessments of the perspectives opened by the 'new histories'. And as was mentioned above, the trouble connected to language and discourses was bypassed. Nor was there serious analysis of the significance embedded in the concurrence of the upheaval within the discipline and the linguistic turn. Yet, these concomitant late twentieth century phenomena brought about a paradigmatic change in historical research, a transformation of the parameters of the discipline of history.¹⁴

At the beginning of the 1980s, however, the paradigmatic change was hardly foreseen by any historian; yet some of them had an inkling that new trends were about to come out. This situation is characterised by the title of the 1981 methodological conference of Scandinavian historians in Tranum, Denmark: 'Invisible history'. The participants presented some of the orientations that were later on to be termed 'new histories'. My own paper discussed various challenges of the Paperiliitto history project.¹⁵ After a short while I realised that the way I designed my commission in Paperiliitto had made me an active Scandinavian proponent of the 'new histories' and in this capacity, without knowing it in those days, a committed agent of the paradigmatic change.¹⁶

In the early 1980s I focused on the nature and significance of the history movement and in this respect *People's History and Socialist Theory* was an important source. It gave a fairly comprehensive view of British history-making activities outside the universities or on their extra-mural fringes. Some groups such as 'People's Autobiography of Hackney' were connected to the British WEA, Workers Educational Association. An essential characteristic of these activities was that they were fragmented into entirely separate orientations and this made one think about the justification for the abundance of disciplines within the academic study of society and culture.¹⁷

The book was edited by Raphael Samuel, leading figure of the British movement and his introductory article 'People's history' made an important point by demonstrating that the activities in the history movement were no novelty but the resurgence of an age-old phenomenon. This helped to put in perspective both the non-academic history-making and university history. The discipline was barely two centuries old and the professionals' claim that their work represented the 'proper' history turned out to be questionable. What ensued was a thirty-years (at least) project with the aim to develop a substantiated policy regarding the relation of these two fields of history-making. The immediate starting-point was the need to substitute the professional arrogance towards 'amateurish' histories for a pertinent attitude.¹⁸

My first suggestion was that 'popular' ('kansanomainen') should be used instead of Samuel's 'people's' ('kansan') because the latter had unnecessary connotations mainly as a result from the expression's political uses. Still my own proposal was unfortunate too since the English 'popular' (not so much the Finnish 'kansanomainen') has been attached meanings that confuse the point of the term. Finding an alternative took time and it was only in 2013 that I found 'vernacular history'. This term has the additional advantage of showing the connection this kind of presentations of the past have to related, but different kind of usages: vernacular histories refer rather to 'domestic' and 'functional' uses than to 'public' ones¹⁹. The third of the kind, scholarly histories,

are particular since they are constituted by the rules of the discipline. Yet, they originate either in the social or the public sphere and are therefore independent neither of vernacular nor public uses of the past but inescapably connected to them.²⁰

Overemphasising the own particularity is typical of vernacular history-making, too. This is why I underlined within the history movement from the beginning that the emphasis academics put on formalities does not excuse non-professionals failing to take note of an essential aspect of history-making: getting rid of biased thinking and identifying one's own prejudices. Anyone moving from passing everyday remarks on the past to the practice of deliberate creation of histories faces the very problems that have given rise to scholarly history. Historical enquiry calls for critical evaluation of the sources of information and impeccable reasoning when presenting the results of research.²¹

History in people's life

'Do not problematise history, make it living instead!' This was Gunnar Sillén's motto as the keynote speaker in May 1982. The venue was a seminar in Stockholm where various people engaged with the research circles and professional historians had a lively discussion over history-making. The organiser was the Swedish library and archive of the working class movement.

Sillén's motto served as an important reminder for me and so did the premise for his demand to order the findings so that the past takes a shape. The historian's duty is not only to select topics that are relevant for his or her contemporaries but also to deal with them in a way that contributes to their thinking. The past should be presented 'as situations one could re-experience'. In other words, the task was to make it possible for the audience to understand the thinking and share the feelings of the people studied. This is the way to connect past matters studied with the audience's present concerns.²²

What the historian must not forget is that he or she is in fact conducting a dialogue with his or her audience. The findings must be thought about in terms of the patterns of thought that the people to be addressed have in the subject at hand. This requirement of examining the audience's way of thinking is on a par with the demand to carefully reconstruct the ideas and actions of the people studied. Actually, the historian has two simultaneous dialogues, one with the people studied and the other with those he or she is addressing. And to examine carefully the connection between the worlds of these two parties in order to create a dialogue between them (a virtual one, of course) is the core of his or her work. This is, in my opinion, the deepest message of the linguistic turn.²³

While writing the present paper I was astonished by a paper I had presented in May 1983 and in which I came quite close to my view of the historian's work as it is today. The paper developed one of Sillén's points in his keynote speech from the previous year: scholarly historians had bypassed the permanent value people's memories had as documents to the way of experiencing reality. Thought about in this way, memories were important starting points for examining 'the ways in which the society's ideological-cultural institutions influence people's actions'. Which led to 'the most important function of the research circles': they provide the participants with an opportunity to 'become aware of the ways in which their ideas and actions are socially conditioned'.²⁴

In the May 1983 paper I also emphasised that one of the scholars' big issues, the relation of science and art did not exist in the world of the research circles. With the benefit of hindsight it is easy to say that here too the very first years in Paperiliitto had prepared the ground for taking in new ideas about conveying history. 'We have to interview X because he/she has worked here for five decades.' This was the first reaction of the local activists at almost every local branch of Paperiliitto after they had embraced the idea that they can produce their own history. The response was a surprise for their academic supervisor, a specialist in the

history of politics who had a poor idea of the role the oral traditions play in politics.

There was another eye-opener, too. A scholar who was used to think about conveying history predominantly in terms of written texts was astonished by the research circles' many ways of presenting their findings. They produced (before the time of web 2.0) plays, processions, video and music programmes, recitations as well as one long-playing record – in addition to writing books and articles. The by far most popular mode was to put on an exhibition of commented old photographs. They were visited by hundreds (in some cases even thousands) of people, even in relatively small locations. My guess is that the secret of this remarkable popularity lay in 'situations one could re-experience', emphasised by Sillén.

In a way I had myself unknowingly prepared the ground for the many ways of conveying findings about the past in my own first book on the history of Paperiliitto. The work, titled *Taistojen taipaleelta* had to be finished in a short time, by the Union congress in the spring of 1981. It was necessary to rely on various documentary texts and visual materials about the experiences, descriptions and analyses of the workers instead of producing own text. The ensuing limitations were, however, compensated by the opportunity, as I put it in the book's preface, 'to convey such information that the historian's conventional mode presentation excludes'. As a result, it seemed to be possible to 'bring down the "wall of language" between scholars and other people'²⁵

The planning stage of the Paperiliitto-project had ended by the summer of 1981 and the first circles started their work in the same autumn. The necessity of looking upon history-making in a much broader context than before seemed more to the point day by day since my theoretical work had from now on real-time context in everyday Finnish life. With most of the practical tasks fulfilled there was also more time reflect on scholarly issues. In this respect the extension of the Nordic dimension Norway was fruitful.²⁶

Supervising the circles' work helped to specify the parochialism of scholarly history-making. In addition to claiming monopoly of producing 'proper' histories academic historians had de facto determined the substance of history. Choosing the approach to a topic was as important an issue as was the selection of the topic and treating these decisions just as aspects of scholarly policies was political elitism. The question is here about power over history that should be thought of in democratic terms. This was the conclusion that emerged from the practical necessity of giving the research circles full freedom in selecting their topic.

In other words, the trained historians' work and their social role had been put in a novel perspective, given a new premise. An essential element in their duty is to do what learned the hard way to do In Paperliitto: to serve as people's consultants in their attempts to sort out their social and cultural intentions and targets. From this starting-point I have been claiming since the middle of 2000s the need to develop a strategy for the construction of democracy anew.²⁷

History as a cultural institution

Freedom from university formalities, or more precisely, learning to differentiate between academic forms and their substance, was one of the great personal experiences from working with the research circles in Paperiliitto. However, realising the parochial tendencies characteristic of disciplinary study of the past was more important in the general perspective. The common way of reflecting on history with the vantage point on 'proper', scholarly history was hopelessly artificial.

History is a wide-reaching, multifaceted cultural institution, an integral part of both the public and private spheres in any society. Accounts of the past are created for various purposes not only by various people but also all kinds of institutions. And all these different kinds of presentations do influence each other in a never-ending social process of history-making. To be sure, reach-

ing this definition took three decades' time but the premises for rethinking the conventional university history had emerged by about 1983. There were two concomitant routes I followed.

In research it was Oral History that served as the key catalyst. In the beginning I was deeply influenced by Norwegian historians (especially Edvard Bull and Dagfinn Slettan) and anthropologists. A bit later the key interlocutors were Outi Lehtipuro and Seppo Knuuttila, two Finnish folklore researchers. Furthermore, I had useful discussions also with many colleagues in the fields of sociology and social politics. Fairly soon it had become clear that the upheaval within my own discipline was connected to the virtual redundancy of disciplinary borders.

In my case, scholarly rethinking was intimately connected to political reorientation. Here dynamics was created by communication with the research circles. During all the seven years in Paperiliitto I had countless diverse conversations in a variety of contexts with union members in various parts of Finland; this was the most important means of acquiring the information needed for my own research. Investigating among other matters the relation between the workers' conditions and the role the course of history was assigned in the socialist parties' ideology led to the crucial identification: social-democrats and communists shared the 'imperialism of the enlightened worker'.

This identification led me eventually, as I have explained in *Making History*, to lay the hitherto labour movement to rest in a paper delivered at the twenty-fifth History Workshop in Oxford in 1991. By that time it had already been evident for several years that the end of the old left was part the crumbling of the modern, nineteenth century social orders – as was among many others the paradigmatic change in the discipline of history, too. This was the upheaval of which the history movement had been the harbinger not so many years before.

References

- 1 More about the linguistic turn and history-making, see Jorma Kalela, *Making History. The Historian and Uses of the Past*, Palgrave Macmillan 2012, 13–18.
- 2 Jorma Kalela: *Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa*, Turun yliopisto, Poliittinen historia, julkaisuja C:43 (1993), especially 2–3. See also the collection of 11 essays published in different scholarly fora between 1987 and 1993, Jorma Kalela: *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historian-tutkimuksen lähtökohdista*, Turun yliopisto, Poliittinen historia, julkaisuja C:44 (1993)
- 3 The first quotation from Richard J. Evans: *In Defence of History* (Granta Books, 1997), 3 and the second from Evans's article 'Truth lost in vain views', *Times Higher Education* September 12, 1997.
- 4 More comprehensively about disciplining present-mindedness, see Kalela 2012, chapter 4: 'The politics of history'.
- 5 Jorma Kalela: *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Gaudeamus, 1972, 11. About the emphasis on participation, see e.g. Jorma Kalela: 'Om "bgränsningar" i historikerns engagemang i politiken'. In I.Skovgaard-Petersen (ed.): *Historikeren og samfundet*, Studier i historisk metode 9. Universitetsforlaget; 1974.
- 6 See her *Historical Theory*, Routledge 2002, 196.
- 7 Kalela 1972, 24–25.
- 8 For a brief summary of what followed from the Swedish initiative, see Kalela 2012, 91–93. My 1972 book *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipoliittika Suomessa lamavuosina 1929–1933* (Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 13. Helsinki 1987; available at first as stencil) served as the research plan for Pulaprojekti.
- 9 Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela ja Jussi Turtola (eds.): *Suomen työväenliikkeen historia*. Työväen Sivistysliitto ja Kansan Voima 1976.
- 10 Atte Larma (ed.): Millaiseksi Suomen historia on kirjoitettu? *Yleisradion julkaisusarja* 69 3/1980, 16–20.
- 11 See my *Pyhitetyt ennakkokäsitykset. Tutkielma koulukuntaisuutensa kätevästä historian tutkimuksen traditiosta*, author's edition 1979 and 'Ammattituran yksi välttämätön etappi', in Päiviö Tommila (ed.) *Miten meistä tuli historian tohtoreita*, Suomen Historiallinen Seura 1998.
- 12 The first quotation from my *Työväen Sivistysliitto 1919–1979*. Tutkimussuunnitelma (a book of 249 pages), 6–7. Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978. The second quotation from E. H. Carr: *What is History?*, Macmillan 1961, 49.
- 13 A comprehensive presentation of the planning stage of the Paperiliitto-project is to be found in Jorma Kalela: *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*, Paperiliitto 1986, 8–21, 193–197; see also Kalela 2012, 53–57.

- 14 A more comprehensive presentation of the changes that ensued in the professional work, see Kalela 2012, Chapter 1 'Second thoughts about history'.
- 15 B. Wählin and Björn Qviller eds. *Osynlig historie*. Studier i historisk metode 17. Universitetsförlaget 1983. The title of my paper was 'Några synpunkter på arbetarnas egen historieforskning'.
- 16 About my publications by 1986 (in addition to Finnish ones) in Swedish, English and German, see Kalela 1986, 193–195.
- 17 The book is a collection of papers from the December 1979 History Workshop Conference and was published in the beginning of 1981 by Routledge & Kegan Paul in History Workshop Series.
- 18 In *Making History* (58) I erroneously claim to have learned the age-old nature of everyday history-making only after Samuel's 1994 *Theatres of Memory*: this feature was only a secondary aspect in the 1981 article.
- 19 Here, see Concise English Oxford Dictionary (2004), entry 'vernacular'.
- 20 See my articles 'Muistitietotutkimus ja historialliike' (*Kotiseutu* 1/1984), 'Muistitietohistoria ja kansanomainen historia' (In S. Laaksovirta, M. Lähteenmäki ja M. Simola [eds.] *Ei yksin leivästä. Järjestöhistoria työväenliikkeen kulttuurin kuvaajana*. Työväen Arkiston julkaisuja 1/1984) and 'Mitä on kansanomainen historia. Miksi sen pitäisi kehittyä ja mihin sitä tarvitaan'. (*Kotiseutu* 4/1984).
- 21 Jorma Kalela: 'Barfotaforskning i Sverige och Fnland', *Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 21 (1/1982). See also my contribution to the discussion about 'Regionale und lokale Arbeiterbewegung vorwiegend bis zum Zweiten Weltkrieg as Forschungsgegenstand' in *Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 17. Linzer Konferenz* 1981. Europaverlag 1983, 581–582.
- 22 Gunnar Sillén: 'Problematisera inte historien – gör den levande istället'. *Meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 21/3 (1982). For a three-decades-later reflection on this, see Kalela 2012, 72–73.
- 23 More about this see Kalela 2012, 144–145.
- 24 The paper (in my home-archive) was presented at a Finnish-Swedish seminar that was organised by TUCs and WEAs in the both countries in Hanaasaari, Helsinki.
- 25 *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981*, Paperiliitto 1981.
- 26 Nordic conferences on the history of working class movement were important venues. At the 1981 one I presented a paper on 'Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet', *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1982.
- 27 See e.g. my 'History Making: The Historian as Consultant', in *Public History Review* from 2013, (<https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/phrj>), 'Historia ja demokratia, *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2014 and 'Vieläkö Suomi on demokratia?', *Kanava* 10/2014. In a way these articles have the same basic idea as my 'Mikä on tutkiva opintokerho?', *Aikamerkki* 8/1981.

Latinalaisen Amerikan tutkimuksen historiasta ja monitieteisyydestä

Latinalaisen Amerikan tutkimuksen lyhyt historia

Latinalaisen Amerikan tutkimus akateemisena oppiaineena syntyi 1940-luvulla, vaikka alueeseen kohdistuva tieteellinen tutkimuksen perinne on luonnollisesti vuosisatoja vanha. Vuodesta 1875 järjestetyt amerikanistien kansainväliset kongressit (ICA, *International Congress of Americanists*, *Congreso Internacional de Americanistas*) edustavat institutionaalisesta näkökulmasta keskeistä Latinalaisen Amerikan tutkimuksen perinnettä maailmalla.¹ Ensimmäinen ICA-konferenssi pidettiin Ranskan Nancyssa *Société Américaine de Francen* järjestämänä, tarkoituksenaan ”myötävaikuttaa etnografisten, kielitieteellisten ja historiallisten tutkimusten edistymiseen suhteessa kahteen Amerikkaan, erityisesti koskien esikolumbiaanisia aikoja.”²

Institutionalisoidun Latinalaisen Amerikan tutkimuksen painopiste oli aluksi selkeästi antropologiassa, arkeologiassa, historiassa ja kielitieteessä, mutta yhteiskuntatieteiden kasvu 1900-luvulla alkoi vaikuttaa myös Latinalaisen Amerikan akateemiseen analyysiin.

Toista maailmansotaa seuranneessa kylmän sodan kontekstissa etenkin Yhdysvallat edisti uudenlaista alue- ja kulttuuritutkimusta. Ohjelmia suunniteltiin lisäämään ymmärrystä ”vihollisesta” ja sittemmin kouluttamaan Neuvostoliiton, Euroopan ja Latinalaisen Amerikan kulttuurin, historian ja politiikan asiantuntijoita. Supervallan välitön tarve ja intressit eittämättä vahvistivat alue-tutkimuksen ohjelmia, mutta myös aito akateeminen kiinnostus

kasvoi niiden sisällä. Myöhemmin 1960-luvulla, monet eurooppalaiset yliopistot seurasivat esimerkkiä valamalla perinteisestä regionalismitutkimuksesta uudenlaista aluetutkimusta, jossa kulttuurin merkitys korostui.

Aluetutkimuksen elementtejä oli myös 1960-luvun kulttuurintutkimuksen aallossa Saksassa ja joissakin Ison-Britannian yliopistoissa (*erityisesti Centre for Contemporary Cultural Studies*, joka tunnetaan paremmin nimeltä *Birmingham School of Cultural Studies*³). Vuoden 1968 jälkeiset yliopistouudistukset Ranskassa vaikuttivat osaltaan kulttuurintutkimuksen käsitteeseen. Latinalaisessa Amerikassa monet filosofian laitokset ja ohjelmat (*Pensamiento Latinoamericano* -traditio) sisällyttivät opetussuunnitelmiinsa tietoisemman näkökulman Latinalaisesta Amerikasta alueena⁴. Useimmat Latinalaisen Amerikan tutkimuksen nykyiset keskuksat Euroopassa, Yhdysvalloissa ja Latinalaisessa Amerikassa kuuluvat tähän uudehkoon kulttuurin ja regionalismin tutkimuksen lajiin, jota kutsutaan nykyään alue- ja kulttuuritutkimukseksi.

Aluetutkimuksen ja regionalismin tutkimuksen välillä on eroja. Tieteidenvälisenä alana regionalismin tutkimus on aina yhdistetty *alueen* (territory, region, area) käsitteeseen ja analyysiin, kun taas aluetutkimusta ei ole liitetty pelkästään alueen käsitteeseen, vaan myös *kulttuurin* ja *sivilisaation* käsitteisiin. Ensimmäinen perinne (*regional studies*, regionalismin tutkimus, territorioden tutkimus, aluesuunnittelu jne.) keskittyy pääosin maantieteelliseen alueeseen, ja metodit, käsitteet ja menetelmät juontuvat tutkimuksen tavoitteista: maa-alue määritellään alueellisin termein. Tavallisesti regionalismin tutkimukseen sisältyy tieteidenvälistä tutkimusta sellaisista aiheista kuin kaupunki- tai maaseutukehitys, kunnallisorganisaatio ja rahoitus, populaation jakautuminen, muuttoliikkeet, kestävä aluekehitys tai ihmisekologia. Vaikka käytössä on laaja valikoima tutkimusaineistoja, informaatio tulee pääosin taloustieteestä, maantieteestä, historiasta, sosiologiasta, politiologiasta, demografiasta, kaupunkitutkimuksesta ja ekologiasta.

Kuitenkin ”alue” voidaan ymmärtää myös jonakin muuna kuin pelkästään maa-alueena – historiallisena ja kulttuurisena ideana. Esimerkiksi Latinalaisen Amerikan tutkimuksessa tutkimuskohde on suuri ja heterogeeninen alue, joka voidaan käsittää myös sivilisaationa tai kulttuurien kokonaismääränä. Käsite ”alue” (*area*) on siten laajempi kuin ”maa-alue” (*region*), vaikka ero on pieni. Latinalaisen Amerikan tutkimus voidaan näin määritellä sekä alue- että regionalismitutkimuksena, jolloin keskitytään aluetta yhdistäviin kulttuuriin piirteisiin tai vertailevaan näkökulmaan, toisin sanoen, vaihtelua löytävään tai kattavaan vertailuun, kuten Charles Tilly on todennut⁵.

Perinteisellä regionalismin tutkimuksella⁶ on ollut taipumus ottaa kansallisvaltio tutkimusyksiköksi, ja tutkimuskohteena olevat alueet ovat tämän perinteisimmän modernin aikakauden analyysiyksikön *sisällä*. Aluetutkimuksessa aluetta ei mielletä pelkästään kansallisvaltion sisäiseksi tilaksi, vaan se sisältää myös ajatukset kulttuur(e)ista ja sivilisaatio(i)sta – jotka ovat esimerkiksi historiallisesti moniulotteisempia kuin puhtaasti kansalliset kulttuuriset tekijät. Alueellisista ylikansallisista tekijöistä voidaan rakentaa eräänlainen kontinentaalinen kulttuuri. Euroopan tutkimus, Afrikan tutkimus sekä Latinalaisen Amerikan ja Pohjois-Amerikan tutkimukset toimivat hyvinä esimerkkeinä. Näissä kulttuurintutkimuksen perinteissä alue, tila ja territorio ovat aina jotakin enemmän kuin kansallista. Tällöin tutkimuskysymykset ovat usein vertailevia, kuten miten eri alueet tai maat ovat erilaisia tai samanlaisia kontinentaalisen tai ylikansallisen kulttuurin sisällä. Tutkijan kiinnostuksena on selittää, mikä on yhteistä tai erityistä alueessa tai kulttuurissa, joka on suurempi kuin valtio tai kansa – tai muulla tavalla rikkoo kansallisvaltion rajoja. Tämä vaatii tutkimusnäkökulman, joka ylittää kansallisen termin määritellyn alueen.

Latinalaisen Amerikan tutkimuksen olemusta voidaan määritellä toki myös käytännöllisemmin. Latinalaisen Amerikan tutkimusta oppiainemielessä ei ole esimerkiksi perulaisen Mario Vargas Llosan romaanien puhtaan kirjallisuustieteellinen analyysi tai Amazonian tutkimus pelkän biologian pohjalta. Jotta kyse olisi

Latinalaisen Amerikan tutkimuksesta, Vargas Llosan tuotantoa tulisi käsitellä Perun historian ja yhteiskunnan kontekstissa ja usean tieteenalan näkökulmasta. Vastaavasti Amazoniaa tutkitaisiin Latinalaisen Amerikan tutkimuksessa esimerkiksi ympäristöhistoriallisena ja kulttuurisena kokonaisuutena ja biologiaa käytettäisiin yhtenä analyysin aputieteenä.

Strukturalismi, riippuvuus ja postmodernismi

Merkittävänä Latinalaisen Amerikan tutkimuksen määrittäjä on se historiallinen, taloudellinen ja sosiologinen perinne, joka alkoi pääasiallisesti Yhdistyneiden Kansakuntien Latinalaisen Amerikan talouskomissiossa (ECLA, CEPAL) 1950-luvulla.⁷ Raúl Prebischin henkilöön usein yhdistetty cepalilainen strukturalismi radikalisoitui 1960-luvulla riippuvuuskoulukunnaksi, joka on ollut yleismaailmallisesti merkittävin ja parhaiten tunnettu latinalaisamerikkalainen yhteiskuntatieteellinen teoria.⁸ Riippuvuusteoria oli Latinalaisessa Amerikan vastaus modernisaatioteoriaan – kolmannen maailman näkökulmana, joka haastoi pohjoisamerikkalaisen modernisaatiokoulukunnan hegemonian. Strukturalistinen tuontia korvaava teollistumisen malli (ISI)⁹ ja ECLACin varhainen 1960-luvun politiikka olivat monella tavalla epäonnistuneet Latinalaisessa Amerikassa. Protektionismin avulla tapahtuva talousstrategia ei onnistunut toivotulla tavalla, ja syntyi tarve uudelle kehityksen, talouden ja politiikan suhteita avaavalle mallille¹⁰. Myöhemmin Immanuel Wallersteinin kehittämä maailmanjärjestelmäteoria ja moderni globalisaatiotutkimus¹¹ ovat monin tavoin velkaa tälle Latinalaisessa Amerikassa syntyneelle niin sanotulle riippuvuuskoulukunnalle.

Riippuvuuskoulukunta painotti poliittista taloutta, historiallista sosiologiaa sekä maailmantaloutta ja -järjestelmää selittäen köyhien tai perifeeristen maiden ja alueiden ongelmat pääosin ulkoisilla tekijöillä. Vastoin modernisaatiokoulukuntaa ja varallisuuden valumaefektiä (trickle-down) riippuvuusteorioiden ajatuksena on, että resurssit valuvat köyhästä ”periferiasta” ja

alikehittyneistä valtioista vauraiden valtioiden muodostamaan ”ytimeen” – rikastuttaen jälkimmäiset edellisten kustannuksella. 1980-luvun diskursiivisen käänteen, postmodernismin, postkolonialistisen tutkimuksen jälkeenkin riippuvuusteoriat ovat yhdessä politiikan-, militarismin- ja demokratiatutkimuksen kanssa olennainen lähtökohta Latinalaisen Amerikan tutkimukselle. Myöhemmin esiin noussut niin sanottujen ”alistettujen ryhmien” (subaltern studies) näkökulma yhdistää näitä kaikkia traditioita.

Viime aikoina alistettujen ryhmien näkökulma on määrittänyt Latinalaisen Amerikan tutkimusta etenkin Yhdysvalloissa. Näkökulmana on ollut kriittinen suhtautuminen Latinalaisen Amerikan heterogeenisuudesta tehtyjä länsimaisia kulttuurisia, rodullisia ja sukupuolittuneita tulkintoja kohtaan sekä kriittinen analyysi globalisaatiosta ja kirjallisuudesta. Santiago Castro-Gómezin ja Eduardo Mendieta mukaan¹². ”latinalaisamerikkalaisuus”, ”latinoamerikanisti” ja ”Latinalaisen Amerikan opinnot” ovat joskus synonyymeja ja joskus ne erottelevat käytettyjä postkolonialistisen keskustelun termejä. Yleisesti ne viittaavat rikkaan maailman yliopistoissa ja etenkin yhdysvaltalaisissa kirjallisuustieteen laitoksissa tuotettuun tietoteoreettiseen Latinalaisen Amerikan kuvaan. Vaikka ”Latinalaisen Amerikan tutkimus” sisältää sosiologian, politologian, historian ja antropologian, juuri kielen- ja kirjallisuustutkimuksen laitoksilla alettiin puhua postkolonialismin ongelmasta. Castro-Gómez ja Mendieta esittävät tälle kolme syytä. Ensinnäkin kirjallisuutta pidetään Yhdysvalloissa (ja Euroopassakin) yhä Latinalaisen Amerikan merkittävimpänä kulttuurituotteena, vaikka muut vientituotteet, kuten taide (ennen kaikkea kuvaamataide), musiikki (tango, salsa) ja telenovelat ovat olleet paljon esillä. Toiseksi 1970-luvulta alkanut maanosakirjallisuuden ”boomi” sopi hyvin postkolonialismin teemaan. Kolmanneksi postkolonialistiset teoriat yhdistelevät strukturalismin (Barthes, Lacan), dekonstruktion (Derrida) tai genealogian (Nietzsche, Foucault) näkökulmia ja metodologioita, jotka puolestaan ovat olleet suosittuja kirjallisuustieteen laitoksissa jo 1980-luvulta.

Kriittinen realismi ja tieteidenvälisyys

Teoreettisesti ja metodologisesti yksi tieteidenvälisen tutkimus-
asenteen – kuten Latinalaisen Amerikan tutkimuksen – perus-
ongelmista on tutkimuskysymyksen, tieteenalojen perinteiden,
metodien ja empiiristen aineistojen välinen suhde. Näin ollen
tutkimuskysymykselle pitäisi antaa jopa enemmän huomiota
kuin yhden tieteenalan lähestymistavoissa, ja vakavan tieteiden-
välisen tutkijan tulisi pohtia hyvin tarkkaan teoreettisten ja em-
piiristen keskustelujen merkitystä erilaisissa tieteentraditioissa¹³.

Niin samottu kriittinen realismi tarjoaa hedelmällisen epis-
temologisen ja metodisen idean tieteidenväliselle tutkimuspro-
sessille. Kriittinen realismi tarkoittaa ontologisesti realistista ja
tietoteoreettisesti relativistista tutkimusasennetta, jossa kausaali-
set suhteet eivät supistu vain empiirisiin ”pysyviin yhteensattu-
miin”¹⁴. Kriittisen realismin lähestymistavan seuraus itse tutki-
musprosessille on se, että tiede mielletään jatkuvana prosessina,
jossa tutkija parantaa käsitettä, jota hän käyttää ymmärtääkseen
tutkinnan kohteena olevia mekanismeja.

Käytännön tasolla kriittisen realismin metodologiaa voisi ku-
vata juridisena prosessina, jossa tapauksen takana olevaan ”to-
tuuteen” tai ”todellisuuteen” päästään esittämällä kaikkien eri
toimijoiden (todistajien, syytettyjen, puolustuksen) näkökulmat
ja argumentit. Tutkimuksessa oikeusesimerkkiä voi ajatella niin,
että tutkija vertaa eri toimijoiden väitteitä, visioita ja uskomuk-
sia sekä luo niiden pohjalta tuoreita, erilaisia ja toivottavasti seli-
tysvoimaisempia hypoteeseja. Tämä vaatii tutkittavien tapausten
mallintamista¹⁵. Tämä on myös aito tieteidenvälinen tapa tehdä
tutkimusta, koska tieteidenvälisyys nähdään keinona yrittää ym-
märtää erilaisia epistemologisia, metodologisia ja käytännöllisiä
näkökulmia¹⁶.

Yleisemmästä alue- ja kulttuurintutkimuksen näkökulmasta
kriittisen realismin lähestymistapa tarkoittaa, että eri tieteen-
alojen perspektiivejä voidaan käyttää aidosti ja yhdessä, ei pel-
kästään irrallisina ajatuksina tai eri akateemisten perinteiden
yhdistelminä. Tämä luo mahdollisuuksia myös demokraattiselle

ja aidosti tieteidenväliselle oppimiskulttuurille, joka pyrkii eroon esimerkiksi kulttuurisista stereotypioista. Metodologisesti tutkimus siirtyy alueen, valtion tai ”kulttuurin” analyysistä yleiseen yhteiskuntatieteeseen, samalla kun kehitetään käytännöllisiä tieteidenvälisiä tutkimusmenetelmiä.

Yllä vain lyhyesti esitetty tieteidenvälisyyden ja kriittisen realismin suhde on melko kunnianhimoinen teoreettinen viitekehys sovellettavaksi alue- ja kulttuurintutkimukseen. Kriittisen realismin näkökulman lyhyt esitys kuitenkin avaa sitä, miksi on tärkeää, että tutkija paljastaa ne ontologiset lähtökohdat ja epistemologiset mekanismit, joihin hän tutkimuksensa nojaa.

Kriittinen pedagogiikka ja demokraattinen oppimiskulttuuri

Kriittinen realismi pyrkii oppimaan eri tieteenalojen metodisista ja aineistollisista traditioista sekä tutkimuskysymyksistä. Tieteidenväliset pedagogit ja tutkijat kuten Paolo Freire¹⁷ ja Boaventura de Sousa Santos¹⁸ ovat edistäneet ajatusta demokraattisesta oppimiskulttuurista. Tämä lähestymistapa on kytköksissä hermeneuttiseen kykyyn ymmärtää erilaisia tapoja tehdä asioita (ja tutkimusta).

Käytännössä demokraattinen oppimiskulttuuri ehdottaa, että tutkija ei pelkästään kuuntele toisesta tutkimuskulttuurista tulevaa kollegaa, vaan myös kunnioittaa ja pyrkii ymmärtämään teoreettisesti, epistemologisesti ja metodologisesti erilaista ”toista”. Tällaista tieteidenvälistä tutkimusasennetta on käytetty esimerkiksi Argentiinan ja Uruguayn välille syntyneen konfliktin analyysissa. Kiistan aiheutti jättiläismäisen sellutehtaan rakentaminen maiden väliselle Uruguay-joelle¹⁹. Tapaus osoitti tieteenalojen välisen vuoropuhelun puutteen vaikutuksia. Jos insinööri tai lakimies ei kuuntele politiikan ja kulttuurin tutkijaa – ja toisin päin – monimutkaisia ristiriitoja on erittäin vaikea sovittaa. Kaikella tietämyksellä on arvoa, ja ”oikeiden” tieteidenvälisten tutkijoiden tulee pohtia juuri tätä asiaa vilpittömästi.

Tieteidenvälinen asenne tukee samalla myös pedagogian ja vallan suhteiden ymmärtämistä. Kuka ”opettaa”, miten ja miksi? Usein kyse on globaaleista ideologisista, kulttuurisista ja poliittisista valtasuhteista²⁰.

Vaikka tieteidenvälinen näkökulmien etsiminen siis auttaa tutkijaa luomaan mielenkiintoisia hypoteeseja, on kuitenkin oltava varovainen etteivät parhaat tieteen perinteet unohdu. Vanha intialainen tarina kuvastaa näkökulmien vaihtelun dramaattista vaikutusta. Samalla tarina varoittaa ongelmista, jotka syntyvät, jos erilaiset näkökulmat eivät keskustele ”tieteidenvälisellä” tavalla:

Gautama Buddhan luokse saapui eräänä päivänä joukko hänen oppilaitaan. Oppilaat olivat huolissaan siitä, että heidän tuntemansa oppineet ja teologit eivät tuntuneet pääsevän yksimielisyyteen juuri mistään. Jos joku oppineista totesi, että maailma on ikuinen ja väitti kaikkia muita tulkintoja vääräksi, ilmestyi kohta jo toinen oppinut, joka sanoi edellisen oppineen erehtyneen ja että maailma ei ollutkaan ikuinen. Samoin kiisteltiin siitä, ovatko ruumis ja henki yhtä vai ei ja onko olemassa kuoleman jälkeistä elämää. Kuultuaan oppilaidensa huolen, Buddha vastasi heille kertomalla seuraavan tarinan [1]:

”Olipa kerran eräs kuningas. Hän kutsui palvelijansa luokseen ja sanoi: ”Mies hyvä, etsi kaikki syntymästään saakka sokeat valtakunnastani ja tuo heidät luokseni”. ”Kyllä, herrani”, vastasi palvelija ja teki työtä käskettyä. Koottuaan kaikki sokeat yhteen hän palasi kuninkaan luokse ja sanoi: ”Kaikki valtakuntanne syntymästä saakka sokeat on nyt tuotu luoksenne, herrani”. Kuningas vastasi: ”Hyvä, esittele sokeille norsu”. ”Hyvä on, herrani”, sanoi palvelija ja vei sokeat norsun luokse ja sanoi: ”Tässä, arvon sokeat, on norsu”. Toisille heistä hän esitteli norsun päätä ja sanoi: ”Tämä on norsu”. Toisille hän esitteli norsun korvan ja sanoi: ”Tämä on norsu”. Jälleen toisille hän esitteli syöksyhampaat tai kärsän tai ruumiin tai jalan tai takamuksen tai hännän tai hännäntupsun, toistaen että siinä oli norsu. Kun kaikki sokeat olivat tunnustelleet norsua, palvelija meni taas kuninkaan luokse ja sanoi: ”Olen nyt esitellyt sokeille norsun. Toimi nyt parhaaksi katsomallasi taval-

la.” Niin kuningas nousi ja meni sokeiden luokse ja kysyi: ”Onko norsu esitelty teille?” ”Kyllä, majesteetti, norsu on esitelty meille”, vastasivat sokeat. ”Millainen eläin norsu on?”, kysyi kuningas seuraavaksi. Ne sokeat, jotka olivat tunnustelleet norsun päätä vastasivat: ”Teidän majesteettinne, norsu on kuin vesiastia”, mutta ne jotka olivat tunnustelleet norsun korvaa sanoivat: ”Norsu on kuin viljakori. Ne sokeat, jotka olivat tunnustelleet norsun syöksyhamppaita totesivat vuorostaan norsun muistuttavan auraa ja ne jotka tunnustelivat sen kärsää katsoivat sen muistuttavan heinäseivästä. Vielä olivat ne sokeat, jotka tunnustelivat norsun ruumista ja sanoivat: ”Norsu, teidän majesteettinne, on kuin varastohuone”, ja ne sokeat, jotka tunnusteltuaan norsun takamusta totesivat norsun muistuttavan huhmarta. Lopuksi mielipiteensä ilmaisivat vielä sokeat, jotka olivat tunnustelleet norsun häntää. Heidän mukaansa norsu oli kuin petkel, paitsi niiden mukaan, jotka tunnustelivat vain hännäntupsua ja katsoivat norsun siksi olevan kuin harja. Niin sokeat alkoivat kiistellä ja väitellä keskenään huutaen norsun olevan sitä ja norsun olevan tätä, kunnes kiistely yltyi lopulta tappeluksi. Ja kuningas seurasi tätä kaikkea tyytyväisenä.”

Näkökulman vaihdos ilmentää myös arkitiedon ja akateemisen tiedon välisiä eroja. Jokapäiväisessä elämässä usein vertaamme ja vaihdamme näkökulmia automaattisesti, pohtimatta asiaa sen kummemmin. Lukiessamme vaikkapa sanomalehteä vertaamme näkökulmia artikkeleissa, uutisissa, mielipidekirjoituksissa ja eri kirjoittajien palstoilla. Mutta akateemisessa tutkimuksessa seuraamme tiukemmin niitä metodologioita, teorioita, paradigmoja, materiaaleja ja tieteenalan sääntöjä, joihin olemme tottuneita ja koulutautuneita. Tieteellinen asenne, jossa ei haluta tai osata vaihtaa näkökulmia, on varsin yleinen tutkimuksen valtavirrassa. Aidossa tieteidenvälisessä tutkimuksessa tulisi kuitenkin pyrkiä soveltamaan eri alojen näkökulmia eli käyttää ”tieteidenvälistä mielikuvitusta” – työkaluna tiedon tuottamisen ymmärtämiseen.

Tieteellisten perinteiden ja metodologioiden yhdisteleminen on ilmeinen tieteidenvälisen ja demokraattisen oppimiskulttuurin ajatuksessa. Kuvitelkaamme tekniikan insinööri, jonka tehtävän on aloittaa metsän harvennus. Hän on oppinut kaiken

moottorisahan käytöstä. Hän myös tuntee työkalunsa tekniset ominaisuudet. Hän ei kuitenkaan voi harventaa metsää rationaalisesti, ellei hänellä ole tietoa muilta tieteenaloilta, kuten biologiaan pohjautuvasta metsänhoidosta. Hänen täytyy tietää, mitä leikata ja miten. Toisin sanoen, hänen täytyy tietää jotain kasveista, puista ja metsästä kokonaisuutena – monimutkaisena ”tieteidenvälisenä” järjestelmänä. Toinen esimerkki tieteidenvälisen asenteen puutteesta on edelle mainittu Uruguayn ja Argentiinan välinen sellutehdaskiista. Selluyrityksen palkkaamat insinöörit, taloustieteilijät, konsultit ja lakimiehet pohjasivat analyysinsä tehtaan vaikutuksesta lähinnä juridisiin, taloudellisiin, teknisiin ja Uruguayn hallituksen näkemykseen. He eivät kyenneet analysoimaan Argentiinan politiikkaa ja maan tuoretta talouskriisiä, jokialueen monimutkaisia kulttuurisia verkostoja tai Uruguayn ja Argentiinan välisten suhteiden historiaa. Toisaalta monet sellutehdasta vastustavat aktivistit eivät kyenneet keskustelemaan niiden kanssa, jotka olivat laatineet tutkimuksia tehtaan ekologisesta vaikutuksesta vaan pohjasivat väitteensä huhuihin nykyaikaisten sellutehtaiden tuottamista syövistä ja muista sairauksista²¹.

Sisäinen – ulkoinen?

Yksi tieteidenvälinen näkökulma Latinalaisen Amerikan tutkimukseen tulee sisäisten ja ulkoisten tekijöiden samanaikaisesta analyysistä. Viimeisten 50 vuoden ajan strukturalismin ja riippuvuuskoulukunnan perinne on ollut makroanalyysia, jossa suositetaan ulkoisia tekijöitä, kuten taloudellista riippuvuutta ja maailmanjärjestelmän tutkimista. On kuitenkin monia tutkimuksia, joissa pyritään tunnistamaan ulkoisen ja sisäisen yhteisvaikutus²². Klassinen esimerkki tästä on se, miten United Fruit Company (UFCo) pystyi muutamassa vuosikymmenessä 1800-luvun loppupuolella luomaan vaikutusvaltaisen vientidynastian itsenäisten kansallisvaltioiden sisälle Keski-Amerikassa. Miten oli mahdollista, että ulkomaalaisessa omistuksessa oleva yhtiö pystyi niin helposti hallitsemaan merkittävää osasta esimerkiksi Costa Rican

kansallisesta territoriorista? Vastaus piilee ulkoisten ja sisäisten selitysten yhdistelmässä.

Historialliset tutkimukset monikansallisista yhtiöistä ovat yleensä kiinnittäneet huomiota taloudellisiin ja poikkikansallisiin seikkoihin²³. On selvää, että yleismaailmalliset kysynnän ja tarjonnan valtasuhteet olivat monikansallisen hedelmäkaupan ytimessä. Moni aktiivinen liikemies näki Karibian trooppisissa rannikoissa mahdollisuuden rikastua nopeasti, etenkin uuden vientituotteen banaanin myötä. Ulkoiset tekijät banaanikaupan takana ovatkin ilmeiset. Vähemmän tutkittu yhtä ilmeinen tekijä piilee 1900-luvun alun Keski-Amerikan tasavaltojen poliittisissa, kulttuurisissa ja territoriaalisissa ongelmissa. Valtiot kuten Costa Rica, Honduras ja Guatemala olivat kulttuurisesti ja mentaalisesti sirpaleisia valtioita. Myös tämä kansakuntien sisäinen tekijä selittää kansainvälisten hedelmäyhtiöiden menestystä.

Keski-Amerikan kansalliset eliitit hallitsivat perinteisiä vieniin suuntautuneita aloja, kuten kahvin ja pumpulin tuotantoa sekä karjankasvatusta. Tyynenmeren rannikolla ja keskuslaaksoissa tapahtuva liiketoiminta oli paikallisten eliittien hallinnassa. Costa Rican tapaisissa maissa Karibian rannikkoa ja alankoja ei mielletty todelliseksi kansallisen territorion osaksi. Ei ole liioiteltua väittää, että esimerkiksi Costa Rican valtiossa oli kaksi ”kansakuntaa”.

Keski-Amerikan kansakuntien alueellista ja mentaalista pirstoutumista on analysoitu lukuisissa tutkimuksissa²⁴. Nämä osoittavat, miten keskuslaaksojen väestö määritteli, mikä on kansallista. Karibian alueet olivat ikään kuin kansakunnan ulkopuolella, vaikka sijaitsivat virallisesti valtion alueella. 1800-luvun lopun costaricalaisessa vitsissä kerrotaan, että ”mies, joka tekee matkan Karibian rannikolle on sankari, mutta jos hän tekee matkan uudelleen, hän on hullu”²⁵. Keskuslaaksojen ja Tyynenmeren rannikon eurooppalaisperäiselle väestölle Karibia tarkoitti – ja tarkoittaa monella tavalla vieläkin – barbariaa, intiaaneja, mustia, tauteja, viidakkoa ja muita pelottavia ”epäkansallisia” asioita.

Kansallisen territorion sisäiseen kahtiajakoon ei ole kiinnitetty tarpeeksi huomiota selitettäessä ulkomaalaisten yritysten

menestystä vain ulkoisilla tekijöillä. Karibian rannikko oli taloudellinen, kulttuurinen, mentaalinen ja poliittinen periferia Keski-Amerikan hallitseville kansallisille eliiteille. Alue kiinnosti heitä vain vähän. Taloudellinen syy tälle välinpitämättömyydelle oli yksinkertaisesti se, että keskuslaaksojen päävientituote kahvi oli uusi ja tehokas tapa taloudelliseen menestykseen. Eliitit halusivat varmistaa kahvintuotannon. Banaania viljeltiin tuntemattomissa viidakoissa, joissa asui ”mustia”, intiaaneja ja muita muukalaisia (valkoisia miehiä, jotka omistivat banaanikaupan). Maat, jotka vuokrattiin ulkomaalaisille ja UFColle, eivät tavallaan olleet Keski-Amerikan tasavaltojen osia. Näiden prosessien takana ei ole vain rodullisia ennakkoluuloja, vaan myös historiallinen ja kulttuurisesti rakentunut ”jakomielinen” kansakunta. Tämä oli sisäinen selitys monikansallisten yhtiöiden menestykselle hedelmäbisneksessä. Jos ulkomaiset yhtiöt olisivat pyrkineet hallitsemaan kahvintuotantoa, onnistumismahdollisuudet olisivat olleet huomattavasti pienemmät.

Sisäinen selitys auttaa ymmärtämään monien Latinalaisen Amerikan maiden etnisiä ja kulttuurisia ongelmia. Intiaanit ja afrokaribialainen väestö edustivat kansallisen ”toista”. Postkoloniaaliset valtasuhteet heijastuvat myös yleisemmin varhaisessa kansallisessa Latinalaisen Amerikan historiankirjoituksessa. Esikolumbiaaninen menneisyys kuvailtiin lyhyehkösti. Vain selkelaiset maat, kuten Meksiko ja Peru, jotka pystyivät esittämään suuria alkuperäisiä sivilisaatioita menneisyyden ”korkeakulttuurina”, ovat liittäneet intiaaneja käsittelevän kappaleen kansallishistorioihinsa, vaikkakin yleensä sangen paternalistisella tavalla.

Juuri eurooppalaisen maahanmuuton maissa, kuten Argentiinassa, ei-eurooppalaisten elementtien laiminlyönti oli systemaattista. 1800-luvun argentiinalaiset liberaalit intellektuelit kuten Domingo Faustino Sarmiento ja Juan Bautista Alberdi väittivät, että aito kansallinen sivistämisprosessi vaati vahvaa eurooppalaistamista. Heidän viestinsä oli selkeä: ”poistakaamme kaikki nomadisisten kulttuurien merkit, poistakaamme kaikki jäänteet alkuperäiskansoista ja gauchoista, poistakaamme Amerikan be-diiniit”²⁶. Liberaaleina Sarmiento ja Alberdi olivat myös positivistis-

min, pragmatismien ja tehokkuuden ihailijoita. Heidän mukaansa heikon taloudellisen kehityksen syynä oli kahden kansallisen ongelman yhdistyminen: espanjalainen katolisen perinteen sekoittuminen intiaaniväestön kanssa. He vertasivat espanjalaisen ja englantilaisen kolonialismin tuloksia: Latinalaisen Amerikan ja Pohjois-Amerikan väliset kehityserot johtuivat sivistyksellisestä eroista²⁷.

Sarmienton ja Alberdin edustama halveksunta ei-eurooppalaisia kulttuureja kohtaan muistuttaa Keski-Amerikan kahvia viljelevien liberaalien asenteita. Kansakunnan rakentaminen ei voinut olla monikulttuurista. Tieteidenvälinen analyysi avaa siis sisäisten ja ulkoisten tekijöiden analyysin tarpeen lisäksi monikulttuurisen oppimisprosessin edut.

Kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen?

Valitut lähteet ja eri tutkimusaineistojen luonne ovat aina määrittäneet akateemisia opinaloja. Tutkijat oppivat käyttämään tiettyjä materiaaleja ja analysoimaan niitä tieteenalansa perinteitä soveltaen. Tämä myös määrää tutkimustaktiikat ja -asenteet. Nämä akateemiset tavat ja perinteet pohjautuvat usein laadullisen ja määrällisen analyysin välisille eroille²⁸. Erottelu ja kahtiajako ovat kuitenkin aika keinotekoisia ja ne tulisi ylittää, vielä enemmän tieteidenvälisessä tutkimuksessa. Tämä helpottaa myös eri tutkimusstrategioiden ja -taktiikkojen yhdistämistä.

Edellä kuvattu tieteidenvälisyyden ja kriittisen realismien yhdistelmä perustuu epistemologisesti relativistiselle tutkimusasenteelle. Tämä luo haasteita tiedon ja tutkimusaineistojen analyysille. 1950- ja 1960-luvuilla yhteiskuntatieteiden opiskelijat koulutettiin etsimään kausaalisuhteita empiiristen aineistojen ja kvantitatiivisten metodien avulla. Malleja, joita sovellettiin muun muassa usklassisessa taloustieteessä, käytettiin ilman suurempaa kritiikkiä politologiassa, psykologiassa ja sosiologiassa, vaikka oli ilmeisiä ongelmia selittää monimutkaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä ja suhteita luonnontieteellisin metodein tai matemaatti-

sella analyysillä. Yhteiskunta ja ihmisten suhteet eivät kuitenkaan muodostu tyhjiössä, kuten ortodoksinen liberaalinen taloustiede oletti. Sama ongelma näkyi myöhemmin Latinalaisessa Amerikassa 1990-luvun neoliberaalisissa paradoksissa: miten selittää monimutkainen todellisuus yhdestä kapeasta perspektiivistä. Uusklassisen talousteorian vastaus oli tavallaan, että jos maailma ei toiminut teorian mukaan, maailman – ei teorian – täytyi muuttua²⁹.

Yhteiskuntatieteissä kriittinen teoria, sosiaalinen konstruktivismi, postmodernismi ja perinteisten hermeneuttisten metodien uudelleenherättäminen haastoivat 1970-luvulta lähtien empiiriset ja kvantitatiiviset tutkimukset. Etenkin kielen merkitys oli muodissa yhteiskunnallisessa ja poliittisessa analyysissä – jopa niin pitkälle, että monet tutkijat rakensivat analyysinsä sen oletuksen ympärille, että kaikki voitiin supistaa kielellisiin ja retorisiin suhteisiin. ”Diskursiivinen käänne” haastoi kvantitatiivisen tutkimuksen perustan³⁰. Perusväittämänä oli, että kvantitatiivinen analyysi rakentui olettamukselle, jossa tutkija hyödyntää eri mittareita selittääkseen yhteiskunnallista maailmaa, mutta yhteiskunnalliset ilmiöt olivat näitä paljon monimutkaisempia ja tällaisten mittareiden ulottumattomissa. Vaikka on mahdollista laskea asukasluku tai rahaa, analysoida ydinaseiden määrää tai mitata kaupunkien tai slummien kokoa, suurin osa yhteiskunnallisen elämän piirteistä ei ole laskettavissa tai mitattavissa.

Kvalitatiivisen ja diskursiivisen tutkimuksen buumi herätti kuitenkin uusia ongelmia. Onko olemassa pelkästään kielellisiä merkityksiä ja voivatko nämä yksistään selittää maailmaa ja ihmisten monimutkaisia vuorovaikutussuhteita? Äärimmäisin sosiaalinen konstruktivismi voi johtaa ristiriitaisiin tutkimusasetelmiin ja pahimmassa tapauksessa epäselviin tai jopa sattumanvaraisiin päätelmiin ja arvioihin. Tutkimusprosessi ei voi olla satunnaisten tekstien keräämistä, vertaamista ja analysointia, joka vain heijastaa aineistoja valitsevan tutkijan mielipiteitä, arvoja ja näkökulmia. Sofistikoitujen kvalitatiivisten metodien kurinalaisella ja käytännöllisellä hyödyntämisellä on mahdollista välttää satunnaisuuden pahimmat ansat, mutta usein tutkimukset, jotka

kuvaavat yhteiskunnallisia suhteita subjektiivisesti valituilla teksteillä, oikeuttavat itseään selittämällä, että ne perustuvat ”kvalitatiiviseen” analyysiin. Paradoksaalisesti tämä herättää samanlaisen ongelman, joka aiheutti kritiikkiä kvantitatiivista analyysistä kohtaan: se ei selitä mitään monimutkaisesta ihmismaailmasta ja elämästä³¹.

Koska ”positivistinen kvantitatiivinen korpus” (tieteellisten kausaliiteettien ja kvantitatiivisen analyysin perusteet) on kadonnut monista akateemisista opinto-ohjelmista, opiskelijat usein löytävät itsensä tilanteesta, jossa ”mikä tahansa käy mutta mikään ei auta”. Yksi ratkaisu ongelmaan on yhdistää sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia metodeja.

Sosiologi Pertti Töttö on avannut mielenkiintoisella tavalla määrällisten ja laadullisten aineistojen suhteita³². Hän väittää, että on virhe painottaa määrällisen ja laadullisen eroa, koska tutkimus on harvoin puhtaasti kumpaakaan. Tekstimateriaalit mielletään jotenkin laadullisiksi, mutta voimme kysyä, mikä on erityisen laadullista esimerkiksi nauhoitetuissa ja litteroiduissa haastatteluissa tai suuressa otannassa lehtiartikkeleita, tekstiviestejä tai digitalisoituja puhelinkeskusteluja. Tötön synteesi on tavallaan tieteidenvälinen: ”testattaessa” teoreettiset ja kausaaliset deduktiot, määrällisen ja laadullisen ero häviävät. Menetelmät eivät voi olla pääasiallinen objekti, tutkimusaineistot eivät ole ”totuus” ja numerot eivät ole tutkimuksen tuloksia. Tötön mukaan laadullisen ja määrällisen syvä ymmärtäminen löytyy maltillisessa realismissa – velttoa empiriaa tai pinnallista sosiaalista konstruktivismia vastaan.

Monitieteisyys, tieteidenvälisyys ja poikkitieteisyys?

Akateemiset rakenteet ja perinteet ovat edelleen sidottuja laitosten ja oppialojen järjestelmään. Monilla tieteillä on pitkä keskiaikaan tai antiikkiin asti ulottuva historia, mutta ”tekemisen tavat” ovat yli sata vuotta vanhoja myös ”nuorissa tieteissä”, kuten yhteiskuntatieteissä³³. Tieteidenväliset lähestymistavat nähdään

edelleen vain perinteisten opinalojen (ja niiden tieteellisten se-litysten) heikkoina haastajina ja ne aliarvioidaan riittämättömän akateemisiksi. Silti samaan aikaan tieteidenvälisyyden tarvetta peräänkuulutetaan akateemisissa puheissa, arvioissa ja suunnit-telussa. Asian aidon ymmärtämisen vuoksi on siksi syytä määri-tellä moni- ja poikkitieteisyys sekä tieteidenvälisyys³⁴.

Monitieteisyys on yleisesti ymmärretty eri tieteenalojen näkö-kulmien keräämisenä: monitieteisessä tutkimuksessa jokainen tieteenala säilyttää omat metodologiansa ja oletuksensa ilman toisten tieteenalojen muuttavaa tai kehittävää vaikutusta. Tie-teenalat tekevät yhteistyötä mutta ne eivät sekoitu. Monitietei-syyttä käytetään esimerkiksi suurissa tutkimusprojekteissa, jois-sa analysoidaan laajoja ilmiöitä kuten ilmaston lämpenemistä, hyvinvointivaltion kriisiä jne. Näissä on paljon ryhmätyötä, jo-hon asiantuntijat osallistuvat tutkimusprojektiin omien (tieteen) alojensa asiantuntijoina. Asiantuntija antaa projektilleen oman tutkimuspanoksensa, mutta lähtökohtana ei ole tehdä läheistä yhteistyötä toisten alojen asiantuntijoiden kanssa tai erityisesti oppia toisesta tieteenalasta ja sen epistemologiasta. Monitieteisen projektin asiantuntija syventää tietoutta tutkittavan asian yhdestä piirteestä. Hän saapuu tutkimusryhmään oman tieteenalallansa spesialistina – ja myös jättää ryhmän tieteenalansa asiantuntija-na. Monitieteellinen ryhmätyö kasvattaa tietoa, mutta tavallisesti se ei ole erityisen vuorovaikutteista³⁵. Monitieteisyyden metafo-rana voisi olla salaatti, jossa tomaatti, kurkku ja salaatinlehdet sekoittuvat, mutta ne pystytään helposti erottamaan.

Tieteidenvälisessä tutkimuksessa kunkin tieteenalan käytännöt ja oletukset on tietoisesti sekoitettu. Alun perin käsitettä so-vellettiin oppimis- ja koulutuspedagogiikassa kuvailemaan tutki-muksia, jotka käyttivät useiden vakiintuneiden tieteenalojen tai perinteisten tutkimuskenttien metodeja ja oivalluksia. Nykyään tieteidenvälisyyttä käytetään projekteissa, joissa tutkijat kahdelta tai useammalta tieteenalalta kokoavat lähestymistapansa ja muut-tavat niitä, jotta yhteinen tutkimusongelma saadaan paremmin ratkaistua. Opinto-ohjelmissa tieteidenvälisyys usein tarkoittaa ryhmissä opetettuja kursseja, joissa opiskelijoilta vaaditaan ym-

märrystä tietystä aihepiiristä lukuisten perinteisten tieteenalojen valossa.

Siten tieteidenvälisyys vaatii asenteen ja halukkuuden oppia toiselta tieteenalalta. Tieteidenvälisyyden metaforana voisi olla kakkutaikina: kun sokeri, maito, rasva ja jauho on sekoitettu, taikinan katsoja ei pysty enää erottamaan eri aineksia.

Territoriaalisessa mielessä tieteidenvälisyys sijaitsee tieteenalojen hämärillä rajoilla. Tieteidenvälisyydestä on hyötyä aukkojen ja tuntemattomien tiedon alueiden löytämisessä – usein tieteenalojen väliltä. Nykyään tästä käytetään jo ylimuodikasta termiä innovaatio.

Monitieteisyyteen verrattuna tieteidenvälisyys siis pyrkii integroimaan tieteitä ja tieteenaloja. Käytännössä näitä kahta käsitettä käytetään kuitenkin miltei synonyymisesti. Molemmat pohjautuvat akateemiseen ja ongelmia ratkaisevaan yhteistyöhön.³⁶

Kolmas käsite, *poikkitieteisyys*, haastaa yhteistyön ja integraation muotoja.

Poikkitieteisyys on erityisen mielenkiintoista sen akateemisen ja institutionaalisen radikalismien takia. Poikkitieteisyys tarkoittaa tiedon yhtenäisyyttä tieteenalojen yläpuolella, tapaa joka koettelee tutkijan disiplina-identiteettiä ja koko perinteistä tieteenalarakennetta. Poikkitieteisyys myös ratkaisee joitain ongelmia, jotka aiheutuvat akateemisen yhteistyön tietystä samanmuotoisuudesta. Tämä yhteistyö perustuu tavallisesti juuri akateemisille perinteille. Poikkitieteisyys haastaa sitä dynamiikkaa, joka syntyy monen ”todellisuuden” tason samanaikaisesta toiminnasta³⁷. Näin ollen poikkitieteellinen tutkimusasenne ehdottaa aktiivista tieteenalojen ”unohtamista” eli lähestymistapaa, jossa tutkijan asema aihepiiriä kohtaan kulkee perinteisten epistemologisten näkökantojen halki. Esimerkiksi tieteidenvälisissä konferensseissa, kuten Latinalaisen Amerikan tutkimuksen konferensseissa, on tavallisesti tieteenalan teeman ympärille rakennettuja istuntoja ja työpajoja, mutta olisi kenties kiinnostavampaa käsitellä aluetutkimuksen epistemologiaa poikkitieteisemmästä näkökulmasta.

Yksi rinnakkais esimerkki termeille löytyy käsitteistä ”kansainvälinen” ja ”poikkikansallinen”. Kansainvälisessä yhteistyössä

kansallisvaltiot toimivat tavallisesti omien kansallisten etujensa tai näkökulmiensa mukaan. Määritelmällisesti valtiot eivät voi olla liian kiinnostuneita kansainvälisestä, koska tämä johtaisi niiden katoamiseen. Kansainvälinen yhteistyö pikemminkin etsii kompromisseja eri "asiantuntijoiden" (valtiot, osallistujat, edustajat jne.) välillä tavalla, joka auttaa vahvistamaan kansallista ylikansallisen sijaan. Esimerkkejä tästä ovat olympialaiset tai Yhdistyneiden Kansakuntien organisaatiot. Molemmat ovat areenoja ennen kaikkea kansallisvaltioille, jotka niissä todistavat erityisyytään kansallisin symbolein. Kuten kansainvälinen ruokii kansallista, tieteidenvälisyys voi samalla tavalla tukea tieteenaloja. Poikkikansalliset prosessit (esim. globaalitalous tai vaikka rikollisuus) sen sijaan ylittävät valtioiden rajoja, ilman että kansallisvaltio voimistuu tai saa symboliarvoa. Samalla tavalla poikkikansallisuus hävittää radikaalisti tieteiden rajoja, pyrkinessään eräänlaiseen tieteiden ykseyteen.

Toinen selventävä esimerkki on naistutkimuksesta. Oletamme, että feministisen tieteidenvälisen tutkimuksen teoriat, metodit ja strategiat ovat hyödyllisiä niille, jotka työskentelevät sukupuoliteemojen kanssa. Poikkitieteinen asenne kuitenkin tarkoittaa, että on tärkeää oppia muista "tieteenaloista" eikä pysyä niiden ihmisten ja ideoiden luona, jotka ovat tuttuja entuudestaan. Saataisi olla hyödyllistä, että sukupuolitutkimuksen asiantuntijat keskustelisivat vaikkapa valtioiden rajoja perinteisesti tutkivien asiantuntijoiden kanssa – ja toisin päin. Tällainen dialogi voisi tuoda tuoreita poikkitieteisiä näkökulmia eri tapoihin ymmärtää käsite "raja-alue", ei pelkästään yhden tieteenalan näkökulmasta, vaan myös "raja-alueen" käsitteestä itsestään. Loppujen lopuksi molemmat "tieteenalat" (feministinen tutkimus ja kansainvälinen politiikka) kartoittavat raja-alueita, yksi yksityisen ja toinen julkisen näkökulmasta. Toisin sanoen, monet feministitutkimuksen lähestymistavoista ovat olleet poikkitieteisiä, mutta samaan aikaan on ollut pyrkimyksiä tehdä sukupuolitutkimuksesta omaa *tieteidenvälinen opinala*. Tämä on ristiriitaista sekä poikkitieteisyyden että tieteidenvälisyyden idean kanssa

Tällainen disiplinaarinen muodostamistrendi näkyy myös alue- ja kulttuuritutkimuksessa. Tämä tarkoittaa, että jos haluamme, että poikkitieteisyys otetaan vakavasti, käsite täytyy nivoa tehokkaammin akateemisiin rakenteisiin holistisen yhteistyöhön hengessä.

Siksi poikkitieteiset näkökulmat poikkeavat radikaalisti tieteidenvälisistä kannoista. Äärimmäisimmällä tavalla ymmärrettynä poikkitieteisyys voi myös viitata päämäärään nykymailman kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen, mitä poikkitieteen harjoittajien³⁸ mukaan ei voida saavuttaa historiallisesti sidotussa tieteenalan tai tieteidenvälisen tutkimuksen kehityksessä.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö tieteidenvälisyys ja monitieteisyys ole arvokkaita tiedon tuottamisen tapoja. Hedelmällisessä tieteidenvälisessä integraatiossa asiantuntijat kuuntelevat toisiaan, tulivatpa he miltä tieteenalalta tahansa. On yhtä tärkeää tähdentää, että monitieteellinen asiantuntijoiden ryhmätyö voi usein olla paras strategia suurten monimutkaisten ongelmien selvittämiseen. Moni- ja poikkitieteisyyden tai tieteidenvälisyyden välillä ei ole paremmuuslistaa. Kukin tapa voi olla hyödyllinen eri tilanteissa.

On myös selvää, etteivät poikkitieteisyys ja tieteidenvälisyys ole uusia metodeja, tieteenaloja tai ”teorioita ilman opinala”. Ne ovat tutkimusstrategioita, katsantokantoja ja epistemologisia kehityksiä. Parhaimmassa tapauksessa tieteidenvälisyys ja poikkitieteisyys tarkoittavat taitoa löytää uusia ja epäkonventionaalisia tutkimuskysymyksiä, erilaisia hypoteeseja tai keskenään ristiriitaisia näkökulmia. Näin ne ovat myös taktiikoita liikkua tutkimuksen kentällä. Aito tieteidenvälisyys kulkee erilaisten paradigmojen halki – nöyrällä uutta oppivalla asenteella.

Tieteidenvälisiä käytäntöjä Latinalaisen Amerikan tutkimuksessa

Latinalaisen Amerikan tutkimuksen historia on epäilemättä monitieteistä ja tieteidenvälistä, mutta vähemmän poikkitieteistä. On kuitenkin mahdollisuuksia kehittää alue- ja kulttuurintutki-

mus kohti radikaalimpaa poikkitieteellistä lähestymistapaa. Tässä olen esitellyt näkökulmia systematisoida Latinalaisen Amerikan tutkimusta: idean demokraattisesta oppimiskulttuurista, kriittisen realismin käytön tieteidenvälisellä tavalla ja sisäisen ja ulkoisen sekä kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen yhdistelyn.

Myös tiedemaailman rakenteet ovat tärkeitä. Monesti tieteidenväliset ohjelmat syntyvät siitä yhteisestä vakaumuksesta, että perinteiset tieteenalat ovat kykenemättömiä tai jopa haluttomia käsittelemään tärkeitä akateemisia ongelmia. Aluetutkimuksessa tieteidenvälisyydellä on toisenlainen historia. Monimutkaisen ylikansallisen ja yliaalueellisen politiikan tai kulttuurin selittäminen on vaatinut tieteidenvälistä näkökulmaa.

Vaikka monitieteisistä opinto-ohjelmista on etsitty lääkettä ylilyövään erikoistumiseen, aluetutkimus on samalla kiitollisuudenvelassa perinteisten tieteenalojen asiantuntijoiden empiirisille kenttätutkimuksille. Ilman näitä tutkimuksia tieteidenvälisillä Latinalaisen Amerikan tutkijoilla – tai keillä tahansa muilla ”tieteidenvälisyyden harjoittajilla” – olisi vähän informaatiota ja harvoja tapaustutkimuksia, jotka ohjaisivat tutkimuskysymysten muotoilua. Käytännössä tieteenalojen yhteistyö Latinalaisen Amerikan kysymyksissä johtaa usein uusiin ideoihin ja arvokkaisiin tiedonvirtoihin osallistujien välillä. Sekä tieteenaloilla pysyvät että tieteidenväliset Latinalaisen Amerikan tutkijat ovat yleensä kyenneet jakamaan tietoa ja työskentelemään yhdessä. Keskittyminen alueeseen auttaa ylittämään tieteenalojen väliset rajat ja johtaa tutkimuksen pois yksiulotteisimmista lähestymistavoista.

Institutionaalisessa mielessä tieteidenväliset Latinalaisen Amerikan tutkimuksen ohjelmat ovat törmänneet ongelmiin, jos niille ei ole annettu tarpeeksi rakenteellista itsenäisyyttä. Esimerkiksi tieteidenväliset opetus- ja tutkimustehtävät sisältävät myös perinteisten oppialojen taitoja. Usein perinteisten tieteenalojen edustajat tekevät akateemiset rekrytointipäätökset, mikä tarkoittaa, että eniten tieteidenvälisiä ansioita omaavaa ehdokasta ei välttämättä valita. Tieteidenvälisyyttä voidaan rangaista myös rahoituspäätöksissä. Vaikka tieteidenvälisyys tunnustetaan erityisansiona

rahoitushakemusten ohjeissa, tutkimushankkeita arvioivat vielä lähes poikkeuksetta perinteisesti ansioituneet oppineet, joilla on taipumus suosia tiukasti johonkin perinteiseen tieteenalaan kuuluvia hakemuksia.

Koska yliopistojen rahoitus on kanavoinut resursseja tieteenalojen kautta, monet tieteidenväliset tutkimusalueet tuntevat tarvetta muuttua tieteenaloiksi. Uuden tieteenalan luominen antaa suurempaa vapautta rekrytoinnissa, mutta se voi myös tappaa tieteidenvälisyyttä – esimerkiksi määrittelemällä sitä, mikä on oikeaa kunkin alan tieteidenvälisyyttä. Joskus kyse on myös erinomaisten tutkimushankkeiden keinotekoisesta muuttamisesta tieteidenvälisiksi.

Latinalaisen Amerikan tutkimuksen opinto-ohjelmien ei siis tarvitse välttämättä luoda uutta disipliiniä, mutta Latinalaisen Amerikan tutkijoiden täytyy oppia selviytymään tieteidenvälisyyden harjoittajina.

Viitteet

- 1 Muita merkittäviä Latinalaisen Amerikan tutkimuksen konferensseja järjestetään Latin American Studies Associationin (LASA vuodesta 1968), Federación Internacional de Estudios de América Latina y Cariben (FIEALC vuodesta 1978) ja Consejo Europeo de Investigaciones Sociales sobre América Latinan (CEISAL; vuodesta 1996) toimesta.
- 2 ICA:n korisivu, <http://www.53ica.com/History.html>.
- 3 <http://www.wsu.edu/~amerstu/tm/cultstud.html>
- 4 Zea, Leopoldo (1976) *El pensamiento latinoamericano*. Barcelona: Ariel; Marini, Rui Mauro (2005) *Las raíces del pensamiento latinoamericano* (http://www.mariniescritos.unam.mx/035_pensamiento_latinoamericano_es.htm (accessed May 15. 2010).
- 5 Tilly, Charles (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation, 82–84.
- 6 Niin sanottu *New regionalism* -perinne on toki kyseenalaistanut kansallista ja valtiollista näkökulmaa puhumalla suuralueiden maailmasta. (ks. esim. Hettne 1999).

- 7 Latinalaisen Amerikan talouskomissio (ECLA) – espanjalainen kirjainsana CEPAL (Comisión Económica para América Latina) – perustettiin YK:n sosiaali- ja talouskomission toimesta helmikuussa 1948. Myöhemmin komission toimialaan liitettiin Karibian alueen maat, ja vuonna 1984 talousneuvosto päätti muuttaa nimen muotoon Economic Commission for Latin America and the Caribbeaniksi (ECLAC); espanjalainen kirjainsana CEPAL pysyi muuttumattomana (<http://www.cepal.cl/>).
- 8 Ehkä riippuvuuskoulukunnasta puhuminen on liioiteltua. ”Koulukunnan” edustajien (kuten Fernando Cardoson, Theonio Dos Santosin ja Aníbal Quijanon) teoreettiset ja käytännölliset lähestymistavat ovat olleet melko erilaisia.
- 9 Englanninkielinen lyhenne ISI tarkoittaa Import-Substituting Industrialisation.
- 10 Kay, Cristobal (1989) *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*. London: Routledge; Blomstöm, Magnus & Hettne, Björn (1985) *Development Theory in Transition*. London: Zed Books; Lehmann, David (1990) *Democracy and Development in Latin America, Economics, Politics and Religion in the Post-war Period*. Philadelphia: Temple University Press.
- 11 Wallerstein, Immanuel (1979) *The Capitalist World-Economy*. London: Cambridge University Press; Wallerstein, Immanuel (1983) *Historical Capitalism*. London: Verso.
- 12 Castro-Gómez, Santiago & Mendieta, Eduardo (ed.) (1998) *Teorías sin disciplina* (latinoamericanismo, poscolonialidad y globalización en debate). México: Miguel Ángel Porrúa, 17–18.
- 13 Mikkeli, Heikki & Pakkasvirta, Jussi (2007) *Tieteiden välissä? Johdatus monitieteisyyteen, tieteidenvälisyyteen ja poikkitieteisyyteen*. Helsinki: WSOY, 13–19.
- 14 Töttö, Pertti (2005) *Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 232–284.
- 15 Patomäki, Heikki (2002) *After International Relations*. London: Routledge, 142–145; Burton, John W. (1972) *World Society*. London: Cambridge University Press, 150–163; Miall, Hugh (2007) *Emergent Conflict and Peaceful Change*. London: Palgrave, 4–17.
- 16 Mikkeli & Pakkasvirta 2007, 85–90.
- 17 Freire, Paulo (2007) *Pedagogía del oprimido*. México, D.F.: Siglo XXI.
- 18 Boaventura De Sousa Santos (2002) *Towards a New Common Sense: Law, Globalization, and Emancipation*. London: Butterworths.
- 19 Pakkasvirta, Jussi (2008) ‘From Pulp to Fiction? Fray Bentos Pulp Investment Conflict through the Finnish Media.’ *Cooperation & Conflict*, Sage, Vol. 43(4), 421–447; Pakkasvirta Jussi (2010) *Fábricas de celulosa: historias de la globalización*. Editorial La Colmena, Buenos Aires.
- 20 Teivainen, Teivo (2003) *Pedagogía del poder mundial. Relaciones internacionales y lecciones del desarrollo en América Latina*. Lima: CEDEP.
- 21 Pakkasvirta 2008, 2010.

- 22 Ks. esim. Pakkasvirta, Jussi (2005) ¿Un continente, una nación? Intelectuales latinoamericanos, comunidad política y las revistas culturales en Costa Rica y en el Perú (1919–1930). San José: Editorial de la Universidad de Costa Rica, 122–138.
- 23 Ellis, Frank (1983) Las transnacionales del banano en Centroamérica. San José: EDUCA; Stewart, Watt (1991) *Keith y Costa Rica*. San José: Editorial Costa Rica; Bourgois, Philippe (1989) *Ethnicity at Work. Divided Labor on a Central American Banana Plantation*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press; Kepner, Charles & Soothill, Jay (1935) *The Banana Empire: A Case Study of Economic Imperialism*. New York: The Vanguardia Press; Macune, Charles (1989) “La construcción del ultimo ramo”. In Diana Guillén (ed.) *Textos de historia de Centroamérica y el Caribe: Costa Rica*. México D.F.: Editorial Nueva Imagen; García Burchard, Ethel (1992) Sociedad, política y enclave bananero. Un estudio comparativo: Costa Rica (1884–1938) y Honduras (1902–1958). Tesis de Maestría en Historia, Universidad de Costa Rica.
- 24 Esim. Posas, Mario (1993) “La plantación bananera en Centroamerica (1870-1929)”. En: *Historia General de Centroamérica*, tomo IV, FLACSO, Madrid: Sociedad Estatal Quinto Centenario, Comunidades Europeas.
- 25 Blustein Howard (et al.) (1970) *Area Handbook of Costa Rica*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 41.
- 26 Cicerchia, Ricardo (2004) ‘Journey to the Centre of the Earth: Domingo Faustino Sarmiento, a Man of Letters in Algeria.’ *Journal of Latin American Studies*, No. 36, 679.
- 27 Bravo, Héctor Félix (1994) ‘Domingo Faustino Sarmiento’, *Prospects: the quarterly review of comparative education*, vol. XXIV, no. 3/4, 487–500.
- 28 Becher, Tony and Trowler, Paul (2001) *Academic Tribes and Territories: intellectual enquiry and the cultures of disciplines*. Buckingham: Open University Press.
- 29 Patomäki, Heikki (2009) ‘Neoliberalism and the Global Financial Crisis’, *New Political Science*, (31):4, 431–442.
- 30 Angus, Ian (1998) ‘The Materiality of Expression: Harold Innis’ Communication Theory and the Discursive Turn in the Human Sciences’, *Canadian Journal of Communication*, Vol 23, No 1, 9–29.
- 31 Patomäki 2002, 47–67.
- 32 Töttö, Pertti (2000) *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Tampere: Vastapaino; Töttö, Pertti (2005) *Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- 33 Wallerstein, Immanuel (1996) *Open the Social Sciences Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press.

- 34 Mikkeli & Pakkasvirta 2007, 63–66; Bruun H., ym. (2005) *Promoting Interdisciplinary Research: The Case of the Academy of Finland*. Helsinki: EDITA Oy.
- 35 Augsburg, Tanya (2009) *Becoming Interdisciplinary: An Introduction to Interdisciplinary Studies*. Dubuque: Kendall/Hunt.
- 36 Mikkeli & Pakkasvirta 2007; Klein, Julie Thompson (1996) *Crossing Boundaries. Knowledge, Disciplinarity and Interdisciplinarity*. Charlottesville & London; University of Virginia Press.
- 37 Nicolescu Basarab (2008) *Transdisciplinarity: Theory and Practice*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- 38 Katso esimerkiksi ”Charters of Transdisciplinarity” (1994) <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/english/charten.htm>; International Center for Transdisciplinary Research (CIRET) <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/>.

Finland as the First Target of the Hallstein Doctrine in 1955

One of the hardest touchstones of Finland's foreign policy in the Cold War was her relations to divided Germany. Especially in this question Finland fell into the cross fire of conflicting interests of east and west.¹ Why it was so can be understood in the framework of Finland's geopolitical situation. Germany had never been whatever country to Finland. From Germany the Finns had adopted the core parts of their intellectual culture and religion, and commercial relations over the Baltic Sea reach back hundreds of years ago. Germany's political and military influence on Finland gained more and more strength during the 20th Century. In the Finnish Civil War in 1918 the German military intervention helped the 'Whites' to secure the victory over the 'Reds'. From June 1941 to September 1944 Finland waged war against the Soviet Union on the side of Nazi Germany, as its 'co-belligerent' or 'brother-in-arms'. In practice Finland was one of Germany's allies although no official treaty had been signed between the states.

Germany in the FCMA treaty

Since the armistice of September 1944 with the Soviet Union the basics for Finland's survival were keeping herself outside of international disputes and trying to establish a credible policy of neutrality. From this point of view at least a small relief and back rest gave Article 10 of the Paris Peace Treaty, signed in February 1947, in which Finland was bound to respect the decisions of the vic-

torious powers concerning Germany. The key to understanding Finland's German policy is the Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance (FCMA) signed by Finland and the Soviet Union on 6 April 1948, which defined the limits and freedoms of Finland's international position through the Cold War decades. The FCMA treaty did not force Finland into a military alliance with the Soviet Union, and in this respect it differed decisively from the corresponding treaties between the U.S.S.R. and its satellites. On the contrary, according to the preamble of the treaty, Finland was entitled to hold aloof from any disputes between the superpowers. The German question, if any problem in the world, was such a dispute.

In the first Article of the FCMA treaty "Germany or any other country allied to Germany" was defined *in expressis verbis* as potential common enemy of Finland and the Soviet Union. This so called military article obliged Finland to defend her own territory with all her strength "if Germany or some other country allied to it were to attempt to invade the USSR through Finland's territory". Under Article 2 of the treaty Finland undertook to request Soviet military assistance if she could not resist the invader on her own. This was, of course, the most dangerous part of the treaty from the Finnish point of view. The FCMA became by no means a dead letter; it remained unchanged in the original form when the treaty was prolonged three times, in 1955, 1970 and in 1983.

The reason for writing Germany with capital letters in the treaty was that Finland had fought together with Hitler's Third Reich against the Soviet Union. That dark legacy, as enshrined in the FMCA, was to bedevil Finland's relationship with Germany for decades after 1944. The fact that Germany was named as a potential common enemy of Finland and the U.S.S.R. is enough to explain why Finland found herself up against a brick wall with regard to the German question. The military articles of the FCMA meant that Finland's German policy was by definition subordinated to and dependent on its relations to the U.S.S.R. On the other hand, the Soviet foreign policy *vis-à-vis* Finland looked far

beyond Finnish borders towards Germany, and indeed the whole of the North of Europe.²

In the first phase of the Cold War the Soviet Union left Finland very little room for manoeuvre. From as early as summer 1947, when the U.S.S.R. prevented Finland from participating in the Marshall Plan (ERP), the former watched jealously every western contact of the Finns. They were not allowed to join such European organisations as the European Council, the OEEC or even the Nordic Council, founded in 1952 as an inter-parliamentary organisation of the Scandinavian countries. Obviously the NATO membership of Denmark and Norway was most unwelcome to the USSR and fitted ill with her interpretation of the so-called Northern Balance, a geopolitical constellation including the NATO members Denmark and Norway in the West, with neutral Sweden in the middle, and Finland in the East, whose neutrality was subject to the military articles of the FCMA treaty.³

Two German states

The division of Germany in 1949 in two states on the conflicting sides of the iron curtain was for Finland, which itself, too, had stranded between the blocs in the Cold War, the worst of all possible alternatives. Because of her difficult geopolitical situation, Finland, as the only European country, could not recognize either of the German states. Other neutral countries established diplomatic relations with the government of the Federal Republic. By 1967, when the Federal Republic recognised Romania, there was only one country in the world besides Finland that had relations of equal standing with both German states, and that was the U.S.S.R. itself with full diplomatic relations from 1955. (Finland had had an equal consular relation with both German states since 1953.) In the German question, Finland followed a principle which was called 'policy of non-recognition of divided states'. In the same way she refrained of recognizing other divided countries like Korea and Vietnam. The reverse side of this doctrine was

at least as interesting as the principle of non-recognition: as the only European country Finland maintained fully equal relations to both German states.

When the F.R.G. and the G.D.R. opened their trade missions with the consular status in Helsinki, exactly concurrently in 1953, and when Finland already had equivalent missions in Cologne⁴ and East Berlin, Finland was the only country which treated both German states equally in the international politics. As a matter of fact the East German mission in Helsinki was her only in the so called capitalist world, and the Capital of Finland was from the point of view of the G.D.R. the only place in the world, where it could compete at least principally on an equal basis with the other German state.⁵

In 1955, when the 'spirit of Geneva' seemed to offer new possibilities to loosen the political tensions between the great powers, the arrangement of the German question did not necessarily develop to the same direction. On the contrary both German states were integrated even tighter to their blocs. In May 1955 the Western Powers acknowledged, by signing the treaties of Paris, the sovereign status of the F.R.G. and confirmed definitively her membership in the NATO. Only a few days later the Soviet Union and its satellites founded the military alliance of their own. So the establishment of the Warsaw Pact was, or at least it was meant to be, a reaction to the rearmament of West Germany.

Already in January 1955 the Soviet Union had officially declared that the state of war with Germany had ended and that she wanted to establish her relations to Germany on the basis of the so called two states theory. The Federal Republic's membership of NATO provoked a major change in the USSR's German policy. By now it was apparent that Stalin's aim of creating a united, demilitarised and neutral Germany, jointly controlled by the four victorious allied powers until the holding of a final peace conference, was totally unrealistic. In response to the new situation, the USSR declared that the state of war with Germany had ended and proposed establishing full diplomatic relations with the two existing states.⁶ This led to Federal Chancellor Konrad Adenauer's famous visit to

Moscow, and on 14 September a treaty was signed commencing diplomatic relations between the Federal Republic of Germany and the U.S.S.R.

Dinner in the Kremlin

September 1955 was a busy season in the Kremlin. Adenauer had barely left Moscow when two other foreign delegations, from Finland and from the G.D.R., arrived to discuss important matters. On September 19, 1955 the chairman of the presidium of the Supreme Soviet, K. J. Voroshilov, gave a dinner in the Kremlin. Accidentally the date happened to be the anniversary of the Finnish-Soviet armistice from exactly eleven years before, but this occasion was not commemorated during the dinner at all. As guests of honor were the delegation of the G.D.R., led by the party leader Walter Ulbricht and Prime Minister Otto Grotewohl, and the delegation of the Finnish government, led by the elderly President J. K. Paasikivi and the vigorous Prime Minister Urho Kekkonen. Both delegations happened to be at the same time in Moscow. The Finns had already completed their successful negotiations with the Soviet leadership. Surprisingly the Soviet Union waived her 50-year lease and handed back the naval base on the Porkkala peninsula in return for an extension of the mutual assistance treaty for a further 20 years. In the context of September 1955 even this action has to be understood as a Soviet response to the F.R.G.'s entry into NATO. Thus, the military threat from West Germany (and its allies) was confirmed once again as a key issue in Finnish-Soviet relations.

However, the price did not seem to be so bad at all, because retreating of the red army troops from the vicinity of the Finnish capital would enhance the credibility of Finland's neutrality in the eyes of the Western Powers. Talks on ceded Karelia had not advanced at all, but the Soviet foreign minister V. M. Molotov, who had left from the middle of the talks for New York in order to participate in the General Assembly of the United Nations, had

promised to recommend Finland's application to the membership.

With the East German delegation the Soviet leaders had agreed on a state treaty, which would give a sovereign status to the G.D.R. This treaty was officially signed in the Kremlin on September 20, 1955. The arrangement did not mean practically very much and must be understood only as an act of balance to the newly established diplomatic relations between the Soviet Union and the F.R.G, based on the two states theory as the Soviet solution of the German question.

But let us return to the dinner at the Kremlin, hosted by Voroshilov in the evening of September 19, 1955. President Paasikivi was placed to sit between the host, Chairman Voroshilov, and Prime Minister N. A. Bulganin. According to his diary, published in 1985, Paasikivi did not remember, what he had talked with the Soviet leaders during that evening, except that at the end of the dinner he had proposed a toast for the 'eternal friendship between the Soviet Union and Finland'.⁷ Neither does Paasikivi remember – or does not want to do it – that he even met the East German leaders, Ulbricht and Grotewohl during the dinner. He does not mention this in his diary at all, although there is enough evidence to the fact that he even talked with Grotewohl, but satisfied only to recall his experiences as a student in Leipzig more than 50 years ago.

During the dinner, the Secretary General of the Soviet Communist Party, N. S. Khrushchev, asked prime minister Kekkonen, as Kimmo Rentola has noted, *en passant*, and referring to the status of East Germany as a sovereign state, why wouldn't Finland, too, recognize the G.D.R. During the same evening Kekkonen promised to the East German leaders that Finland will within two weeks solve the question of the recognition of both German States simultaneously.⁸ According to Rentola, Kekkonen had – without informing Paasikivi or asking his permission – talked about the recognition of the G.D.R. on the basis that the Soviet Union would no more prevent Finland's membership in the Nordic Council. Kekkonen saw no obstacles any more, why Finland could not rec-

ognize both of the German states, when the Soviet Union, too, had just recently done the same. Finland's relations to the Nordic countries as well as to divided Germany seemed to be solved at one go and favorably.

Khrushchev reclaimed his promise, and Finland was able to join the Nordic Council already in October 1955. Identification with the Nordic countries was important to Finland's image in the wider world, and in December of the same year she was finally accepted as a member of the United Nations, too. Kekkonen could not pay back his debt to Khrushchev because of the harsh reaction of the West German foreign ministry. Only a few days after the Finnish delegation returned from Moscow one of its members – his identity has never been established – confidentially told the head of the West German trade mission in Helsinki, R. F. Koenning that the Finnish government was preparing for diplomatic recognition of both German states. This 'deep throat' also knew that in the negotiations it was the U.S.S.R. that had raised the issue of recognising the GDR, but that the Finns had been given a free hand to deal with the question. This information worried Koenning deeply and he asked the Foreign Office (Auswärtiges Amt) in Bonn to brief him on what arguments he should use if the Finnish government actually tried to implement such a plan.⁹

The attitude of the F.D.R

The answer from Bonn came very quickly. The Federal Government would accept only the existing status. Sending of an ambassador to Pankow¹⁰ would mean that Finland wanted to recognise the division of Germany and impede its reunification. It would threaten the demand of the Federal Government to sole agency of Germany and become a serious precedent. The F.R.G. would regard it as an unfriendly action. According to the instructions from Bonn, the head of the West German trade mission in Helsinki should accentuate, that if Finland would recognise the Pankow government as the first country in the free world, it would be

interpreted as a serious sign of Finland's tightening dependence on the Soviet Union.¹¹

At the same time the Federal Republic tried to encourage Finland to continue its policy of non-recognition of both German States. At the end of September 1955 General Consul Koenning handed to the Finnish Foreign Ministry a copy of a statement of Chancellor Adenauer at the Bundestag, on September 22, in which the Chancellor had emphasised:

We will maintain our original position also towards third states in relation to the so called 'G.D.R.' I must state as clearly as possible, that also in the future the Federal Government will regard diplomatic relations by third states to the 'G.D.R.' as an unfriendly action to us and as an advocacy in favour of deepening of Germany's division.

Koenning stressed that this statement would concern very seriously Finland, too.¹²

Chancellor Adenauer's statement and the instructions of the Auswärtiges Amt to Koenning at the end of September 1955 were almost literally the same, which the Government of the Federal Republic announced two and a half months later, on December 8, when it declared that the recognition of the G.D.R. by any country would be graded as an unfriendly act towards the Federal Republic and would be answered by immediate breaking the diplomatic relations. This doctrine was to be known, according to its inventor, State Secretary of the Auswärtiges Amt Walter Hallstein, as Hallstein Doctrine.¹³ The F.R.G. applied it consequently until the end of the 1960s to all countries except the Soviet Union, which as the only country in the world maintained full diplomatic relations to both German states.

There was still very much room for speculations in the Finnish-German relations. Signing of the State Treaty between the Soviet Union and the G.D.R. was interpreted in West Germany so that it could give to the Soviet Union a new reason to put pressure on Finland to recognise the G.D.R. Especially the continuing of the mutual assistance treaty was mentioned in this context. On September 28, 1955 e. g. the *Frankfurter Rundschau* wrote,

that “Finland’s next step seems to hang in the air” and *Der Spiegel* knew to tell on the very same day, that Kekkonen had promised in Moscow to Grotewohl to do everything he could that the Finnish government decides to change ambassadors between Helsinki and Pankow.

After the signing of the Soviet-East German Treaty and the recognition of the F.R.G. by the Soviet Union the Finnish Foreign Ministry re-evaluated the German question but came still to the conclusion that the recognition of both German states would not be reasonable at the moment. The most important obstacle was the notion that the F.R.G would probably repel Finland’s recognition. Therefore it would be wise to wait as long as the F.R.G. would have normalized its relations to the East European countries. Thereafter it would be difficult for West Germany to ignore Finland’s proposal.¹⁴

Also the Finnish General Consul in Cologne, Olavi Munkki, registered in his annual report at the end of 1955, that establishing of diplomatic relations between Finland and the F.R.G was aspired by the Federal Government, but because it would not be achieved without the simultaneous recognition of the G.D.R. by Finland, the prise would be too high. Munkki personally regarded the existing status of relations below the diplomatic recognition as provisional, which would guarantee the taking care of the most important practical matters but at the same time it caused serious shortcomings.¹⁵

The expectations of the G.D.R

The meeting between the two government delegations in Moscow evoked optimistic expectations in the leadership of the G.D.R., but on the other hand it realised that Kekkonen had gone much further than the Finnish government and the Parliament would have allowed. Anyway the East Germans believed that Finland would decide for the normalizing of the relations, if this would be possible parallel with both German states. The East German

government was realistic and fully aware of the fact that the problems of Finnish-German relations would be ultimately solved by the development of the international situation, Finland's relations to West Germany and the success of East Germany in general. It was clear that this would not happen from today to tomorrow, because the West German influence on Finland was much stronger than the East German, and Bonn would do everything to push back the East German influence.¹⁶

There were moments when the West Germans even feared that they could lose the game in Finland, if the East German influence would grow stronger. Even worse than that would be the scenario, that Finland would recognise the G.D.R. – from her own free will or pressured by the U.S.S.R. The West German foreign minister, Heinrich von Brentano pointed that out in his interview with three Scandinavian journalists, in February 1956:

We want to cherish our friendly relations to Finland. We don't want to burden them for any reason. But we cannot – and you will understand it very well – give up our constitution and accept diplomatic relations there, where the G.D.R. already has official representatives.¹⁷

In this way the Federal Republic, too, contributed to the stabilisation of Finland's special relationship to both German states. West Germany preferred the original situation, established at the end of the 1940s, much more than the recognition of the G.D.R. by any country. The Federal Republic did not really fear that Finland would do so from its own free will but only under a hard Soviet pressure, especially when the Finnish-Soviet relations should be driven into a serious political crisis.

Finland's policy of non-recognition did not prove to be any serious obstacle of establishing many-sided relations between the F.R.G. and Finland. The most important area between these two countries was trade. Simultaneously with the West German *Wirtschaftswunder* of the 1960s the trade between Finland and the F.R.G. began to grow enormously. The share of West Germany of the Finnish trade grew until 1961 so much that the tradition-

al position of Germany was re-established and was to about the same level (ca. 20 per cent) as the share of the Soviet Union of Finland's total sales volume. Finland's trade with East Germany instead was stuck at the level which it was in the beginning of 1950s, and it would never be more than two per cent from Finland's total annual sales volume. This figure was only one tenth of the sales between Finland and West Germany.

The East German trade mission worked in Helsinki during the first years – until 1957 – relatively unnoticeably, making a very low profile, and concentrated in the first place to trade matters, which was constantly criticized by the government in East Berlin.¹⁸ Because the trade mission of the G.D.R. in Helsinki was the only one in the whole capitalist world, it was of special interest in the eyes of the highest party and state leadership. The staff members of the mission had to submit under very rigid security arrangements, e. g. private contacts to Finnish citizens or private trips outside of Helsinki were not allowed at all. If a staff member had to go outside of the mission because of official matters he had to get a permission from the chief, and if he had to take a contact to a diplomat of a third country he had to apply it from the chief, etc.¹⁹

We can easily imagine, what happened in the East German trade mission in Helsinki, in August 13, 1961, when the Berlin Wall was built. From that moment the mission was for some time the only place in the world, where at least 20 or 30 citizens of the G.D.R. had been able to flee to the West. Therefore it is not surprising, that already in the early morning of August the 13th the East German government demanded that the whole staff of the mission and their family members, small children included, had to give an oath of allegiance to the state of the G.D.R., to the Socialist Unity Party and to its leader, Walter Ulbricht.²⁰

The expectations of the G.D.R. and F.R.G. towards Finland were totally contradictory. When the G.D.R. put big hope on Finland, "the most progressive country of the capitalist world", the F.R.G. feared that just Finland would be the first non-communist country to recognize the G.D.R. Otherwise than East Germany the F.R.G.

kept along a very low political profile in Finland. West Germany profited from its position “as the right and genuine Germany”, which it really was to the great majority of the Finnish people. The traditional German institutions in Helsinki, the German School, Church and Library, were all the time politically and culturally oriented to the West. The East German influence on them was almost non-existent.

Hallstein doctrine

Of course the Hallstein doctrine was not invented for the special case of Finland, to prevent Finland's possible recognition of the G.D.R. This kind of doctrine had been an axiomatic element of the foreign policy of the F.R.G. from the very beginning, even before it was formulated and announced officially. But it is also true, that Finland had certainly fulfilled Kekkonen's promise to Grotewohl and Ulbricht and recognized both German states, if Bonn had not reacted so soon and harshly. The F.R.G. would have categorically rejected such a recognition, and it is quite certain that its reply would have been couched in terms that were anything but diplomatically polite. Finland had no interest in stirring up a hornet's nest by recognising both German states. In the worst case, a break in relations might have paralysed or at least badly disrupted Finland's trade with West Germany, which was an important factor in Finland's economy. Speaking of Finland as the first target of the Hallstein doctrine is justified, when we take the historical situation in 1955 into consideration: was there in the whole world at that time any other non-communist country than Finland, which could have seriously planned to recognize East Germany? The answer is absolutely negative.

The consistency of Bonn's foreign policy was tested two years later, in 1957, when Yugoslavia recognised the GDR as part of Tito's attempt to mend fences with Khrushchev. West Germany immediately severed diplomatic relations with Yugoslavia. The second Hallstein case was in 1963 Fidel Castro's Cuba. The F.R.G.

reacted to the recognition of the G.D.R. by breaking diplomatic relations. Undoubtedly Bonn had done the same to Finland by refusing from her part Finland's initiative to establish diplomatic relations to both German states. The Finnish government learned this very soon in September 1955 and did not even try to hazard its relations to the Federal Republic. So the Hallstein doctrine prohibited Finland's recognition of both German states in 1955 and actually postponed it with 17 more years.

To sum up, Finland was not a very significant country in the West German foreign policy. From the East German point of view the situation was exactly the contrary. At least in Northern Europe Finland was for the G.D.R. absolutely the country in the focus, because it was hoping, that the recognition movement of the G.D.R. would begin just from Finland and would cause a chain reaction over Northern Europe and later over the whole of the Western World.

On the basis of the Hallstein doctrine the Federal Republic succeeded to defend her demand of sole agency of Germany so effectively that in the beginning of 1969 the G.D.R. had full diplomatic relations to only eleven eastern bloc countries. During 1969 it was recognized by six further countries of the Third World which were all politically or economically dependent on the Soviet Union. Only after significant changes in the international politics at the end of 1960s and beginning of 1970s, resulting from the *détente* between East and West and from the German new *Ostpolitik* of Willy Brandt, Finland was able, too, to take new initiatives in her policy towards divided Germany. Complicated negotiations between Finland and the G.D.R. on the one hand and between Finland and the F.R.G. on the other hand on the basis of the Finnish proposal in September 1971, so called German Package,²¹ lead after many surprising turns to the result, that in January 7, 1973 the Finnish government was able to establish full diplomatic relations simultaneously with both German states.

References

- 1 On Finland's relations with divided Germany, see Dörte Putensen: *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West. Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage 1947–1973*. Berlin: Arno Spitz, 2000; Seppo Hentilä: *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*. Helsinki: SKS, 2003; Seppo Hentilä: *Neutral zwischen den beiden deutschen Staaten. Finnland und Deutschland im Kalten Krieg*. Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag 2006.
- 2 Hentilä 2003, pp. 203–207.
- 3 Seppo Hentilä, 'USSR, Finland and the Northern Balance, 1957–1963', in Wilfried Loth (ed.), *Europe, Cold War and Coexistence, 1953–1965* (London: Frank Cass, 2004), pp. 239–257.
- 4 Finland's trade mission (consulate) was founded in 1948 in Frankfurt/M. and moved to Cologne in 1951 and as late as in 1969 to the West German Capital Bonn.
- 5 Seppo Hentilä: *Harppi Saksan haarukassa. DDR:n poliittinen vaikutus Suomeen*. SKS: Helsinki 2004, p. 32.
- 6 Wilfried Loth: *Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte?* München: dtv-Verlag 1996, p. 224.
- 7 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, toinen osa. Toim. Yrjö Blomstedt & Matti Klinge, WSOY: Juva 1986, p. 511.
- 8 Kimmo Rentola: *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*. Helsinki: Otava 1997, p. 380. – Rentola quotes a memorandum of A. Tshurilin who worked as the first secretary in the Soviet embassy in Helsinki.
- 9 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA) Berlin. B 23, Bd. 13, Koenning to Auswärtiges Amt (AA) on 26.9.1955.
- 10 Pankow was the part of Berlin, in which the East German leaders lived until the 1960s. The name was used by West Germany to mean the East German communist government.
- 11 PAAA Berlin, B 23 Bd. 13, AA to the Trade Mission in Helsinki, 29.9.1955.
- 12 UM Helsinki, 12 L Länsi-Saksa. Memorandum of R. R. Seppälä, 27.9.1955.
- 13 As the matter of fact, the phrase Hallstein Doktrin was invented by Wilhelm Grewe who worked in the Auswärtiges Amt as Hallstein's associate.
- 14 UM Helsinki, 7 D 2 Saksan kysymys, k. 303. Memorandum of V. J. Ahokas, Suomen ja Saksan suhteitten järjestäminen, 27.9.1955.
- 15 UM Helsinki, 12 L Länsi-Saksa. Memorandum of Olavi Munkki, Suomen ja Saksan liittotasavallan suhteista vuonna 1955, 19.1.1956.
- 16 PAAA Berlin, Bestand Ministerium für Auswärtigen Angelegenheiten der DDR (MfAA), A 8836, Bericht des Länderreferats über die Entwicklung der Beziehungen der DDR zur Republik Finnland 1956, p. 2.
- 17 UM Helsinki, 12 L Länsi-Saksa, Olavi Munkki, Report Nr. 5, 25.2.1956.

- 18 PAAA Berlin, Bestand MfAA, A 8769. Arbeitsprogramm zur weiteren Verbesserung der Gesamttätigkeit der Handelsvertretung der DDR in der Republik Finnland, 2. Juni 1955.
- 19 PAAA Berlin, Bestand MfAA, A 8769. Tätigkeitsbericht der Handelsvertretung der DDR in der Republik Finnland vom ersten Halbjahr 1954.
- 20 SAPMO, Bundesarchiv Berlin, DY 30/1V A 2/2-284, Bl. (pp.) 61-68. Entwurf zur Hausordnung des Dienstgebäudes der Handelsvertretung der DDR in der Republik Finnland.
- 21 See Hentilä 2003, pp. 107-197.

Des lendemains qui déchantent?

Le parti socialiste français après deux ans de présidence Hollande, 2012-2014

Nevertheless, there are some things you miss from the old days, even if you have no desire to see those days return. The ring of the old telephones, the clacking of typewriters, [...] the political left...

Paul Auster, *Winter Journal* (Faber & Faber 2012), 183

Deux ans seulement après l'élection de François Hollande à la présidence de la République française, l'enthousiasme des manifestations qui avaient suivi l'arrivée au pouvoir du second président socialiste de la Ve République s'est très largement éteint. La présidence 'normale' érigée en slogan par le candidat Hollande, et qui contrastait si efficacement avec le style de la présidence de Nicolas Sarkozy, n'a pas tenu ses promesses. Au-delà de la personne même du président, la question posée par cette débâcle porte sur l'état actuel du parti socialiste français. Descendant de la SFIO (Section Française de l'Internationale Ouvrière), ce dernier s'est toujours caractérisé par des ambiguïtés de doctrine, de pratiques politiques et de bassin électoral qui semblent aujourd'hui revenir à la surface et le placer dans une situation délicate. Cette 'gauche politique', que le romancier Paul Auster décrit comme une chose du passé dans le contexte américain, a-t-elle disparue aussi dans le contexte politique français? Loin d'être une analyse scientifique de la situation, ces quelques pages offertes en cadeau au bénéfi-

ciaire de cet ouvrage visent à dresser un sommaire état des lieux de la présidence Hollande et du parti socialiste français tel qu'ils s'offrent aux regards en 2014.

Au premier abord, la situation apparaît en tous points catastrophique, aussi bien pour Hollande que pour un parti qui se déchire malgré sa majorité à l'Assemblée Nationale. Le principal problème est bien entendu la situation économique du pays. Le Monde a récemment dressé un état des lieux assez équilibré de cette situation économique, soulignant le potentiel de l'économie française mais aussi ses problèmes chroniques: charges sociales et donc coût du travail élevés, taux de chômage, mauvaise compétitivité des produits français à l'exportation, déficit important des finances publiques, système d'imposition archaïque, etc.¹ Certains de ces défauts de l'économie française sont connus depuis longtemps et n'ont été traités par aucun des gouvernements successifs depuis Valéry Giscard d'Estaing. Le niveau élevé du chômage est un de ces problèmes, d'autant plus grave aujourd'hui que François Hollande avait fait de 'l'inversion de la courbe du chômage' un élément clé de sa campagne. Mais d'autres réformes (réformes de l'imposition, des politiques éducatives...) attendent toujours une volonté politique suffisante. Dans un contexte économique mondial très difficile, Hollande n'a fait dans ce domaine ni mieux ni pire que ses prédécesseurs.

Ayant mis deux ans à affirmer clairement une ligne économique claire (politique de l'offre, recherche des objectifs de déficit fixés par les traités européens...), le président se retrouve toutefois critiqué de tous côtés. Pour les moines-soldats les plus convaincus de l'austérité économique, les mesures annoncées par le gouvernement français ne feront pas rentrer la France dans les clous budgétaires des traités européens. Du côté du libéralisme anglo-saxon, *The Economist*, jamais avare de critiques pour une France vue comme un enfer dirigiste dominé par la puissance publique, s'est réjoui sans vraiment y croire de la conversion libérale des Français.² Pour les économistes les plus critiques envers la politique d'austérité dominante en Europe (Paul Krugman bien sûr, mais aussi Peter Diamond, Simon Wren-Lewis, ou encore Tho-

mas Piketty), la conversion du président français à une politique de réduction des déficits est vue comme une erreur: alors que la demande baisse en Europe du fait même de cette politique d'austérité, comment espérer qu'une réduction d'un point du déficit français (des 4,4% annoncés en septembre 2014 aux 3% inscrits dans les traités) n'ait pas pour effet d'aggraver encore la situation d'un pays au bord de la déflation? Si personne ne met en doute le besoin de réformes de l'économie française, le calendrier et surtout les risques politiques liés à ces réformes posent problème.

À l'intérieur du parti socialiste, cette stabilisation de la ligne économique de François Hollande a consommé les disputes internes du parti entre une ligne sociale-libérale et les "traditionnalistes" du parti, et entre les partisans d'une politique "raisonnable" prenant en compte le paradigme d'austérité dominant en Europe et ceux prêts au conflit avec Berlin sur un assouplissement de cette politique. Ces disputes ont pris la forme d'un de ces drames internes dont les socialistes français ont le secret: suite à des déclarations critiques de plusieurs ministres, le Premier ministre Manuel Valls et le président décidaient fin août de dissoudre le gouvernement et de reconstruire une équipe resserrée autour de la ligne présidentielle. Le parti, quant à lui, se divisait lors de son congrès de la Rochelle des 30 et 31 août, un groupe de "frondeurs" promettant au gouvernement une rentrée politique agitée au Parlement. Le 16 septembre, toutefois, le Parlement accordait au gouvernement et à Manuel Valls sa confiance. Si 31 membres du groupe socialiste (les fameux 'frondeurs') se sont abstenus durant ce vote, leur abstention n'aura pas suffi à dénier au gouvernement la confiance ni à véritablement cristalliser leur mouvement autour d'une figure dominante et surtout d'un programme clair.

En arrière-plan de ces éléments, des pans entiers du programme de la campagne présidentielle de 2012 semblent s'écrouler: François Hollande est ainsi placé face à sa promesse de revoir avec l'Allemagne les équilibres économiques des traités européens et le triptyque austérité/réformes structurelles/réduction des déficits. Certes mis dans une position difficile face à une Angela Merkel intransigeante, le nouveau président s'est ainsi révélé incapable de

faire exister ce programme. Dans une Union Européenne de plus en plus intergouvernementale et où l'Allemagne domine clairement le jeu, les Français se retrouvent privés de l'espoir d'un changement de ligne qui sous-tendait le soutien à François Hollande. À un niveau plus symbolique, la France se trouve brutalement mise face à la réduction de son poids international par un partenaire allemand devenu l'axe principal de la politique européenne.

Le contingent important de députés du Front National (FN) envoyé au Parlement européen ne contribuera certainement pas à changer cette situation ni à redonner à la France une influence dans les affaires européennes. Dans un contexte économique difficile, alors que le discours politique général s'est très largement durci sur des thèmes favorables à l'extrême-droite (immigration, sécurité, identité nationale, etc), alors aussi que Marine le Pen a su en partie adoucir l'image de son parti et attirer un public plus jeune et plus féminin autour d'une thématique anti-libérale (hostile au libéralisme économique, hostile au libéralisme culturel) et anti-immigration, le FN entre en résonance avec l'état d'esprit d'une partie de la population frappée par la crise économique et déboussolée par les mutations du monde. Le vote FN n'est donc plus seulement un acte de rejet d'une classe politique de plus en plus détestée, il devient aussi un vote d'adhésion qui, s'il se développe beaucoup sur des territoires pris à la droite (le Sud-Est, par exemple), prend aussi des voix aux socialistes par exemple dans le Nord de la France.³ Plus que les solutions – au demeurant très floues – préconisées par le FN, c'est sa fonction de dénonciation qui attire des nouvelles classes populaires moins socialisées dans les partis de gauche et manquant de forums où exprimer leur mécontentement existentiel, symbolique, identitaire.

Dans cette crise multiforme, François Hollande semble porté par les événements plus qu'en charge de ces mêmes événements: prompts à dénoncer les excès de la 'monarchie présidentielle' particulière dans laquelle ils vivent, les Français n'en sont pas moins prompts à noter les hésitations et les faiblesses d'un président sur-médiatisé. Hollande aborde ainsi la fin 2014 comme le président le plus impopulaire de la Ve République, avec moins de 15% d'avis

positifs. L'image qu'il renvoyait à l'opinion est celle d'un président maladroit, empêtré, ayant des difficultés à décider. Les débats de 2012-2013 sur le 'mariage pour tous' ont nourri et rassemblé une opposition forte, viscéralement focalisée sur la personne du président, alors que dans son propre camp on l'accuse de mettre sous le boisseau certaines autres promesses de changement sociétal (droit de vote des étrangers, discours sur l'Islam, traitement des populations roms, etc). Cette succession ininterrompue d'obstacles dans le cours de la présidence Hollande doit beaucoup à la personnalité du chef de l'État lui-même, qui apparaît comme un homme de compromis incapable de donner à la population l'image à la fois d'autorité, de résolution et de proximité attendue d'un président français. Il risque ainsi de planer sur la deuxième moitié du quinquennat Hollande à la fois l'ombre du Jacques Chirac des dernières années de son mandat, empêtré dans les affaires et mis de côté par son Premier ministre, et celle de René Coty, fantomatique dernier président de la IVe République, resté dans l'histoire essentiellement pour l'escalade de la guerre d'Algérie et son rôle dans l'accession au pouvoir de Charles de Gaulle.

Ce sentiment d'un manque d'autorité est renforcé par les divisions du gouvernement et les nombreux remaniements. 2014 a déjà vu deux remaniements ministériels: un suivant les élections européennes, qui a mis fin au mandat de Jean-Marc Ayrault comme Premier ministre; un autre fin août suite aux propos dans la presse d'Arnaud Montebourg, ministre du Redressement productif. En quelques mois, l'actuel Premier ministre Manuel Valls s'est ainsi imposé comme le bras droit du président, supposé incarner l'autorité qui manque au président et tenir en ligne le parti. Des affaires à répétition ont aussi entamé l'autorité du président. Au début de l'année, les rumeurs de sa relation avec l'actrice Julie Gasquet ont éclatées dans la presse, avec les photos maintenant bien connues du président rejoignant sa compagne en scooter.

Début septembre, la rentrée littéraire s'est aussi vue couronnée par le livre de la journaliste Valérie Trierweiler.⁴ L'ancienne compagne du président, avec laquelle il avait rompu suite aux révélations de sa liaison avec Gasquet, dresse d'Hollande un por-

trait tout en noir: incapable de décider, menteur compulsif, le président serait qui plus est méprisant, arrogant envers le peuple et des classes populaires dont Trierweiler se fait la représentante. L'auteur nous demande de la croire sur paroles, mais les bons mots de son livre ont déjà fait le tour des médias; la partie où elle décrit le président se moquant des pauvres, qu'il surnommerait les "sans-dents", a fait particulièrement grincer des dents.

Le livre de Trierweiler n'offre pas seulement un os à ronger aux amateurs de révélations sordides: il se veut aussi une longue leçon de choses durant laquelle Trierweiler se présente comme une figure de la 'vraie gauche', la gauche populaire, dont Hollande et en général les dirigeants socialistes se seraient éloignés par arrogance, goût du luxe et du pouvoir, déconnexion d'avec les réalités sociales. Là où Hollande évoluerait dans une bulle d'hôtels de luxe et de restaurants prestigieux, de hauts-fonctionnaires corrompus, de dirigeants socialistes machos et ambitieux, elle serait l'enfant du peuple, d'origine modeste, discutant avec les gardiens et les femmes de chambre. Valérie Trierweiler trouve ici des mots qui font mal politiquement. Au-delà même de la réalité des faits qu'elle rapporte, elle met le doigt sur une blessure que tout le monde soupçonne: blessure au sein du parti socialiste, blessure au sein des élites françaises, blessure au sein de la culture politique socialiste.⁵

Dans ce contexte agité, il est intéressant de revenir sur les ambiguïtés doctrinales et sociales qui sont au cœur du parti socialiste français depuis sa création. Celui-ci s'inscrit en effet entre deux structures politiques proches mais pas forcément synonymes: le mouvement ouvrier, dans lequel les socialistes ont bataillé pour se distinguer du parti communiste, et la gauche du spectre politique, c'est à dire dans un contexte français à la fois le libéralisme politique et le mouvement républicain. Cet héritage mélangé détermine trois lignes de fracture.

La première de ces lignes de fracture, entre révolution et réformisme, est à la fois idéologique et d'économie politique. Au point de vue idéologique, le parti socialiste est porteur d'une mythologie et d'une analyse politique révolutionnaire et ouvriériste. De la

motion d'unification de 1905 au programme du Congrès de 1979, le parti a rappelé cet ancrage révolutionnaire, l'a exprimé par des rites et des cérémonies: défilé au mur des Fédérés en souvenir de la Semaine Sanglante de mai 1871, Internationale, etc. Cette mythologie est aussi une critique radicale du capitalisme: le parti socialiste français porte une sensibilité méfiante envers le libéralisme économique et le capitalisme, et favorable par principe à l'action de l'Etat dans l'économie. Mais derrière cette facade doctrinale, le parti est aussi l'héritier de pratiques politiques réformistes fortement ancrées, qui font du parti une des institutions de la République et qui se voient historiquement par exemple dans le Nord de la France. C'est là que le discours ouvrieriste et révolutionnaire du parti fut le plus intransigeant, que le rôle du parti comme contre-société ouvrière fut le plus développé, alors même que le parti devenait le principal artisan de pratiques réformistes au travers de ses élus et d'organisations diverses bien ancrées dans le tissu de la République (syndicats, clubs de sports, groupes musicaux, associations, etc). Martine Aubry, fille de Pierre Mauroy et maire de Lille, est l'héritière directe à la fois de cette rhétorique forte et de cet ancrage concret dans le maillage institutionnel local. Plus que Jean Jaurès, c'est donc l'ombre de Jules Guesde qui domine encore le parti socialiste: principal dirigeant du parti socialiste du Nord, ce dernier fut au début du 20e siècle l'organisateur de cette conjonction entre stricte orthodoxie verbale et opportunisme pratique.

Pris dans cet ambigüité, les socialistes acceptèrent d'abord l'exercice du pouvoir, puis au fur et à mesure des années de l'après-guerre devinrent dans les faits un parti réformiste. Ainsi, leur violente opposition à Charles de Gaulle ne signifiait pas une opposition à la République ou au capitalisme. Mais si le parti social-démocrate allemand fit sa mue réformiste de façon visible, à Bad-Godesberg dès 1959, le parti socialiste français ne fit que de 'petits Bad-Godesberg', selon l'expression de Jacques Delors pour désigner le congrès de Toulouse de 1985. Ces pas vers le réformisme se firent donc en catimini, l'anticapitalisme se transformant en une défense du rôle de l'Etat et de l'Etat-providence,

la méfiance envers le libéralisme économique restant au coeur du discours et des réflexes de la famille socialiste.

Une autre ambiguïté, qui s'incarne aujourd'hui dans les relations avec l'hégémonie américaine et avec l'UE, est la position des socialistes entre patriotisme et internationalisme. Le parti s'inscrit dans une tradition patriotique issue de la culture révolutionnaire française, d'autant plus visiblement ces dernières années que l'atmosphère générale des débats français tend vers un retour du refoulé nationaliste en particulier dans les classes les plus populaires: la nation républicaine en danger, l'unanimité nationale pour défendre la République, la Marseillaise sont des thèmes qui courent de Valmy à la Première guerre mondiale et que le parti socialiste porte en lui. Cette tradition exalte la France, projet national républicain, avant-garde de la démocratisation et des Lumières en Europe, mais aussi l'Etat, garant de l'égalité sociale et guide des destinées économiques du pays. Le parti socialiste porte donc dans ses gènes doctrinaires une méfiance au moins latente envers la globalisation économique et l'intégration européenne, vues toutes deux comme remettant en cause ce rôle de l'Etat. Ce potentiel peut aussi se transformer en une méfiance multiforme envers les populations issues de l'immigration, surtout lorsqu'elles sont porteuses de pratiques religieuses ou culturelles affirmées. Par ailleurs, certaines forces au sein du parti se reconnaissent aussi dans le discours de l'internationalisme, du pacifisme, du multiculturalisme, et de la défense d'une intégration européenne liée à un désir 'd'Europe sociale': parti de Pierre Mauroy, le parti socialiste est aussi celui de Jacques Delors.

On a vu ces divisions dans les luttes entourant le référendum européen de 2005 entre une partie 'pragmatique' du parti et les partisans du 'Non' au référendum, dont le calcul était la mise en avant lors de la campagne d'une opposition ferme au contenu du nouveau traité européen et d'un nationalisme attaché à l'action de l'Etat et au 'modèle français'. Ce groupe visait en particulier la politique du Premier ministre socialiste Lionel Jospin, jugée trop libérale, et essayait de ramener au parti socialiste des classes

populaires qu'ils voyaient comme dégoutées de l'Europe et de la mondialisation.

Enfin, la troisième ambigüité structurante du parti socialiste français est sa relation de frère ennemi avec le parti communiste, et aujourd'hui encore avec les partis de la 'gauche de la gauche' (Nouveau Parti Anticapitaliste, Parti Communiste Français, Parti de Gauche...). Né lui-même de la scission de l'ancienne SFIO décidée au congrès de Tours en 1920, le parti communiste s'établit dès le départ sur des positions beaucoup plus radicales que la 'vieille maison' socialiste: le nouveau parti est alors clairement anticapitaliste, révolutionnaire, et peut à bon droit se présenter comme une gauche 'désinhibée', débarrassée du réformisme. Dès 1920, toutefois, le dirigeant socialiste Léon Blum établit la ligne de partage entre un courant libre, intérieurement démocratique et un parti 'communiste' hiérarchique, uniforme, autocratique. Blum voit ces deux courants comme des courants révolutionnaires, visant la transformation de la société, mais il décrit le parti communiste comme un parti de masses aveugles guidées par des chefs et le courant socialiste comme une démocratie visant à l'éducation et à l'édification des masses qu'elle guide. Avec l'effondrement de l'URSS, le parti communiste n'a plus la possibilité d'exercer la même pression électorale sur son petit frère socialiste que durant la Guerre Froide. Mais le parti socialiste reste traversé d'une inquiétude existentielle concernant ses relations avec les communistes: les socialistes se voient encore comme le parti du 'peuple', et leurs réflexes le poussent à rechercher leurs alliances d'abord à gauche.

Si ces paradoxes ont toujours été visibles, ils ont été enfouis sous les développements du parti socialiste après-guerre: l'expérience de gouvernement en régime capitaliste s'est ainsi transformée pour les socialistes français en une culture de gouvernement, mais aussi en une culture d'administration bâtie sur les recettes du système français: grandes écoles, grandes corps administratifs, professionnalisation du métier politique... L'utopie a ainsi plié sous le poids du principe de réalité, du réformisme et de l'exercice du pouvoir et le parti est devenu un parti de cadres républicains

portant clairement vers le centre du spectre politique. François Hollande vient à l'apogée de cette évolution. Elu sur sa capacité durant la campagne de 2012 à tenir les deux lignes du parti (la fameuse 'synthèse' qui devait abolir les 'courants' de la fin de l'ère Mitterrand), le président se retrouve du fait de sa ligne économique de 'rigueur' en porte-à-faux d'un parti dans lequel on pense que les réalités du système capitaliste globalisé et des traités européens ne doivent pas être la seule ligne d'horizon d'un parti 'socialiste'. Le parti lui-même a aussi largement perdu la fonction d'espace de socialisation, de contre-société qui était importante pour beaucoup de ses membres: il a évolué, à la fois vers un parti structurant rassemblant au-delà des clients électoraux du socialisme historique les mêmes composantes électorales que le parti démocrate américain (classes moyennes et supérieures progressistes, cadres, employés de la fonction publique...) et fonctionnant comme un des pôles structurels d'un bipartisme de facto.

Le parti socialiste aujourd'hui est donc divisé, mais aussi structurellement installé au centre du spectre politique. Dans ce contexte, si le mouvement des 'frondeurs' que tentent de fédérer et d'organiser les ministres exclus du gouvernement en août 2014 (Benoît Hamon, Arnaud Montebourg, etc) est l'expression même de ces divisions, leur avenir politique est difficilement discernable en dehors du parti. Politiquement, ils n'ont nul part où aller: la 'gauche de la gauche' leur est peu familière idéologiquement, alors que la droite se durcit sous l'attraction du FN et se divise elle-même. Le combat symbolique mené au Parlement autour du vote de confiance de la mi-septembre 2014 et contre les textes de loi liés au Pacte de Responsabilité (texte symbolique de la politique économique du président) apparaît difficile à mener alors même qu'ils mettent en avant leur volonté de ne pas gêner l'action du président.

Ces difficultés du parti socialiste s'inscrivent aussi dans un sentiment français et européen de déconnexion grandissante entre les dirigeants des principaux partis politiques et les populations, de perte de légitimité de la parole politique. Si l'isolement d'élites forcément mondialisées et coupées du peuple est toujours un su-

jet commode, on ne peut nier que les populations européennes aujourd'hui se sentent mal ou pas représentées par leurs élites politiques et économiques. Ce sentiment de déconnexion fait d'autant plus mal à Hollande qu'il se présentait lui-même comme le président 'normal' d'un pays pacifié, proche du peuple, à l'écoute, loin de la vision d'un Sarkozy amateur de Rollex, menant à tambour battant une politique de mouvement perpétuel. Multiforme et largement ancré dans des perceptions dominées par la crise économique, ce sentiment est dans le cas des socialistes lié à la professionnalisation d'une génération de dirigeants ayant commencé leur carrière dans la haute fonction publique et l'ombre de Mitterrand. Celui-ci sut s'entourer de gens brillants, issus des mêmes grandes écoles, efficaces, fleurons d'un système d'éducation calibré pour produire ce type d'administrateurs. Mitterrand les encouragea à rechercher une légitimité politique, souvent parachutés dans des circonscriptions électorales. Une fois élus, ces personnalités de gestionnaires ont rarement réussi à développer les réseaux, les instincts politiques, le flair, la finesse mais aussi les grosses ficelles populistes qui caractérisèrent une la génération de dirigeants politiques dont Jacques Chirac constitue le paragon.

Cette génération est celle de Lionel Jospin et de François Hollande, intendants brillants manquant de contacts avec la base, qui se mêle aujourd'hui à une autre génération de gestionnaires plus jeunes, parfois issus du secteur privé mais dont les attitudes et les gaffes surmédiatisées suggèrent une même distance avec la population: le lapsus maladroit du nouveau ministre de l'Economie du gouvernement Valls, Emmanuel Macron, sur les ouvriers 'illettrés' et son passé de banquier sont autant de signes facilement utilisables pour qui veut démontrer ce détachement des élites socialistes d'avec 'le peuple'. Le sentiment de cette déconnexion progresse aussi avec la montée de thèmes politiques (insécurité, immigration, résistance à la globalisation...) en partie basés sur des conceptions et des demandes irrationnelles. Ces thèmes sécrètent plus qu'une demande de solutions concrètes, une demande de symboles forts que les socialistes, divisés, incertains sur

l'opportunité même de traiter de ces thèmes politiques, ont des difficultés à satisfaire.

Ces questions sont indissociables des interrogations sur la structure du parti et du vote socialiste aujourd'hui. Un des modèles avec lesquels le parti socialiste des années 90-2000 a été comparé est celui du parti démocrate américain: un parti structurant rassemblant au-delà de la 'gauche' des populations progressistes, libérales, et des représentants des minorités. La différence fondamentale qui reste entre ces deux partis est bien sûr leur relation au libéralisme économique: alors qu'il est accepté sans problèmes par le parti démocrate américain comme une des facettes d'un 'libéralisme' général, le parti socialiste français, de facto converti au 'capitalisme' et sans conteste libéral sur les plans politiques et de mœurs, ressent encore une vive méfiance envers le libéralisme économique, ses références, ses codes. Aussi artificielle que soit la distinction entre libéralisme économique et politique, elle structure encore les réflexes du parti socialiste français et de son électorat, attachés à l'action de l'Etat en économie. Mais à ces éléments s'en ajoutent d'autres, importants et de nature culturelle: dans ce domaine, le parti socialiste reste le parti du libéralisme politique, de l'humanisme égalitariste et de la tolérance. Ces questions culturelles sont extrêmement importantes aujourd'hui dans la définition d'une sociologie du vote socialiste;⁶ elles le deviennent encore plus si on suit Etienne Schweisguth quand il dépeint un parti socialiste défini dès le départ moins par sa vulgate anticapitaliste que par les choix culturels progressistes de ses membres.⁷ Le parti socialiste serait ainsi dès le début du siècle le parti des dreyfusards plus que celui des révolutionnaires anticapitalistes.

Ces questions culturelles sont d'autant plus importante que le parti essaie de regagner les faveurs des classes 'populaires' - au-delà même du débat sur la définition et les transformations récentes de ces dernières. En 2011, un rapport du think tank Terra Nova proposait ainsi au parti de reconnaître son évolution vers une formation de style démocrate américain et de baser sa stratégie électorale sur les catégories définies plus haut. Le constat

était simple: les classes populaires sont de moins en moins une catégorie ferme; elles se composent de moins en moins d'ouvriers et leurs membres votent de moins en moins à gauche du fait de leur distanciation culturelle d'avec les valeurs 'libérales' et élitistes de 1968. Ces classes populaires 'de souche' voient aussi la gauche comme moins préoccupée d'eux que des problèmes de populations immigrées qu'ils fantasment en envahisseurs de l'ascenseur social. Enfin, les partis de gauche n'offrent plus les mêmes structures de socialisation (clubs sportifs, coopératives, associations culturelles, etc) susceptibles d'attirer ces populations.⁸ Se défendant de 'prolophobie', l'auteur du rapport n'en exprimait pas moins la distance prise par le parti socialiste envers des catégories populaires soupçonnées de penchants autoritaires, racistes et anti-libéraux. Le rapport évoquait un divorce entre le parti socialiste et les milieux populaires 'de souche', populations périphériques et autres 'oubliés de la mondialisation'. Prises par une panique identitaire et un ressentiment social face aux changements et aux avancées de la mondialisation et de la diversité culturelle, ces catégories populaires étaient décrites comme attirées par l'extrême-droite.

La tentation dans ce cas est grande de se tourner vers des populations issues de l'immigration, de remplacer, pour reprendre les mots de François Cusset, les ouvriers par les immigrés.⁹ Mais l'attitude politique de groupes entiers de la population française, issus de l'immigration, minorités sexuelles, religieuses ou ethniques reste mal connue en France. Les populations issues de l'immigration sont loin de former un tout homogène, mais on sait que le discours agressif de la droite depuis Chirac à leur rencontre repoussent nombre d'entre eux vers la gauche. Or le parti socialiste semble encore divisé sur son attitude face à ces populations, les accueillant d'une part et les tenant à distance d'autre part par une référence républicaine souvent schématique, niant la diversité culturelle de la France telle qu'elle existe aujourd'hui. Pris entre petits Blancs frustrés et populations immigrées mal cernées, les socialistes peinent là aussi à se positionner.

La comparaison avec le parti démocrate américain peut toutefois se faire sur des questions de sociologie électorale: comme on l'a écrit plus haut, le parti socialiste moderne est surtout susceptible de trouver ses bataillons électoraux au centre progressiste. C'est un parti de classes moyennes et supérieures progressistes, de cadres, d'employés de la fonction publique, de salariés: une démographie en crise, loin de constituer une majorité de la population, mais qui forme généralement les gros bataillons de l'électorat socialiste et servit en 2012 encore de coeur au rassemblement des forces hostiles à Nicolas Sarkozy. Limité, cet électorat permet toutefois dans le cadre du système électoral français de se maintenir au second tour d'élections présidentielles. Mais la longue agonie de la présidence Hollande a touché même le coeur de cet électorat, qui a fait défaut aux socialistes dans les scrutins municipaux et européens de 2013. Enfin, au niveau local, le parti devient moins socialisant pour ses militants, se transformant en une machine électorale moins impliquée dans la vie de ses membres.¹⁰

Ces problèmes de culture politique ont aussi une conséquence directe en ce qui concerne François Hollande et sa présidence. Le nouveau président arrive en effet au pouvoir dans une situation unique de faillite des grandes idéologies structurantes, conjuguée avec une situation économique désastreuse. Le 'rêve français' invoqué au printemps 2012 visait à fournir une narration structurant l'effort nécessaire, l'expliquant et peut-être lui donnant un sens; or les deux années qui ont suivi n'ont pas vu cet élan, cette narration se concrétiser. La faille se trouve aujourd'hui au coeur même de la politique comme activité symbolique: Hollande n'a réussi à fournir des symboles autour desquels se rassembler ni à ceux qui n'ont pas voté pour lui en 2012, ni – plus grave – à ceux même qui ont alors voté pour lui.

La situation ne semble donc guère favorable pour les socialistes. On ne peut plus écarter la possibilité que la France sombre dans les années qui viennent dans le genre de crise constitutionnelle, sociale et politique dont la Ve République elle-même fut issue. Certains éléments (guerre extérieure en particulier) manquent, mais la situation n'est pas encourageante. Si le mandat de François

Hollande ne débouche pas sur une telle crise, et sans une amélioration radicale de la situation économique du pays, les socialistes peuvent au minimum se préparer en 2017 à une défaite électorale de grande ampleur. Si elle a lieu, la crise économique n'expliquera pas tout de cette défaite: il y a pour le parti socialiste français un problème doctrinal de fond, caché pour l'instant sous la nécessité du soutien au gouvernement et la peur du FN.

Sur ce dernier point, on comprend la crainte sincère des socialistes concernant une répétition du scénario de 2002, le désarroi tout aussi sincère de nombre d'entre eux face à un débat qui leur échappe, qui se radicalise, un mécontentement sourd auxquels ils ne semblent pas pouvoir répondre sans renier les valeurs qui, encore, fondent leur parti. Il est évident que la triste réalité de la société française actuelle rend de larges portions de cette société sensibles à la thématique anti-libérale du FN tel que Marine le Pen l'a réorganisé. Cette adéquation entre les thématiques du parti de Marine le Pen et l'état d'esprit dominant dans les classes populaires lui assure un potentiel d'expansion qui panique, à juste titre, les socialistes.

Mais Marine le Pen sert aussi d'épouvantail pour un gouvernement avide de rassemblement et incertain quant à son projet. Le FN, au-delà des discours, reste un parti isolé, en manque de cadres et potentiellement divisé. Parmi ses nouveaux électeurs, peu se bercent d'illusions sur les capacités de ce parti à mettre en oeuvre les solutions qu'il préconise. Si les pourcentages de voix ont évolué au fil des élections, le nombre de votants FN reste également globalement le même depuis une vingtaine d'années. Le parti reste peu implanté, avec un réseau d'élus des plus modestes, manquant aussi de cadres compétents et souffrant paradoxalement du problème inverse de celui du PS: des cadres au fort pedigree populaire, voire populiste, mais mal équipé pour diriger les structures dont ils se trouvent chargés. Le FN demeure aussi, malgré ses efforts, dans une situation d'isolement par rapport aux autres forces politiques, mais aussi et surtout dans un état chronique de division interne qui caractérisait déjà le conglomerat de forces traditionnalistes et d'extrême-droite laissé en héritage à sa

filles par Jean-Marie Le Pen. Ce conglomérat, malgré les tentatives de rénovation, reste au coeur du 'Rassemblement Bleu Marine': le FN reste ainsi un parti d'extrême-droite.

Ces éléments sont connus au parti socialiste, mais le gouvernement semble tenté par la tactique utilisée par François Mitterrand dans les années 80: utiliser la peur du FN pour, d'une part tenir les rangs de la majorité (Valls ne se prive pas ainsi de parler d'un FN "aux portes du pouvoir"), et d'autre part inquiéter les Allemands et les pousser au compromis sur les objectifs de déficit français. Placée elle-même en coalition et face à un parti national-conservateur (Alternativ für Deutschland) qui commence à faire des chiffres électoraux corrects, Merkel peut-elle ignorer la montée du FN en France?¹¹ La question devrait se poser d'autant plus clairement que l'économie allemande elle-même commence à souffrir des effets secondaires de la cure d'austérité imposée par l'Allemagne à ses voisins. Le problème pour Merkel reste bien entendu qu'elle doit elle aussi manoeuvrer une opinion publique très remontée contre d'éventuels engagements supplémentaires envers les dispendieux 'sudistes' de l'UE - dont la France.

Quant à François Hollande, il paraît difficilement envisageable qu'il fasse à présent demi-tour, comme le lui demande une partie de la majorité qui l'a porté au pouvoir. Le président se trouve en fait dans la position paradoxale d'un président socialiste devant gouverner et mener une politique économique qui en grande partie correspond aux circonstances actuelles et à ses marges de manoeuvre, mais mécontente son propre camp politique. La France ne se sort globalement pas si mal que ça de la crise. La récession a été plutôt moins marquée en France qu'ailleurs, bien que la reprise y soit plutôt plus molle qu'ailleurs; ce décalage est une constante historique de l'économie française, qui a tendance à être un peu moins touchée que les autres par les crises, mais aussi à connaître des reprises plus lentes et moins marquées qu'ailleurs. Les 'rigidités' françaises semblent en fait fournir un certain nombre de stabilisateurs: état-providence absorbant les chocs de demande, niveau élevé de protection de l'emploi amortissant le chômage en période de crise, etc. Le chômage a ainsi augmenté,

mais plutôt moins que ce qu'on aurait pu craindre étant donnée l'ampleur de la crise.¹²

Quelles seraient les alternatives à la politique actuelle du gouvernement? Un vaste plan de relance mené sans concertation avec les partenaires européens de la France, voire contre leur volonté, présenterait des risques: réactions des marchés financiers et des consommateurs, réaction de la Banque Centrale Européenne, montée des importations attirées par la demande accrue en France, etc. Les 'réformes structurelles' à mener ont aussi souvent l'aspect d'un mantra mal défini, et le gouvernement peut à bon droit considérer leur coût immédiat comme trop élevé par rapport à des bénéfices futurs incertains. De même, courir après un modèle allemand qui, en réduisant la demande en Allemagne et en augmentant les déséquilibres avec les économies du Sud de l'UE, a en partie provoqué la crise actuelle, ne paraît pas raisonnable sans coordination des politiques économiques au niveau européen.

Par ailleurs, si la France ne décide pas de quitter la zone euro (décision dont il n'est absolument pas certain qu'elle fasse l'unanimité parmi la population), une solution logique en Europe consiste à faire le bon élève et à se plaindre. Et c'est à cette politique délicate et hybride que semble s'employer le gouvernement: en faire juste assez pour espérer qu'en échange, les politiques européennes deviennent plus favorables à la croissance; ne pas en faire trop pour éviter les mécontentements intérieurs. Le président semble donc attendre que ses problèmes inspirent à Angela Merkel une autre politique par crainte d'une explosion sociale et politique en France, dont on ne sait pas très bien quelles formes elle pourrait prendre. Par ailleurs, il espère obtenir enfin des résultats sur le chômage et la croissance afin de pouvoir demander aux Français un nouveau mandat en 2017. Ces résultats faisant défaut (il l'a dit lui-même) il ne pourrait être candidat.

Une stratégie relativement logique dès lors qu'on perçoit les contraintes, mais peu enthousiasmante en particulier pour des socialistes pris entre anti-capitalisme, nationalisme républicain et utopie. Leur refus instinctif du capitalisme les pousse d'abord à

refuser les règles d'un jeu économique international dans lequel ils voient la cause de la crise en cours. Leur vision d'une France républicaine devant diriger l'Europe les rend méfiants envers une politique européenne où la France apparaît comme le partenaire mineur d'une Allemagne dominante. Enfin, à un niveau encore plus instinctif, une vision radicale de la politique comme activité quasi-révolutionnaire, encore largement présente dans le parti, leur fait rechercher l'utopie derrière des réalités vues comme pesantes, conservatrices, contre-révolutionnaires. Au-delà de stratégies individuelles évidentes de distanciation d'un président affaibli, cette nostalgie de l'utopie se fait clairement entendre chez les 'frondeurs'.

Le parti socialiste semble sous la présidence Hollande vivre un nouvel épisode de sa difficile évolution de force structurelle du bipolarisme de la Ve République, parti révolutionnaire devenu pour le meilleur et pour le pire ce parti des 'républicains' que François Mitterrand, dans un lapsus intéressant, plaçait en 1964 au coeur de son pamphlet anti-gaulliste.¹³ Le tournant du 'pragmatisme' semblant pris, on s'éloigne encore sans toutefois totalement l'abandonner de la culture de parti 'populaire', volontariste et révolutionnaire qui avait longtemps assuré la cohésion doctrinale du parti socialiste. Pour reprendre les mots de Jacques Fauvet, si le parti d'aujourd'hui n'a plus 'ni la méthode de Marx, ni la foi de Jaurès, ni l'austérité de Guesde, que lui reste-t-il? Le pouvoir sans doute. C'est beaucoup et ce n'est rien.'¹⁴ En deux ans d'une présidence chaotique, François Hollande aura eu le temps de bien peser ces mots.

Annotation à la fin d'un

- 1 "La France est-elle l'homme malade de l'Europe?" – Marie Charrel, lemonde.fr, 7 septembre 2014: http://www.lemonde.fr/economie/article/2014/09/07/la-france-est-elle-l-homme-malade-de-l-europe_4483309_3234.html (consulté le 11. 09. 2014)
- 2 "No More Cuban-style Policies?" – Charlemagne-blog, *The Economist*: <http://www.economist.com/blogs/charlemagne/2014/08/french-politics-0> (consulté 11. 9. 2014).
- 3 Le FN de Marine le Pen a ainsi été décrit comme un parti ayant un versant conservateur-nationaliste-libéral dans le Sud-Est et conservateur-étatiste dans le Nord de la France – le parti des boutiquiers conservateurs du Sud-Est est aussi le parti des déracinés économiques des anciennes zones industrielles du Nord.
- 4 Valérie Trierweiler (2014) *Merci pour ce moment* (Editions les Arènes).
- 5 Au sens défini dans le livre Serge Bernstein (dir.), *Les cultures politiques en France* (Editions du Seuil, 1999): Bernstein essaie dans ce livre de comprendre les choix électoraux au-delà des abstractions intellectuelles et théoriques, en isolant "...les codes et les sensibilités autour desquels se rassemblent les grandes familles politiques."
- 6 Sur ces différents éléments, voir un excellent état des lieux: 'La droitisation de la France est un mythe (pour le moment)' – Grégoire Fleurot, Slate.fr (<http://www.slate.fr/story/79260/droitisation-france-mythe-droite> consulté le 14. 09. 2014).
- 7 Dans Bernstein, *Les cultures politiques en France...*, s. 392–393.
- 8 'Parti socialiste français et parti démocrate américain' – Jean-Claude Pacitto, *Contreligne*, décembre 2013 (<http://www.contreligne.eu/2013/12/parti-socialiste-francais-et-parti-democrate-americain/> consulté 14. 09. 2014)
- 9 François Cusset (2008) *La décennie, le grand cauchemar des années 1980* (La Découverte).
- 10 Sur ce point, voir Louis Clerc, 'Ranskan sosialistipuolueen uusi tuleminen', dans Mikko Majander (ed.), *Presidentin vaali ja poliittinen mobilisaatio* (Helsinki : Kalevi Sorsa Säätiö), 75–96.
- 11 L'éditorialiste du *Süddeutsche Zeitung* résumait les choses début septembre: la Commission européenne et Angela Merkel seraient bien inspirés d'accorder un peu plus de temps aux Français pour réduire leur déficit. En effet, à quoi servirait une France à 3% de déficit avec un FN à 30% d'intentions de vote aux législatives de 2017? ('Aderlass eines ausgezeichneten Patienten' – Stefan Ulrich, *Süddeutsche Zeitung*, 11. 09. 2014: <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/frankreichs-neuverschuldung-aderlass-eines-ausgezeichneten-patienten-1.2123939> consulté le 12. 09. 2014)
- 12 Pour le débat sur ce sujet, on verra Philippe Askenazy (2011) *Les décennies aveugles. Emploi et croissance en France, 1970–2010* (Paris : Editions du Seuil).

- 13 François Mitterrand, *Le coup d'état permanent*, 10/18, ed. 1993.
- 14 Jacques Fauvet (1951) *De Thorez à de Gaulle. Les forces politiques en France* (éditions Le Monde), 67.

Taistelu taloudesta

1970-luvun kuuma taistelu taloudesta oli kamppailua todellisia ja kuviteltuja uhkia vastaan. Elinkeinoelämä koki olevansa tais-tossa altavastaajana, kunnes asetelma käännähti vuosikymmenen lopulla ja uhkakuvana välkkyneet ohjailutalouden ja sosialistisen yhteiskunnan tavoitteet hiipuivat.

Kesä 1976 oli minulle lapsuuden kulta-aikaa. Olin viisivuotias ja aurinko helotti vehreällä omakotitontillamme Helsingin Länsi-Pakilassa. Suuri piha oli kuin tehty leikkeihin, joiden äänet kuu-luivat sisälle puiseen omakotitaloomme aamusta iltaan.

Sisällä talossa kaikui vanhanaikaisen kirjoituskoneen jatku-va naputus. Isälläni oli kesälomallakin päällä kirjoitustyö, jonka *dead line* oli kovaa kyytiä lähestymässä. Pohjatyötä hän oli tehnyt jo talvella kahden työpaikan vaihtamisen välissä; Jyrki oli siirty-nyt kuoleman partaalle ajautuneesta *Uudesta Suomesta* vähäksi aikaa Keskuskauppakamarin tiedotuspäälliköksi. Minä ja puoli-toista vuotta nuorempi sisareni Sanna emme kirjoitustyöstä juuri muuta ymmärtäneen kuin että sitä tehtiin jännällä koneella, jota mekin halusimme päästä kokeilemaan. Työn alla olevan raportin aiheesta pystyimme nappaavaan kiinni vain sanan talous; sekin oli meille vielä kovin korkealentoinen käsite.

Kivenheiton päässä raportin aihe olisi herättänyt heti kiivaan debatoinnin; samanlaisessa puisessa, Helsingin kaupungin vuok-ratontille rakennetussa rintamiestalossa asui Suomen Kansan Demokraattiseen Liittoon Skdl:ään kuulunut opetusministeriön erikoistutkija ja myöhempi Skdl:n pääsihteeri (1984-1988) ja pu-heenjohtaja (1988-1990) Reijo ”Rekku” Käkelä.

Raportti ei ollut keveää kesälukemista vaan kirjallinen ohjus, jolla elinkeinoelämä halusi vaikuttaa käynnissä olleeseen taloudelliseen suuntataisteluun. Kamppailu markkinatalousmyönteisen oikeiston ja sosialismiin enemmän tai vähemmän kallellaan olleen vasemmiston välillä kävi kuumana. Elinkeinoelämän puolella punnusten ei arveltu olevan tasoissa: tiedotusvälineiden ja monien julkisten instituutioiden koettiin kallistuneen vahvasti vasemmalle, kun niiden palvelukseen oli astunut nuoria radikaaleja. Isäni oli työskennellyt *Uuden Suomen* taloustoimituksen esimiehenä, joten oli ollut luontevaa värvätä juuri hänet raportin kirjoittajaksi. *Uusi Suomi* oli tuolloin yksi harvoista tiedotusvälineistä, jonka talouselämän päättäjät saattoivat laskea taistelevan heidän kanssaan samalla rintamalohkolla.

Raportin oli määrä olla eräänlainen perusteos, joka esittelisi elinkeinoelämän ideologisen toiminta-ajatuksen ja tiivistäisi talouden pelisäännöt ymmärrettävään muotoon.¹ Alle 200-sivuisen, pehmeäkantinen opus oli tarkoitettu etupäässä antamaan argumentteja elinkeinoelämän edustajille, joiden perustiedot kansantaloudesta ja talouspolitiikasta olivat usein puutteelliset. Evassa tavoite rinnastettiin jopa puhemies Mao Zedongin kuuluisaan *Pieneen Punaiseen kirjaan* (1964), jonka suomenkielinen käännös ilmestyi joulukuussa 1967. Raportin perusaineisto oli koottu ryhmätyönä, nykytermein joukkoistamalla. Elinkeinoelämän järjestöjen nuoret leijonat, kuten Matti Korhonen, Jyrki Malmio, Arto Ojala ja Raimo Tammilehto olivat keränneet aineistoa, ja ulkomailta palannut Tauno Tiusanen luovutti raportteja kommunistimaiden talouden todellisuudesta ja kävi kotonamme niiden pohjalta keskustelemassa isäni kanssa. Elinkeinoelämän Valtuuskunnassa Evassa hankkeesta vastasi ennen muuta Suomen Pankista tullut Kari Nars. Asiantuntijat tarkastivat lopullisen tekstin, mutta kokonaisuus oli isäni naputtelema.² Hänellä oli myös kokemusta monille silloin etäisestä läntisestä Euroopasta ja ”talousihmeestä” Länsi-Saksasta kirjeenvaihtajavuosiltaan Bonnissa, mistä oli ollut kätevä matkustaa Brysseliin, Lontooseen ja muualle Eurooppaan. Sisareni kanssa synnyimmeikin Bonn-Bad Godesbergissä.

Kesä meni ja syyskuussa raportti ilmestyi. Esipuheen oli kirjoittanut Max Jakobson, joka oli pestattu talouselämän uuden unilukkarijärjestön Elinkeinoelämän Valtuuskunnan johtoon. Jakobson teroitti, että talouskeskustelu oli rempallaan. ”Keskustelu taloudellisista kysymyksistä on meillä nykyään voimakkaasti värittynyt... Keskustelua vinouttaa myös se, että vallitsevaa talousjärjestelmäämme, markkinataloutta, usein verrataan teoreettisiin ihannemalleihin eikä muihin olemassa oleviin talousjärjestelmiin,” Jakobson kirjoitti.³

Jakobson valitteli, että ”yritysjohtajat ja muut vastaavat elinkeinoelämän piirissä työskentelevät henkilöt ovat usein haluttomia osallistumaan julkiseen keskusteluun”, johtuen pitkälti ”keskustelun demagogisesta luonteesta.” Julkisen keskustelun välttely oli käynyt Jakobsonille ja evalaisille selväksi raporttia työstettäessä, sillä Teollisuuden Keskusliitto ja työnantajajärjestö STK kielsivät kirjasta valmistelleeseen työryhmään kuuluneiden jäsentensä mainitsemisen nimeltä esipuheessa. Perusteena oli se, että ”järjestö... ei näe tarpeelliseksi osallistua tällä tavoin esim. talousjärjestelmistä käytävään keskusteluun.” Varovaisuus kumpusi ilmeisesti ulkopoliitikasta: raportissa käsiteltiin Tauno Tiusasen aineiston pohjalta selväsanaisesti läntisen markkinatalousmaiden ja Itä-Euroopan sosialistimaiden talousjärjestelmien hyviä ja huonoja puolia. Tämä oli YYA-Suomessa melkein tabu, kartettiinhan ”neuvostovastaiseksi” leimautumista tuolloin paremmissakin piireissä. Lisäksi ”ilmapiiri oli sakeana vasemmiston aatteellista julkistusta, jonka julkista vastustamista ei pidetty taktisesti edullisena”, kuten Jukka Tarkka on kuvannut, arvioiden tämän pääsyyksi varovaisuuteen. Kolmantena tekijänä vaikutti kokoomuksessa meneillään ollut puolueohjelmauudistus, jossa otettiin etäisyyttä markkinatalouteen ja siirryttiin käyttämään termiä ”sosiaalinen valintatalous”, jota kannatettiin kokoomuksen nuorisoliiton ja uudistushakuisten remonttimiesten piirissä.⁴

Esipuheessa Jakobson toivoi *Talouden tosiasiat* -kirjassen korjaavan myös sen puutteen, ettei ajankohtaista, kansantaloutta yritysten näkökulmasta käsitellyttä teosta ollut saatavilla. Raportissa ”pyritään kuvaamaan asiallisesti eri talousjärjestelmien olennai-

sia piirteitä ja selostetaan Suomen talouspolitiikan keskeisiä kysymyksiä, markkinataloudessa ja yritysten asemassa tapahtuneita muutoksia sekä julkisen vallan sääntelymekanismeja”, Jakobson kirjoitti – luoden kuvaa kylmän viileästi talouden tosiasioihin nojaavasta oppaasta.⁵

Todellisuudessa elinkeinoelämän päättäjien tuntemukset kävivät tuolloin kuumina, ainakin usein lehtiä lukiessa, radiota kuunnellessa tai televisiota katsoessa. STK:n toimitusjohtaja Timo Laatonen on myöhemmin kuvannut työnantajapiirien tunnelmia ja vastatoiminnan vaikuttimia: ”Kun ajatellaan 70-luvun tilannetta Suomessa, täytyy muistaa, että yli puolet maailman väestöstä oli kommunismin piirissä. Suomessa vasemmisto sai vaaleissa puolet äänistä. Vahva vaikuttaja, ammattiyhdistysliike oli nippa nappa sosiaalidemokraattien hallussa. Toimittajat radikalisoituvat nopeasti... Suomessa oli todella syytä varautua siihen, että yhteiskuntajärjestys voi joutua vaaranalaiseksi. Meillä vaara oli paljon suurempi kuin niissä muissa eurooppalaisissa maissa, joissa radikalismi porisi. Meillä oli suuri kommunistinen puolue ja itse Iso Veli vieressä.”⁶

Elinkeinoelämän Valtuuskunta halusi tuupata Suomea kohti länttä, markkinataloutta ja katkaista terän sosialistisilta pyrkimyksiltä, joiden ydintavoitteena oli talouden, valtion ja yhteiskunnan yhdistäminen. *Talouden tosiasiat* oikoi evalaisten mielestä virheellistä tietoa ja korjasi harhaanjohtavia mielikuvia markkinataloudesta järjestelmänä. Evan tavoitteena oli saada suomalaiset päättäjät hyväksymään markkinatalouden tosiasiat samalla tavalla kuin ulkopolitiikan realiteetit. Talous, tai ainakin osa siitä, haluttiin irrottaa puoluepoliittisesta sapelinkalistelusta kuten idänsuhteet ulkopolitiikassa. Ihan yhtäkkiä idänpolitiikan ”neutralointi” ei ollut tapahtunut, taisto oli tyyntynyt vasta 1960-luvulla, yöpakkasten, noottikriisin ja Kekkosen valta-aseman vakiintumisen jälkeen, ja vähitellen kaikki keskeiset puolueet alkoivat vannon luottamuksellisten Kreml-suhteiden ja YYA-sopimuksen nimeen tehden peräeroa läntiseen antikommunismiin.

Elinkeinoelämän ja oikeiston piirissä oli koko sodanjälkeisen ajan ollut pinnalla ajatus talouden irrottamisesta puoluepoliitti-

sesta taistelusta. ”Eräät tahot tekevät kaiken voitavansa lietsoakseen työn ja pääoman vastakohtaisuutta... Työ ja pääoma ovat monin tavoin riippuvaisia toisistaan. Tämä tosiasia oivalletaan sosiaalisessa markkinataloudessa”, linjattiin kokoomuksen *Vapaus ja turvallisuus* -kirjasessa vuodelta 1961. Kirjasessa korostettiin, että ”maassamme tarvittaisiin satojatuhansia uusia työpaikkoja”, ja tätä uutta, parempaa Suomea rakennettaessa kehoitettiin ajattelemaan ”kokonaisuuden tarvetta” ja välttämään ongelmien vatvomista ”puoluepoliittisessa hengessä”. ”Suomalaiseen yhteiskuntaan on saatava rauhaa, maltillisuutta ja viihtyisyyttä”, kirjassa vedottiin.⁷

Suomi ”kaltevilla pinnalla”

Vielä pitkään sodan päättymisen jälkeen elinkeinoelämän ja oikeiston piirissä uhkista ylimpänä oli pidetty kommunismia. Taistelussa Kremlin ”viidettä kolonaa” vastaan elinkeinoelämä ja poliittinen oikeisto olivat tukeutuneet sosiaalidemokraatteihin. Sdp:nkin painopiste oli pitkään kommunismin vastustamisessa ja työväenliikkeen hallitsemisessa sekä tietenkin hyvinvointivaltion kehittämisessä, olihan suomalainen hyvinvointivaltio pitkään lapsen kengissä Ruotsiin verrattuna.

1960-luvulla kehitys oli edennyt kohti talouden politisoitumista. Merkkipaaluna oli kansanrintamahallituksen synty ja Skdl:n nousu takaisin hallituksen vuonna 1966. Porvarien piirissä alkoi vallata alaa pelkokuva Suomen suistumisesta ”kaltevalle pinnalle”, kohti sosialismia. Sosialismin uhka oli ollut keskeisellä sijalla jo kokoomuksen presidenttiehdokkaaksi 1968 nousseen Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajan Matti Virkkusen kampanjassa. Siinä suomalaisia varoiteltiin hiipivästä sosialismista, jatkuvasti pahenevista taloudellisista vaikeuksista, poliittisista lehmänkaupoista, subventiopolitiikasta ja kommunistien vaikutusvallan kasvusta, jotka vaaransivat ”suomalaisen elämänmuodon”.⁸

Kuohuvalla vuosikymmenellä koettu Sdp:n ja ammattiyhdistysliikkeen yhdistyminen sekä nuorisoradikalismin asettuminen

yhä selvemmin vasemmalle nostivat kysymyksen sosialistisesta talouspolitiikasta yhä polttavammaksi. Etenkin nuorelle vasemmistolle tulevaisuus avautui suurena mahdollisuutena. Siirtyminen kohti sosialistista yhteiskuntajärjestelmää vaikutti yhä vahvemmalta vaihtoehdolta, vaikka käsitykset päämääränä olevan sosialistisen järjestelmän olemuksesta, saati siihen siirtymisestä (demokraattinen vai vallankumouksellinen tie) vaihtelivat suuresti. Monille sosialismi näyttäytyi lähinnä kaukotavoitteena, jonkinlaisena utopiana, jonka myötä työväenliikkeen ”historiallinen tehtävä” täytyisi.⁹ Huolta lisäsivät vasemmistopuolueiden yhteistyöpyrkimykset. Taloudellisen tiedotustoimiston uudelleenorganisointiin keskeisesti osallistunut Osmo A. Wiio varoitteli muistiossaan vuonna 1970, että yhteiskunnallinen kehitys oli ”vaarantamassa koko nykyisen talousjärjestelmämme toimintaedellytyksiä”.¹⁰

Sosiaalidemokraattien pääosa vannoi Ruotsin mallin nimeen, mutta kansandemokraattien ja kommunistien sekä marxilaisten sosiaalidemokraattien piirissä tunnettiin houkutusta itäistä ja teoreettisempaa sosialismia kohtaan. Yhtenä esikuvana oli Jugoslavia, jossa tehtaita oli siirretty työläisten osuuskunnille. Lopulta nuortaistolaiset ryhtyivät 1970-luvun vaihteessa vannomaan uskollisuutta neuvostoliittolaiselle marxismi-leninismille, jossa talous oli alistettu kommunistisen puolueen hallintaan. Idän komentotaloudesta tuli näin jopa hegemoniseen asemaan opiskelijapolitiikassa ja kulttuurielämässä edenneen nuorisoliikkeen resepti kapitalistisen talouden ongelmien ratkaisemiseksi Suomessa.

Neuvostoliitossa vallalla olleen oppirakennelman mukaan ”kehittyneen sosialistisen yhteiskunnan rakentamisen objektiivisena lainalaisuutena on puolueen suuntaa antavan, johtavan osuuden kasvu talouselämän piirissä”. Puolueen tehtävänä oli vastata ”työväen etujen mukaisesta suunnitelmallisesta yhteiskunnan johtamisesta”, joka tarkoitti kilpailumekanismien sijaan nojautumista sosialistiseen omistukseen, keskitettyyn hallintoon ja suunniteltuun sekä ”työtätekevien toverilliseen yhteistoimintaan ja keskinäisapuun”, jonka vakuuteltiin varmistavan tarvittavan, alhaalta

kumpuavan aloitteellisuuden, joka taas oli välttämätöntä kilvoittelussa lännen kanssa. Tällä menetelmällä oli NKP:n virallisen opin mukaan 1970-luvun puolivälissä ratkaistu ”tieteellisesti talouspolitiikan sekä neuvostoyhteiskunnan sosiaalisen, poliittisen ja henkisen kehityksen tärkeimmät ongelmat”, ja täten NKP:lla oli kaikki perusteet uskoa, että ”kansan elämän aineellisen ja sivistyksellisen tason huomattava nousu” oli turvattu.¹¹

1970-luvun alussa kamppailu Suomen taloudellisesta suunnasta oli kuumentunut entisestään. Keskeisenä yllykkeenä ja vedenjakajana oli EEC-vapaakauppasopimus, jota vastustivat kommunistien ja Skdl:n lisäksi monet nuoremman polven radikaalit sosiaalidemokraatit. He näkivät muun vasemmiston tavoin EEC-vapaakauppasopimuksen vahvistavan Suomen talouden länsikiinnikkeitä ja altistavan maan kapitalistisen talousjärjestelmän ongelmille, joista markkinahäiriöiden tuottamaa kriisialttiutta pidettiin päällimmäisimpänä. Epäluulot läntistä markkinataloutta kohtaan olivat vahvoja ja niitä esiintyi molempien vasemmistopuolueiden piirissä. EEC-vapaakauppasopimusta kannattaneiden voitto ei ollut ratkaissut taistelua talousjärjestelmän suunnasta; Sdp:ssä korostettiin, että sopimus oli hyväksyttävissä vain, jos ”voidaan ryhtyä voimakkaisiin toimenpiteisiin suunnitelmatalouden kehittämiseksi maassamme”, kuten Paavo Lipponen vaatimuksen ilmaisi.¹²

EEC-vapaakauppasopimus ratkaistiin pakettina, johon liitettiin presidentin toimikauden jatkaminen poikkeuslailla, talouden suojalait sekä SEV- ja KEVSOS-sopimukset itäblokin maiden kanssa. Jälkimmäisiin liittyi toiveita ja pelkoja Suomen siirtymisestä ohjailu- tai suunnitelmatalouden suuntaan, lisäsiväthän suojalait hallituksen valtuuksia ohjailla markkinoita. Sdp:n piirissä vahvistuivat – ainakin sanallisella tasolla – 1970-luvun alkuvuosina pyrkimykset edetä kohti sosialistisempaa yhteiskunta- ja teollisuuspolitiikkaa. Osin kyse oli Sdp:n yrityksestä varmistaa asemansa vahvimpana vasemmistopuolueena: kilvoittelu Skdl/Skp:n kanssa edellytti rajua sanallista vyörytystä. Elinkeinoelämän vaikuttajien piirissä huolta herätti mm. Sdp:n piirissä kannatusta kerännyt pyrkimys valtion elektroniikkayhtiön pe-

rustamiseksi. Sdp:n tavoitteet olivat herättäneet voimakasta julkista kuohuntaa etenkin loppukeväällä 1975, jolloin julkaistiin Sdp:n uuden puolueohjelman luonnos. Siinä vedettiin vahvasti linjaa talouden ohjauksen asteittaisen vahvistamisen suuntaan. Suurimman julkisen huomion varasti vaatimus, jonka mukaan ”liikepankit ja vakuutuslaitokset säätiöineen on otettava yhteiskunnan haltuun”. Vaatimus liittyi pääomavirtojen ohjailuun, jota sosiaalidemokraatit kannattivat Kalevi Sorsan johdolla, eikä taustalla ilmeisesti ollut ajatusta pankkien ottamisesta valtion suoraan omistukseen. Tällainen uhkakuva oli kuitenkin mahdollista maalata, ja Sdp:n leimattiin intoilevan sosialismilla. Julkisuuden paineessa kannatuksensa puolesta kamppaillut Sdp joutui puolustuskannalle.¹³

Evan alkuvuosien raporttituotantoa hallitsivat markkinatalouden ja viestinnän kysymykset, käytiinhän Suomessa taloustais-
ton lisäksi informaationsotaa, kuten Kullervo Rainio oli viestinnän hallinnasta käydyn taistelun nimennyt. Tämän viestinnän hallinnasta käyden kamppailun keskeisenä panoksena oli talous; kenen joukossa seisot, kenen taloudellisia etuja ajat, oli ajan henki. Eva pyrki raporteissaan korostamaan, että markkinatalous toimisi hyvin hoidettuna kaikkien suomalaisten parhaaksi. Eva julkaisi alkuvuosinaan raportit *Viestinnän kysymyksiä* (syyskuu 1976), *Yrityksen yhteiskunnalliset vaikutukset* (syyskuu 1976), *Minne menet markkinatalous?* (joulukuu 1976), *Elintarviketaloutemme kokonaiskuva* (Joulukuu 1976), *Suomalaisten mielipiteet markkinataloudesta* (kesäkuu 1977), *Valtiovalta ja elinkeinoelämä* (elokuu 1977) ja *Markkinatalouden kehitysnäkymät* (syyskuu 1977).

Talouden vapaus, työnteon kannustavuus ja verotus eivät keskusteluttaneet pelkästään taloudellista ja poliittista eliittiä. Jos Evan raportit markkinataloudesta olivat elinkeinoelämälle uusia ja kaivattuja avauksia, toisenlaista uutta avausta edusti kansantaitelijä Irwin Goodman, joka otti syksyllä 1976 hampaisiinsa myös verotuksen ja valtiovallan. *Haistakaa paska koko valtiovalta/ Ette osaa muuta kuin verottaa/ Muutenkin touhu tuntuu holtittomalta/ Kaikki pitäis kerralla erottaa*, Irwin Goodman pilkkasi protestikappaleessa, jolla hän singautti itsensä uudelleen suomalaisten

suursuosikiksi. Kappaleen pohjana olivat edellisenä vuonna ulosmitatun artistin omat kokemukset, ja yleisempänä taustainnoittajana 1970-luvulla koettu agraaripopulismin rynnistys. Mutta samalla Irwin nosti esille kansan syvien epäilykset siitä, mihin suomalainen yhteiskunta ja työelämä olivat matkalla. Suomessa oli markkinatalouden puolustajien lisäksi paljon protestanttisen työetiikan hengessä ahertavia ”pieniä ihmisiä”, joita mietitytti, miten hyvinvointivaltion etuudet vaikuttavat kansalaisiin, ja olisiko kohta ”enää aivan turhaa tehdä työtä”, jos ”verot vievät koko palkan kuitenkin”. Myös Veronmaksajain Keskusliiton keväällä 1976 järjestämässä adressikeräyksessä kiinnitettiin huomiota ”verotuksen raskauteen ja siitä johtuviin seurannaisilmiöihin”.¹⁴

Vaikka kohonnutta verotusta arvosteltiin kärkevästi, arvostelulta vei terää laajalti tunnettu tyytyväisyys lisääntyneisiin hyvinvointipalveluihin. Niiden merkitystä ja tasoarvoa lisäävää vaikutusta ei kenenkään päättävään asemaan pyrkivän käynyt kiistäminen. Tämä ristiriita – verorasituksen arvosteleminen mutta hyvinvointivaltion ja sen palvelujen kiittäminen – näkyi selvästi myös elinkeinoelämää lähellä olleen kokoomuksen linjauksissa. Samanaikaisesti kokoomuksessa kuitenkin epäiltiin, että vasemmiston pääpyrkimyksenä oli valtion menoja paisuttamalla sosialisoida yhteiskuntaa. Kokoomuksessa painotettiin, että valtiontalouden kasvattamisessa oli jo 1970-luvun alussa tullut raja vastaan, kun verojen osuus kansantulosta oli noussut vuosikymmenessä (1963–1973) 31 prosentista 40 prosenttiin.¹⁵

Ohjailutaloutta vastaan

Sosialismin – ja nimenomaan sosiaalidemokraattien piiristä kummunneiden vaatimusten – torjuminen oli etualalla, kun elinkeinoelämää lähellä ollut oikeisto hahmotteli 1970-luvun alussa tavoitteitaan. Sytykkeitä uhkakuvien syntymiseen oli riittänyt. 1970-luvun vaihteessa Sdp:n nuoret pälkäneläiset olivat herättäneet huolta luokkakantaisilla hahmotelmillaan Suomen tulevaisuudesta. Pälkäneläisistä raportoi elinkeinoelämän vaikuttajille

ns. Puskalan putiikki, jonka välittämät tiedot uusmarxilaista sosiaalidemokraateista olivat hiuksia nostattavia etenkin asevelisukupolven edustajille.¹⁶ 1970-luvun puoliväliin tultaessa Sdp:n piirissä olivat voimistuneet vaatimukset etenemisestä kohti ”sosialistista yhteiskuntaa”, kuten kesäkuun 1975 puoluekokouksen sisäpoliittinen julkilausuman päämäärä kuului. ”Taloudellista kansanvaltaa” piti Sdp:n mukaan laajentaa erilaisilla keinoilla, joita olivat ”pääomavirtojen tehokas ohjaus, valtion yritystoiminnan ja osuustoiminnallisen tuotannon voimakas laajentaminen, yksityisen yritystoiminnan ohjaus, aktiivinen työvoima- ja aluepolitiikka sekä ulkomaankaupan sääntely.”¹⁷

Sosialismin vastustaminen oli näkyvästi esillä elinkeinoelämän tukemissa hankkeissa 1970-luvun puolivälissä. Vuoden 1975 vaalien edellä Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön ja Taloudellisen Tiedotustoimiston organisoimassa vaalisyytytyksessä levitettiin äänestyskehotusjulisteita, kortteja ja matriiseja lehdille. Operaatioon kuului lehdissä julkaistu Hyvä Suomi -vetoomus, jossa asetuttiin selkeästi sosialismia vastaan. Vapauden vaarana oli julistuksen mukaan ”kaiken vallan yksiin käsiin keskittävä sosialismi”. Vaalisyytytystä suunniteltaessa Osmo A. Wiio korosti valtiosäännön tärkeyttä: perustuslain turvaksi riitti 34 kansanedustajaa, mutta se vaarantuisi, jos valtiosääntöä muutettaisiin. Vaikka sosiaalidemokraatit olivat siirtyneet vasemmalle, puolue oli kuitenkin ”suomalaisen yhteiskunnan säilyttävä puolue” – erityisesti Kalevi Sorsan panoksen johdosta, eduskuntaan liberaalina valittu Wiio arvioi.¹⁸

Teollisuuden piirissä esitettiin myös toisenlaisia arvioita. Evan työvaliokunnalle kesäkuussa 1976 jaetussa tilannekatsauksessa maalattiin synkkä kuva tilanteesta. Sosiaalidemokratian ja kommunismin välinen ideologinen raja oli käynyt huolestuttavan ohueksi. Ennen ”kommunistit eristettiin muiden puolueiden sanattomalla sopimuksella; näin heidän yhteiskunnalliset vaikutusmahdollisuutensa jäivät heidän parlamentaarista voimaansa paljon pienemmäksi”, mutta ideologisen rajan hämärryttyä ”kommunismia ei enää pidetä eristettävänä, vaan päinvastoin kommunismin vastustaminen leimataan ulkopoliittisesti tuo-

mittavaksi antikommunismiksi”, tilannekatsauksessa valitettiin. Ilmeisesti Max Jakobsonin laatimassa katsauksessa arveltiin, että ”ideologisen rajan vapaan yhteiskunnan ja sen vihollisten välillä hämärtyessä maamme puolueettomuusaseman perusteet heikentyvät ja ulkopuolisten vaikutus sisäisiin asioihimme voimistuu.”¹⁹

Sama hälyttävä sävy heijastuu myös kevään 1976 muistiosta, jossa käsiteltiin SYT:n ja kauppakamarien yhteistyötä elinkeinoelämän imagon kirkastamiseksi. Sen mukaan ”kansalaisten asennoituminen elinkeinoelämän pyrkimyksiin, tavoitteisiin ja toimintaan näyttää yhä enenevässä määrin kehittyvän voimakkaasti arvostelemaan, jopa täysin kielteiseen suuntaan”. Elinkeinoelämän tiedotus- ja suhdetoiminnan ei katsottu pureen ”kansalaisiin tai kansalaisryhmiin, joilla yhteiskunnallisen asemansa ja vaikutusmahdollisuuksiensa vuoksi on merkitystä asenteiden muovaajina.” Kommunistien valiteltiin kykenevän tekemään ”järjestelmällisesti, johdonmukaisesti, herkeämättä ja nähtävästi riittävillä taloudellisilla edellytyksillä varustettuna työtä, jonka ytimenä on mm. työnantajan ja itsenäisen yrittäjän leimaaminen yhteiskuntamme viholliseksi ja koko yritystoiminta kyseenalaiseksi, rajatoman voitontavoittelun ja työntekijöiden riiston pesäpaikaksi.”²⁰

Talouden tosiasiat -raportissa pääpaino oli käytännön taloudessa, vaikka eri aatesuuntiakin esiteltiin. Tässä valossa raportissa käsiteltiin myös sosialismin uhkaa. Siinä varoiteltiin julkisen sektorin paisumisesta ja ”ylimitoitetuista” julkisista investoinneista. ”1970-luvulla tultaessa ruokahalu yhä kiintyi. Muutamasuodessa runnottiin lävitse valtava ohjelma, johon sisältyi sekä investointeja että uusia etenkin sosiaalipoliittisia kulutusmenoja”, raportti kritisoi. ”Sosiaaliset ja koulutusuudistukset ovat tietenkin sinänsä kannatettavia ja perusrakenne-investoinnin ovat lisänneet hyvinvointia, tuotannollisista hankkeista puhumattaakaan. Moni on kuitenkin kysynyt, pitikö kaikki toteuttaa muutamassa vuodessa.”²¹

Talousjärjestelmien selkeimpinä vaihtoehtoina raportti esitti ”modernin, lähinnä keynesiläisen markkinatalouden ja SEV-maiden tyyllisen sosialismin.” Lisäksi ”lähinnä sosiaalidemokraattien ajama ohjailutalous alkaa sekin saada selkeän hahmon”,

mutta kokemukset siitä ”ovat vielä hajanaisia”, joten kyseessä oli vielä ”eräänlainen talouspoliittinen utopia.” ”Ohjailutaloudessa ei tyydytä maltilliseen ohjailuun yleisillä, ts. kaikkia koskevilla keinoilla (esim. korkokannalla tai verotussäännöksillä), vaan siinä pyritään laajassa mitassa ohjaamaan valikoivasti, jopa tapauskohtaisesti yksittäisiä yrityksiä niiden toiminnan toteutuksessa (esim. lupapakot ja laajat, valikoivat julkiset rahoitusjärjestelyt).”²²

Teollisuuden piirissä kannettiin huolta sosiaalidemokraattien halusta tunkeutua valtiollisin voimin mukaan teolliseen yritystoimintaan. Helmikuun 1975 Jyväskylän talvi -kulttuuritapahtuman jälkeen elinkeinoelämän edustajat pyörittelivät harmistuneina päätään saatuaan tietää, millaisia kaavailuja Sdp:n ulkomaankauppaministeri Jermu Laine oli esittänyt. Laine korosti valtionyhtiöiden merkitystä ja arvioi, että ne voisivat muodostaa voimaryhmän, joka ”saattaa muodostaa oman sisäisen päämääränsä myös talousjärjestelmän muovaamisessa.” Hän arvosteli, että valtionyhtiöitä hallittiin ”kovin olemattomalla keskitetyllä suunnitelmallisuudella.” Elokuussa 1978 aloitti valtion kuvaputkitehdas Valco, joka oli keskeinen osa sosiaalidemokraattien pyrkimystä laajentaa valtion yritystoimintaa elektroniikka-alalle. Nokian piirissä Valco laskettiin osaksi Sdp:n kaavailua valtion elektroniikkayhtymän perustamiseksi. Hankkeesta vuosina 1974–75 saadut tiedot olivat saaneet Nokian johdon hälytystilaan, koska kaavailujen toteutuessa elektroniikkateollisuus olisi jaettu valtiollisten toimijoiden, Televan ja Valmetin, kesken, eikä Nokialle olisi jäänyt elintilaa.²³

Elinkeinoelämän vastatoiminta ei ollut kansainvälisesti tarkastellen poikkeuksellista. Työnantajat kampanjoivat tuolloin uusvasemmiston vaikutuksen hillitsemiseksi monissa maissa. Ruotsissa perustettiin työnantajajärjestö SAF:n aloitteesta ja Elinkeinoelämän rahaston voimin mielipidevaikuttamiseen keskittynyt organisaatio, joka muistutti Evaa. Työnantajat julkaisivat erilaista kirjallisuutta, kuten vuonna 1976 ilmestyneen kirjasen *Kan kapitalismen overleva?*, joka oli vastaus uusvasemmiston heittämään haasteeseen. Esisanat laati SAF:n johtaja Curt-Steffin Giesecke. Vuonna 1978 kampanjointia varten perustettiin Timb-

ro-niminen yhtiö, joka keskittyi kustannustoimintaan, kurssien järjestämiseen ja mediavaikuttamiseen. Mielipidekampanjoinnin lisäksi ruotsalaiset työnantajapiirit tekivät yhteistyötä sosiaalidemokraatteja ja äärivasemmistoa vastustaneen pienlehti *Contran* kanssa.²⁴

1970-luvun alussa ja vielä puolivälissä Suomen sosiaalidemokraatit tavoittelivat valtion ja yhteiskunnan yhdistämistä. Tavoista tämän päämäärän saavuttamiseksi vallitsi hajaannusta, mutta jonkinlaiseen ohjailutalouteen pyrkimisestä oli verraten laaja yhteinen näkemys. Tässä mallissa yhteiskunnan eri lohkoja olisi ohjattu tarkoituksenmukaisella, rationaalisella politiikalla, ja kullekin sektorille – työelämään, kouluihin, yliopistoihin ja niin edelleen – olisi luotu demokraattisen osallistumisen edustuksellisia järjestelmiä. Toteutuessaan tämä olisi merkinnyt Pauli Kettusen sanoin ”eräänlaisen lohkoteknokratian ja sektoridemokratian yhdistelmää”, jolla taas uskottiin pystyttävän ratkomaan kapitalistisen talouden ongelmia kansantaloudellisen ohjailun tietä.²⁵

Kysymys siitä, kuinka vahvasti, laajasti ja tosissaan sosiaalidemokraatit pyrkivät ”sosialistiseen yhteiskuntaan” ja millaiseen sosialismiin, on ollut kuuma peruna kylmän sodan jälkeisenä aikana. Monet sosiaalidemokraattiset muistelijat, kuten Paavo Lipponen muistelmiensa ensimmäisessä osassa, pyrkivät vähätteleään pyrkimyksiä edetä joukkovoimalla kohti sosialismia. Toisaalta monet kärjekästä suomettumisjahtia käyvät tutkijat, aika-laistoimijat ja toimittajat ovat halunneet vetää mutkat suoraksi ja yhdistää sosialistiset pyrkimykset muutta mutkitta Neuvostoliiton ja Nkp:n sekä idän tiedustelupalveluiden pyrkimykseen levittämään itäistä sosialismia länteen.

Perusongelmana on usein kylmän sodan näkeminen yksioikoisesti sosialismin ja kapitalismin vastakkainasetteluna, kuten Pauli Kettunen korostaa. ”Tällöin sivuutetaan se, miten sosialistinen perspektiivi pysyi merkityksellisenä lukuisille vaihtelevan värisille, kommunismia vastustaneille läntisille ja myös suomalaisille sosiaalidemokraateille”, Kettunen huomauttaa perustellusti. Sosialistisen suunnitelmatalouden tavoite eli vahvana suomalaisten sosiaalidemokraattien piirissä aina 1980-luvun vaihteeseen

saakka. Tällöin kuihtui pitkään elossa pidetty suuri kertomus kapitalismin kumoavasta ja ihmiskunnan vapauttavasta työväenluokasta ja -liikkeestä, ja saavutetun hyvinvointivaltion puolustaminen muuttui vähitellen Sdp:n keskeiseksi tehtäväksi.²⁶ Tulevaisuusperspektiivi vaihtui saavutettujen voittojen varjeluun, ja sosiaalidemokraatit asettuivat kärjistettynä samalla paikalle kuin ”valkoisen Suomen” ydinjoukot, jotka kokivat kutsumukseensa keväällä 1918 saavutetun voiton ja sen perinnön varjelemisen.

Teollisuuden näkökulmasta ohjailutalouden vastustamisessa koettiin ratkaiseva käänne vuosina 1978-79. Yhtenä kulminaatiopisteenä oli joulukuu 1978, jolloin Martti Häikiön päättelyn mukaan ratkesi Nokian ja sosiaalidemokraattien kädenvääntö elektroniikkateollisuudesta. Nokia pyrki tuolloin strategisesta perustein varmistamaan Saloran säilymisen yksityisessä omistuksessa. Tämä varmistui, kun Nokia ja Salora Oy perustivat yhteisen radiopuhelintehtaan Mobiran helmikuussa 1979. Samoihin aikoihin Sdp:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa luopui tavoittelemasta presidenttiehdokkuutta ja asettui tukemaan Suomen Pankin pääjohtajaa Mauno Koivistoa, joka kannatti vähemmän valtiojohtoista talouspolitiikkaa.²⁷

Suomen Pankin pääjohtajana Koivisto koettiin sosiaalidemokraattien piirissä usein rasitteeksi. Häntä kritisoitiin jopa kapitalisteja puhdasoppisemmaksi, kun hän varoitteli epäterveiden yritysten tekohengityksestä ja korosti kannattavuutta. Jo 1960-luvulla Koivisto oli varoittanut valtion omistusten ja sitoumusten kasvattamisesta, vaatien myönteisempää suhtautumista yksityiseen teolliseen yritteliäisyyteen. Erityisen kovasti hän oli taittanut peistä Kalevi Sorsan kanssa juuri valtiollisesta Valcosta vastustamisen perustamista. Valcon perustamispäätöksen jälkimaininkeissa keväällä 1976 Koivisto käsitteli poikkeuksellisen ankarin sanankääntein juuri vasemmiston talouspolitiikkaa ihmetellen että tätäkö se on: ”puuhataan rautatietä sinne, tehdasta tänne ja uusia lääninhallituksia sinne sun tänne”. Muutamaa vuotta myöhemmin Koivisto äityi kyselemään, tarkoittiko sosialismi jotain muutakin kuin vain velkaantumista.²⁸

Todellisuudessa sosiaalidemokraatit olivat kääntäneet kelkkaansa vähin erin vuodesta 1975 lähtien. Elinkeinoelämän Valtuuskunnan vaikuttajat pääsivät paremmin perille Sdp:n talouspoliittisten linjanvetäjien ajattelusta, kun Eva ja Sdp olivat alkaneet pitää säännöllisiä tapaamisia tammikuusta 1976 alkaen. Suorien yhteyksien ansiosta sosiaalidemokraatit saattoivat ”ohittaa keskustan ja kommunistit, puhua suoraan teollisuuden isäntien kanssa ilman välistävetäjiä”, kuten Paavo Lipponen on luonnehtinut.²⁹

Radikaalit sosialismiin! -vaatimukset olivat lähtöisin nuorten piiristä, ja nuorten aikuisten maailmassa muutosten tuulet myös aistittiin herkimmin. Jos elinkeinoelämän päättäjät olisivat tutustuneet syksyllä 1976 SYT:n kesällä järjestämän Valkealan nuorisokurssin palautteeseen, he olisivat saattaneet kiinnittää huomiota uusiin heikkoihin signaaleihin. Kurssien palautteessa oli poikkeuksellisen paljon vetoomuksia, joissa korostettiin yksilöllisyyden merkitystä ja moitittiin yleistä ajan henkeä siitä, että ongelmista syytettiin liikaa vain ”yhteiskuntaa”. Monet palautteen antajat pitivät uusradikalismia jo tylsänä ja kuluneena aiheena. Kurssin *Die Monopolitik* -lehdessä todettiin, että uusradikalismissa ”on meneillään seesteinen kausi”. Luontoarvot olivat lehden pääkirjoituksessa paljon voimakkaammin esillä. Kurssilehdessä haastateltu Reijo Ahtokari totesikin, että nuorten mielipiteet olivat muuttuneet kriittisemmiksi, mutta ”nimenomaan positiiviseen suuntaan”. ”He ovat oppineet, että ei pidä niellä kaikkea mitä maailmassa sanotaan”, Ahtokari arveli.³⁰

1970-luvun lopun talouskäännne

Sdp:n talouspoliittiseen linjamuutokseen vaikutti keskeisellä tavalla vuosien 1975-77 taantuma, joka katkaisi pitkän talouskasvun ja nosti työttömyyden totuttua korkeammaksi. Laman voittamisen yhteishengessä sosiaalidemokraatit ravistautuivat irti liikkeen ytimeen koteloituneista ja 1970-luvun alussa pinnalle nousseista sosialistisista painotuksista. Sdp:n linjamuutoksen myötä mark-

kinatalous hyväksyttiin ”Korpilammen hengessä” yhä laajemmin suomalaisen yhteiskunnan perustaksi. Samassa suunnanmuutoksessa talouspolitiikan keskeiseksi tavoitteeksi asetettiin kansallisen kilpailukyvyn turvaaminen ja omaksuttiin ajatus markkinavetoisesta teollisuus- ja yrityspolitiikasta. Sdp:n linjamuutoksen vaikutus ulottui myös Skdl:ään sillä sosiaalidemokraatit pitivät 1970-luvun lopulla tiukasti kiinni siitä, että vasemmistopuolueet ovat yhdessä joko hallituksessa tai oppositiossa. Skdl:n lähtö Kalevi Sorsan ja valtiovarainministeri Paul Paavelan elvytyshallitukseen keväällä 1977 yllätti monet. Sdp:ssä haluttiin välttää kilpalaulanta kommunistien ja kansandemokraattien kanssa. Näin myös Skdl:n piirissä omaksuttiin samantyyppistä talouspoliittista ajattelua kuin Sdp:ssä.³¹

Sdp:n käänös herätti vasemmalla voimakastakin kritiikkiä, joka vaikutus jatkui pitkään. Uuden konsensuksen vastustajien mielestä Sdp:n johtajan Kalevi Sorsan puheet olivat kuin ”patruunan päiväunista”. Vaihtoehtottomuuden kritiikki kaikui vahvasti, arvostellen uuden konsensuksen taustavoimia ”suunnitteluvaltion” heittämisestä romukoppaan. ”Vallitsevana päänäkemysenä on integrointipolitiikkaan perustuva yksimielisyyden ideologia, joka esittää lamaan alistumisen ja uhrautumisen ’yhteisen edun’ vaatimaksi suhtautumiseksi. Useimmat puolueet, joukkotiedotus jne. edistävät tätä yksimielisyyttä antamalla sen kuvan, että harjoitettava politiikka on ainoa mahdollinen”, valiteltiin Pekka Kososen toimittamassa kirjassa *Suomalainen kapitalismi* (1979). Tulopolitiikan keskeisenä tavoitteena nähtiin kirjassa integrointi: ”Neuvottelujärjestelmän kautta on puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen johto sekä näiden avulla pitkälle myös jäsenistö saatu tuntemaan vastuuta kapitalistisen uusintamisprosessin etenemisestä.” Sorsan toisen hallituksen elvytyslinja oli kirjoittajien hampaissa. ”Kriisipolitiikan” myötä ”ennen esillä ollut suunnitteluvaltion idea tuntuu kokeneen vararikon”, samoin keynesiläinen suhdannepolitiikka oli ”entistä selvemmin hylätty”, kirjassa pahoiteltiin. Siinä korostettiin, että talouspolitiikan päälinjana on ollut kilpailukyvyn parantaminen. Tätä oli toteutettu työnantaja-

maksuja alentamalla, julkista kysyntää rajoittamalla ja kolmella devalvaatiolla vuosina 1977–78.³²

Toisenlaista taloudellista kritiikkiä kantautui nousevan vihreän liikkeen piiristä. Taloudellisen kasvun tarpeesta ei oltu vielä 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa juuri kiistelty, mutta keskustelu pääsi vauhtiin vihreän liikkeen tehdessä läpimurtoa seuraavan vuosikymmenen vaihteessa. Talouskasvu oli pitkään ollut suomalaisia yhdistänyt tavoite, vaikka erilinjaisuutta olikin siitä, miten vahvasti talouskasvun pitäisi nojata vapaisiin markkinoihin ja miten vahvasti julkiseen valtaan. Ponnisteleminen irti puutteesta ja Neuvostoliiton varjosta oli tarjonnut valtaosalle suomalaisia – ja etenkin teollistamisen nimiin vannoneelle aseveliakselille – vuosikymmeniksi suuren yhteisen tavoitteen. ”Oman aikamme tunnus on köyhyydestä kohoava ihminen”, julisti Pekka Kuusi hyvinvointivaltion raamatuksi kohotetussa *60-luvun sosiaalipoliitikassa* (1961).³³ Vihreä liike kyseenalaisti tämän riippuvuussuhteen talouskasvun ja paremman elämän välillä.

Kun Sdp:n käänös näytti muuttuvan pysyväksi, teollisuuden piirissä ryhdyttiin kiinnittämään aiempaa enemmän huomiota myös keskustapuolueen talouspoliittiseen ajatteluun. Teollisuus pyrki 1980-luvun alussa vaikuttamaan entistä tarmokkaammin keskustapuolueeseen. Kumppaniksi valittiin puolueen nouseva tähti Paavo Värynen, jonka ympärille muodostui ”Kairamon-Värysen ryhmä”. Kairamo osallistui ryhmän toimintaan todellisuudessa paljon Värystä ja muita ryhmän jäseniä vähemmän. Ryhmä kokoontui vuosina 1979–88 yhteensä 79 kertaa, joten yhteydenpito oli tiivistä. Vähintään yhtä huolellisesti teollisuus vaali kuitenkin edelleen suhteita sosiaalidemokraatteihin ja ammattiyhdistysliikkeeseen.³⁴ Kokoomusta pidettiin toisarvoisena ja toisaalta ”varmana tapauksena”.

Liberaalin markkinatalouden aave

Teollisuuden ja keskustapuolueen ryhmässä käsiteltiin uusia taloudellisia länsituulia, mutta melko yksisuuntaisesti. Ryhmään

tammikuussa 1980 liittynyt professori Pentti Kouri alusti Yhdysvalloissa omaksutusta monetaristisesta rahapolitiikasta, mutta keskustelujen pääpaino oli kuitenkin vanhoissa tutuissa teemoissa: energia- ja hallituspolitiikassa.³⁵

1980-luvun suuri ”ismi”, thatcherismi ei herättänyt Suomessa juuri vastakaikua, edes elinkeinoelämän ja oikeiston piirissä. Keskeiset poliittiset voimat olivat sitoutumiseen markkinatalouden konsensusversioon ja hyvinvointivaltion laajentamiseen. Suuret ratkaisut oli suomalaisesta näkökulmasta tehty, vaikka ”suuri rakennemuutos” nousikin tapetille 1980-luvulla. Thatcherin ja Yhdysvaltain presidentin Ronald Reaganin ollessa valtansa huipulla tuskin kukaan sanoi Suomessa mitään hyvää heidän talouslinjastaan, poliittisista opeistaan tai henkilöistään, vaikka reseptit olivat hyvin samanlaisia kuin oikeistoälyköt nykyään 2010-luvulla suosittlevat, kirjoittaa Vesa Vares.³⁶

1980-luvun nuori suomalainen oikeisto vierasti Thatcheria ja Reagania etenkin heidän voimapolitiittisen antikommunisminsa takia, mutta heidän edustamaansa talousajattelu ei herättänyt sen suurempaa vastakaikua. Konsensus-Suomeen mahtui kerralla vain yksi totuus, ja kylmän sodan läntisten johtohahmojen edustama linja jäi auttamatta tämän totuuden ulkopuolelle. Näin heidän ajatteluunsa ei edes haluttu ennakkoluulottomasti tutustua, ja niin Thatcher kuin Reagan tuomittiin kilvan vasemmiston kanssa. Vesa Vares toteaa yksikantaan, että suomalaisen oikeiston piirissä ei esiintynyt 1980-luvulla eikä vielä 1990-luvullakaan merkkejä reagoinnista älyllisesti, teorian ja ideologian tasolla, thatcherilaisen neoliberalismin haasteeseen. Thatcherilainen yksilökeskeisyys koettiin vieraaksi yhteisökeskeisiin ratkaisuihin tottuneessa maassa.³⁷

Thatcherin kaltaisella ajattelulla oli ollut enemmän jalansijaa sotien välisessä Suomessa. Vielä tuolloin monet porvarilliset vaikuttajat, kuten J. K. Paasikivi, edustivat vanhaliberalistista talousajattelua. Paasikivi pauhasi 1930-luvulla, että ”valtio ei voi olla mikään kansalaisten elatuslaitos”. Paasikiven mielestä valtion liiallinen sekaantuminen talouteen tekisi ihmiset riippuvaiseksi julkisesta sektorista ja sen tukijärjestelmistä. Thatcher tai

Paasikivi eivät mieltäneet itseään sosiaalisesti sydämettömiksi kapitalisteiksi. Molemmat istuttivat syytettyjen penkille taloutta ymmärtämättömät poliitikot, jotka tarjosivat epärehellisiä ja toimimattomia lääkkeitä talouteen. Paasikivi tuumi 1930-luvulla, että sydämettömiä olivat päinvastoin poliitikot, jotka myötäilevät taloutta ymmärtämättömiä kansalaisia ja uskottelivat, että taloudelliset ongelmat ratkeaisivat poliittisin toimenpitein ja lama-ajoista selvittäisiin ilman karvaita pillereitä ja tuskallisia leikkauksia.³⁸

Valtio ja julkinen sektori ovat toimineet talouden ja ihmisten parhaaksi tehokkaammin kuin Paasikivi olisi voinut uskoa, sen pitkä sodanjälkeinen ns. kultakausi osoitti. Mutta kun tarkastelukulmaksi valitaan nykyhetki ja tulevaisuus, jota varjostaa keskeytyssvaje ja hyvinvointilupausten lunastamisen haaste, voidaan kysyä, mentiinkö uskossa julkisen sektoriin palvelujen ja tukien järjestäjänä sekä talouskasvun ylläpitäjänä liian pitkälle, olisiko jossain vaiheessa pitänyt painaa jarrua ja oliko uusi konsensus sellainen menestystarina, jollaisena sitä on kylmän sodan jälkeen pidetty.

Taloudellisia valintoja syvällisesti kyseenalaistaneita kriittisiä kysymyksiä ei – vihreiden esille nostamaa talouskasvun kritiikkiä lukuun ottamatta – kovin vakavasti 1980-luvulla esitetty. Läntinen uusliberalismi herätti kyllä keskustelua, mutta kun se oli pääosin torjuvaa, sen merkitys jäi ohueksi. Otava julkaisi vuonna 1982 suomeksi aikakauden talousguruksi etenkin Yhdysvalloissa nousseen talouden nobelistin Milton Friedmanin kirjan *Vapaus valita* (*Free to Choose*)³⁹, mutta ajatukset eivät saaneet tuulta alleen eikä kirjasta tullut bestselleriä.

Vasta vuonna 1994 perustetun uuden nuorsuomalaisen puolueen myötä poliittiselle kentällä ilmaantui todellinen vapaa markkinataloutta klassisen liberalismien hengessä tarjonnut vaihtoehto. Tosin nuorsuomalaisten ideologit Risto E.J. Penttilä, Jaakko Tapaninen ja Janne Jutila ottivat *Ultimatum isänmaalle* -pamfletissaan etäisyyttä puhdasoppiseen uusliberalismiin. He argumentoivat uuden nuorsuomalaisuuden pohjautuvan ”joillekin uusliberalismin ajatuksille”, mutta ottaneen onkeensa myös

uusliberalismin kritiikistä, joka kohdistui markkinoiden kaikki-voipaisuutta, rationaalisuutta ja ekonomistista ihmiskuvaa kohtaan. Nuorsuomalaisten keskeisenä ohjelmakohtana oli kuitenkin talouden liberalisoinnin jatkaminen ja markkinamekanismiin tukeutuvan päätöksenteon laajentaminen.⁴⁰ Nuorsuomalaisten yritys lopahti nopeasti, kun Suomi lähti uuteen nousuun Nokian ja Paavo Lipposen sateenkaarihallitusten myötä. Seuraavan keran ”uusliberalistinen” ja/tai klassista talousliberalismia edustanut vaihtoehto ponnahti voimalla esille vasta 2008 alkaneen finanssikriisin jälkeen. Tällöin suunnanmuutoksen näkyvimmiiksi markkinoinjiksi nousivat yritysjohtaja Björn Wahlroos ja ajatuspaja Libera.

Keväällä 2012 suomalaiset saivat pohdittavakseen aimo annoksen Friedmanin henkisestä perinnöstä versonutta ajattelua, kun Wahlroosilta ilmestyi kirjan *Markkinat ja demokratia. Loppu enemmistön tyrannialle*. Wahlroos ravisteli suomalaisia heräämään globaalin talouden todellisuuteen. Hän määritteli edistyksen käyttövoimaksi kaiken aikaa laajentuvan kilpailun, joka ohjaa ”näkymättömän käden” lailla yhteiskuntien ja kulttuurien kehitystä. Globalisaation myötä kilpailun esteet ovat hävinneet, ja kilpailu koskettaa myös valtioita. Näin demokraattisen enemmistövallan ehdoton ylivalta suhteessa markkinoihin ja hierarkioihin on väistynyt, ja myös pohjoismainen hyvinvointimalli joutuu sopeutumaan, Wahlroos arvioi.⁴¹ Kirja herätti kiivasta keskustelua, mutta jälleen pääosassa oli kritiikki. Syynä kriittiseen vastaanottoon ei ollut pelkästään se, että Suomessa oli ryhmitytty viimeistään 1970-luvun lopulla tukemaan hyvinvointivaltiota ja markkinatalouden konsensusversiota. Pitkä taantuma irtisanomisineen vaikutti siihen, että finanssimarkkinoihin ja niiden vaikuttajiin suhtauduttiin kriittisesti: ne nähtiin syyllisiksi talouskurimukseen.

Vaikka 1970-luvun lopun suureksi tarinaksi nousi konsensus-Suomen synty, talouden kehityksen suuntaa tämä ei ratkaissut. Ulkopuolisen maailman, etenkin läntisten talouksien, muutokset vaikuttivat nopeasti täydellä voimalla Suomeen, ensin yrityksiin ja sitten julkiseen sektoriin. Suomi muuttui 1970-luvun sekatalo-

udesta 1980- ja 1990-lukujen markkinataloudeksi. Markkinataloutenaikin Suomen malli muuttui vauhdilla toisenlaiseksi. Samuli Skurnik kuvaa muutosta kutsumalla Suomen 1970-luvun lopulla omaksumaa mallia koordinoituksi markkinataloudeksi, joka kehittyi 1990-luvulle tultaessa selvästi liberaalin markkinatalouden suuntaan.⁴² Tämä kehitys vaikutti myös poliittisiin asetelmiin ja valtasuhteisiin. ”Markkina- ja kilpailu-Suomen” kehittymisen myötä sosiaalidemokraatit menettivät yhä selvemmin liittolaisensa, kansallisen kapitalismin. Kysymys talouden ohjailemisesta poliittisin ratkaisuin alkoi tuntua kaukaiselta utopialta – kuin lapsuuden kesäpäivältä, jolloin saattoi vielä leikitellä viltteillä kuvitelmilla tulevaisuudesta.

Viitteet

- 1 Jukka Tarkka (2002) *Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari* EVA (Otava), 145–6.
- 2 Jyrki Vesikansan syyskuussa 2014 antamat tiedot raportin työstämisen taustoista.
- 3 *Talouden tosiasiat*. EVA 1976, 4.
- 4 *Talouden tosiasiat*. EVA 1976, 4; Tarkka 2002, 146.
- 5 *Talouden tosiasiat*. EVA 1976, 4.
- 6 Timo Laatonen (2003) ’Yhteiskuntajärjestelmä vaarassa’, Johannes Koroman 60-vuotisjuhlakirjassa *Sanan voimalla* (Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto), 51–2.
- 7 *Vapaus ja turvallisuus*. Kansallinen kokoomus 1961.
- 8 Jarkko Vesikansa (2004) ”*Kommunismi uhkaa maatamme.*” *Kommunisminvastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950–1968* (Yliopistopaino), 264–95.
- 9 Pauli Kettunen, ’Sosiaalidemokratia suomalaisessa yhteiskunnassa’, SDP 110-vuotta juhlaseminaari, Turku 8.8.2009. <http://www.mv.helsinki.fi/home/ptkettun/SDP110kotisivu.pdf> (15.9.2014)
- 10 Vesikansa 2004, 285.
- 11 *Nykyaikainen antikommunismi. Poliitiikka ja ideologia*. Toim. F. Ryzenko ja O. Reinhold. Moskova 1976, 53–57.

- 12 Paavo Lipponen (2009) *Muistelmat I* (WSOY), 323–5; Tarkka 2002, 31.
- 13 Martti Häikiö (2001) *Nokia OY:n historia 1* (Edita), 216–7; Lipponen 2009, 415–7, 427.
- 14 SYT:n hallituksen kokous 20.4.1976, SYTa Kansio 4, Kansallisarkisto (KA).
- 15 Jyrki Smolander (2000) *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*. *Kansallisen kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointimalliin jälleenrakennuskaudelta konsensusajan alkuun*. Bibliotheca Historica 63 (Suomalaisen kirjallisuuden seura), 288–98.
- 16 Raportti ’Sdp:n vasemmistosiipi, toukokuu 1969’. Kirjekuoreen merkitty ”Hynysen muistio”, joten näkemykset olivat ilmeisesti Pertti Hynysen käsialaa. SYTa Kansio 117. KA; Kalevi Sorsa (1998) *Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969-72* (Otava), 60–1.
- 17 Lasse Lehtinen (2002) *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkosen ja SDP:n suhteet 1944–1981* (WSOY), 590.
- 18 Leo Kemppaisen käsin kirjoittama muistio ”SYT:n osuus vaalivalmisteluisa”; Jorma Mattila liikennöitsijöille vaalisyytys 1975:n puolesta, Helsinki 1.9.1975; Leo Kemppainen ”vaalisyytysterveisin”, Helsinki 3.9.1975; Hyvä Suomi -julistus, *Turun Sanomat* 5.7.1975; Neuvottelu 22.7.1975. Vaalisyytys 1975. SYTa Kansio 210. KA.
- 19 Evan työvaliokunta 29.6.1976. Tilannekatsaus. Evan arkisto.
- 20 SYT:n hallituksen kokous 20.4.1976, jolloin käsiteltiin muistiota ”Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön toiminnan ja Keskuskauppakamarilaitoksen EST-toiminnan tehostamissuunnitelman yhtymäkohdista”. SYTa Kansio 4. KA.
- 21 *Talouden tosiasiat*. EVA 1976, 138.
- 22 *Talouden tosiasiat*. EVA 1976, 43–44.
- 23 Häikiö 2001, 217–220.
- 24 Karl N. Alvar Nilsson (1998) *Överklass, nazism och högersxtremism 1945-1995* (Carlssons), 242–3, 271; Saska Saarikoski, ’Kansankodin kapinallinen’, *Suomen Kuvalehti* 7.7.1995.
- 25 Pauli Kettunen, Kirkuvan harmaa vuosikymmen. Artikkelin perustuu Kansan Arkiston ”1970-luku myytit lyttyyn?” 60-vuotisseminaarissa 21.5.2005 pidettyyn alustukseen. http://www.tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/tt2006/a_kirkuvan.htm (10.9.2014)
- 26 Kettunen 2009.
- 27 Häikiö 2001, 229.
- 28 Seppo Lindblom (2009) *Manun matkassa* (Otava), 28.
- 29 Lipponen 2009, 455, 475.
- 30 Valkealan opistolla 9.–13.8.1976 järjestetyn kansalaistiedon kurssin kurssipalautteet sekä kurssin Die Monopolitik -julkaisu. Kansalaistiedon kurssit 1976 (Valkealan opisto). SYTa Kansio 192. KA.
- 31 Juhani Suomi (2000) *Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–81* (Otava), 744; Puhelinkeskustelu Raimo Sailaksen kanssa 12.9.2014.
- 32 *Suomalainen kapitalismi*, toim. Pekka Kosonen (Love Kirjat), 418, 187–8.
- 33 Pekka Kuusi (1961) 60-luvun sosiaalipolitiikka (WSOY).

- 34 Häikiö 2001, 229–231.
- 35 Häikiö 2001, 230–231.
- 36 Vesa Vares, 'Näin suomalainen oikeisto tuomitsi Margaret Thatcherin', Suomen Kuvalehden nettilehti 10.4.2013. <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/nain-suomalainen-oikeisto-tuomitsi-margaret-thatcherin> (8.9.2014)
- 37 Vares 2013.
- 38 Vesa Vares (2007) *Suomalaiskansallinen kokoomus. Kansallisen kokoomuspuolueen historia 1929–1944* (Edita), 323.
- 39 Milton ja Rose Friedman (1982) *Vapaus valita*. Suom. Heikki Lempiäinen ja Jyrki Vesikansa (Otava).
- 40 Risto E. J. Penttilä, Jaakko Tapaninen, Janne Jutila (1994) *Ultimatum isänmaalle. Nuorsuomalainen näkemys Suomen mahdollisuuksista* (Otava), 42–5, 98.
- 41 Björn Wahlroos (2012) *Markkinat ja demokratia. Loppu enemmistön tyrannialle* (Otava), 19–31, 367–73.
- 42 Samuli Skurnik (2005) 'Suomalaisen talousmallin murros. Suljetusta sääteltytaloudesta kaksinaapaiseen globaalitalouteen', Helsinki School of Economics 2005, 5, 417–18. <http://epub.lib.aalto.fi/pdf/diss/a251.pdf> (27.8.2014)

Koulutusinvestoinnit, kotitalouksien resurssienjako ja yhteiskuntaluokka 1900-luvun alun Suomessa

Inhimillisen pääoman vuosisata

1900-lukua on kutsuttu poliittisessa historiassa äärimmäisyyksien ajaksi. Toinen osuva nimitys voisi olla inhimillisen pääoman vuosisata, sillä ajanjakso todisti maailmanlaajuisesti ällistyttävää osaamisen kasvua, käytettiin mittarina sitten keskimääräistä koulutusastetta tai teknologista kehitystä. Myös Suomen historiaa värittävät tarinat työelämän muutoksesta 'korvesta konttoriin' sekä oppivelvollisuuden ja peruskoulun noususta suomalaisten historianäkäsityksen keskiöön perustuvat pitkälti inhimillisen pääoman kehitykseen.

Inhimillisellä pääomalla tarkoitetaan yleensä niitä yksilön kykyjä ja taitoja, jotka vaikuttavat hänen tehokkuuteensa tuottaa hyödykkeitä. Inhimillinen pääoma voi toimia joko suoraan tuotannontekijänä, työpanosta tehostavana tekijänä tai teknologista kehitystä ja teknologian käyttöönottoa edistävänä tekijänä.¹ Inhimillistä pääomaa luovat esimerkiksi koulutus, kokemus ja terveys.²

Inhimillinen pääoma on myös tulevaisuutta koskevan debatin ytimessä. Yhdessä teknologisen kehityksen kanssa sitä pidetään suurimpana talouskasvuun ja työmarkkinoiden muutokseen vaikuttavana voimana. Näiden voimien voisi oikeastaan sanoa olevan saman kolikon kaksi puolta. Teknologinen kehitys vaikuttaa työn kysyntään määrittelemällä sen, millaiselle osaamiselle on työmarkkinoilla tarvetta. Koulutuksella huolehditaan työvoiman

tarjonnasta ja luodaan uutta inhimillistä pääomaa, jonka kautta syntyvät myös uudet teknologiset harppaukset.³

Erityisesti naisten inhimilliseen pääomaan panostamisella on havaittu olevan valtava positiivinen vaikutus yhteiskuntien taloudelliseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin. Maailmanpankin entinen pääekonomisti Lawrence Summers on todennut, että investointi tyttöjen koulutukseen on suurituottoisin sijoitus, mitä kehittyvissä talouksissa voidaan tehdä.⁴ Sen lisäksi, että koulutuksen ulottaminen molempiin sukupuoliin parantaa työvoiman osaamistasoa ja tuottavuutta, naiset myös siirtävät inhimillistä pääomaa miehiä tehokkaammin jälkikasvulleen.⁵

Myös teollisuusmaiden historiasta löytyy lukuisia esimerkkejä koulutuksen tärkeydestä yhteiskunnallisen kehityksen edellytyksenä. Herkullisen vertailukohdan nykyisiin kehittyviin talouksiin tarjoaa Suomi, joka muistutti 1900-luvun alussa kehitysmaata matalan elintason lisäksi myös kaupungistumisasteensa ja agraarisuutensa puolesta. Bruttokansantuote henkeä kohden vuoden 1928 Suomessa vastasi suurin piirtein Jemenin tai Kambodžan vuoden 2008 tasoa.⁶

Suomen kehitys ja vaurastuminen vuosisadan jälkipuolella oli kuitenkin nopeaa. Toisen maailmansodan jälkeen talouskasvun pohjana toimi inhimillisen pääoman kasvun mahdollistama ulkomaisen teknologian omaksuminen ja tuottavuuden paraneminen.⁷ Vaikka luotettavuudeltaan kyseenalaiset lukutaitotilastot ovatkin vihjanneet muuta⁸, vielä vuosisadan puolivälissä väestön koulutustaso oli kuitenkin eurooppalaisittain keho. Aikuisväestöstä 64 % oli käynyt vain kansakoulun ja 27 % ei sitäkään.⁹ Nykyisiin ”kehittyneisiin talouksiin” verrattuna ennen toista maailmansotaa oppinsa saaneet suomalaiset olivat kouluvuosissa edellä vain Portugalia ja Turkia vuonna 1950.¹⁰

Inhimillisen pääoman kertymää kasvatti aikakauden mittareilla suhteellisen edistynyt sukupuolten välinen tasa-arvo ja investoinnit molempien sukupuolten koulutukseen. Oppikouluissa oli tyttöenemmistö jo lukuvuodesta 1910–1911 lähtien.¹¹ Ainutlaatuista tämäkään ei toki ollut – esimerkiksi Yhdysvalloissa *high*

schoolit olivat tyttöenemmistöisiä jo varhain, Ruotsissa keskikoulu vuoteen 1920 mennessä ja koko oppikoulu vuoteen 1930 mennessä.¹² Kouluvuosissa mitattuna yli 25-vuotiaiden suomalaisten naisten koulutuskertymä oli vuonna 1950 edellä Kreikkaa, Italiaa ja Espanjaa, mutta miesten näitä jäljessä. Myös monissa englanninkielisissä maissa tämän jo ennen sotaa koulunsa käyneen ikäryhmän naiset olivat saaneet useammin toisen asteen koulutusta ja olleet koulussa keskimäärin useampia vuosia kuin miehet.¹³

Koulutuksen kohtalaisen varhaista ulottamista koskemaan molempia sukupuolia on suomalaisessa historian tutkimuksessa pyritty selittämään paikallisilla erityistekijöillä, kuten fennomanian, sivistysidealien ja tasa-arvon yhteyksillä, koulutusmyönteisellä pohjoismaisella kulttuurilla tai sosiaalidemokratian nousulla.¹⁴ Toisenlaisen selitysmallin tarjoaa historiallisen kehityksen tarkastelu taloustieteellisin menetelmin.

Tarkastelemme seuraavaksi kotitalouksien investointeja tyttö- ja poikalasten koulutukseen 1900-luvun alun Suomessa tästä näkökulmasta perustuen aikaisempaan tutkimustyöhömmme.¹⁵ Teoksen luonteen vuoksi sivuutamme pääosin ekonometriset menetotit ja numeeriset esitykset keskittyen sen sijaan siihen, miten johtopäätöksemme eroista sukupuolten koulutuksessa voidaan liittää nykyiseen Suomen ja muiden OECD-maiden koulutusjärjestelmää koskevaan keskusteluun.

Kotitalouksien käyttäytymistä koskeva tutkimus vaatii usein epäsuorien lähteiden käyttöä. Me käytimme ensisijaisena lähteenämme vuoden 1928 elinkustannustutkimuksen perusaineistoa ("EKT-aineisto"), joka koostuu 954 kotitalouden neljännesvuosittaisista kulutustiedoista 29 eri paikkakunnalta.¹⁶ Elinkustannustutkimuksessa mukana olleet kotitaloudet oli jaettu korttien kerääjien tai tarkastajien toimesta kolmeen ryhmään tilinpitäjien yhteiskunnallisen aseman perusteella; työläisiin (581 kotitaloutta), toimenhaltijoihin (242) ja virkamiehiin (131).

Aineisto sisältää nykynäkökulmasta monia vinoutumia muun muassa siksi, että satunnaisotanta ja siihen nojaava tilastollinen päättely vakiintuivat vasta toisen maailmansodan jälkeen. Kotitalouksien valikointitapa oli epäselvä, ja aineistossa on viitteitä

lumipallomenetelmän käytöstä työpaikoilla ja asuinalueilla.¹⁷ Kerräys oli myös tietoisesti rajattu kotitalouksiin, joissa oli kaksi vanhempaa ja alaikäisiä lapsia. Vastaavat ongelmat ovat kuitenkin tyypillisiä taloushistoriallisessa tutkimuksessa¹⁸, ja aineisto soveltuu puutteistaan huolimatta kohtuullisen hyvin nimenomaan lasten koulutusinvestointeja käsittelevään tutkimukseen.

Investoinnit tyttö- ja poikalasten koulutukseen

Yksilöiden kouluttautumispäätöksiä voidaan analysoida inhimillistä pääomaa koskevilla malleilla sekä kotitalouksien sisäistä resurssienjakoa tarkastelevilla resurssienjakoteorioilla. Näistä edelliset tutkivat yleensä koulutuksen odotettua tuottoa elinkaa-
ren aikana suhteessa menetettyihin vaihtoehtoiskustannuksiin. Toisin sanoen mallit punnitsevat koulutuksen odotettuja hyötyjä ja haittoja.¹⁹

Resurssienjakoteoriat puolestaan tarkastelevat sitä, miten ja mistä syystä kotitaloudet jakavat käytössä olevia resurssejaan perheenjäsenten kesken. Ne liittyvät koulutuspäätöksiin silloin, kun vanhemmat tekevät ne lasten puolesta. Karkeasti resurssienjakoteoriat voidaan jakaa yhtäältä yhtenäisiin malleihin, joissa kotitaloudet pyrkivät maksimoimaan 'yhteisen hyötyfunktion', tai neuvottelumalleihin, joissa kotitalouden jäsenen neuvotteluvoima ratkaisee sen, mihin varat kohdistetaan.²⁰ Jälkimmäisissä koulutuspäätöksiin vaikuttaa henkilön asema kotitalouden hierarkiassa, esimerkiksi henkilökohtaisten ansioiden kautta.²¹ Historiallisesti näissä malleissa naisten ja lasten neuvotteluasema on yleensä miehiä heikompi, sillä neuvotteluvoimaan vaikuttavat yksilön potentiaaliset vaihtoehdot liiton tai kotitalouden ulkopuolella. Näitä ovat esimerkiksi mahdollisuus löytää uusi kumppani, palkkataso, sosiaaliturvaverkosto ja eroamiseen liittyvät moraaliset stigmat.²²

Käytännössä kotitalouksien sisäiseen toimintaan vaikuttavat siis yhteiskunnan laajemmat diskriminoivat käytännöt kuten miesten naisia korkeammat palkat ja paremmat etenemismah-

dollisuudet työelämässä. Nämä sukupuolihierarkiat näkyvät esimerkiksi perhesuhteissa, lainsäädännössä, tavoissa, naisten työn arvostuksessa ja näkyvyydessä, uskonnoissa, kulttuurissa ja päätöksentekovoimassa perheessä, työpaikoilla ja koko yhteiskunnan tasolla.²³ Kotitalouksien sisäiset investoinnit tyttö- ja poikalapsiin heijastelevat yhteiskunnan sukupuolihierarkioita, mutta myös vaikuttavat näiden hierarkioiden syntymiseen.

Useat historialliset ja kehitystaloustieteelliset tutkimukset ovat havainneet kotitalouksien suosivan poikalapsia perheen sisäisessä resurssienjaossa.²⁴ Tyttölasten syrjinnän on havaittu johtuvan ensisijaisesti eri sukupuolta olevien lasten taloudellisesta arvostuksesta. Lapsen asema kotitalouden sisällä on näiden empiiristen tutkimusten mukaan vahvempi silloin, kun hänen perheelle allokoimiensa tulojen odotusarvo on korkea. Odotusarvoon puolestaan vaikuttavat erityisesti tulevat ansiotyömahdollisuudet.²⁵

Koulutusinvestoinneissa sekä kehitystaloustieteilijät että historioitsijat ovat kuitenkin havainneet myös tyttölasten suosimista.²⁶ Tällöinkin selittävänä tekijänä ovat olleet työmarkkinat, joiden on nähty toimivan tyttöjen kannalta epäsuotuisasti. Matalan osaamisen työpaikat ovat olleet helpommin poikien ulottuvilla sekä tarjonneet näille tyttöjä paremman tulotason tai enemmän sosiaalista arvostusta. Tästä syystä tyttöjen kouluttamisen suhteellinen tuotto on muodostunut useassa tapauksessa poikia paremmaksi. Heikosta yhteiskunnallisesta asemasta ponnistavat tytöt ovat olleet poikia vapaampia tarttumaan uusiin mahdollisuuksiin, mikä on hieman ristiriitaisesti pidemmällä tähtäimellä johtanut usein parempiin lopputuloksiin. Myös me löysimme viitteitä tällaisesta kehityksestä 1900-luvun alun Suomesta.

Sukupuoli, työmarkkinat ja koulutusjärjestelmä

Vaikka Suomi pysyi ennen toista maailmansotaa vahvasti aggraarisenä, maatalouden ulkopuolisten työpaikkojen osuus kasvoi vuosien 1920 ja 1940 välillä noin 30 prosentista 40 prosenttiin.²⁷ Rakennemuutosta kiihdytti nuorten poikkeuksellisen korkea osuus

väestöstä, mikä johtui maaseudun korkeasta syntyvyystasosta sekä imeväis- ja lapsikuolleisuuden alentumisesta vuosisadan alussa. Näistä nuorista kasvoi työvoimareservi uusille elinkeinoille. Ainoastaan puolet nuorista jatkoi vanhempiensa ammatissa maataloudessa. Toinen puoli vaihtoi ammattia ja usein myös asuinpaikkaa.²⁸

Naisten osuus maatalouden ulkopuolisesta työvoimasta pysyi ajanjaksolla noin 40 prosentissa, mutta toimialakohtainen ammattijakauma muuttui selvästi. Sekatyöläisten ja palvelijattarien suhteellinen osuus laski, ja vuosina 1910–30 työpaikkoja syntyi ensisijaisesti uusille palvelualoille. Tällaisia olivat kauppa, raha- ja vakuutuslaitokset, liikenne, julkinen hallinto, koululaitos, terveydenhoito ja vapaat elinkeinot. 1930-luvulla uusien palvelualojen kokonaiskasvu hidastui mutta niiden naisvaltaistuminen jatkui. Naisten osuus myös teollisuuden työvoimasta alkoi kasvaa.

Miesten ammattijakaumassa tapahtui vuosina 1920–1940 lähes päinvastainen muutos. Teollisuusammattien ja uusien palvelualojen suhteellinen osuus maatalouden ulkopuolisista ammateista pieneni ja muiden työväenluokkaisten (rakennus-, kahvila-, ravintola-ala, henkilöpalvelijat, sekatyöläiset, tuntematon elinkeino) ammattien osuus nousi. (Taulukko 1.)

Vaikka miesten ja naisten ammattijakaumat liikkuivat eri suuntiin, miehiä työskenteli silti vuonna 1940 naisia enemmän teollisuudessa ja uusilla palvelualoilla korkeamman työllisyysasteen takia. Miehet myös saivat parempaa palkkaa. Anu Suoranta arvioi naisten palkkojen olleen keskimäärin 50–80 prosenttia miesten palkoista.²⁹ Sakari Heikkinen ja Matti Hannikainen ovat puolestaan esittäneet naisten palkkojen jääneen tehdasteollisuudessa noin 58 prosenttiin miesten palkoista.³⁰

Työmarkkinoiden ohella myös koulutusjärjestelmä oli suurten muutosten kohteena. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki teki kansankoulun oppimäärän omaksumisen pakolliseksi. Oppivelvollisuus koski 7–13-vuotiaita paitsi jos oppimäärä oli kesken, jolloin myös 14-vuotiaat kuuluivat oppivelvollisuuden piiriin. Lapset aloittivat kansakoulun 7-vuotiaina ja kävivät neljä ensimmäistä luokkaa yhdessä. Neljännellä luokalla – oppilaiden ollessa

Taulukko 1. Naisten maatalouden ulkopuolinen työllisyys tietyillä toimialoilla Suomessa 1910–1940.

Vuosi	1910		1920		1930		1940	
	n (%)	os työll	n (%)	os työll	n (%)	os työll	n (%)	os työll
Uudet palveluajat	49 300	.127	86 800	.193	127 500	.218	178 100	.220
josta naisia:	18 400 (37.3)	.127	35 900 (41.4)	.198	57 000 (44.7)	.246	86 300 (48.5)	.256
-kauppa	8 800 (39.1)	.061	15 500 (39.4)	.085	25 400 (43.5)	.110	39 600 (49.0)	.117
-koulutus	5 100 (58.0)	.035	7 200 (60.0)	.040	10 900 (64.9)	.047	14 100 (65.0)	.042
-terveydenhoito	3 300 (66.0)	.023	6 200 (72.9)	.034	9 800 (76.6)	.042	15 500 (79.1)	.046
-rahoitus, vakuut.	580 (44.6)	.004	2 400 (55.8)	.013	3 800 (54.3)	.016	5 000 (56.8)	.015
-julkinen hallinto	380 (3.9)	.003	2 800 (15.4)	.015	3 600 (14.9)	.016	8 500 (22.4)	.025
-vapaat ammatit	240 (12.6)	.002	1 800 (40.0)	.010	3 500 (41.2)	.015	3 600 (38.7)	.011
Teollisuus	112 400	.290	158 400	.353	198 100	.339	281 600	.347
josta naisia:	34 300 (30.5)	.238	50 600 (31.9)	.279	63 100 (31.9)	.272	103 200 (36.6)	.306
Muut*	226 100	.583	203 700	.454	258 300	.442	351 700	.434
josta naisia:	91 800 (40.6)	.636	95 000 (46.6)	.524	111 700 (43.2)	.482	147 900 (42.1)	.438
-henkilöpalvelijat	26 400 (93.3)	.183	28 800 (95.4)	.159	37 400 (96.6)	.161	39 900 (99.0)	.118
-sekatyöläiset	33 300 (38.0)	.231	26 200 (42.3)	.144	35 500 (37.1)	.153	39 500 (37.7)	.117
-tuntematon	26 900 (37.2)	.186	28 300 (58.5)	.156	19 500 (64.6)	.084	15 700 (36.1)	.047
Työllisiä naisia	144 400 (37.2)		181 400 (40.4)		231 900 (39.7)		337 300 (41.6)	

Huomautuksia: Kaikki luvut koskevat vain maatalouden ulkopuolista työllisyyttä. Prosenttiluvut sulkeissa ilmaisevat naisten osuuden toimialalla. Työllisyysosuudet (os työll) on laskettu naisten työllisyydestä kaikilla naisia koskevilla riveillä ja kokonaistyöllisyydestä uusia palvelualoja, teollisuutta ja muita aloja koskevilla riveillä. Lähde: omat laskelmat tilastosta Vattula 1981, 74–75. * = sisältää myös liikenteen, rakennustoiminnan, kahvila- ja ravintolatoiminnan ja puhtaanapidon (vain vuonna 1940).

10–11-vuotiaita – heillä oli mahdollisuus pyrkiä oppikouluun tai suorittaa kaksi viimeistä opiskeluvuottaan kansakoulun jatkokurssilla.³¹

Oppikoulut olivat joko viisivuotisia keskikouluja tai kahdeksanvuotisia ylioppilastutkintoon johtavia lyseoita.³² Suuri osa toisen asteen koulutuksesta tapahtui sukupuolen mukaan jaetuissa oppilaitoksissa; tyttökouluissa tai tyttölyseoissa tai valtiollisissa lyseoissa, joiden oppilaista valtaosa oli poikia. Vaikka oppikouluissa oli tyttöenemmistö, oli oppikoulun jälkeinen opintie pedattu erityisesti poikia varten. Suuri osa tyttökouluista oli kuusivuotisia keskikouluja, joiden tarkoituksena ei ollut valmistaa oppilaita jatko-opintoihin. Yhteiskoulujen osuus kuitenkin kasvoi muun muassa 1920-luvun yksityisten keskikoulujen perustamisbuumin seurauksena, ja vain tytöille tarkoitettujen oppilaitosten osuus tyttöoppilaista laski 1920-luvun puolenvälin 40 prosentista alle kolmannekseen 1930-luvun lopulle tultaessa.³³

Oppikouluun pääseminen edellytti hyvää koulumenestystä ja riittävää varallisuutta oppilaan perheeltä.³⁴ Oppikoulujen lukukausimaksut eivät olleet järin suuria (keskimäärin runsaan prosentin tarkasteltavien kotitalouksien vuosimenoista), mutta kouluttautumisella oli myös vaihtoehtoiskustannuksia. Koulua käyvän lapsen oli vaikeampi osallistua perheen ylläpitoon tekemällä ansiotöitä. Samoin kotitöihin käytetyn ajan voi olettaa vähentyneen. Näin ollen oppikouluihin hakeutuivat ensisijaisesti eliitin ja keskiluokan lapset. Vuonna 1930 oppikouluun päätyi vain 15,2 prosenttia 11-vuotiaista.³⁵

Verrattuna yliedustettuihin ylempiin sosiaaliryhmiin työläislapsille oppikoulun suorittaminen oli suhteellisen harvinaista, ja silloin kun näin tapahtui, hakeutuivat he todennäköisemmin valtion oppikouluihin, joissa lukukausimaksut olivat yksityisiä pienemmät.³⁶ Kaikista oppikoulujen oppilaista työväestön, pikkutilallisten, torpparien ja maanviljelystyöväen lapsia oli vain noin neljäsosa.³⁷

Kyse ei ollut pelkästään kotitalouksien taloudellisista resursseista. Oppikoululaisilla ja työssä käyvillä nuorilla oli omat maailmansa, jotka eivät juuri kohdanneet.³⁸ Monissa työläisperheissä

oppikoulu nähtiin paremman väen paikkana, jonne pyrkiminen ei ollut kaikille sopivaa. *Työläisnuoriso*-lehdessä oppikoululaisia kutsuttiin halveksuvaan sävyyn ”herrasnuoriksi”.³⁹ Vääränlaisen koulutuksen nähtiin mahdollisesti heikentävän poikien työväenluokkaista kulttuuri-identiteettiä.⁴⁰ Koulutus tarjosi mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun, mutta sosiaalinen tausta jäsensi kunkin paikkaa koulussa ja luokkayhteisössä.

Luokkanousua työläistyöille...

Tutkimuksemme keskeinen havainto oli, että sukupuolierot kotitalouksien investoinneissa tyttö- ja poikalasten koulutukseen määrittivät vahvasti perheiden sosiaalisen taustan kautta. Valkokaulustyöläiset ja eliitti panostivat sekä tyttöjen ja poikien koulutukseen työläisiä enemmän, mutta suosivat koulutusinvestoinneissa selvästi poikia. Työläisperheiden toimintamalli oli täysin päinvastainen: tyttölapsia suosittiin poikien kustannuksella.⁴¹ Mistä nämä erot yhteiskuntaluokkien toimintatavoissa oikein johtuivat?

Työläislasten opiskelumahdollisuuksiin vaikutti (1) perheiden varallisuus, (2) asenteet opiskelua kohtaan ja (3) oletukset oppikoulun hyödyistä. Nämä kaikki tekijät tukivat lähemmässä tarkastelussa tyttölasten koulutusta poikia enemmän.

Ensinnäkin, työläisperheissä lasten ansiotyön merkitys kotitalouksien kokonaistuloille oli huomattavasti suurempi kuin varakkaammissa valkokaulustyöläisperheissä. Tämä kannusti hyödyntämään erityisesti poikalasten työpanoksen, sillä myös nuorten työmarkkinat olivat eriytyneet sukupuolen mukaan. Pojille oli tarjolla enemmän manuaalisia työtehtäviä, jotka eivät vaatineet muodollista koulutusta. Näistä tehtävistä myös maksettiin paremmin ja ne tarjosivat mahdollisuuksia työssä oppimiseen ja etenemiseen.⁴² Kouluttamattomien tyttöjen työmahdollisuudet olivat selvästi heikommat ja siksi heidän työpanoksensa arvo kotitalouksien kokonaistulojen kannalta oli selvästi pienempi.

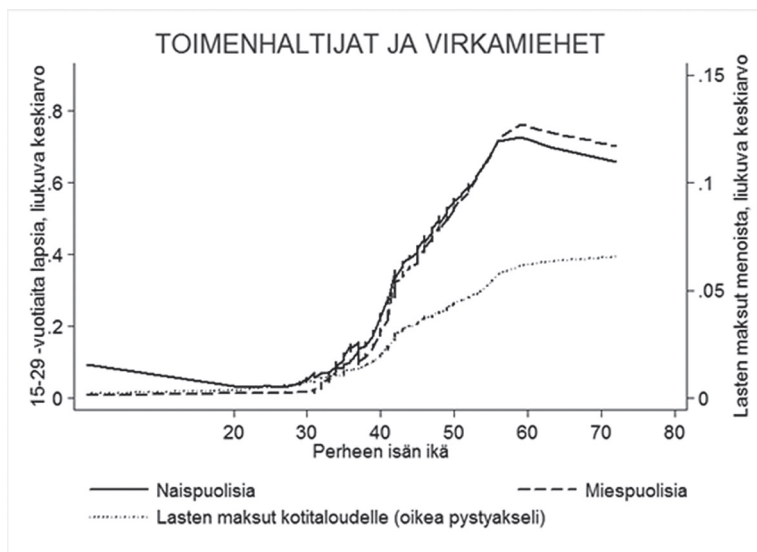
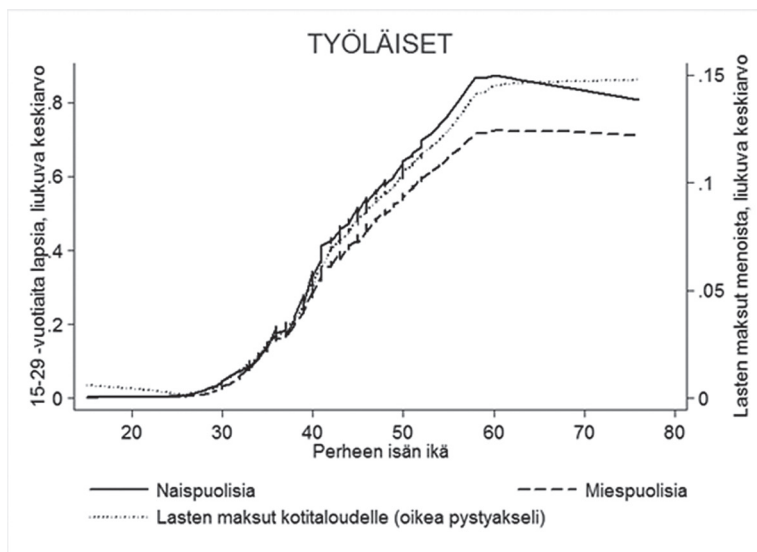
Toiseksi, työläisperheiden pojille ruumiillinen työ saattoi olla sosiaalisesti hyväksyttävämpää kuin ”herrojen” joukkoon pyrkiminen kouluttautumalla. Hyvänä vertailukohtana toimivat Saara Tuomaalan tutkimustulokset maataloustyöläisperheiden lasten arvomaailmoista 1920- ja 1930-luvuilla. Nämä omaksuivat kasvuympäristönsä näkemyksen ruumiillisen työn välttämättömyydestä ja arvosta jo nuorena iässä, mikä loi jännitteitä koulunkäynnin ja työnteon välille.⁴³ Tämä jännite oli todennäköisesti erityisen suuri poikalapsilla.

Kolmanneksi, työläispoikien pitkän tähtäimen työnäkymät olivat selvästi työläistytöjä paremmat myös ammateissa, jotka eivät vaatineet koulutusta. Kouluttamattoman naisen oli vaikeaa saada vakituista työpaikkaa teollisuudesta eikä palvelutyttönä toimiminen ollut houkutteleva pidemmän tähtäimen ammattivalinta. Näin ollen koulutuksen odotettu tuotto oli luultavasti suurempi työläistytöille kuin -pojille. Argumenttia koulutuksen paremmasta tuotosta työläistytöille vahvistaa se, että toisin kuin aiemmassa tutkimuksessa on annettu ymmärtää, pojat jättivät oppikoulun kesken ilman mitään todistusta selvästi tyttöjä useammin, mikä teki poikien koulutukseen investomisesta riskialttiimpaa.⁴⁴ Aineiston kotitalouksissa työläispojat myös lähtivät kotoa tyttöjä aiemmin. (Kuvio 1⁴⁵).

Koulutuksen tuotto kannattaa toki ymmärtää pelkkää taloudellista hyötyä laajemmin. Keskikoulun suorittaminen riitti täyttämään vähimmäisvaatimukset joillekin arvostetuimmille ammattialoille kuten postin ja valtionrautateiden virkoihin. Se ei antanut ammattitaitoa, mutta tarjosi työläistytöille siirtymän ”palvelustyöstä konttoriin” sosiaalisesti arvostetumpiin sisätöihin.⁴⁶

Vaikka osa uusien työpaikkojen toimenkuvista sisälsi rutiinimaisia prosesseja, oli kontrasti useimpiin teollisuustöihin valtava. Mervi Kaarninen kuvailee työtä konttorissa, virastossa tai postissa helpoksi sisätyöksi, ”jossa vaatteet eivät likaantuneet, ja työtä tehdessä oli mahdollista istua”.⁴⁷ Kouluttamattomille työläistytöille realistinen vaihtoehto oli esimerkiksi kotona tehtävä ompelutyö tai työskentely tehtaassa. Tehtaista suurin osa oli pi-

Kuvio 1. Kotona asuneet työikäiset lapset sukupuolittain ja lasten maksut kotitaloudelle suhteessa kokonaismenoihin perheen isän iän mukaan eri sosiaaliryhmissä. Liukuvat keskiarvot (LOWESS, bandwidth 0,8).
Lähde: EKT-aineisto.

meitä, ahtaita, meluisia ja tunkkaisia halleja, joista puuttui ilmanvaihto. Aikalaistarinat kertovat, että niihin mentiin töihin vain äärimmäisessä hätäissä.⁴⁸

Miellyttävän työympäristön ohella uudet toimenkuvat paransivat myös työläistyttöjen sosiaalista statusta ja tarjosivat palkkatyön ja kaupunkiasumisen kautta aiempaa enemmän itsenäisyyttä.⁴⁹ Paremmen palkan ja sosiaalisen statuksen lisäksi kouluttautumiseen liittyi työläistyöille kolmaskin houkutteleva piirre: työskentely samassa työpaikassa keskiluokkaisista perheistä tulevien kanssa oli tärkeää myös avoimuusmahdollisuuksien kannalta.

... mutta lasikattoja eliitin tyttärille

Eliitin ja valkokaulustyöläisten perheissä lasten koulutuksessa suositettiin poikia, mutta toiminnan ”logiikassa” on havaittavissa samoja motiiveja kuin työläisperheissä. Varakkaammissa kotitalouksissa lasten työpanoksella ei ollut mainittavaa merkitystä perheen kokonaistulojen kannalta, mikä pienensi koulutuksen vaihtoehtoiskustannuksia ja puolsi näin ollen lasten koulunkäyntiä sukupuolesta riippumatta. Koulutuksen odotettu tuotto oli kuitenkin suurempi poikalapsilla, mikä näkyi poikien suosimisena koulutien myöhemmissä vaiheissa.

Perityn statuksen ylläpitäminen edellytti molemmille sukupuolille riittävän sivistystason hankkimista. Tähän riitti yleensä keskikoulu, joka takasi säädynmukaisen aseman lisäksi pääsyn useimpiin valkokaulusammatteihin.⁵⁰ Tyttölasten kohdalla koulutie kuitenkin päättyi yleensä tähän, sillä akateemisen uran, ansiotyön ja perheen yhteensovittaminen oli vaikeaa. Työelämän ja yhteiskunnan sukupuolihierarkioiden lasikatot tulivat vastaan melko aikaisessa vaiheessa.

Yliopistoon pyrkimiselle ei ollut virallisia esteitä, mutta naisten yliopisto-opinnot nähtiin pikemminkin harrastuksena kuin ammatillisesti järkevänä ratkaisuna. Jopa työläisperheiden pojat opiskelivat yliopistossa virkamies- ja kauppiasperheiden tyttä-

riä todennäköisemmin. Ylioppilaslehden keskusteluissa naisia kuvailtiin ”pinnallisiksi ja epäakateemisiksi, jotka pääasiassa aiheuttivat kirjastossa ja ruokalassa häiriötä vakavasti ja ahkerasti opiskeleville miehille”. Vain viisi naista väitteli tohtoriksi Suomessa koko 1920-luvun aikana.⁵¹ Pääsy akateemisiin tai muihin korkeisiin virkoihin valmistumisen jälkeen oli epätodennäköistä.

Varakkaampien perheiden tyttöjen keskikoulua korkeampaa koulutusta rajoitti myös se, että keskiluokkaisten naisten työntekeä oli 1920-luvulla tietyissä piireissä vahvasti stigmatisoitunutta. Samanaikaisesti kun naistyövoimalle oli yhä enemmän kysyntää, tuli siitä porvarillisessa ilmapiirissä yhä raskauttavampi teko. Anu Suorannan ja Irma Sulkusen hieman kärjistetyn kuvauksen mukaan ”kodin ulkopuolinen työnkäynti kytkettiin työväenluokan moraaliseen alamittaisuuteen, lasten kasvatukselliseen heitteillejättöön, perheiden rikkomiseen ja yhteiskunnan pyhimpien arvojen talleamiseen”.⁵²

Tällainen suhtautumistapa liittyi ylempien yhteiskuntaryhmien ajamaan kansankasvatukseen ja kotitalousideologiaan, jonka avulla pyrittiin kotitalouksien aseman parantamisen ohella muovaamaan työläisnaisista isänmaallisia ja vastuullisia perheenäitejä. Vaikka kotitalousideologia oli suunnattu ensisijaisesti työläisten sivistämiseen, toteuttivat sitä pääasiassa kuitenkin keskiluokkaiset perheet.⁵³ Syynä oli ideologian vahva side mieselätäjämalliin, joka puolestaan edellytti riittävän korkeaa tulotasoa perheen päältä. Tietyllä tapaa ainoastaan riittävän varakkailla kotitalouksilla oli varaa antaa sosiaalisten normien vaikuttaa käyttäytymiseensä.

Miten jakaa niukkuutta?

Perheiden varallisuuden merkitys näkyi myös koulutuksen ja työnteon välisessä suhteessa. Niissä kotitalouksissa, joissa lasten ansiotyö muodosti suuremman osan perheen kokonaistuloista, koulutukseen panostettiin vastaavasti vähemmän. Erityisesti tämä näkyi niissä työläisperheissä, joissa oli 16–18-vuotiaita poi-

kalapsia. Tulos ei ole yllättävä, sillä työnteke ja koulutus olivat pitkälti toisensa poissulkevia vaihtoehtoja erityisesti silloin, kun lasten ansioilla oli todellinen taloudellinen merkitys perheen selviytymiselle.⁵⁴ Nuoremmassa oppikouluikäisissä ikäryhmissä vaikutus oli samansuuntainen, vaikka ansiontulojen määrää rajoitti oppivelvollisuuslain lisäksi myös muu lainsäädäntö. Työsuojelulainsäädäntö mahdollisti 13-vuotiaiden tehdastyön ainoastaan poikkeusluvalla. Palvelualalla ehdoton minimi oli 14 vuotta.⁵⁵

Äitien ansioiden vaikutus lasten työssäkäyntiin oli puolestaan negatiivinen. Jos äidit tekivät ansiotyötä, paine lasten työnteolle väheni. Tämä vaihtoehtokustannusten pieneneminen heijastui jossain määrin myös koulunkäyntiin. Korkeammissa sosioekonomisissa ryhmissä äitien tulot lisäsivät investointeja tyttöjen koulutukseen, mutta työläisperheissä tuloilla oli positiivinen yhteys poikien koulutukseen. Tulos ei istu neuvottelumalleista lähtevään kirjallisuuteen, jonka perusteella äitien neuvotteluvoiman kasvulla on havaittu olevan joko sukupuolineutraali tai tyttölapsia suosiva positiivinen vaikutus resurssienjakoon lapsille.⁵⁶

Neuvottelumalleja uskottavampi selitys onkin, että kotitalouksien toimintaa työläisperheissä määritteli ensisijaisesti taloudellinen niukkuus. Kotitaloudet pyrkivät maksimoimaan yhtenäisen resurssienjakoteorian mukaisesti kollektiivisten kokonaistulojensa määrän keskipitkällä aikavälillä panostamalla budjettirajoitteensa puitteissa niihin lapsiin, joiden koulutus nähtiin hyödyllisemmäksi investoinniksi. Mikäli käytössä olevien resurssien määrä kasvoi äitien ansiotyön myötä, saatettiin myös työläisperheissä panostaa vahvemmin poikien koulutukseen. Koulutusinvestoinneissa punnittiin kuitenkin sekä tarjolla olevia koulutuksen ulkopuolisia vaihtoehtoja molemmille sukupuolille että koulutuksen odotettuja hyötyjä. Varakkaammissa kotitalouksissa koulutus päätöksiin vaikuttivat luultavasti vahvemmin sosiaaliset normit, erilaiset sukupuolihierarkiat sekä lasten omat preferenssit. Köyhemmissä perheissä tulot oli maksimoitava heti.

Kokeellisiin laskelmiin perustuva⁵⁷ kuvio 2 viittaa siihen, että myös rahassa mitattuna tyttöjen kouluttaminen työläisperheissä todella saattoi sekä maksaa vähemmän menetettyinä ansioina

että maksaa itsensä takaisin paremmin kuin poikien kouluttaminen. Kun tarkastellaan kotitalouden lapsilta saamia maksuja – ei siis lapsen henkilökohtaisia ansioita, vaan yhteiseen kassaan tuotua tuloa – varhaisina vuosina ”kouluttavien” kotitalouksien tulonmenetykset suhteessa ”kouluttamattomiin” olivat suuremmat poikien kuin tyttöjen kohdalla. Myöhempinä vuosina poikien kohdalla ei näy mainittavaa eroa, kun taas tyttöjen kohdalla aikaisemmat investoinnit johtivat siististi inhimillistä pääomaa koskevia malleja mukaillen korkeampaan tuottoon kuin niissä kotitalouksissa jotka eivät panostaneet koulutukseen.

Vaikka tyttö- ja poikalasten koulutukseen panostettiin eri tavoin, kotitalouksien käyttäytyminen ei välttämättä kertonut toisen sukupuolen tietoisesta syrjinnästä. Diskriminaation määritelmää ei täytä se, että ihmistä tai ryhmää kohdellaan eri tavalla kuin muita, vaan että kohtelu on väärin suhteessa siihen, mikä mielletään oikeudenmukaiseksi kohteluksi. Käsitukset oikeudenmukaisuudesta puolestaan muuttuvat jatkuvasti.⁵⁸ Oikeudenmukaisen lopputuloksen saavuttaminen voi jopa edellyttää epätasaista resurssienjakoa perheenjäsenten kesken. Yhtäläisten lähtökohtien saavuttaminen edellyttää esimerkiksi, että sairaan lapsen terveydenhuoltoon panostetaan tervettä lasta enemmän.⁵⁹

Varsinkin työläisperheiden koulutusinvestoinnit voidaan ymmärtää erilaisina tapoina siirtää inhimillistä pääoma jälkikasvulle. Tyttöjä koulutettiin, koska koulutus oli näille pääasiallinen tie sosiaaliseen nousuun, ja koska kouluttamattomien tyttöjen mahdollisuudet työelämässä ja avioliittomarkkinoilla olivat selvästi koulutettuja tyttöjä heikommat. Tässä suhteessa vanhempien koulutus päätökset saattoivat perustua taloudellisen hyödyn tavoitteluun, riskien hajauttamiseen⁶⁰ tai puhtaaseen altruismiin.⁶¹

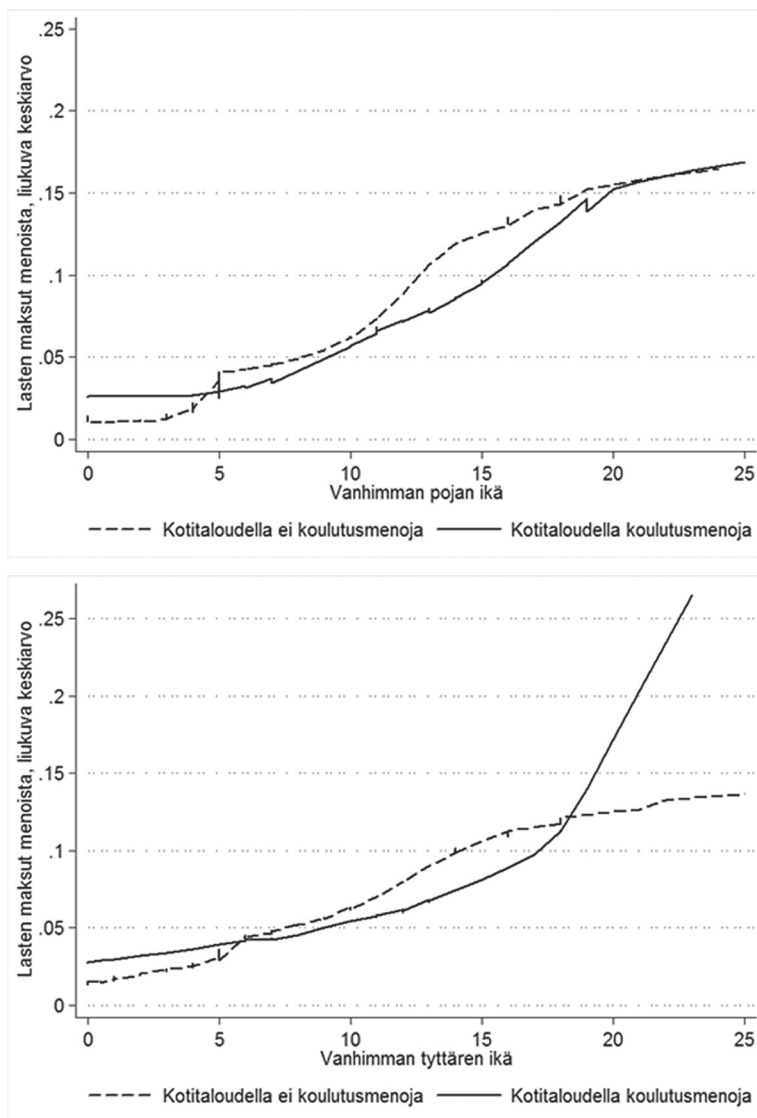
Sama logiikka pätee poikalapsiin. Pienempiä panostuksia poikien koulutukseen selittää se, että oppikoulutus ei parantunut poikien työmarkkina-asemaa suhteellisesti yhtä merkittävästi kuin tyttöjen kohdalla. Inhimillistä pääomaa kerrytettiin työpaikalla; oppisopimuskoulutuksella, tehtaan koulussa tai työssä oppimisella. Miesten palkat kuten myös etenemismahdollisuudet olivat teollisuus- ja työväenluokkaisissa töissä naisia paremmat, joten

säädyllinen toimeentulo ei edellyttänyt muodollista koulutusta.⁶² Työnsaantiin vaikuttivat varsinkin maaseudun tehdasyhdyskunnissa erilaiset sosiaaliset verkostot kuten sukulaissuhteet.⁶³ Keski-Euroopan ja Englannin esimerkkien mukaisesti erityisesti pojat hakeutuivat todennäköisemmin samalle alalle, jolla heidän isänsä oli toiminut.⁶⁴ Pojat oppivat töissä, tytöt koulunpenkillä.

Tulevaisuus on tyttöjen – Mäntästä Mumbaihin

Tyttöjen ”suosimiselle” koulutusinvestoinneissa alempien sosiaaliluokkien perheissä löytyy kansainvälistä vertailupohjaa niin kehitystaloustieteestä kuin teollisuusmaiden historiasta. 1990-luvun Intiassa koulunkäynti kasvoi kaikissa muissa ryhmissä paitsi köyhien perheiden poikien kohdalla. Poikalapset joutuivat käyttämään vähäistä inhimillistä pääomaansa työntekoon osallistukseen perheidensä elätykseen. Tyttöjen arvo työmarkkinoilla oli niin vähäinen, että heidät pantiin todennäköisemmin kouluun kasvattamaan inhimillistä pääomaansa.⁶⁵ Samankaltainen mekanismi vaikutti toimivan myös Sri Lankassa, jossa tyttöjen koulutukseen panostettiin poikia enemmän maaseudulla, mutta ei kaupungeissa, joissa työmarkkinatekijät mahdollisesti kannustivat panostamaan molempien sukupuolten inhimilliseen pääomaan.⁶⁶

Mielenkiintoisena esimerkkinä mainittakoon lisäksi Mumbai (ent. Bombay), jonne syntyi 2000-luvun vaihteessa valtava määrä puhelinkeskuksia länsimaisten yritysten ulkoistamisen seurauksena. Työskentely puhelinkeskuksissa edellytti hyvää englannin kielen taitoa, mikä suosi tyttöjen työllistymistä. Pojille tyypillistä oli työllistyä perinteisiin elinkeinoihin, sillä näillä sektoreilla työpaikkoja oli runsaasti tarjolla kastiverkostojen kautta. Tämä heijastui kielivalintoihin peruskoulussa, jonka pojat kävivät useammin paikallisilla kielillä. Tytöt taas olivat epävarmassa asemassa, mutta myös vapaita ’ennalta määrättyjen työpolkujen’ paineista. He kävivät useammin englanninkielisiä kouluja, ja pystyivät näin

Kuvio 2. Koulutusinvestointien kustannukset ja tuotot sukupuolittain työläis-perheissä. Lasten maksut kotitaloudelle suhteessa kokonaismenoihin vanhimman lapsen iän ja sukupuolen mukaan lapsia kouluttaneissa ja kouluttamatta jättäneissä perheissä. Liukuvat keskiarvot (LOWESS, bandwidth 0,8).

Lähde: EKT-aineisto.

hyödyntämään globalisaation tarjoamat uudet mahdollisuudet poikia paremmin.⁶⁷

Suomen kehityksestä löytyy yhteneväisyyksiä myös Yhdysvaltoihin, jossa toisen asteen kouluista valmistui koko 1900-luvun ajan enemmän naisia kuin miehiä. Viime vuosikymmeninä naisten etumatka on kasvanut myös yliopisto-opinnoissa. Erityisen suuret erot ovat alhaisimmissa sosioekonomisissa ryhmissä.⁶⁸ Trendiä selittävät osin samat tekijät kuin Suomessa. Naisten koulutuksen suhteellinen tuotto oli suurempi kuin miehillä aikana, jolloin työntekijöiden fyysisillä ominaisuuksilla oli suuri merkitys erityisesti niissä työtehtävissä, jotka eivät edellyttäneet muodollista koulutusta. Koulutuksen tuottoon vaikuttivat sen vaihtoehtokustannukset, kuten palkkataso ja työllistymismahdollisuudet teollisuudessa.⁶⁹ Kaiken kaikkiaan paikallisten erityistekijöiden, kulttuurin, politiikan ja kansallisen historian korostusta aikaisemmassa koulutusta ja sukupuolta koskevassa kirjallisuudessa voikin pitää osin liiallisena.

Teknologisen kehityksen myötä fyysisten ominaisuuksien, kuten voiman, merkitys työelämässä on vähentynyt lähes olemattomiin, ja toisaalta koulutuksen kautta hankittavan inhimillisen pääoman merkitys on korostunut entisestään. Muutos on tasoittanut sukupuolten välisiä eroja koulutuksen suhteellisessa tuotossa. Tämä lisää kannustimia panostaa sekä tyttöjen että poikien koulutukseen, mutta herättää kysymyksen jälkiteollisten maiden koulutuspolitiikan onnistumisesta. Jos tavoitteena on saada kaikki resurssit mahdollisimman tehokkaasti käyttöön sukupuolesta ja sosioekonomisesta asemasta riippumatta, tyttöjen poikia johdonmukaisesti korkeampi koulutusaste sekä toisen että kolmannen asteen opinnoissa lukuisissa OECD-maissa on huolestuttava signaali tasa-arvon ja tuottavuuden näkökulmista. Huoli on todellinen erityisesti matalista sosioekonomisista asemista ponnistavien poikien kohdalla, jotka ovat yliedustettuna koulutusjakauksen häntäpäässä.⁷⁰

Claudia Goldin ja Lawrence F. Katz ovat osoittaneet, että taloudellisesti parhaiten ovat pitkällä aikavälillä menestyneet maat, joissa toisen asteen koulutusaste on korkea ja joissa koulutus on

sukupuolineutraalia (tyttöjen ja poikien osuudet lähes yhtä suuret). Toisin sanoen yhdelläkään köyhällä maalla ei ole varaa olla tarjoamatta tytöille yhtä hyvää koulutusta kuin pojille.⁷¹ Ehkäpä tätä väitettä pitäisi arvioida uudelleen koulutusinvestointeja koskevan tutkimuksen valossa. Onko meillä varaa olla tarjoamatta pojille yhtä hyvää koulutusta kuin tytöille?

Viitteet

- 1 Arto Kokkinen, *Koulutuksen ja talouskasvun välisestä yhteydestä Suomessa 1910–2000*. Seminaaritutkielma. Käyttätymistieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto 2011, 4; Arto Kokkinen, *On Finland's Economic Growth and Convergence with Sweden and the EU15 in the 20th Century*. Tilastokeskus 2012, 71.
- 2 Arne Bigstein & Jörgen Levin, Growth, Income Distribution and Poverty: A Review. Teoksessa Anthony Shorrocks & Rolph van der Hoeven (toim.) *Inequality and Poverty*. UNU/WIDER 2004, 267.
- 3 Claudia Goldin & Lawrence F. Katz, *Race Between Education and Technology*. Harvard University Press 2008.
- 4 Lawrence Summers, *Investing in All the People*. Research Working Papers. Development Economics WPS 905. World Bank 1992, 1.
- 5 John Ward, Bernice Lee, Simon Baptist & Helen Jackson, *Evidence for Action. Gender Equality and Economic Growth*. Chatham House 2010, 4.
- 6 Angus Maddison, *Statistics on World Population, GDP and per capita GDP 1–2008 AD*. (<http://www.ggdc.net/MADDISON/oriindex.htm>) (28.8.2014). Suora vertailu on tietysti ainoastaan suuntaa-antavaa eri maissa vallitsevien erilaisten hintasuhteiden vuoksi.
- 7 Kokkinen 2012.
- 8 Ks. Kevin O'Rourke & Jeffrey G. Williamson, Around the European Periphery 1870–1913. Globalization, Schooling and Growth. *European Review of Economic History* 1 1997, 162–168. 1800-luvulta alkavassa analyysissä koulutus selittää johtavien teollisuusmaiden kiinnikuromista vain Skandinavian maiden osalta, ei perässä hiihtävän Suomen.

- 9 Riitta Hjerpe, *Suomen talous 1860–1985: Kasvu ja rakennemuutos*. Suomen pankin julkaisuja. Kasvututkimuksia XII 1988, 92.
- 10 Omat laskelmat tietokannasta Barro-Lee 2014 (<http://www.barro-lee.com>). Aineistosta ks. Robert J. Barro & Jong Wha Lee, A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of Development Economics* 104 2013, 184–198.
- 11 Mervi Kaarninen, *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura 1995, 150.
- 12 Claudia Goldin, America's Graduation from High School: The Evolution and Spread of Secondary Schooling in the Twentieth Century. *The Journal of Economic History* 58 1998, 361–363; Omat laskelmat tilastosta Statistiska centralbyrån, Elever i icke-obligatoriska skolor 1864–1970. *Promemorior från SCB nr 1977:11. Historisk statistik för Sverige*. Statistiska centralbyrån, Stockholm 1977, 174–175.
- 13 Esimerkiksi USA, Kanada, Irlanti ja Iso-Britannia. Omat laskelmat tietokannasta Barro-Lee 2014.
- 14 Kaarninen 1995, 148–150; Kokkinen 2012, 103; Mette Buchardt, Pirjo Markkola & Heli Valtonen, Education and the Making of the Nordic Welfare States. Teoksessa Mette Buchardt, Pirjo Markkola & Heli Valtonen (toim.) *Education, State and Citizenship*. 2013, 7–8, 15–16; vrt. Jenny Anderson, 'From Finland. An Intriguing School-Reform Model', *The New York Times* 12.12.2011. (http://www.nytimes.com/2011/12/13/education/from-finland-an-intriguing-school-reformmodel.html?pagewanted=all&_r=0) (Luettu 25.2.2014); Lynn Parramore, *Why Scandinavian Women Make the Rest of the World Jealous*. Reuters 31.10.2013. (<http://www.reuters.com/article/2013/10/31/us-why-scandinavian-women-idUSBRE99U18W20131031>) (Luettu 25.2.2014).
- 15 Kotitalouksien riskienhallinta ennen hyvinvointivaltiota: Turvattomuudesta selviytyminen 1900-luvun alun Suomessa (Suomen Akatemia 2010–2014). Ks. Antti Kaihovaara, *Kotitalouksien sisäinen resurssienjako, työmarkkinat ja sukupuolittuneet investoinnit lasten inhimilliseen pääomaan*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2011; Sakari Saaritsa & Antti Kaihovaara, *Good for Girls or Bad for Boys? Schooling, Social Inequality, and Intrahousehold Allocation in Early 20th Century Finland* (Tulossa).
- 16 Tilastokeskus, Tilastoarkisto, K09e, Kulutustutkimukset, Sosiaaliministeriö, Sosiaalinen tutkimustoimisto, Elinkustannustutkimus 1928. Tutkimuksessa mukana olleet paikkakunnat olivat Enso, Forssa, Helsinki, Hyvinkää, Iisalmi, Joensuu, Jyväskylä, Jämsänkoski, Kajaani, Kemi, Kotka, Kuopio, Kuusankoski, Lohja, Loimaa, Läskelä, Mikkeli, Mänttä, Nokia, Pankakoski, Porvoo, Raahe, Seinäjoki, Sortavala, Turku, Valkeakoski, Varkaus, Viipuri ja Värsilä.
- 17 Sakari Saaritsa, Informal Transfers, Men, Women and Children: Family Economy and Informal Social Security in Early 20th Century Finnish Households. *The History of Family* 13 2008, 216.

- 18 Vastaavista aineistoista kansainvälisessä tutkimuksessa ks. Sara Horrell & Deborah Oxley, Crust or Crumb? Intrahousehold Resource Allocation and Male Breadwinning in Late Victorian Britain. *Economic History Review* LII 1999, 497–498; Sara Horrell & Deborah Oxley, Work and Prudence. Household Responses to Income Variation in Nineteenth Century Britain. *European Review of Economic History* 4 2000, 38–39; Carolyn M. Moehling, Women's Work and Men's Unemployment. *The Journal of Economic History* 61 2001, 932–933; John C. Herbert Emery, "Un-American" or unnecessary? America's Rejection of Compulsory Government Health Insurance in the Progressive Era. *Explorations in Economic History* 47 2010, 76.
- 19 Ks. Gary Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education*. 3rd edition. University of Chicago 1993; Claudia Goldin, Lawrence F. Katz & Ilyana Kuziemko, *The Homecoming of American College Women: The Reversal of the College Gap*. NBER Working Paper 12139 2006, 15–17; Geeta Kingdon & Nicolas Theopold, Do Returns to Education Matter to Schooling Participation? Evidence from India. *Education Economics* 16 2008; Tuomas Pekkarinen, Gender Differences in Education. *Nordic Economic Policy Review* 1 2012.
- 20 Kaihovaara 2011, 17–18.
- 21 Stephan Klasen, Marriage, Bargaining and Intrahousehold Resource Allocation: Excess Female Mortality Among Adults During Early German Development 1740–1860. *Journal of Economic History* 1998, 437–438.
- 22 Sara Horrell, David Meredith & Deborah Oxley, Measuring Misery. Body Mass, Ageing and Gender Inequality in Victorian London. *Explorations in Economic History* 46 2009, 95.
- 23 Anne Mikkola & Carrie A. Miles, *Development and Gender Equality. Consequences, Causes, Challenges and Cures*. HECER Discussion Paper 159 2007, 6.
- 24 Esim. Angus Deaton, Looking for Boy-Girl Discrimination in Household Expenditure Data. *The World Bank Economic Review* 3 1989; Robin Burgess & Juzhong Zhuang, *Modernisation and Son Preference*. STICERD Development Economics Discussion Paper 2003.
- 25 Esim. Esther Duflo, *Gender Equality in Development*. BREAD policy paper 11 2005; Nancy Qian, Missing Women and the Price of Tea in China. The Effect of Sex-Specific Income on Sex Imbalance. *Quarterly Journal of Economics* 122 2008. Lapsen "arvoon" vaikuttavat myös ansiotyön ulkopuoliset tekijät kuten kotityön määrä.
- 26 Esim. Goldin & Katz 2008, 229–230; Kingdon & Theopold 2008; Rozanna Himaz, Intrahousehold Allocation of Education Expenditure. *Economic Development and Cultural Change* 58 2010.
- 27 Yrjö Kaukiainen, Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa. Teoksessa Yrjö Kaukiainen (toim.) *Kun yhteiskunta muuttuu*. Suomen Historiallinen Seura 1981, 40.

- 28 Pertti Haapala, Nuoriso numeroina. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden Vuosisata. Suomalaisen nuorison historia.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2003, 68–74.
- 29 Anu Suoranta, *Halvennettu työ.* Vastapaino 2009, 254.
- 30 Matti Hannikainen & Sakari Heikkinen, The Labour Market 1850–2000. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.) *The Road to Prosperity: An Economic History of Finland.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2006, 170.
- 31 Osmo Kivinen, *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvulla.* Turun yliopisto 1988, 29, 153.
- 32 Myös keskikouluista oli mahdollista jatkaa jatkoluokan kautta lyseoon.
- 33 Saaritsa & Kaihovaara 2014, 5–6.
- 34 Tuomas Pekkarinen, Roope Uusitalo & Sari Kerr, School Tracking and Inter-generational Income Mobility, Evidence from the Finnish Comprehensive School Reform. *Journal of Public Economics* 93 2009, 967.
- 35 Mervi Kaarninen, Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2011, 409.
- 36 Kaarninen 1995, 156, 184.
- 37 *Suomen virallinen tilasto IX: 56–58.* Oppikoulut 1929–1932.
- 38 Saara Tuomaala, *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004, 141–142.
- 39 Mervi Kaarninen, Nuoren tasavallan nuorison ongelmat. Teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden Vuosisata. Suomalaisen nuorison historia.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2003, 218.
- 40 Vrt. Nancy Folbre, *The Invisible Heart. Economics and Family Values.* The New York Press 2001, 76.
- 41 Saaritsa & Kaihovaara 2014, 12.
- 42 Maria Lähteenmäki, *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–1930-luvun Suomessa.* Suomen Historiallinen Seura 1995, 77; Hannikainen & Heikkinen 2006, 168–170; Suoranta 2009.
- 43 Tuomaala 2004, 141–142.
- 44 Saaritsa & Kaihovaara 2014, 16; vrt. Kaarninen 1995, 184; Kaarninen 2011, 420.
- 45 Käyrien piirtämiseen on sovellettu *locally weighted scatterplot smoothing*- eli LOWESS-menetelmää, joka estimoi tilastollisesti muuttujan arvoa jonkun toisen muuttujan suhteen ehdollistettuna käyttäen vaihtuvaa otosta aineistosta siirtyvän havaintopisteen ympäriltä. Tällaista menetelmää kutsutaan epäparametriseksi. Tässä tapauksessa kysymys on liukuvasta keskiarvosta suhteessa perheen isän ikään. Ks. Livio DiMatteo, *Wealth Accumulation and the Life-Cycle in Economic History. Implications of Alternative Approaches to Data.* *Explorations in Economic History* 35 1998.

- 46 Kaarninen 1995, 183, 248.
- 47 Kaarninen 1995, 201.
- 48 Lähteenmäki 1995, 52–57.
- 49 Kaarninen 1995, 183, 248.
- 50 Kaarninen 1995, 184.
- 51 Kaarninen 1995, 184, 220, 231–232, 238.
- 52 Suoranta 2009, 259.
- 53 Pirjo Markkola, *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen Historiallinen Seura 1994, 8–23, 51–52.
- 54 Saaritsa & Kaihovaara 2014, 14.
- 55 Marjatta Rahikainen, Arbete eller skola? Om minderårigs arbete i Finland under mellankrigstiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 81 1996.
- 56 Saaritsa & Kaihovaara 2014, 13, 15.
- 57 Poikkileikkausaineistoon perustuvan kuvion tulkinta nojaa seuraaviin olettuksiin: 1) kotitalouksien erottelu niihin, joilla ei ollut lainkaan koulutusmenoja ja niihin, joilla oli jotain koulutusmenoja vastaa karkeasti niiden pysyvää todennäköisyyttä laittaa lapset oppikouluun; 2) lasten kotitaloudelle suorittamien maksujen tarkastelu ehdollistettuna kotitalouden vanhimman tyttö- tai poikalapsen iällä tuo ensisijaisesti esiin juuri tämän lapsen kontribuution kotitaloudelle. Samanlainen tulos saadaan, jos kotitaloudet erotellaan sen mukaan, ylittivätkö koulutusmenot lähimmän oppikoulun lukukausimaksut vai eivät.
- 58 Esim. Claudia Goldin, *Understanding the Wage Gap. An Economic History of American Women*. Oxford University Press 1990; Per Simonsson, Goods for Children and Children as Goods. The Material Side of Raising Boys and Girls in Twentieth Century Sweden. *Journal of Family History* 29 2004.
- 59 Sakari Saaritsa, Koska lääkäriin? Sosiaalinen kerrostuneisuus ja sairaanhoidon kysyntä maailmansotien välisen ajan Suomessa. Teoksessa Matti Hanikainen (toim.) *Työväestö ja hyvinvointi*. THTPS 2014, 121–131; vrt. M. Gissler, M. R. Järvelin, P. Louhiala & E. Hemminki, Boys have more health problems in childhood than girls: follow up of 1987 Finnish birth cohort. *Acta Paediatr* 88 1999, 310–314.
- 60 Molempiin sukupuoliin haluttiin investoida, mutta eri tavoin.
- 61 Vrt. Trevon D. Logan, *On Family Allocation Strategy in the Late Nineteenth Century*. Working Paper. Department of Economics. The Ohio State University 2007.
- 62 Kaihovaara 2011, 70.
- 63 Sakari Saaritsa, *Selviytyminen ja muistitieto: Riskeiltä suojaavan vaihtoverkoston malli ja kellokoskelaisten epäviralliset taloudelliset suoritteet kriisiakoina 1900–1950*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2001.
- 64 Kaarninen 1995, 148–149.
- 65 Kingdon & Theopold 2008.
- 66 Himaz 2010.

- 67 Kaivan Munshi & Mark Rosenzweig, Traditional Institutions Meet the Modern World. Caste, Gender and Schooling Choice in Globalizing Economy. *The American Economic Review* 96:4 2006.
- 68 Goldin, Katz & Kuziemko 2006, 3–4, 14–15.
- 69 Goldin 1998, 362–363; Goldin & Katz 2008, 211–217.
- 70 Pekkarinen 2012.
- 71 Goldin & Katz 2008, 16–17.

Poliittinen historia, romaanitaiteen aputiede

Kun poliittinen historia hyväksyttiin toisen maailmansodan jälkeen yliopistolliseksi oppiaineeksi, sitä tavattiin vähätellä valtiopoliittiseksi. Nykyään väitettä kuulee yhä harvemmin. Sen sijaan poliittisen historian tutkimukset tuntuvat viehättävän romaanikirjailijoita, jotka käyttävät niitä historiallisen proosansa kirjoittamisen taustatyössä.

Historiallista romaania lajityyppinä on tutkittu sekä kirjallisuustieteen että historiatieteen näkökulmista. Historiantutkijat ovat keskustelleet esimerkiksi siitä, miten kaunokirjallisuutta voi käyttää historiantutkimuksen lähteenä.¹ Tässä kirjoitelmassa käännetään asetelma pääläelleen ja pohditaan, miten poliittisen historian tutkimusta on käytetty romaanitaiteen ja muunkin fiktion aputieteenä. Kysymys tarkentuu lopulta siihen, miksi joissakin historiallisissa romaaneissa mainitaan käytettyjä lähteitä, kun vallitsevana käytäntönä on jättää ne mainitsematta.

Osin aihe kumpuaa tuohtumuksesta: miten kirjailijat kehtaavat jättää mainitsematta tutkimukset, joita ilman heidän historiallinen kuvauksensa ei olisi yhtä vakuuttavaa? Ja toiseksi, kyllä arkistoissa takamustaan kuluttavaa tutkijaa korpeaa se vaivattomuus, jolla historiallisen fiktion tekijät siirtyvät käden käänteessä sepitteeseen – eikä tarvitse etsiä sopivaa lähdeviitettä.

En väitä historiantutkimusta yhtään muita historian esittämisen tapoja oikeammaksi tai paremmaksi. Julkaistu tutkimus on vapaasti kaikkien tulkittavissa, hyödynnettävissä, ryöstöviljel-

tävissä tai ohitettavissa olankohautuksella. Kaiken lisäksi suosituimpien romaanikirjailijoiden kuvaukset lähihistorian käänteistä ovat varmasti vaikutusvaltaisempia historiakuvan muokkaajia kuin historian tutkijoiden rutikuivat tieteensisäiset väännöt. Väinö Linnan merkitystä tuskin kukaan kiistää, ja nykykirjailijoista esimerkiksi Laila Hirvisaaren historiaan sijoittuvien viihteellisten romaanien ansiot naisten ja lasten historian popularisoijana tunnustetaan.² Tulevat tänne sotkemaan meidän ajopuuteorian, kuten Suomi-rapin erikoinen edelläkävijä Raptori aikanaan kiteytti.

Lainaa ja varasta

Historiallisen kuvauksen uskottavuus luodaan tutkimuksessa dokumentoimalla esitetyt tulkinnat lähdeviittein. Kaunokirjallisuudessa saatetaan yhtä lailla tavoitella historiallisen kuvauksen uskottavuutta, mutta kyse on viime kädessä fiktiivisestä taideteoksesta eikä todennettavissa olevasta tieteestä. Periaatteessa kaikki on mahdollista, kirjailijan mielikuvitus asettaa ainoat rajat.

Historiallisessa romaanissa kuvauksen uskottavuus tarkoittaa yleensä sitä, että tarina ja sen päähenkilö ovat fiktiivisiä mutta kuitenkin sopivia kuvattavaan aikaan ja paikkaan. Sivuhenkilöissä ja yleisessä tapahtumahistoriassa saattaa olla paljonkin historiankirjoista tuttua. Tunnistettavimmat historialliset hahmot kuvataan usein omilla nimillään. Kirjailijat perehtyvät tutkimus- ja aikalaiskirjallisuuteen luodakseen tarinalleen uskottavat puitteet, todellisuus kun on usein tarua ihmeellisempää.

Miksi kirjailijan pitäisi mainita lähteitään historiallisten romaaniensa lopputeksteissä? Tutkimuksen osalta kyse on viime kädessä tekijänoikeudesta, jossa ei tavoitella rahallista korvausta vaan pelkkää mainetta ja kunniaa tehdystä työstä. Ei ole reilua käyttää toisen työtä omana oivalluksenaan, vaikka romaanin fiktiivinen tarina ei mitenkään tutkimukseen liittyisikään. Kirjailijan käyttämä tutkimus pitäisi mainita – esimerkiksi kirjallisuusluettelossa tai kiitossanoissa – mikäli taustatyössä käytetty ainutlaatuinen tutkimus on lopullisessa romaanissa yhä tunnis-

tettavissa. Yleisesti tunnettuja ja hyväksyttyjä historian tulkintoja toistettaessa lähteiden luetteleminen ei ole tarpeen.

Juridisesti edes tekstilaina ilman lähdettä ei ole kaunokirjallisuudessa ongelma, jos siteeraus tehdään ”hyvän tavan mukaisesti tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa”. Lainsäätäjän epämääräiset ilmaukset jättävät tarkoituksella tulkinnanvaraa: kaunokirjallisuutta on kautta aikain tehty eri tekstejä yhdistämällä.³ Historiallisessa proosassa kyse ei välttämättä ole suorasta lainaamisesta vaan yleisemmin taustatiedon hankkimisesta uskottavaan aikaan kuvaan.

Edes Juhani Suomi ei vaivautunut käyttämään lähdeviitteitä Kekkosen elämäkertansa ensimmäisessä osassa. Kollegoiden poru oli sen verran äänekkästä, että seuraavissa osissa viitteitä on käytetty, tosin ei kovin tutkijaystävällisellä tavalla.⁴ Lieneekö kirjailija Jari Tervolle käynyt samoin lähihistoriaan sijoittuneessa romaanitrilogiassaan, jonka läpäisevänä teemana on Suomen ja Neuvostoliiton suhde itsenäisyyden ajalla. Tervon mukaan Suomen asemaa on määrittänyt jatkuva taistelu kommunismia vastaan, toisinaan aseina ja toisinaan sanoin.⁵ Avausosa *Myyrää* lukiessaan poliittisen historian tutkijat saattoivat arvuutella, kenen kollegan tutkimuksen ympärille Tervo kulloinkin juonensa punoi. Kirjallisuusviitteitä *Myyrän* sivuilta oli turha etsiä. Vasta trilogian viimeisen osan lopussa on kunnioitusta herättävä lista taustatyössä käytettyä lähdekirjallisuutta.⁶

Oli lähteet mainittu tai ei, kiusallinen vaikutelma syntyy siitä, että käytetyt tutkimukset ovat tunnistettavissa. Taitavimmat kynänkäyttäjät jalostavat lähteistä ammentamansa taustatiedon niin omintakeiseksi keitokseksi, että jälkiä lähdekirjallisuuden referoinnista ei jää edes historian ammattilaisille. Yksityiskohdistaan tarkka ja huikean taitava Kjell Westö halusi erikseen huomauttaa käyttäneensä romaaninsa nimenä kuvitteellista *Kangastuskappaletta*, vaikka oikeakin on olemassa, koska sen sävellysvuosi ei sopinut tarinaan. Kirjallisuuskriitikko Antti Majander vertasi Westötä aikakoneeseen ja lähetti ilkeäkuriset terveisensä kateellisille historian tutkijoille:

Kun kulkee Westön lauseiden mukana vuosikymmenten takaisessa Helsingissä, voi olla varma, että yksityiskohdat ovat oikein. Hän on tehnyt jo monta tuhtia romaania kulmakunnistaan, eivätkä kömmähdyksiä saalistavat maisterit ole pimahtaneet.⁷

Kiitossanoissaan Westö mainitsee tutkijat, joilla hän on tekinsä tarkistuttanut, sekä käyttämänsä kirjastot ja lähdekokoelmat. Yksittäisiä tutkimuksia ei mainita.

Tutkijat jos ketkä osaavat toisaalta arvostaa kirjailijoiden uuteraa taustatyötä esimerkiksi aikakauden sanomalehtien parissa. Useita 1930-luvun ja sotavuosien Kuopioon sijoittuneita romaaneita kirjoittanut Sirpa Kähkönen on kutsunut kaunokirjalliseksi historioinniksi sitä tapaa, jolla hän eläytyy kuvaamaansa aikakauteen. Perehtymisen pontimena on lisäksi Kähkösen oman suvun historia tarinoineen ja vaikenemisineen. Kähkönen on kertonut lähteyttävänsä teoksensa tarkkaan, mutta varsinainen lähdeluettelo löytyy vain tietokirjaksi luokitellusta *Vihan ja rakkauden liekit* -kirjasta, jossa hän kertoo tutkimuksellisella otteella äidinisänsä tarinan.⁸

Laila Hirvisaari (ent. Hietamies) on kirjoittanut lukuisia historiallisia romaaneja ja perehtynyt esimerkiksi Imatran historiaan sekä Katariina Suuren elämään ja aikakauteen. Hänen 2000-luvun romaaniensa jälkisanoissa kiitellään vuolaasti sekä käsikirjoitukseen tutustuneita asiantuntijoita että tutkimuksia, joita taustatyössä on käytetty. Elämäkerrallisesta otteesta ja kirjalistauksista huolimatta Hirvisaari haluaa pysyä romaanikirjailijana; esimerkiksi *Minä, Katariina* ei kiitossanojen mukaan ole tutkimus eikä liioin elämäkerta.⁹ Lukijoille tällainen vaikutelma saattaa siis välittyä.

Miksi kirjailijat sitten eivät mainitse käyttamiään lähteitä, vaikka heidän romaaninsa ei välttämättä olisi olemassa ilman niitä? Monen teoksen takana on mittava lukeneisuus, mutta yleensä kirjailijat haluavat näkyviin vain jäävuoren huipun, tarinan, joka on luotu faktaa ja fiktiota yhdistelemällä. Monissa historiallisissa romaaneissa näkyy tutkimuksen vaikutus, mutta lukijalle ei haluta paljastaa lähdeöskentelyn saloja.¹⁰ Tutkimuskirjallisuuden listaaminen romaanin lopussa saattaa ohjata mielikuvia väärään

suuntaan, kohti historiallisen uskottavuuden vaatimusta, jota ilman romaanikirjailijoiden on helpompi seistä sanojensa takana.

Yksikään romaani ei liioin tekstinä kohene sillä, että sen loppuun listataan käytetty lähdekirjallisuus. Toisin kuin historian-tutkimuksissa, joita joskus luetaan kuin leipätekstiin ja viitteisiin kirjoitettua kahta eri kirjaa, romaanin käsikirjoituksen on tultava toimeen omillaan. Kaiken turhan karsiminen raskauttamasta tarinaa lienee myös kaunokirjallisuuden kustantajien suositus.

Romaanikirjailijoita on toisinaan syytetty plagioinnista, tosin paksunahkaiset historianantajat eivät näihin moitteisiin ole yhtyneet. Tunnetuin tapaus liittyy Anja Kaurasen (nyk. Snellman) romaaniin *Pelon maantiede*. Kaupunkimaantieteen tutkija Hille Koskela katsoi kirjailijan käyttäneen hänen tunnetuksi tekemäänsä pelon maantieteen käsitettä väärin ja lähdeittä mainitsematta samannimisessä romaanissa. Myös muut tutkijat kiinnittivät huomiota Kaurasen pitkiin, lähes suoriin lainauksiin tutkimuskirjallisuudesta.¹¹

Kauranen puolustautui Helsingin Sanomissa nimiä tiputtele-malla:

Kustantamojen jaottelussa [Veijo] Meren historialliset kirjat lue-taan tietokirjallisuuteen, kun taas Pelon maantiede on kaunokir-jallisuutta. Lähdeluettelo olisi antanut kirjastani väärän kuvan ja sitä paitsi luonut kirjallisuuden kannalta hyvin kyseenalaisen en-nakkotapauksen.

Olen sitkeästi sitä mieltä, että kaunokirjailijalla on ja tulee olla-kin Arvo Salon, Pentti Saarikosken, Paavo Rintalan, Paavo Haavi-
kon ynnä muiden viitoittamaa tietä laaja oikeus erilaisten lähteiden luovaan ja rohkeaan käyttöön.

Niin kuin myös ”lähteiden” keksimiseen. Olen romaanissani pannut mm. Susan Sontagin, Germaine Greerin ja Fransesco Al-
beronin puhumaan pitkät pätkät omaa fabulaani. Lupaa kysymät-tä.¹²

Kauranen halusi pysyä romaanikirjailijana eikä lipsua piirua-
kaan tutkimuksen suuntaan. Kohun seurauksena Anja Snellman

on kuitenkin liittänyt lähdeluettelon tai ”kirjailijan sanan” joihin-kin myöhempisiin romaaneihinsa.¹³

Lähteiden keksiminen kummastuttaa tietysti historiantutkijaa, mutta se ei ole kaunokirjallisuudessa mitenkään tavatonta. Sofi Oksanen liitti kiitetyn *Puhdistuksensa* loppuun fiktiivisiä alkuperäisdokumentteja, joissa neuvostoviranomaiset raportoivat romaanin virolaisten päähenkilöiden edesottamuksista.¹⁴ Oksanen osoitti hallitsevansa totalitarismin viranomaiskielen, mutta muuten hän ei mielestäni ratkaisullaan lisännyt alun perin näytelmäksi kirjoitetun romaaninsa historiallista uskottavuutta.

Toisessa ääripäässä poliittisen historian tutkijoiden piinallisen tarkka lähdeviitekäytäntö on tehty naurunalaiseksi fiktiivisen Kekkosen tutkimuksen avulla.¹⁵ Sen lähdeviiteissä mainitaan oikeita tutkimuksia, jotka on valittu tukemaan kirjailija Karo Hämäläisen sepittämää lennokasta elämäkertaa. ”Tutkimuksen” viiteapparaatti on teknisesti niin taiten laadittu, että veikkaan Hämäläisen joskus läpäisseen poliittisen historian assistentti Mikko Majanderin maineikkaan proseminaarin.

Mielettömän elokuun levottomat kadut

Olen ollut etuoikeutettu päästessäni seuraamaan, miten omasta pitkäaikaisesta tutkimusaiheesta Helsingin nuorisofestivaalista tehdään fiktiota. Molemmat tapaukset ovat tarinalähtöisiä: ensin on keksitty juonikuvio, joka on sitten sijoitettu Helsingin nuorisofestivaalikesän 1962 historialliseen ympäristöön. Fiktion käyttinvoimana on joko romantiikalla tai jännityksellä ryyditetty nostalgia, joka on tarkoitettu viihdyttämään suuria ikäluokkia.

Ata Hautamäen Käpylä-trilogian päätösdekkari *Levottomat kadut* kiertyy festivaalihulinoiden aikana sattuneen poliisikuoleman selvittelyyn. Festivaaliin ei todellisuudessa liittynyt henkirikoksia. Poliisin kuolema festivaalin aikana virkatehtävissä olisi jäähdyttänyt Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ja hankaloittanut entisestään Suomen hallituksen tasapainoilua kulttuurisen kylmän sodan näyttämillä. Presidentti Kekkonen joutui pyytämään

julkisesti anteeksi suomalaisnuorison mellakointia festivaalin alkupäivinä. Mitä hän olisi joutunut tekemään dramaattisen poliisikuoleman jälkeen? Dekkarissa tapahtuu lajityypin mukaisesti henkirikos, joten myös festivaalitapahtumiin piti saada sellainen. Silti dekkari etenee juonensa ehdoilla, eikä kirjailija tässäkään tapauksessa pyri kehittämään kontrafaktuaalisen historian kuvauksen mahdollisia seurauksia.

Hautamäki kertoi punovansa ensiksi dekkariensa pääjuonen ja käyttävänsä sen jälkeen runsaasti aikaa uskottavan ajankuvan luomiseen erilaisilla yksityiskohdilla. Vaatetuksen ja tuotemerkkien on oltava kohdallaan, jollei halua aikalaisten kipakkaa palautetta. *Levottomien katujen* taustatyöhön kuului vanhojen käpyläläisten ja festivaalikävijöiden haastatteluita. Hautamäki kiitti jälkisanoinaan myös tutkija Krekolaa, jonka pro gradu -työstä oli ollut hyötyä nuorisofestivaalin käännteiden kuvaamisessa.¹⁶

Fiktielokuviissa epookin luominen on kirjallisuutta vaikeampaa, sillä katsojan omalle mielikuvitukselle jää vähemmän tilaa. Oli hämmentävää nähdä, miten Helsingin nuorisofestivaalin puitteet toteutettiin Raila Talvion käsikirjoittamassa ja Taru Mäkelän ohjaamassa romanttisessa komediassa *Mieletön elokuu*.¹⁷ Talvion ihmissuhdetarinan ytimessä ovat vapauden kaipuu ja festivaalin poikkeusolosuhteet, jotka edesauttoivat nuorten romanttisia kansainvälisiä kohtaamisia. Rakkaus voittaa lopulta pariutumisen esteet, sekä sosialismin että luokkaeron asettamat.

Ohjaaja Taru Mäkelä kertoo:

Käytän elokuviissani mielelläni historiaa. Helsingin vuoden 1962 nuorisofestivaali oli Neuvostoliiton ja sen liittolaisten organisoima tilaisuus, joka oli aiemmin järjestetty sosialistisissa maissa. Suomalaiset eivät suin surminkaan olisi halunneet ottaa sitä vastaan, mutta pakkohan se oli, kun Moskovasta painostettiin. Elettiin kylmä sodan aikaa. Käsikirjoittaja Raila Talvio on tutkinut, mitä festivaalilla ja Helsingissä tapahtui.¹⁸

Käsikirjoitus valmistui jo noin kymmenen vuotta ennen elokuvaa, sillä rahoituksen hankkiminen kesti pitkään. Kuultuani hankkeesta jo varhain tarjosin apuani kuvitellen, että tutkijan

asiantuntemuksesta voisi olla apua. Talvio oli käyttänyt graduani käsikirjoitusvaiheessa, minkä jälkeen tapasimme vasta valmiin elokuvan pressinäytöksessä. Siellä Talvio kertoi, ettei hän ollut rohjennut lukea tutkimustani Helsingin festivaalista, joka oli ilmestynyt elokuvan kuvauskäsen aattona. Kirjan kuvitusta oli kuitenkin käytetty tšekkiläisten näyttelijöiden virittämiseksi oikeaan tunnelmaan. Käsikirjoittajan reaktio on ymmärrettävä, sillä uuden tutkimustiedon sovittaminen valmiiksi hiottuun käsikirjoitukseen kuvausten aattona olisi voinut vaarantaa koko projektin.

Festivaalitunnelman luominen elokuvan keinoin oli hankala tehtävä kaupunkikuvan muutoksen ja väkimäärien takia. Festivaalivieraiksi saapui todellisuudessa noin 12 000 ulkomaalaista nuorta, joiden värikkyyttä näkyi Helsingin kaduilla poikkeuksellisella tavalla. Elokuvan suurin joukkokohtaus kuvaa avajaiskulkuetta, jonka tunnelmasta saadaan toistettua vain kalpea häivähdys. Sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset valmistivat aikanaan festivaalista pitkän dokumenttielokuvan.¹⁹ Autenttisen kuvamateriaalin leikkaaminen fiktioelokuvan lomaan olisi ollut joukko-kohtausongelmaan paras ratkaisu, jonka käyttämättä jättämiseen on täytynyt olla hyvä syy.²⁰ Ehkä tekijänoikeudet ja budjetin tiukuus estivät dokumenttien hyödyntämisen. Jevgeni Jevtušenko ei antanut oikeuksia festivaalirunonsa *Räkänokkainen fasismi* käyttöön, minkä johdosta elokuvan neuvostorunoilija lausuu Talvion sepittämää mukaelmaa. Elokuvan neuvostoliittolaiset hahmot puhuvat kömpelöä venäjää tšekkiläisittäin murtaen.

Elokuva on manipulaation taidetta. *Mielettömän elokuun* käsikirjoituksen hämmäntävin sivupolku on Lee Harvey Oswaldin hahmon putkahtaminen festivaalin aikaiseen Helsinkiin. Elokuvassa motiivi myöhempään John F. Kennedyn murhaan saadaan festivaaliviikolle osuneesta Marilyn Monroen kuolemasta. Todellisuudessa Oswald matkusti Suomen kautta Moskovaan ja viipyi Helsingissä viisi päivää, mutta tämä tapahtui kolme vuotta ennen festivaalia, lokakuussa 1959. Käsikirjoittajan lennokka keksintö näkyy läpäisseen ainakin Apu-lehden toimittajan lähdekritiikin.²¹

Kun tutkija tunnistaa julkaisujensa jalostuneen fiktioksi, on joskus syytä katsoa peiliin. Kaunokirjallisuuden virikkeeksi ei

päädy tieteellisesti korkeatasoisin, käsitteiden, teorioiden ja uusien kysymysten parissa askarteleva tutkimus. Kirjailijat tai käsikirjoittajat eivät seuraa *Historiallista Aikakauskirjaa*, mutta saattavat kiinnittää huomionsa kaupallisesti kustannettuihin tutkimuksiin, joissa on jo mukauduttu kustantajien laskukoneiden määräysvaltaan. Usein taiteilijat tarttuvat aiheisiin, joissa on dramatiikkaa, juonittelua ja sykähdyttäviä ihmiskohtaloita. Poliittista historiaa on historiantutkimuksen sisäisissä keskusteluissa perinteisesti syytetty juuri helposta, empiriaan perustuvasta ja pintatasolla piitäytyvästä kuvailevasta otteesta.

Kirjoittaja pysyköön lestissään

Jos historiallinen romaani myy ja menestyy, siihen pohjautuva sovitus tehdään ennen pitkää myös näyttämölle. Jälleen esimerkiksi käy Jari Tervon *Myyrä*, jonka Sami Keski-Vähälä dramatisoi ja Milko Lehto ohjasi Helsingin kaupunginteatteriin syksyllä 2008. Näyttämösovitus herkutteli suomettumisen ajan tunkkaisuudella, mutta suomalaisen kommunismin tutkijat saivat havaita tutkimustulostensa jalostuneen yhä tunnistamattomampaan muotoon – ja hyvä niin.

Tutkija pääsee parhaiten kontrolloimaan tulkintojensa osuutta kirjoittamalla näytelmänsä itse. Heikki Ylikangas on avanut tätä kaksoisroolia akatemiaprofessorin arvovallalla. Ylikangas oli ihmetellyt kolmesta historia-aiheisesta näytelmästä saamaansa palautetta, jossa oli puututtu yksinomaan niiden historialliseen uskottavuuteen eikä taiteelliseen antiin. Sekä yleisö että kriitikot olivat asettaneet uskottavuuden riman tavallista korkeammalle, kun näytelmäkirjailijana oli historian professori. Käsikirjoitukset olivat syntyneet tutkimusprosessien sivutuotteina. Ylikangas toi tietoisesti näyttämölle makrotason tutkimustuloksensa mutta vetosi yksityiskohdissaan sepittämäänsä fiktion. Näytelmien kontekstin todenmukaisuudesta huolimatta henkilöhahmot olivat tunnistettavinakin fiktiivisiä, mikä ärsytti kriitikoita. Ylikangas kutsui lajityyppiä popularisoiduksi historialliseksi dokumentaati-

onäytelmäksi, jolla tavoiteltiin historiantutkimukselle yhteiskunnallista vaikuttavuutta.²²

Ylikankaan tapaus osoittaa, miten hämmentävää kerran rakennettujen karsinoiden rikkominen voi olla. Edellä mainituissa esimerkeissä romaanikirjailijat ovat halunneet tulla luetuiksi tiukasti prosaisteina, vaikka osa on liittänyt teoksiinsa kirjallisuusviitteitä. Sirpa Kähkönen on ainoana uskaltautunut kokeilemaan historiallisen tietokirjan lajityyppiä. Historiantutkijat ovat myös yleensä pysyneet lestissään, Ylikangasta lukuun ottamatta. Jos tutkija haluaa irti lähdeviitteiden vankilasta, hän ei yleensä rohkene kaunokirjailijaksi vaan tyytyy irrottelemaan historiallisen esseistiikan parissa.²³

Lähtökohtana on kuitenkin ollut kertomakirjallisuuden ja historiantutkimuksen ykseys: Zachris Topelius valittiin 1854 Helsingin yliopiston historian professoriksi romaaniensa ansioilla. *Välskärin kertomuksissa* Topelius hyödyntää tutkimuksellisia keinoja ja viittaa tarvittaessa alkuperäislähteisiin.²⁴ Sekä tutkijoilla että kirjailijoilla olisi yhä paljon opittavaa toisiltaan. Tekisi mieli kannustaa tutkijoita kirjoittamaan rohkeammin erilaisia tekstejä, joilla tietyn historiallisen aihepiirin ylivoimainen asiantuntijuus olisi laajemmin hyödynnettävissä.

Tämän historiantutkimuksen lähdeviitekäytäntöä noudattavan esseesepitelmän kirjoittamisen kuluessa on valjennut, että huoli historiantutkijain tutkimustulosten tarvelystä fiktiossa on loppujen lopuksi yhdentekevää. Kirjallisuudentutkijat ovat pitäneet historiallisen romaanin jatkuvuutta ja sen postmodernia uusiutumista merkkinä siitä, että Suomen historia koetaan yhä tärkeäksi teemaksi kirjallisuudessa. 2000-luvun historiallinen romaani saattaa kritisoida ja kyseenalaistaa, käyttää keinoinaan ironiaa ja huumoria mutta pyrkii silti vakavissaan menneisyyden ymmärtämiseen.²⁵ Historiallinen romaani ja siitä tehdyt sovitukset osallistuvat omalla tavallaan historian tuottamiseen, jonka ei pidäkään jäädä tutkijoiden yksinoikeudeksi.

Yhtä keskenkasvuiselta tuntuu nyt tämän artikkelin pontimena ollut ärsyyntyminen siitä, että historiallisten romaanien kirjoittajat saattavat aina halutessaan siirtyä faktasta fiktion puolelle.

Kunnioitus kirjailijoita kohtaan on artikkelin kirjoitusprosessin myötä pikemminkin kasvanut: hyvä historiallinen romaani vaatii sekä historiallisen todellisuuden haltuunottoa tutkimuksen ja alkuperäislähteiden avulla että sen uskottavaa kuvausta. Se on historian tutkimuksenkin suurimpia haasteita. Romaanin fiktiivisen tarinan on vielä sovittava historialliseen kehykseen saumatomasti. Kun nykyiset historialliset romaanit ovat rakenneratkaisuiltaan kunnianhimoisia, ei voi kuin ihmetellä, miten jotkut pystyvät tämän palapelin kokoamaan.

Viitteet

- 1 Kai Häggman (2001) 'Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historian-tutkijalle?' *Historiallinen Aikakauskirja* (HAik) 1/2001, 18–24.
- 2 Hannu Salmi (2004) 'Historiallinen fiktio ja historiankirjoitus', teoksessa Sami Louekari & Anna Sivula (toim.), *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Historia mirabilis 2 (Turku: Turun historiallinen yhdistys), 165; Marita Hietasaari (2013) 'Sodan muisti. Talvi- ja jatkosota 2000-luvun historiallisessa romaanissa', *Ennen ja nyt* 1/2013.
- 3 Jukka Petäjä (1995) 'Suomen tekijänoikeuslaki sallii tekstilainat tarkoitukseen edellyttämässä laajuudessa', *Helsingin Sanomat* (HS) 10.9.1995.
- 4 Seppo Hentilä (2001) 'Mistä kiistellään, kun kiistellään Kekkoesta?' *HAik* 1/2001, 65.
- 5 Kai Hirvasnoro (2008) 'Traaginen, koominen kommunismi', *Kansan Uutiset verkkolehti* 14.11.2008.
- 6 Jari Tervo (2004, 2006, 2008) *Myyrä – Ohrana – Troikka* (Helsinki: WSOY).
- 7 Antti Majander (2013) 'Kjell Westö herättää eloon vuoden 1938 Helsingin', *HS* 20.8.2013; Kjell Westö (2013) *Kangastus* 38 (Helsinki: Otava).
- 8 Suvi Ahola (2014) 'Graniitinkova, lapsenpehmeä', *HS* 6.9.2014; http://fi.wikipedia.org/wiki/Sirpa_Kähkönen
- 9 Laila Hirvisaari (2011) *Minä, Katariina* (Helsinki: Otava), 607; sama (2013) *Me, keisarinna* (Helsinki: Otava), 571; Imatra-sarjasta sama (2006) *Myrskyn edellä* (Helsinki: Otava), 574; sama (2009) *Pihkovan kellot* (Helsinki: Otava), 426–7.

- 10 Matti Klinge (2009) 'Historiallinen romaani', *Tieteessä tapahtuu* 4–5/2009, 55–6.
- 11 Anja Kauranen (1995) *Pelon maantiede* (Helsinki: WSOY); Hille Koskela (1995) 'Pelon maantiede ja naisväkivalta' *HS* 1.9.1995; Kaijus Ervasti (1995) 'Tutkijan työ ja kirjailijan etiikka', *HS* 6.9.1995.
- 12 Anja Kauranen (1995) 'Tervetuloa iloiseen joukkoon', *HS* 7.9.1995.
- 13 Anja Snellman (2001) *Safari Club* (Helsinki: Otava 2001, 415–6; sama (2003) *Lyhytsiipiset* (Helsinki: Otava), 202.
- 14 Sofi Oksanen (2008) *Puhdistus* (Helsinki: WSOY), 352–74.
- 15 Karo Hämäläinen (2005) *Urho Kekkonen. Suurmiehen elämä ja teot – kon-
densoitu laitos* (Helsinki: Tammi).
- 16 Ata Hautamäki (2009) *Levottomat kadut* (Myllylahti).
- 17 *Mieletön elokuu*. Ohjaus: Taru Mäkelä, käsikirjoitus Raila Talvio. Kinosto 2013.
- 18 http://www.matin-tupa.fi/filmiajavaloo_galleriat/web2013/ Kuvateksti 57/111, luettu 7.7.2014. Nuorisofestivaali oli järjestetty myös puolueetto-
massa Itävallassa ennen Helsinkiä. Suomessa festivaalia kannatti ainakin
kansandemokraattinen järjestöväki eli vajaa neljännes suomalaisista vaali-
kannatuksen perusteella mitattuna.
- 19 Joni Krekola (2012) *Maailma kylässä 1962. Helsingin nuorisofestivaali* (Like
& Suomen Rauhapuolustajat), 227–9.
- 20 Veli-Pekka Leppänen (2013) 'Mieletön elokuva kertoo kesästä 1962 ja poik-
keaa tyylikkäästi valtaviirasta', *HS* 3.10.2013.
- 21 Oswald palasi Neuvostoliitosta Yhdysvaltoihin kesäkuussa 1962 ennen
festivaalin alkamista mutta ei matkustanut Suomen kautta. Peter Savodnik
(2013) *The Interloper. Lee Harvey Oswald Inside the Soviet Union* (New York:
Basic Books), 24–5, 183–90; Raila Kinnunen (2013) 'Kennedyn murhasta 50
vuotta: kun toivo sumeni', *Apu-lehti* 20.11.2013.
- 22 Heikki Ylikangas (2001) 'Historiallinen näytelmä ja historiallinen totuus',
HAik 1/2001, 12–17.
- 23 Ks. Mikko Majander (2010) *Paasikivi, Kekkonen ja Avaruuskoira – historia-
esseitä* (Helsinki: Siltala); sama (2014) *Lukemisen hulluus. Esseitä aikamme
kulttuurista* (TSL & Into).
- 24 Salmi 2004, 151.
- 25 Mika Hallila & Samuli Hägg (2007) 'History and Historiography in Con-
temporary Finnish Novel', *Avain* 4/2007, 74–79.

Aatteet, konfliktit ja politiikka

Hugo Prattin historiakuva Corto Maltese -sarjakuvissa

Hugo Prattin kulttuurien kohtaamista, etnisiä myyttejä ja ennen kaikkea 1900-luvun alun maailman sosiaalisia ja poliittisia konflikteja sivuavat tarinat kerrotaan laivattoman merikapteenin, Corto Maltesen kautta. Sarjakuvan herättämästä poikkeuksellisesta kiinnostuksesta kertoo, kärjistyksenä usein esitetty semiootikko Umberto Eco lainaus ”Kun haluan lukea jotain kevyttä, luen Engelsing esseitä. Jos haluan lukea syvällistä kirjallisuutta, luen Hugo Prattia”. Ranskan sarjakuvaa arvostaneista presidentistä myös Francois Mitterand mainitsi Corto Maltesen mielisarjakuvakseen.¹ Viimeistään tämän jälkeen käykin kiinnostavaksi pohtia, millaista historiakuva sarja välittää meille mahdollisesti oppineisuudessa tai vallankäytön resursseissa vähemmälle jääneille.

Menneisyyskuva voidaan jaotella populaariin, historian yleisiin esityksiin ja tutkimukseen. Populaari menneisyyskuva pohjaa ihmisten henkilökohtaisiin kokemuksiin ja käsityksiin, joista osan muodostavat populaarikulttuurin, viihteen esitykset.² Sarjakuva on populaarin historian kuvan edustajana vaikutusvaltainen jo levikkinsä pohjalta, mutta tutkimus on pitkään vältellyt sitä. Kirjallisuuteen ja elokuvaan verrattuna sen tulkinnat on usein luokiteltu roskaksi, yksinkertaistuksiksi tai pelkäksi undergroundiksi. Kuvan ja sanan yhdistelmä tekee sarjakuvasta helposti lähestyttävän, ja tarjoaa mahdollisuuden käyttää sitä niin vallitsevien näkemysten kyseenalaistamiseen kuin vahvistamiseen. Lähes dokumentaarisina muistelmina sarjakuvan klassisia historianesityksiä ovat Keiji Nakazawan *Hiroshiman poika* atomipommin tu-

hoista 1970-luvulta sekä Art Spiegelmannin *Maus* holokaustista 1990-luvulta.³

Hugo Prattin sarjakuvakertomuksissa Corto Maltesesta painottuu kaksi osin ristiriitaista linjaa, jotka myös selittävät niiden viehätystä. Toisaalta ne voivat olla ”poeettisia”, jopa herkkiä seikkailuja, joissa tärkeää on rationaalisen ja arvoituksellisen suhde. Unen, myyttien ja toden raja voi olla liukuva, molempiin suuntiin. Toisaalta kuolema ja väkivalta ovat olennainen osa Corto Maltesen maailmaa, vaikka toimintaan liittyy kaiken turhuuden ja katoavaisuuden perusvire.⁴

Corto Maltese -sarjakuvan historiakuva lähestytään lähinnä kertomusten käsittelemän aikakauden, vuosien 1905–1923 pohjalta. Merkittävänä murroksina esiin nousevat vallankumoukset, ensimmäinen maailmansota, monikansallisten imperiumien hajoamiset ja uusien kansallisvaltioiden muodostuminen, mikä voimisti niin nationalismia kuin väkivaltaa politiikan välineenä.⁵ Tätä periodia suhteutetaan osin sarjakuvan piirtäjän ja käsikirjoittajan, Hugo Prattin elinkaareen (1927–1995), joka ei ollut juurikaan vähemmän myrskyisä, erityisesti alkupuolellaan. Kun päähenkilöä, Corto Maltesea, on luonnehdittu sitoutumattomaksi, sekä romanttiseksi että kyyniseksi seikkailijaksi, seuraavanlaiset kysymykset antavat lähtökohdan historiakuvan erittelyyn: Miten Corto Maltese -kertomuksissa käsitellään yhteiskunnallisia ristiriitoja ja väkivaltaa? Mikä on päähenkilön tai sivuhenkilöiden rooli ratkaisuja haettaessa? Kuinka politiikka ymmärretään sarjakuvassa? Toisin kuin edeltävässä tutkimuksessa on väitetty, Corto Maltese ei ole pasifisti, mutta onko hän liian anarkistinen ja kyyninen tuhoutuakseen minkään aatteen puolesta?⁶ Väijäämättä joutuu myös ottamaan kantaa siihen, miten paljon fiktiota voi selittää tekijän elämän pohjalta.

Menneisyyskuvan tarkastelun teemoina ovat vallankumous, itsenäisyys/sisällissota ja etninen väkivalta. Teemoja avataan kolmen albumin tarjoamien esimerkkitapausten kautta: *Corto Maltese Siperiassa* (1980), *Kelttiläistarinoita* (1972) ja *Corto Maltese Samarkandissa* (1984). Väljänä lähtökohtana Hugo Prattin menneisyyskuvan tarkasteluun näiden albumien ja teemojen puitteis-

sa on intertekstuaalisuus, siinä määrin kuin se tarkoittaa lukijan havaintoa tekstissä olevista toisista teksteistä.⁷ Tällaisia subtekstejä näissä albumeissa edustavat usein vain sivuhenkilöinä vilahdettavien historiallisten toimijoiden laajemmat elämäнкаaaret sekä historialliset prosessit joihin ne liittyvät. Käsitellyissä esimerkiksi kitapauksissa keskeisiä henkilöitä ovat Grigori (”Sergei”) Semjonov, Roman von Ungern-Sternberg, Enver pašša ja Josif Stalin.

Venäjän vallankumous: Siperia ja Samarkand

Molemmissa Venäjän vallankumoukseen liittyvissä kertomuksissa päämotiivina on kulta-aarre, jonka epäonnistunut tavoittelu ohjaa kosketuksiin paikallisten olosuhteiden ja konfliktien kanssa Venäjän entisen imperiumin reuna-alueilla.

Siperia-albumissa (alkuperäinen *Corto Maltese en Sibirie*, 1976, 1980) kyseessä on vuonna 1920 valkoisten haltuun päätynyt osa keisarillisen Venäjän varsin mittavasta kultavarannosta, joka liikkuu Siperian radalla kulkevissa panssarijunissa, muodollisesti amiraali Aleksandr Koltšakin alaisuudessa. Venäjän kultavarannon arvo oli 1,01 miljardia kultaruplaa 1917, jolloin siihen oli lisätty myös keskusvaltojen miehittämän Romanian varat. Brest-Litovskin rauhassa 3.3.1918 Saksa sai sotakorvauksina 120 miljoonaa, ja n. 250 miljoonaa katosi Venäjän sisällissodassa⁸. Tästä osuudesta seikkailussa on kyse. Venäjän vallankumous ja sisällissota lomittuvat Kiinan vastaavaan, kun ”Punaiset lyhdyt”, naisten salaseura, värvää päähenkilön Hong Kongissa kaappaamaan junavaunullisen kultaharkkoja erästä Siperian ja Mantšurian välillä kulkevasta valkoisten panssarijunasta. Tarinan päättyessä päähenkilö on jo joutunut työnantajensa huijaamaksi. Hän saa kuitenkin kuulla että Koltšakin kullalla on rakennettu vesivoimalaitos Neuvosto-Venäjän, Mongolian ja Guomingdangin Kiinan tarpeisiin.

Kertomuksen historiakuvan kannalta kiinnostavaa on, ketkä Venäjän vallankumouksesta puhuvat ja miten. Tässä mielessä merkittävää on myös se, miten historialliset toimijat esitetään

tarinassa. Corto Maltese toteaaakin suostumisen ”Punaisten lyhytjen” tarjoukseen merkitsevän, että ”kaikki, mikä on Moskovan itäpuolella, on meitä vastaan”.⁹ Tapahtumien keskittyessä pääosin Baikalin takaiseen Itä-Siperiaan ja Mantšuriaan, merkittäviä toimijoita ovat historialliset valkoiset sotilaskomentajat, ”sotaherrat”. Näitä ovat Baikalin kasakoiden atamaaniksi itsensä nimittänyt Grigori Semjonov, jonka etunimi on tosin vaihdettu Sergeiksi, sekä osan Mongoliasta vallannut paroni Roman von Ungern-Sternberg. Molempia tuki Japani, päinvastoin kuin Koltšakia, jota tukivat Iso-Britannia ja Yhdysvallat. Venäläisiä bolševikkeja ei tarinassa kohdata, mutta historiallisista henkilöistä näitä edustaa bolševikkien kanssa liittoutunut Mongolian itsenäisyysliikkeen johtaja, Sükhe Bator.

Selkeimmin Venäjän vallankumoukseen ottaa ensin kantaa Semjonov, siteeratessaan passarijunassa liittolaistaan ilotytölle, Mašalle:

Paroni Ungern on oikeassa, jutskut tahtovat jakaa maailman. Marx, Lenin ja Trotski ovat nekin kumouksellisia bolševikkijuutalaisia. Kapitalismi ja vallankumous ovat židien (halventava nimitys juutalaisista, kirjoittajan huomautus) käsissä.

Kun juutalaistaustainen Maša huomauttaa ajattelevansa toisin, Semjonovin henkilökohtaisesta brutaaliudesta ei jätetä epäselvyyttä: hän ampuu naisen mielijohteesta ja toteaa: ”Kun objekti haluaa muuttua subjektiksi, sitä ei enää ole.”¹⁰

Semjonovin argumentaatio on edustava näyte valkoisten vallankumouskuvan eräästä keskeisestä ulottuvuudesta, jossa antibolševismi ja antisemitismi yhdistyivät. Pohjaa tällä näkemykselle tarjosi juutalaisten laaja suhteellinen edustus sekä venäläisessä populistisessä liikkeessä, sosialistivallankumouksellisessa puolueessa, Bundissa, että bolševikeissa ja menševikeissä. Myös Saksan, Unkarin ja Baijerin vallankumouksissa aikalaisjulkisuus nosti esiin juutalaistaustaisia johtohahmoja. Venäjän sisällissodan kontekstissa ratkaisevaa oli kuitenkin se, että valkoiset lähtökohtaisesti pyrkivät palauttamaan valloittamillaan alueilla entiset omistussuhteet, erityisesti maan tilanherroille. Tällöin pe-

rinteisemmän juutalais- ja uuden bolševikkivihan yhdistäminen tarjosi valkoisten propagandalle erään harvoista keinoista lisätä joukkokannatusta äärimmäisen puutteen oloissa. Tulokset olivat sen mukaisia: Anton Denikinin valkoinen armeija sekä erilaiset puolaiset ja ukrainalaiset osastot tappoivat jopa 50 000 juutalaista vuosina 1917–1919 Länsi-Venäjällä ja Ukrainassa.¹¹

Vallankumouksen käsitettä sivutaan hiukan puhuttaessa Trotskista sekä Euroopan puoleisen Venäjän valtaamisesta bolševikeilta. Kummassakin yhteydessä vallankumous näyttäytyy enemmän vallan hankkimisena tai valloittamisena kuin varsinaisen yhteiskunnallisen järjestyksen muuttamisena. Trotskista keskustelee kaksi fiktiivistä valkoista hahmoa, aatelisnainen Marina Seminova ja hänen sotilasneuvonantajansa, juuri kultaharkkovaunua kuljettavassa panssarijunassa. Upseeri puhuu jatkuvasta taistelusta bolševikkeja vastaan von Ungern-Sternbergin kanssa, johon aatelisnainen huomauttaa: ”Se Ukrainan juutalainen, Leninin ystävä, puhui samaa. ’Jatkuva vallankumous’... mutta meitä vastaan!”¹². Trotskin jatkuvan vallankumouksen käsite on näin levinnyt kertomuksessa jo myös vastapuolelle.

Vastavallankumouksellinen näkökulma tulee selvimmin esiin von Ungern-Sternbergin puheissa, Tsingis-kaanin hengessä, valloitussodan muodossa:

Japaninmereltä Suomenlahdelle saakka on keltainen aurinko nouseva bolshevikkien punaista tähteä vastaan! Uusi uskonsota. Vain vastavallankumous, vielä hirmuisempi kuin niitten vallankumous.

Suomalaisillekin oli visiossa varattu paikka, ainujen ja ”Jangt-sen valkoisten” kanssa, yhteiseksi katsotun shamanistisen perinteen pohjalta.¹³

Nämä von Ungern-Sternbergin näkemykset eivät kieltämättä edustaneet valkoisten valtavirtaa, vaan lähinnä radikaalia poikkeusta. Konkreettisuutta niille antoi se, että hänen onnistui vallata merkittävä osa Mongoliaa vuoden 1921 alkupuolella ja nimittää itsensä sen hengellisen hallitsijan sotilasneuvonantajaksi ennen

kuin hyökkäys Venäjälle päätyi tappioon ja teloitukseen kesällä 1921, viimeisenä valkoisena komentajana¹⁴.

Tämä johtaa kolmanteen tulkintaan vallankumouksesta, välineenä Neuvosto-Venäjän kansainvälisissä suhteissa. Päähenkilön jäätyä paronin vangiksi ja välttettyä juuri teloituskomppanian vuoden 1920 alussa Ungern tarjoaa hänelle mahdollisuutta liittyä joukkoihinsa. Hän kertoo valmistelewansa hyökkäystä Mongoli-
aan, sillä bolševikit ”työntävät nenänsä Mongolian politiikkaan kahden mongolivallankumouksellisen, Tšoibalsanin ja Sükhe-Batorin, avulla”. Vaikka von Ungern-Sternberg esitetään raakana sotapäällikkönä, joka voi teloituttaa omia sotilaitaan tai itse tappaa hetken mielijohteesta, kuva hänestä on monipuolisempi kuin Semjonovista. Ungern ja päähenkilö aloittavat keskustelun siteeraamalla Samuel Taylor Coleridgen runoa Kublai-kaanista, ja Ungern hyväksyy kielteisenkin vastauksen tarjoukseensa. Myös Sükhe-Batorista hänellä oli positiivinen käsitys, vaikka ”hän on valinnut bolševismiin”.¹⁵

Se vähä, mitä vallankumouksesta yhteiskunnallisen järjestyksen muutoksena kertomuksessa suoraan esitetään, tulee esiin Sükhe-Batorin nuoremman veljen kautta. Hänen mukaansa heidän päämajastaan ”lähtevät mongolipatriootit vieraita sortajia ja imperialisteja vastaan”. Bolševismiin varsinaisesti poliittisena järjestelmänä viittaa ainoastaan fiktiivinen aatelisnainen Semiova, jonka juna kuljettaa useamman tahon tavoittelemaa kultaharkkovaunua. Ennakoidessaan Semjonovin joukkojen hyökkäystä hän arvelee kuolemaa näin oikeudenmukaisemmaksi kuin ”rautatieläisistä ja talonpojista kokoonpannun kansantuomiois-
tuimen tuomitsemana?”.¹⁶

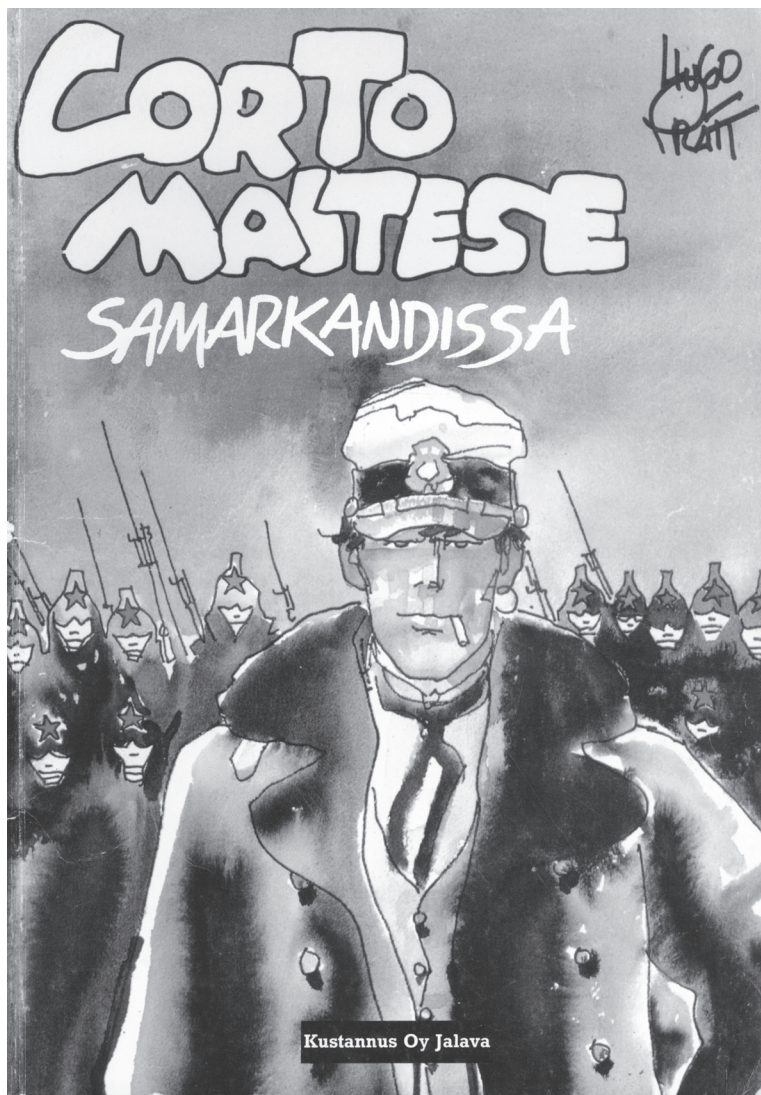
Valkoisten argumenteista nousee esiin kaksi merkittävää konservatiivista näkökulmaa valtioon. Ensimmäinen näkyy jo jatkuvan vallankumouksen käsittettä sivuttaessa, mutta myös von Ungern-Sternbergin näkemyksessä bolshevikkien toiminnasta Mongoliassa. Valtiosta tuli Venäjän vallankumouksen jälkeen, kuten Ranskan vallankumouksen aikana, symboli sekä väkivaltaiselle vallankumoukselle että sen levittämislle muihin maihin. Toiseksi, kaikki yhteiskuntajärjestyksestä ja valtiota uhkaava, anar-

kismista sotilas- ja työläisneuvostoihin ja feminismiin, leimattiin bolshevismiksi. Tällöin bolshevismi edustaa järjestäytyneen yhteiskunnan vastakohtaa, ja saa propagandassa usein pääkallotunnuksen. Juuri valkoiset venäläiset emigrantit levittivät tätä näkemystä Länsi-Eurooppaan.¹⁷

Vallankumouksen ja sisällissodan konkreettisia seurauksia, valtion hajoamista ja rautateihin liittyvää ”vastavuoroista väkivaltaa” ilmentävät hyvin kuvaukset nimellisesti amiraali Koltšakin alaisten komentajien toiminnasta, sekä panssarijunista. Semjonovon ja von Ungern-Sternbergin joukkoja on luonnehdittu ”valkoisiksi” vain siinä mielessä, että ne vastustivat väljästi määriteltä kirjoa ”punaisia”, mikä tarjosi perustelut ryöstelyyn ja julmuuksiin. Toisaalta väliaikaisen hallituksen perintönä rautateitä hallinnoivat alueelliset, varsin itsenäiset, aseistetut rautatiekomiteat, joiden kanssa läpikulkevien junien ja joukkojen oli tultava toimeen tai taisteltava. Ennen kuin Trotski vuonna 1920 otti rautatiet sotilaskomennon alaisuuteen, bolševikkineuvostotkin olivat usein riippuvaisia paikallisista joukoista ja rautatiekomiteoista.¹⁸

Samarkand-albumissa (alkuperäinen *La maison doreé de Samarkand*, 1984) etsitään Byronin ystävän käsikirjoituksen pohjalta Aleksanteri Suuren piilottamaa Kyyroksen aarretta Samarkandin suunnalta. Venäjän sisällissodan loppua sivutaan Kaukasuksella ja Keski-Aasiassa 1922. Tähän lähtökohtaan liittyy ensiksi vangitun ystävän pelastaminen ”Samarkandin kultaisena talona” tunnetusta vankilasta, josta yleensä voi paeta vain oopiumin kultaisiin uniin. Toiseksi nivoutuu armenialaistytön pelastaminen, jota käsitellään myöhemmin, etnisen väkivallan yhteydessä.

Venäjän vallankumouksen ja sisällissodan kannalta tässä kertomuksessa merkittävää on se, että siinä esiintyy myös bolševikkitoimijoita, sekä historiallisia että fiktiivisiä. Merkittävimmät toimijat, ja päähenkilön vastustajat, ovat kuitenkin jälleen valkoisia, siinä määrin kuin mm. nuorturkkilaisuutta, panturanilaisuutta ja Basmatši-kapinaa ajanutta Enver paššaa voi

Osmanien valtakunnan luhistumisen ja väliaikaisen bolševikkien kanssa liittoutumisen jälkeen luokitella.

Bolševikkitoimijoista järein on Stalin, jota tosin ei kohdata tarinassa fyysisesti, vaan ainoastaan puhelinkeskustelussa. Corto Maltese ja hänen matkakumppaninsa jäävät Turkin ja Persian rajoilla puna-armeijan rajavartion vangeiksi. Nimettömäksi jäävä poliittinen komissaari kuvataan melko liipasinerhkäksi, vaikka ei aivan huumorintajuttomaksi. Seurueen vanginnut ylikuulannut on joustavampi. Hän olikin nähnyt päähenkilön palveluksessaan kapteenina von Ungern-Sternbergin joukoissa. Kun hän kertoo Ungernin päätyneen teloituskomppanian eteen ja varoittaa samasta kohtalosta seuruetta, Maltese ilmoittaa haluavansa keskustella kansallisuusasiain kansankomissaarin kanssa. Vaatimuksista pidetään ensin pilana, mutta puhelinyhteys järjestetään, ehkä uteliaisuudesta. Linjahäiriöiden pätkimän, etunimeltä puhutellun Josifin kirkollisen menneisyyden lyhyen muistelun jälkeen kansankomissaari takaa päähenkilön. Keskustelussa ilmenee myös, että Stalin on nousemassa puolueen pääsihteeriksi. Politrucki luovuttaa seurueelle kulkuluvat Keski-Aasiaan, jonka kertoo olevan siviileiltä suljettu kapinan takia, ja toteaa: ”Muistakaa, siellä puhelimet toimivat vielä huonommin kuin täällä”¹⁹

Toisin kuin *Siperia*-albumissa, tässä bolševikit ovat avoimesti esillä, ja edistävät lopulta päähenkilön tavoitteita. Yksiselitteistä tai itsestään selvää tämä ei ole, minkä vuoksi vetoaminen puoluehierarkian kärkeen on tarpeen. Toisaalta yhdistävänä tekijänä päähenkilön ja myöhemmin kohdatun Enver pašsan välillä tulee esiin jo vuoden 1920 jälkipuolella Moskovassa kuollut bolševikkivallankumouksen raportoiija John Reed, jonka molemmat olivat tunteneet. Reed oli osallistunut Kominternin toiseen konferenssiin kesäkuussa 1920, jossa muotoiltiin bolševikkien linjaa kansallisuus- ja siirtomaakysymykseen. Tämän linjauksen pohjalta Bakussa järjestettiin elokuussa ”Idän kansojen konferenssi”, johon Moskovaan kesällä 1920 saapunut Enver pašša osallistui. Myös Stalin puhui Bakussa idän ja lännen proletariaatin yhteistyöstä, mutta ei itse konferenssissa, vaan muutamia kuukausia myöhemmin. Näin vallankumouksen ulottuvuudsis-

ta näkyy ensiksi sen Aasiaan suuntautunut internationalismi ja orastava kilpailu panturkkilaisen nationalismin kanssa. Puna-armeijan eteneminen keisarikunnan Venäjän rajoille Kaukauksella ja basmatši-kapinallisia tukevan Buharan emiraatin kukistaminen viittaavat perinteisempään ulottuvuuteen, venäläisen suurvallan rakentamiseen.²⁰

Itsenäisyys- ja sisällissota: britit ja IRA

Kelttiläistarinoita-albumin lyhyissä kertomuksissa liikutaan Brittein saarilla laajemminkin kuin vain Irlannissa, mutta käsittelen tässä kertomusta *Sonaatti E-duurissa harpulle ja nitroglyseriinille* (*Concery en o-mineur pour harpe et nitroglycerine*, 1972). Toisin kuin monissa muissa tarinoissa, Corto Maltese on tässä aktiivinen toimija, joka on valinnut puolensa. Päähenkilö saapuu Irlantiin auttaakseen kostamaan Sinn Feinin johtajaksi mainitun Pat Finneccunin kuoleman, jonka englantilaisten puolelle värväytyneen O'Sullivanin katsottiin aiheuttaneen. Vaikka englantilaiset, erityisesti heidän värväytyt joukkonsa, pysyvät tarinassa vastustajina, irlantilaisten puoli paljastuu odotettua ristiriitaisemmaksi sillä välin kun Maltese itse tekee attentaatin, räjäyttää englantilaisten poliisiaseman. Tarinan henkilöt ovat fiktiivisiä, mutta tilanteet ovat historiallisesti hyvin tunnistettavia.

Tarina alkaa kun IRA:n sissit räjäyttävät partioivan englantilaisen panssariauton ja ampuvat ulos pyrkivän englantilaisen. Silminnäkijäksi sattuneen päähenkilön kantaa tivaa heti kivääri ojennettuna naispuolinen sissi, mutta Maltesella on väistöyrityksen jälkeen esittää oikeat tunnussanat. Samalla toinen sisseistä, mies, varoittaa: ”Kuorma-autollinen apujoukkoja [auxillaries] on tulossa.” Päähenkilö jää paikalle viivyttämään englantilaisia. Englantilaisten palveluksessa olevien sotilaiden aggressiivisuudesta huolimatta heitä komentanut upseeri kuulustelelee Maltesea asiallisesti, vaikka huomauttaakin, että ”olisitte voinut kuolla tänä iltana.”²¹ Myöhemmin käy ilmi, että kyseinen upseeri oli juuri O'Sullivan, petturi.

Irlannin itsenäisyssodan luonteen kannalta avauskohtaus on kuvaava. Irlannin itsenäisyssota (1918–1922) puhkesi vuoden 1916 pääsiäiskapinan kukistamisen jälkeen uudelleen vuoden 1918 lopulla, kun Sinn Feinin edustajat perustivat Britannian parlamenttivaalien jälkeen oman edustuslaitoksensa, An Dáilin Dubliniin ja IRA:n jäsenet tappoivat kaksi poliisia Tipperaryssä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen sotaväsymys painoi Isoa-Britanniaa, ja brittiarmeijaa tarvittiin ympäri Eurooppaa ja maailmaa. Toisaalta pääministeri David Lloyd George lähti siitä että ”kapinallisille ei julisteta sotaa”, jolloin Irlannin kriisiä hoidettiin poliisioperaationa. Siksi englantilaiset pyrkivät alussa lähinnä vahvistamaan Royal Irish Constabulary:ä (RIC) värvätyillä joukkoilla, Black and Tan sekä Auxillary Division -osastoilla. Black and Taneista tuli nopeasti symboli, niin Irlannissa kuin Englannissa, julmuuksille ja laittomuuksille Irlannin itsenäisyssodassa. Englantilaisten näkökulmasta keskeistä oli Irlannin itsenäisyssodan sissisotaluonne, se ettei selustaa ollut, eikä taistelijoita ja siviilejä voinut helposti erottaa toisistaan. Alkuun brittijoukkojen tekoja perusteltiin vastauksena IRA:n väkivaltaan.

Näiden värvätyjen joukkojen taustassa ja aikalaismaineessa oli kuitenkin eroja. Black and Tanit olivat armeijasta lomautettuja värvätyjä sotilaita, joita oli enimmillään noin 9000 miestä. RIC:n tilapäiset kokelaat, apujoukot (auxillaries) olivat nimenomaan värvätyjä upseereita, ja pienempi joukko, noin 2200 miestä. Auxillary Division oli lähes kokonaan armeijan ja poliisin valvonnan ulkopuolella. Sodan kuluessa lisätyt vakinaisen armeijan osastot olivat puolestaan ehdottomasti laajin joukko, 60 000 miestä.²²

Maltesen suora toiminta huipentuu, kun hän lähtee englantilaiseksi konstaapeliksi naamioituneena kostamaan Pat Finnecunin kuolemaa poliisiasemalle, jossa Auxillary Divisioniin värväytynyt O’Sullivan työskentelee. Ennen päähenkilön saapumista englantilaiset olivat paljastaneet hänet soluttautujaksi, joka informoi IRA:ta vankikuljetuksista. Komentava englantilainen eversti on juuri ampunut O’Sullivanin ilman oikeudenkäyntiä. Tyrmättyään upseerin ja toimistossa olleen sotilaan Maltese virittelee pommin

siellä olleista räjähdeaineista ja pohdiskelee: ”Te apujoukot olette melko outoa porukkaa ... teillä on jopa dynamiittia toimistois-sanne ... te ... olette ... todella ... vastuuttomia.”²³

Englantilaisten puolella käydyssä aikalaiskeskustelussa Irlannin sodasta näkyy, kuinka siihen osallistuvat joukot määrittelivät tapahtumia sen pohjalta, miten se poikkesi heidän maailmansotakokemuksestaan sekä kuinka heidän käsityksensä sodankäynnistä muuttui. Englantilaiset kokivat, että heidän piti sotatilan puuttuessa rajoittua poliisitoimintaan, kun vastapuoli sai käydä sissisotaa. Sivileihin kohdistuviin kostoiskuihin ja laittomiin te-loituksiin syyllistyivät silti muutkin brittiosastot kuin Black and Tanit, vaikka heidän teoistaan löytyy kattavimmin aineistoa. Myöhemmin kuuluisaksi tullut Bernard Montgomery totesikin 1923 Irlannin kriisistä:

... sellaisen sodan voittaakseen on oltava häikäilemätön; Oliver Cromwell tai saksalaiset olisivat hoitaneet sen hyvin lyhyessä ajassa. Tänä päivänä yleinen mielipide estää sellaiset menetelmät.

Tämä seikka ei ollut jäänyt täysin huomiotta yleisen mielipiteen yhtenä muodostajana toimivassa alahuoneessa. Jo vuonna 1920 liberaalipuolueen edustaja kapteeni-luutnantti Kenworthy oli kiinnittänyt huomiota siihen, että brittijoukkojen toimia Irlannissa puolusteltiin samoilla argumenteilla kuin saksalaisjoukkojen ylilyöntejä Belgiassa puolusteltiin ensimmäisen maailmansodan aikana Reichstagissa. Johtopäätös oli selvä: ”Jos emme tuomitse niitä, olemme vähintään yhtä syyllisiä kuin saksalaiset, ellemme pahempia.”²⁴

Itsenäisyys- tai sisällissotakuvan ja nationalistisen ideologian mutta myös tarinan kannalta ratkaiseva keskustelu käydään vasta attentaatin jälkeen. Maltese kaipaa näkemänsä pohjalta lisätietoa ja IRA:n senhetkiseltä johtajalta, tapetun Pat Finneconin veljeltä Seanilta. Petturin ja sankarin roolit kääntyvät pääläelleen, kun Sean kertoo itsenäisyysliikkeen symbolin, veljensä Patin, olleen englantilaisten lahjoma, ja paljastaneen pääsiäiskapinan hengissä säilyneet johtajat englantilaisille. O’Sullivan oli ampunut hänet IRA:n nimissä: ”Sen jälkeen O’Sullivan on ollut Irlannin kansan

inhoama ja englantilaisten epäilemä. Hän on *todellinen* sankari ... mutta kenenkään ei pitäisi tietää sitä ... koskaan.”²⁵

Huolimatta avoimesta sympatiasta Irlannin itsenäisyyskamp-pailulle, kertomuksen viimeinen käänne tekee selväksi, että na-tionalismi ja valtion rakentaminen vaatii aina myyttinsä, harjoit-tivatpa sitä suurvallat, tai niistä eroon pyrkivät itsenäisyysliikkeet.

Etninen väkivalta: Samarkand ja armenialaisten kansanmurha

Corto Maltese Samarkandissa -albumissa perusmotiivina olevaan antiikin aatteen etsintään liittyy tarinan ensimmäisen neljän-neksen jälkeen kuitenkin uusi merkittävä motiivi, 11-vuotiaan armenialaistytön, Sevanin, kuljettaminen turvaan. Ensinnäkin hän on tarkoitus viedä vain rajan yli Turkin puoleisesta Armeniasta Neuvostoliiton puoleiseen, mutta tapahtumien edetessä, lopulta Venetsiaan, Italiaan. Päähenkilön keskeisiä vastustajia tarinas-sa ovat historialliset turkkilaisnationalistit Enver pašša ja Sedket bey, jonka nimi tosin on muutettu yhdellä kirjaimella muotoon Sevket. Molemmilla oli merkittävä rooli armenialaisten vainoissa ja tuhoamisessa 1914–1916.²⁶

Turkkilainen nationalismi ja sen jaot vuonna 1922 tulevat esiin heti tarinan alussa. Maltese löytää Italialle kuuluneelta Rhodok-selta aatteesta kertovan käsikirjoituksen. Paetessaan italialaista sotilaspartiota hän päätyy turkkilaisnationalistien kokoukseen, kun häntä luullaan korkea-arvoiseksi Sevket-nimiseksi henki-löksi, joka vaikuttaa hänen kaksoisolennoltaan. Kun kokoukses-sa nimeämätön osallistuja kritisoi Enver paššan panturkkilaista ojelmaa ja pitää parempana Mustafa Kemalın kansallisvaltiopoh-jaista nationalismia, Bahyar-niminen mies ampuu hänet saman tien. ”Sotilaallisen yhtenäisyyden liiton” perillisillä ”ei ole va-raa epäröinnin ylellisyyteen, kun isänmaan kohtalo on pelissä.” Päähenkilö ei allekirjoita enempää periaatetta kuin menetelmiä, mutta hänen ensimmäisenä tavoitteenaan on päästä jatkamaan

matkaa ennen kuin erehdys hänen henkilöllisyydestään paljastuu.²⁷

”Sotilaallisen yhtenäisyyden liitolla” ei luultavasti ole historiallista vastinetta, mutta ”Yhtenäisyyden ja edistyksen komitea” (ITC) oli nuorturkkilaisen puolueen virallinen nimi. Lopullisesti nuorturkkilaiset saivat Osmanien valtakunnan haltuunsa Balkanin sotien aikana, tammikuussa 1913 tehdyllä vallankaappauksella. Tällöin Enver pašša saavutti ainoan merkittävän sotilaallisen menestyksensä vallatessaan Edrinen (Adrianopoli) takaisin bulgarialaisilta. Sen jälkeen hän ylensi itsensä kenraaliksi ja sotaministeriksi. Toinen keskeinen nuorturkkilaisten johtaja, Talaat pašša, otti haltuunsa sisäministerin paikan.

Osmanien valtakunta oli koko 1800-luvun jälkipuoliskon taistellut Balkanilla nationalistisia sissiliikkeitä vastaan. Valtio oli käyttänyt näiden tukahduttamiseen usein epävirallisia asejoukkoja sekä terroria. Tältä pohjalta nuorturkkilaiset omaksuivat terrorin käytön yleisemminkin politiikkansa välineeksi valtakunnan modernisoinnissa ja kansallisen yhtenäisyyden voimistamisessa. Valtionterroria harjoittivat Enverille ja Talaatille uskolliset rikollisjoukkioit sekä Balkanin Rumelian maakunnan turkkilaismieliset sissijoukot, jotka laillistettiin hallituksen miliiseiksi. Näin poliittisen väkivallan kulttuuri siirtyi myös Anatoliaan. Tohtorit Mehmet Nâzim ja Bahayeddin Sakir organisoivat alun perin hajanaiset joukot tiedustelupalvelun alaiseksi Erikoisorganisaatioksi (turk. Teskilât-i Mahsusa), joka muodosti yhden osmanien asevoimien viidestä haarasta.²⁸

Armenialaisten kansanmurhan tausta nousee esiin, kun Maltese matkustaa kuorma-autosaattuessa kurdisotilaiden kanssa Adanasta Vaniin. Kurdit selittävät kannattavansa Enverin panturaniilaista liitoumaa, koska se on luvannut kurdeille autonomian. Tämän vuoksi ”on tuhattava armenialaisten vastarinnan viimeiset leimahdukset...”. Päähenkilö huomauttaa, etteivät vanhat kaunat ja ja kristinusko ”ole minusta hyvä syy teurastaa niitä”. Tämän jälkeen sotilas muistuttaa armenialaisten liittyneen Venäjän armeijaan 1916, mihin Maltese puolestaan vastaa: ”Niillä ei ollut vaihtoehtoa vuoden 1909 jälkeen. Unohtamatta sitä kuinka niitä

tuhottiin 1894 ja 1896.” Ilmapiirin kiristyessä autosaattue saapuu Vanin ja turkkilaiskomentaja käskee päähenkilön ulos. Vanin sotilaskuvernööri on juuri Sevket.

Katsellessaan Vanissa väkijoukon ympäröimää, kehässä tanssivaa nuorta ”paholaisen palvojaa”, jezidiä, päähenkilö hyväksyy pienen vastustelun jälkeen vanhan Zorah-nimisen jezidin pyynnön: ”Kuuntele, jokunen kuukausi sitten tapettiin muuan armenialainen ystäväni, ja hänen koko perheensä, paitsi yksitoista-vuotiaasta tytärtä. Tämän tytön pitäisi päästä venäjänpuoleiseen Armeniaan...”. Kysymykseen, miksi juuri häntä pyydetään, ainoa vastaus Malteselle on: Kismet (turk. kohtalo, ennalta määrätty). Kun turkkilaiskomentaja kaappaa tytön panttivangiksi varmistukseen aarteen saamisen itselleen ja Sevketille, pelastustehtävä muuttuu imperatiiviksi myös juonen kannalta.²⁹

Armenialaisten kansanmurhan taustan ja luonteen kannalta keskusteluissa esitetyt argumentit ovat valaisevia. Liittyessään ensimmäiseen maailmansotaan Osmanien valtakunta kokosi vakinaisen armeijan tueksi Erityisorganisaation alaisiksi värväytyjä sissijoukkoja hyökäykseen Venäjän ja Persian alueille 1914–1915. Jo hyökkäysvaiheessa nämä sissiosastot, jotka koostuivat turkkilaisista, kurdeista ja tserekesseistä, tuhosivat armenialaiskyliä ja niiden asukkaita. Persiaan hyökännyttä armeijaa komensi Tahir Sedket bey, ”fanaattinen nuorturkkilainen, Vanin maaherra ja Enverin lanko”. Vuosina 1915–1916 Venäjän armeijan edetessä merkittävästi Enver, Talaat ja ITC:n johto syyttivät armenialaisia tappiosta. Venäjän armeijaan kuuluikin armenialainen vapaaehtoispataljoona, mutta ratkaiseva tappio oli johtunut Enver pašsan virheistä.

Kattavia lähteitä systeemaattisista julmuuksista löytyy saksalaisten lähetysaarnajien ja lähetystön, Italian konsulin, sekä myöhemmin alueelle edenneen Venäjän armeijan raporteista, mutta myös nuorturkkilaisten omasta kirjeenvaihdosta. Jo joulukuussa 1914 Saksan lähetystö raportoi valtakunnankanslerille 8300 siviiliuhrista. Vaikka Venäjän armeijalla olikin motiivi korostaa turkkilaisten julmuuksia, ja se toteutti omilla ”rangaistusretkikunnillaan” vastaavia, Venäjän Persian-konsulin kuvaukset

kylistä osmanien armeijan jäljiltä tuovat mieleen lähinnä Ruan-dan kansanmurhan 1994. Vasta viimeisessä vaiheessa 1916 armenialaisia karkotettiin Syyrian autiomaahan, jonne noin miljoona kuoli.³⁰

Päätepiteen etnisen väkivallan käsittelylle kertomuksessa muodostaa Enver paššan kuolema 1922, jota Maltese ystävineen on todistamassa. Puna-armeija on edennyt Samarkandin alueelle, ja Enverin armeija on hajonnut. Enverin mukaan heitä vastassa olevat joukot eivät ole venäläisiä vaan armenialaisia bolševikkeja: "...ne palavat halusta tappaa minut. Niille minä ole niiden kansan tuhoaja. Nyt minä olen yksin...". Kun päähenkilö toteaa, ettei asia kuulu heille, Enver on aistivinaan vihamielisyyttä, mihin Maltese vastaa: "...En tunne vihaa teitä kohtaan, enkä sympatiaakaan... eikä ole minun asiani tuomita teitä. Puhun vain vastatakseni teille." Tässä yhteydessä käy ilmi, että molemmat olivat tunteneet John Reedin. Keskustelun jälkeen Enver pašša ratsastaa päin puna-armeijan asemia, josta tuleva tulitus tappaa hänet. Kohtaus päättyy, kun puna-armeijan sotilas nostaa esiin päähineen ja miekan heiluttaen niitä, huutaen: "Enver-bey on kuollut!!!"³¹

Armenialaiset eivät olleet ensimmäisen maailmansodan aikana yksinomaan uhreja. Venäjän armeijan miehitettyä Turkin puoleisen Armenian, Itä-Anatolian, sen rangaistusretkikunnat, joihin osallistui runsaasti armenialaisia ja Batumin kasakoita, tappoivat kostona noin 45 000 turkkilais- ja kurdisiiviiliä. Armenialaisten kansallismielinen Dashnaktsutiun-puolue pyrki myös kostamaan kansanmurhan nuorturkkilaisten johtajille, kohtuullisella menestyksellä: Talaat pašša ammuttiin Berliinissä 1921 ja Bahaeddin Sakir 1922, Cemal pašša Tbilisissä 1922. Sen sijaan 1921 murhatulla Said Halim paššalla, vuosien 1913–1916 suurvisiirillä, ei ollut osuutta kansanmurhaan.³² Enver pašša vältti tämän kohtalon liittoutuessaan väliaikaisesti bolševikkien kanssa, mutta ei elänyt juuri pidempään.

Enver paššan kuolemasta kertomuksessa harjoitettiin vähintään olemassa olevien lähteiden valintaa, jos ei peräti symbolista oikeudenjakamista. Enver pašša kuoli 4.8.1922 hänen armeijansa hajottua Buharan emiirikunnan itäosissa, mutta jo siitä, oli-

vatko bolševikit lähettäneet hänet ensin välittäjäksi neuvottelemaan basmatši-kapinallisten kanssa vai loikkasiko hän näiden puolelle suoraan, on erilaisia tietoja.³³ Ei myöskään ole varmaa, kuoliko hän taistelussa Dušanben liepeillä vai myöhemmin kotietsinnässä läheisessä kylässä, mutta luonnollisesti kaatuminen taistelussa sopisi sankarimyyttiin paremmin. Häntä vastaan ei tiettävästi hyökännyt puna-armeijan armenialaispataljoona, vaan baškiiriratsuväki. Mielenkiintoista kyllä, yksikön komentaja, Hakob Melmukian, olisi ollut armenialainen.³⁴

Tekijä ja hänen tarinansa: Hugo Prattin seikkailut

Vallankumoukseen, itsenäisyys- tai sisällissotaan sekä etniseen väkivaltaan liittyviä näkökulmia ja ratkaisuja Corto Maltese -sarjakuvissa saattaa olla helpompi ymmärtää, kun niitä suhteutetaan kertomusten piirtäjän ja käsikirjoittajan Hugo Prattin omaan elämäkokemuksiin, erityisesti nuoruusvuosilta. Tältä pohjalta myös kertomusten politiikkakuva käy käsitettävämmäksi.

Koko elinkaarta vuosilta 1927–1995 tai ammatillista kehitystä vuoden 1945 jälkeen ei ole tarpeen tarkastella, vaan perehtyminen kahteen perustavaan vaiheeseen, lapsuus- ja nuoruusvuosiin riittää. Lapsuusvuodet kattavat Prattin kymmenen ensimmäistä ikävuotta, 1927–1937. Pratt syntyi 15.6.1927 Riminillä Rolando Prattin ja Evelyn os. Generon lapsena. Kansainvälinen, ja monikulttuurinen tausta alkoi hänen kohdallaan syntymästä, kun isä oli englantilaissyntyinen, Cornwallista peräisin oleva Ranskan kansalainen, äiti taas espanjalaista, juutalaista syntyperää olevasta venetsialaisesta perheestä. Venetsiassa asutut kymmenen ensimmäistä vuotta olivat merkityksellisiä sekä isoäidin välityksellä Venetsian juutalaiskulttuurista, nk. Venetsian ghettoista ja kabbalismista saatujen vaikutteiden, että elokuvista ja sarjakuvista saatujen amerikkalaisen populaarikulttuurin vaikutteiden pohjalta: esim. Burt Lancasterin ja Erroll Flynnin elokuvat sekä Milton Caniffin *Terry and the Pirates* ja Lyman Youngin *Tim Tyler's Luck* -sarjakuvat. Kuusivuotiaana Pratt halusi jatkaa elokuvissa näke-

miään kertomuksia ja kuvitti niitä piirroksin, mihin hänen iso-äitinsä rohkaisi häntä. Äiti taas ei tukenut sarjakuvaharrastusta ainakaan kaupallisessa muodossa, vaan saattoi polttaa ostettuja lehtiä.

Prattin myöhemmän kehityksen kannalta ratkaisevan muroksen nuoruusvuosiin (1937–1945) aloitti perheen muutto Etiopiaan, jonka Mussolinin Italia oli valloittanut siirtomaakseen Kansainliiton tuomitsemassa sodassa 1934–1935. Rolando Pratt oli siirtynyt Etiopiaan jo ennen perhettään siirtomaapoliisina tai ammattisotilaana. Etiopiassa vietetyt kuusi vuotta jättivät luultavasti vahvimmat jäljet Prattin henkilökohtaiseen kehitykseen. Yhtäältä vaikutti ensikäden tutustuminen vieraaseen, Euroopan ulkopuoliseen kulttuuriin, sen kielten oppiminen ja ystävien saaminen sen parista, toisaalta sodan ja kuoleman näkeminen, omaisten menettämisenä toisen maailmansodan syttymisen jälkeen. Pratt tutustui Brahane-nimiseen etiopialaiseen, ja oppi mm. suahilia ja amharaa. Hänen Italian armeijaan värväytynyt isänsä kuoli virustartuntaan vuoden 1942 lopulla vankileirillä englantilaisten valloitettua Etiopian italialaisilta 1941 ja palautettua Haile Selassien valtaan. Samana vuonna kun Rolando Pratt kuoli, 1942, hänen vaimonsa sai tyttären, joka syntyi kuolleena. Isänsä nostoväkeen 13-vuotiaana ilmoittama Hugo Pratt joutui myös kulkemaan vankileirin kautta ennen kuin hänet äitinsä ja muiden Italian kansalaisten tavoin palautettiin Vatikaanin välityksellä Italiaan vuoden 1943 alussa.³⁵

Seuraavista kahdesta vuodesta on lähteistä riippuen ristiriitaisia käsityksiä. Vaikuttaisi siltä, että liittoutuneiden noustessa maihin Italiaan ja fasistihallinnon kaatuessa Prattin perhe olisi jäänyt Saksan miehittämään osaan maata, johon perustettiin Mussolinin vielä nimellisesti johtama fasistitasavalta. Vuoden 1943 syyskuussa Hugo Pratt olisi perheen sisäisen riidan seurauksena värväytynyt fasistitasavallan alaiseen laivaston yksikköön, Battaglione Lupoon, josta hänen äidin puoleinen isoäitinsä olisi hakenut hänet nopeasti pois. Seuraavana vuonna hän oli jo joutua SS:n ampumaksi eteläafrikkalaisena vakoojana ja toisen maailmansodan Pratt olisi päättänyt tulkin tehtävissä, todennäköisimmin

liittoutuneiden univormussa. Näiden rintamien puolelta toiselle ja väliin johtaneiden kokemusten jälkeen Pratt ennätti kiertää juuri sodasta päässeestä Euroopassa, erityisesti Etelä Ranskassa ennen kuin 1945 lopulla siirtyi sille uralle, joka teki hänestä tunnetun. Ystäviensä kanssa hän perusti Uragano Comics inc. -kustantamon, ja he alkoivat piirtää *Pataässä* (*Asso di piche*) nimellä tunnettua lehteä. Näiden amerikkalaista seikkailusarjakuvaa, mm. Will Eisneriä Bob Kanea ihailleiden piirtäjien ja kertojien ympärille muodostui niin kutsuttu Venetsian koulukunta. Vaikka toiminta alkoi harrastelijapohjalta, julkaisu sai lukijoita, ja argentiinalainen kustantamo tarjosi töitä ”Venetsian koululle” vuonna 1947. Argentiinan kaudesta Pratt itse katsoi aikuisuutensa alkaneen. Loppu on niin sanotusti historiaa, joka nimenomaan Corto Maltese -sarjakuvan osalta alkoi vuodesta 1967.³⁶

On vielä syytä tarkastella politiikkakuvaa sekä Corto Maltesen että Hugo Prattin osalta ennen voidaan vastata kysymyksiin siitä, millaisina yhteiskunnalliset konfliktit ja niiden ratkaisut kertomuksissa nähdään. Kysyttäessä vuonna 1970 Corto Maltesen ja politiikan suhteesta, tekijä vastasi tämän olevan

antikolonialisti, mies, jolla ei ole maantieteellisiä rajoituksia tai rodullisia ongelmia... Hänellä on mustia sisaruksia ja intialaisia serkkuja...³⁷

Prattilta itseltään kysyttiin vuonna 1982 hänen puoluekannastaan. Vaikka hän lähtökohtaisesti korostaa sitoutumattomuuttaan ja vapauden ihannetta, hän ei silti peittele preferenssejään. Hän ei voisi elää vapausihannettaan fasistisessa järjestelmässä, vaikka rakastaakin ”kuria, sellaista jonka olen itse asettanut”. Tämän jälkeen hän kertoo tehneensä ”manifesteja, asioita, kompuolueen [le P.C.] kanssa”, mukaan lukien Italian ja Ranskan kommunistipuolueiden lehdet *Paesa Sera*, *l'Unita* ja *l'Humanité*. Vaikka Pratt sanoo kunnioittavansa kommunistipuolueita ja joitakin kommunisteja, hän myös korostaa kohdanneensa kommunistien ja puolueiden piirissä riittävästi ideologisten linjausten sanelemia absurdeitteja. Hänen ideaalinaan on toisten kunnioittamiseen perustuva

täydellinen vapaus, mutta ”se on niin kaunis anarkia, että siitä tulee utopia...”³⁸

Tältä pohjin, juuri politiikkakäsitteen avulla voidaan arvioida Prattin sarjakuvan välittämää kuvaa menneisyyden yhteiskunnista ja niiden konflikteista. Poliitiikka kuvataan Corto Malteseissa usein epäilyttävänä ja periaatteessa vältettävänä ilmiönä. Edellä käsiteltyjen tapausten ja politiikkakantojen pohjalta näyttää, että vältettävä politiikka on juuri hallitsemiseen ja ideologioihin sidottua. Käytännössä sarjassa kuitenkin harjoitetaan politiikkaa lähes jatkuvasti toimijaperspektiivistä käsin, henkilökohtaisina reaktioina, sympatioina ja antipatioina erilaisissa konfliktitilanteissa. Väljästi Sartrea mukaillen voi esittää, että Corto Maltesessa erityisesti päähenkilö, mutta myös muut, ”joutuvat tekemään yksilöllisiä, mutta toisia koskettavia eksistentiaalisia, stilistisiä, strategisia, taktisia ynnä muita valintoja, joista voi aina lukea esiin poliittisen ulottuvuuden”³⁹. Tässä mielessä, toimijaperspektiivistä käsin, Corto Maltese, niin sarjakuvakertomuksena kuin henkilö-
nä on kaikkea muuta kuin epäpoliittinen tai kantaa ottamaton.

Historiakuvien osalta tämä merkitsee sitä, että vaikka Corto Maltese -sarjoissa vältetään ideologioita ja avointa poliittista sitoutumista ja niiden sijaan sitoudutaan eri kulttuurien mytologioihin eikä kansallisiin myytteihin, niin konfliktit ja niiden rakenteet nähdään muutettavissa olevina tai ratkaistavina käytännön valintojen, inhimillisen toiminnan kautta. Corto Maltesen hahmon voisi ajatella osoittavan, kuinka mikro- ja makrotaso, tai toimijat ja rakenteet, kohtaavat niin menneisyyden yhteiskunnallisissa prosesseissa kuin niistä tarjotussa kuvassa. Historian tutkimuksen kriteerein Corto Malteseja, vaikka kyse onkin fiktiosta, voisi jopa tarkastella ”reiluna konstruktiona” menneestä, jossa eri toimijoille pyritään tekemään oikeutta, toimien samanaikaisesti sekä syyttäjänä että asianajajana⁴⁰.

Tämä harkittu sitoutumattomuus ideologioihin, muttei politiikkaan sinänsä, yhdessä toimijoiden, henkilöiden tasolla toteutetun tasapuolisuuden kanssa sekä ystävien että vihollisten osalta eräs syy Hugo Prattin sarjakuvakertomuksen suosioon ja kestä-

vyytteen. Tältä pohjalta ne välttävät pelkäksi vuosien 1967–1992 aikalaiskuvaukseksi jäämisen.

Viitteet

- 1 Suoran Eco sitaatin löytäminen osoittautui yllättävän hankalaksi, paras viite on Gino Moliterni, Corto Maltese, teoksessa *Encyclopedia of Contemporary Italian Culture*, Taylor-Francis, e-Lib 2005, 196–197. Sen mukaan sitaatti olisi peräisin Econ kirjoittamasta italiankielisen Suolaisen meren Balladi albumin esipuheesta. Ecolla on essee *Geografia imperfecta de Corto Maltés*, teoksessa *Entre mentira e ironia* (esp.), Editorial Lumen, Barcelona 1998, 54–59.
- 2 Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*, Gaudeamus, Tampere 2000, 37–39, 65–67.
- 3 Jerome de Groot, *Consuming History: Historian and Heritage in Contemporary Popular Culture*, Routledge, New York 2009, 225–227.
- 4 Lassi Györfy, *Sveitsiläisiä arvoituksia maallikolle eli intertekstuaalisuus Hugo Prattin sarjakuva-albumissa Les Helvetiques*, yleisen kirjallisuustieteen pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 2001, 18–19, 41.
- 5 Robert Gerwarth ja John Horne, Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen, teoksessa toim. Robert Gerwarth & John Horne (toim.), *Sodasta rauhaan: Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*, Vastapaino, Tampere 2013, 15–19, 23–25.
- 6 Györfy, 19.
- 7 Györfy, intertekstuaalisuudesta Anna Makkosen teoksen *Romaani katsoo peiliin. Mise en abyme -rakenteet ja intertekstuaalisuus Marko Tapon Aapo Heiskasen viikatetanssissa*, SKS, Helsinki 1991 määritelmän mukaan, 5.
- 8 Jaak Valge, *Breaking Away From Russia: Economic Stabilization in Estonia, 1918–1924*, Studia Baltica Stocholmiensia, vol. 26. Stockholm: Acta Universitatis Stocholmiensis: Almqvist & Wiksell International 2006, 96–99, 108–109.
- 9 Hugo Pratt, *Corto Maltese Siperiassa*, Jalava, Helsinki 1984, 32.
- 10 Pratt 1984, 74.
- 11 Robert Gerwarth ja John Horne, Kuvitelmiä bolševismi: Vallankumouksen pelko ja vastavallankumouksellinen väkivalta 1917–1923, teoksessa Gerwarth & Horne (toim.), 76–77.
- 12 Pratt 1984, 51.
- 13 Pratt 1984, 92–93.
- 14 Edward Hallet Carr, *The Bolshevik Revolution 1917–1923*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex 1966, vol. 3, 505–512, Venäjän Kaukoidän

- ja Mongolian tilanteesta 1920–1921, erityisesti Sükhe-Batorista ja von Ungern-Sternbergistä.
- 15 Pratt 1984, 94–96, 101–102.
- 16 Pratt 1984, 77.
- 17 Gerwarth ja Horne, 67–68, 71, 75.
- 18 Willian G. Rosenberg, Poliittinen väkivalta Venäjän sisällissodassa 1918–1920, teoksessa Gerwarth & Horne (toim.), 60–61, 64–65.
- 19 Hugo Pratt, *Corto Maltese Samarkandissa*, Jalava, Helsinki 1988, 92–97.
- 20 Carr, 253–254, 262–263, 271.
- 21 Hugo Pratt, Concerto in E-minor for Harp and Nitroglycerin, teoksessa *Corto Maltese: A Midwinter Morning's Dream*, NBM Publishing co, New York 1987, engl. versiosta puuttuu sivunumerot!
- 22 Anne Dolan, Brittien väkivalta Irlannin itsenäisyysodassa, teoksessa Gerwarth & Horne (toim.), 272–274.
- 23 Pratt 1987.
- 24 Dolan, 275, 279, 282–284.
- 25 Pratt 1987.
- 26 Ugur Ümit Üngör, Poliittinen väkivalta luhistuvassa Osmanien valtakunnassa, teoksessa Gerwarth & Horne (toim.), 233.
- 27 Pratt 1988, 11.
- 28 Üngör, 228–230.
- 29 Pratt 1988, 65–70, 74–75.
- 30 Üngör, 231–236.
- 31 Pratt 1988, 118–123.
- 32 Üngör, 240, 244–245.
- 33 Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, vol. 1., 343.
- 34 http://en.wikipedia.org/wiki/Enver_Pasha, ja siinä tapauksesta mainitut lähteet, mm David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, luettu 14.9.2014.
- 35 Sami Kesti, Hugo Pratt, *Sarjainfo* no 61, 4/1988, Suomen sarjakuvaseura, 3–4.
- 36 Kesti, 4–5, 15. vrt <http://cortomaltese.com/about-the-author/>, <http://italianalmanac.org/leggende/pratt.htm>, http://it.wikipedia.org/wiki/Hugo_Pratt, luetu 14.9.2014, juuri Prattin vuosista 1943–1945.
- 37 Claude Moliterni, *Entretiens avec Gir, Jean-Michel Charlier, Robert Gigi, Hugo Pratt, Fred Gotlib, Philippe Druillet*, Editions Serg, 1973, 51. Haastattelu on syyskuulta 1970.
- 38 Andrea Magoni et al. „Entrevue avec Hugo Pratt teoksessa *Bédésup, A la Rencontre de... Hugo Pratt*, C.R.D.P. de Marseille, 1983 131. Julkaistu ensin lehdessä *Fumo di China*, no 14, toukokuu 1982, italiasta kääntänyt Evelyn Betuzzi,
- 39 Kari Palonen, Poliitiikka, teoksessa toim. Matti Hyvärinen ym., *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Vastapaino, Tampere 2003, 499–500, 511.
- 40 Kalela, 108–109.

Kuunneltavaa vai tanssittavaa?

Jazz, iskelmä ja rock Terässä 1945–1970

Suomen työväenliikkeelle on ollut tavanomaista kahtalainen suhtautuminen kulttuuriseen toimintaan. Toisaalta oli hyvin tärkeää tehdä ero hyvään ja huonoon, suositeltavaan ja tuomittavaan kulttuuriin ja kieltää jäseniä olemasta tekemisissä tämän huonon ja tuomittavan kulttuurimuodon kanssa. Toisaalta työväenliikkeestä löytyi aina ryhmiä, jotka olivat valmiit hyödyntämään huonoksi ja tuomittavaksi leimattua kulttuuria saadakseen uusia kansalaisryhmiä sidottua liikkeeseen ja edistääkseen liikkeen tavoitteita.

Ensimmäinen asenne kumpusi pelosta, että huono kulttuuri sitoisi työväestöä virheellisiin ajattelu- ja toimintatapoihin, estäisi sen tietoisuuden kasvua ja lamauttaisi osallistumista työväenliikkeen toimintaan. Huonon kulttuurin määrittelyssä näkyi halu kasvattamiseen, joka työväenliikkeessä oli vahva oman opin myötä mutta myös fennomaanisen liikkeen peruna.

Määrittelyt hyvästä kulttuurista nousivat osittain liikkeen poliittisista vaatimuksista: oli tasa-arvon mukaista, että työväestö pääsisi osalliseksi taidemuodoista, jotka olivat aiemmin kuuluneet vain säätyläisille. Määrittelyihin vaikutti myös se, että monet työväenliikkeen johtohenkilöt olivat lähtöisin sivistyneistöstä ja siten sosiaalistuneet korkeakulttuuriin. Kaikki tämä vaikutti siihen, että työväenliikkeessä arvostettiin klassista musiikkia, kirjallisuutta, teatteria, jne., mutta suhtauduttiin nuivasti kansan huvittelumuotoihin, myös ensiaskeleitaan ottaneeseen populaarikulttuuriin – esimerkiksi rikos- ja rakkauslukemistoihin, uusiin tanssityyleihin ja elokuvaan. Tässä suhteessa työväenliike ei eron-

nut muista poliittisista liikkeistä. Asenne-erot heijastelivat osittain sukupolvieroja – nuoret olivat valmiimpia hyväksymään ja hyödyntämään kulttuurin uusia muotoja kuin vanhat.¹

Suomalaisen kommunismin piirissä eli samanlainen kaksinaisen suhtautuminen kulttuuriin. Vaatimus puhdasoppisuudesta sattui yksiin vanhan kansanvalistusasenteen kanssa. Niinpä liike asennoitui varsin perinteisesti monilla kulttuurin alueilla. Se näkyi esimerkiksi torjuvana asenteena 1920-luvun aikana laajentuneeseen ja perinteistä kulttuuria haastaneeseen populaarikulttuuriin, joka suomalaisen kommunismin piirissä tulkittiin usein valtaapitävien toimeksi. Toisaalta liikkeen parissa oli kuitenkin pyrkimystä käyttää hyväksi uuden kaupallisen kulttuurin välineitä ja muotoja. Musiikilla oli oma osansa tässä kulttuurisessa kamppailussa. 1920-luvulla se tuli ilmi yrityksinä torjua populaarimusiikin uusia tyylejä, erityisesti jazzia ja siihen liittyneitä tansseja. Asenteissa tuli ilmi myös Suomen työväenliikkeen vahvaa sitoutuminen raittiusliikkeeseen: jazz oli pahasta, koska se kytkeytyi ravintoloihin ja alkoholiin.²

Sama asenne jatkui SKDL:ssä. Korkeakulttuurin arvostus saattoi jopa vahvistua, kun SDP:ssä 1930-luvulla aktiivisesti toimineet intellektuellit liittyivät SKDL:n riveihin. Neuvostoliiton musiikkipolitiikan esimerkki – kansanlauluihin tai kaupunkien kansanperinteeseen sovitettu musiikki ja sen arvioiminen taide-musiikin kriteerein – vaikutti 1940-luvun lopulta samaan suuntaan. Muutoksilla maailman ja Suomen poliittisessa tilanteessa oli myös merkitystä musiikin arvioimiseen.

SKDL:n kulttuuriohjelma vuodelta 1947 totesi, että

Huonolla, standardisoidulla musiikilla, jota tanssiorkesterit ja ravintolagramofonit ovat levittäneet, on kansan musikaalista makua kuitenkin pilattu, samalla kun on puuttunut määrätietoista ohjelmaa ja käytännöllisiä edellytyksiä levittää hyvän musiikin tuntemusta kaikkialle.³

SKDL:n musiikkijaosto ilmaisi vuonna 1950 huolensa myös muusikoiden työstä:

On turvattava musiikinopettajain asema, ettei heidän tarvitse elääkseen esittää kapakkamusiikkia. ...

Markkinoille lykätään ”suutarin tytärtä” ja vastaavasti yhtä alarvoista törkyä, mutta ei kannata julkaista Toivo Kuulan parasta kuorosävellystä, koska siitä ei ole takeena rahallinen voitto. ...

Säveltäjille on turvattava mahdollisuus luoda hyvää musiikkia, tehdä työtään kansan musiikkimaun parantamiseksi, ettei heidän ole pakko alentua kansan musiikkitasoa alentavien renkutusten sepittäjiksi elääkseen.⁴

”Hyvää” ja ”huonoa” musiikkia ei määritelty SKDL:n ohjelmassa tai musiikkijaoston keskusteluissa aivan selkeästi, mutta 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa kävi selväksi, että ”hyvään musiikkiin” kuuluivat aatteelliset ja juhlalliset työväenlaulut mutta myös kansanmusiikki ja kauniisti soiva taidemusiikki. ”Huonoa musiikkia” olivat ”tanssikappaleet”, ”tökeröt renkutukset”, ”kaksimielisiet iskelmät”, ”amerikkalainen äänilevy”, ”kapakkamusiikki” ja ”pallomainen pelleily”. Näin ”huono musiikki” määräytyi ennen muuta poliittisin ja moralistisin perustein – se liittyi paheelliseen huvielämään, länsimaiseen rappiokulttuuriin tai porvarilliseen poliittiseen kabareeseen. Määrittelyissä korostui huonon musiikin ulkomainen alkuperä.⁵

1920-luvulla liikkeen nuoriso oli osittain yhtynyt kielteisiin arvioihin populaarimusiikista mutta myös hyödyntänyt uutta musiikkia edistääkseen oman sanoman leviämistä. Tarkastelen tässä artikkelissa, miten Suomen demokraattinen nuorisoliitto (SDNL), erityisesti sen *Terä*-lehti, suhtautui populaarimusiikkiin 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun alkuun.

Jazz

Välittömästi toisen maailmansodan jälkeen amerikkalainen musiikki symboloi sotavuosien yhteistyötä ja yhteistä taistelua fasismin vastaan. Swing oli tanssikiellosta, oikeiston vastustuksesta ja muista vaikeuksista huolimatta saavuttanut sotavuosina suosiota

myös Suomen kaupunkien koululaisnuorison parissa⁶. SDNL:n pää-äänenkannattaja *Terä* pyrki ilmeisesti tarttumaan nuorten innostukseen. Lehden ensimmäinen näytenumero lupasi toukuussa 1945 artikkeleita jazzin ystäville ja suhtautui myönteisesti ajatukseen julkaista menestyneiden laulujen sanoja englanniksi.⁷ Lupausta näytti toteutuvan, kun *Terän* toinen näytenumero julkaisi Tommy Dorseyn orkesterin tunnetun kappaleen *I'm getting sentimental over you* sanat englanniksi sekä myöhemmin artikkeleita jazzin taustasta, jazz-orkesterien kehityksestä ja jazzin sanastosta. Lehti myös kruunasi Louis Armstrongin ”trumpetin kuninkaaksi”.⁸

Kesän lopussa artikkelit kuitenkin katosivat *Terästä*, vaikka jotkut lehteen kirjoittaneista väittivät kaikkien Euroopan ja Amerikan edistysellisten nuorisoliikkeiden kiinnittävän paljon huomiota moderniin tanssimusiikkiin. Heidän yrityksensä tulkitta erimielisyys sukupolvien väliseksi ja väitteensä, että swing ei voinut olla vaarallisempaa moraalille kuin polkka tai valssi, joita vanhemmalla sukupolvella oli tapana tanssia, ei estänyt jazzin kaatoamista *Terän* sivuilta.⁹

Näin *Terä* jätti käyttämättä tilaisuuden tarttua siihen innostukseen, jonka tanssikiellon poistaminen herätti Suomen nuorisossa.¹⁰ Siihen todennäköisesti vaikutti SDNL:n nopea kehitys – uusien yhdistysten perustamisesta kertoneet uutiset täyttivät lehden sivut. Mutta syytä oli myös jazzin vastustajissa. Jotkut nuorisoliittolaiset nimittäin pelkäsivät, että *Terästä* oli tulossa jazz-intoilijoiden äänenkannattaja. Sen myötä nuoret omaksuisivat swing-mentaliteetin – tanssi alkaisi hallita heidän elämäänsä, saisi heidät laiminlyömään koulunkäyntiä ja muita tärkeitä elämän alueita. Hillitön innostus swingiin johtaisi nuorten henkiin tyhjyyteen ja tylsyyteen.¹¹

Yritykset rikkoa perinteitä eivät onnistuneet, vaan liikkeen historian moralisoivat puolet saivat etusijan. Se ei kuitenkaan ollut ainoa syy. Jazz-innostuksen hukutti myös kylmä sota ja siihen Neuvostoliitossa kytketty amerikkalaisuuden vastaisuus¹². *Terässä* anti-amerikkalaisuus näkyi ennen muuta amerikkalaisten elokuvien ja ajanviihdelukemiston – erityisesti salapoliisiromaa-

nien – rappeuttavien vaikutusten kritiikkinä.¹³ Musiikki ja tanssi unohdettiin, ja *Terässä* oli vain muutama artikkeli, joissa moitittiin jazzia.¹⁴

Kylmän sodan alkamisella oli myös epäsuorempia vaikutuksia SDNL:n musiikilliseen suuntautumiseen. Etsiessään kunnollista nuorisomusiikkia SDNL huomasi, että Suomen porvarillisten nuorisojärjestöjen ja Suomessa 1950-luvun alussa vierailleiden sosialistimaiden esiintyjäryhmien esimerkit olivat seuraamisen arvoisia. Se kehottikin osastojaan koko maassa perustamaan kansantanssiryhmiä. Niiden esityksistä tuli tärkeä osa SDNL:n järjestämien tapahtumien ohjelmistoa. Kansantanssien oli määrä ilmentää ”aitoa” ja ”puhdasta” kansankulttuuria. Kansantanssit pysyivät tärkeinä liiton juhlissa 1960-luvun puoliväliin asti.¹⁵

Kansantanssit eivät ilmeisesti tyydyttäneet kaikkia SDNL:n jäseniä – jazz ilmestyi uudelleen *Terään* 1950-luvun puolivälissä. Kysymykset jazzin hyväksyttävyydestä vaivasivat kuitenkin edelleen lehden kirjoittajia. Asenne jazziin oli kuitenkin toisenlainen kuin välittömästi sodan jälkeen, jolloin jazzia – tai paremminkin swingiä – oli arvostettu nykyaikaisen nuorison suosimana tanssimusiikkina. 1950-luvun puolivälissä jazz erotettiin tietoisesti tanssimusiikista ja nuorisokulttuurista – jazz oli musiikkia, jota piti kuunnella. Nuoriso oli opetettava erottamaan oikea jazz massamusiikista, jota syntyi ”jazzin aluskasvillisuutena”. Opetusta *Terässä* antoivat artikkelit, joissa Olavi J. Laine, tuleva Suomen demokratian pioneerien liiton pääsihteeri, käsitteli jazzin historiaa New Orleansista bepopiin.¹⁶

Näitä artikkeleita leimasi aluksi amerikkalaisuuden vastaisuus mutta niissä yritettiin myös hyödyntää marxilaista selitysmallia ja esittää sen pohjalta, miten talouselämä ja USA:n ulkopolitiikka olivat vaikuttaneet jazzin kehitykseen. Selityksen mukaan jazzin kulta-aika oli alkanut New Orleansissa 1800-luvun lopussa ja päättynyt 1930-luvun alun lamaan. Swing, 1930-luvun puolivälissä syntynyt uudennainen jazz, heijasteli toipuvan talouden optimismia. Samaan aikaan viihdeteollisuus oli myös kaupallistanut jazzin. Juuri sen takia valkoiset alkoivat kiinnostua jazzista – valkoinen mies teki jazzista myyntiartikkelin – ja työnsivät mustat

muusikot syrjään. Swingin optimismi kuoli kylmään sotaan, joka kirjoittajan mukaan puhalsi jazziin ”jääkaappihengen” ja ”pokerinaamaisuuden”. Yhdysvallat käytti jazzia lisäksi ulkopolitiikkansa välineenä ja yritti saada jazzin kuuntelijat pitämään amerikkalaista elämäntapaa hyvänä.¹⁷

Olavi Laine ei kätkenyt innostustaan klassiseen jazziin, jota oli soitettu ennen swing-kautta. Se tarkoitti aluksi voimakasta tuomiota 1940-luvulla syntyneelle bebopille, joka ilmensi jazzin syvintä rappiota: se oli ”surullista kakofoniaa”, jonka rytmi ontui ”molemmilla jaloilla ja jonka melodiikka ei noudattanut minkäänlaisia lakeja sen enempää sointujen, sävellajin kuin loogiikkaan suhteen”. Kirjoittajan arvioissa näkyi kuitenkin selvä pyrkimys pitää jazzia mustien musiikkina, mustien soittamaa jazzia hyvänä ja valkoisten jazzia huonona ja kaupallisena. Vaikka Laine arvioi bebopia kielteisesti, hän arvosti Charlie Parkeria ja Dizzy Gillespiä mutta vähätteli cool jazzin edustajia Gerry Mulligania ja Stan Getziä ”tyhjämpäiväisinä” muusikoina. Hänen mukaansa valkoisten jazz oli yleensä hengetöntä – siitä puuttui jazzin alkuperäinen voima. Laine myönsi kuitenkin, että swing-kaudella oli ollut hyviä valkoisia jazz-muusikoita, kuten Benny Goodman, Artie Shaw, Glenn Miller ja Bob Crosby. Sen sijaan Harry Jamesin esitykset olivat kalvakkiaan hengettömiä ja Stan Kentonin musiikki jäätävän tunteetonta ja konemaista.¹⁸

Laineen arviossa näkyi Yhdysvalloissa ja yleisemminkin kommunismissa liikkeessä esitetty näkemys, joka ei halunnut totaalisesti tuomita jazzia. Sen mukaan afro-amerikkalaisten elämää ja sortoa ilmentävä jazzin proletaarinen versio oli arvokasta. Sen sijaan kapitalististen riistäjien suunnittelema kaupallinen versio oli vaarallista, koska sen tarkoituksena oli tuodittaa joukot uneen ja tukahduttaa heidän luokkatietoisuutensa.¹⁹ Se tarkoitti irtautumista siitä yhdysvaltalaisien kommunistien 1930-luvun jälkipuoliskolla suosimasta ajattelutavasta, joka oli korostanut afro-amerikkalaista musiikkia olennaisena osana amerikkalaista kulttuuria ja pitänyt kaupallisesti menestynyttä musiikkia sen parhaina osoituksina.²⁰ *Terä*-lehdessä tehty jaottelu oli luokka-aspekteja lukuun ottamatta lähellä myös suomalaisten jazz-arvoste-

lijoiden ajatuksia – heidän mukaansa jazzia oli vain traditionaalinen jazz eli dixielandin ja Chicagon kaudella esitetty musiikki. Swing sen sijaan oli vain tanssimusiikkia.²¹

Amerikkalaisuuden vastaisuuden kielteiset puolet ja viimeiset jäänteet katosivat tai ainakin heikkenivät, kun jazzia ryhdyttiin tarkastelemaan suhteessa musiikin ja jazzin omaan historiaan eikä Yhdysvaltojen taloudelliseen ja poliittiseen kehitykseen. Niinpä vuonna 1957 julkaistussa artikkelisarjassa jazzin erilaisia tyylejä arvioitiin pääasiassa suhteessa improvisointiin. Artikkelien mukaan New Orleansin tyyliä hallitsevana oli ryhmäimprovisointi, mutta Chicagossa sen korvasivat sooloimprovisoinnit. 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa improvisoinnin osuus väheni ja hävisi swingissä lähes kokonaan. Kirjoittaja kytki kehityksen äänielokuvaan, joka vulgarisoi jazzia ja sitoi sitä entistä selvemmin tanssimusiikkiin.²² Improvisoinnin korostaminen muutti myös arvioita modernista jazzista: kun improvisointi lisääntyi bebopissa ja eri instrumentit saivat enemmän tilaa sekä rytmistä tuli monimutkaisempaa, jazz erottautui tanssimusiikista ja siitä tuli kuuntelumusiikkia. Kirjoittaja ei hyväksynyt väitettä, että jazz olisi kriisissä tai että moderni jazz olisi ”riitasointumusiikkia” vaan näki kaikkien jazz-tyylien kehittyvän elävästi.²³

Terä ei täysin luopunut hyvän ja huonon jazzin erottelusta, mutta ei enää tehnyt sitä aiempaan moralisoivaan sävyyn – lehti kehotti lukijoitaan kuuntelemaan niitä muusikkoja, jotka amerikkalainen jazz-lehti *Down Beat* oli valinnut parhaiksi.²⁴ *Down Beatin* arvostelulistat ilmeisesti vaikuttivat *Terässä* esitettyihin arvioihin – ainakaan Gerry Mulliganista tai Stan Getzistä ei enää esitetty samanlaisia kielteisiä arvioita kuin vuonna 1955²⁵. Edes jazz-muusikkojen huume- tai alkoholiongelmia ei paheksuttu suuresti, vaikka niitä pidettiin suurena vaarana luovalle taiteilijalle, jonka oli pystyttävä ylläpitämään luovaa improvisointia jatkuvasta esiintymisestä huolimatta. *Terä* korosti kuitenkin, että huumeet eivät parantaneet musiikin laatua.²⁶

Jazzin paluu *Terän* sivuille ei ollut itsestään selvää 1950-luvun puolivälissä. SDNL:ssa oli yhä henkilöitä, jotka eivät halunneet *Terän* julkaisevan artikkeleita tai arvosteluita jazzista. He olivat

huolestuneita siitä, että jazzin ja Hollywoodin myötä nuorisoliit-
tolaiset kasvatettaisiin ”Apu-, Seura- tai Elokuva-Aitta-mentali-
teettiin”. Siksi Terästä oli saatava pois ”Hollywoodin roskakuvat,
jazz-musiikki, porttolat ja Long Beachin rantakuvat”. Osa vas-
tustajista muistutti, että jazz oli muodikasta vain kaupunkilais-
ten oppikoulupoikien parissa – he puolestaan olivat pienenpieni
vähemmistö *Terän* lukijoista. Jazz oli myös ulkomaista tuonti-
tavaraa, eikä mustien musiikki saisi koskaan tukevaa jalansijaa
Suomessa. Vastustajat halusivat Terän keskittyvän kansalliseen ja
muunlaiseen kansainväliseen musiikkiin.²⁷ Heidän näkemyksen-
sä ilmensivät korkeakulttuurin arvostusta:

Ihmiskunnan suuret ajattelijat ovat julistaneet jaloa henkisyyt-
tä, ylpeätä sankarillisuutta ja sitä kuvaa Beethoven Eroicassaan.
Mutta kokonaan muuta on nykyaikaisen tanssimusiikin hikinen
seksuaalisuus ja saksofonin onnto uikutus. ... Se on Shakespearen
draamoja, Verdin oopperoita ja venäläistä balettia, mutta ei kos-
kaan ranskalaista kabareeta, Cole Porterin operetteja ja can-can-
ia.

...

Kulttuuri syntyy ruohon läheisyydessä ja maan tuoksussa. ... Sitä
on suurten jokien kansanlaulut ja Missisipin negrospirituaalit,
muttei New Orleansin kellarikapakoiden atmosfääri.²⁸

Terän toimittajat myönsivät, että lehdessä oli ollut paljon enem-
män artikkeleita jazzista kuin muusta musiikista, mutta suhde ei
muuttunut, kun uusi levypalsta *Bachista be-bopiin* alkoi *Terässä*
vuoden 1958 alussa. Tarkoituksena oli esitellä lyhyesti kuuntele-
misenarvoisia levyjä, jotka vaihtelivat sinfonioista ja oopperoista
jazziin, mutta vuonna 1958 painotus oli selvästi jazz-musiikissa.
Jazzin eri virtauksista bebopia ja cool-jazzia suosittiin, mutta
myös traditionaalisen jazzin muusikkoja ja levyjä esiteltiin. Pals-
talla pyrittiin myös tekemään tunnetuksi eurooppalaista – erityi-
sesti brittiläistä, ruotsalaista ja hollantilaista jazzia, mutta Django
Reinhardtia ja Quintette du Hot Club de Francea ei esitelty.²⁹

Jazzin paluu *Terän* sivuille tarkoitti irtautumista aiemmista
asenteista ja merkitsi sitä, että jazz oli saanut hyväksyttävän ase-
man SDNL:n pirissä. Lehden monet artikkelit vihjasivat kuitenkin

kin, että taidemusiikki oli yhä hierarkian kärjessä. Jazz menetti lisäksi tärkeyttään *Terän* musiikkipalstalla, kun tanssimusiikki sai vuonna 1959 etusijan ja viittaus jazziin katosi musiikkipalstan nimestä.³⁰ *Terässä* arvioitiin toki ajoittain jazzin suurten nimien konsertteja, joita pidettiin Helsingissä 1960-luvun alussa³¹, mutta jazzia ei yleensä enää mainostettu yhtä innokkaasti kuin 1950-luvun loppupuolella.

Iskelmämusiikki

SDNL:n asenne iskelmiin ja pop-musiikkiin oli alkujaan myös ristiriitainen, ja niitä arvioitiin korkeakulttuurin ja amerikkalaisuuden vastaisuuden läpi. Se kävi ilmi puheenvuoroista, joissa tartuttiin Georg Malmsténin musiikkiin. Malmstén, joka oli ollut Suomen kevyen musiikin merkittävimpiä laulajia ja säveltäjiä 1920-luvun lopulta 1940-luvulle ja jolla oli ollut näkyvä asema sota-ajan viihdytystoiminnassa, menetti asemiaan 1940-luvun lopulla³². Malmsténin 25-vuotistaiteilijajuhla vuonna 1953 antoi kuitenkin aihetta tarttua hänen musiikkiinsa.

Terässä esitettyjen mielipiteiden mukaan Malmsténin ura kevyen musiikin palveluksessa osoitti, miten musikaalinen lahjakkuus meni hukkaan rahanvaltaan perustuvassa yhteiskunnassa. Kunnon koulutuksella Malmsténista olisi tullut hyvä oopperaulaja. Arviot ilmensivät korkeakulttuurin suurta arvostusta liikkeessä, mutta mielipiteet erosivat siinä, oliko Malmsténin musiikki suomalaista vai vierasperäistä. Malmsténin kanssa Dallapé-yhtyeessä soittanut Helge Pahlman puolusti hänen valssejaan, foxtrottejaan ja polkkiaan suomalaisena tanssimusiikkina. Einar Englund puolestaan väitti, että hänen musiikkinsa melodiat ja makea lyriikka olivat amerikkalaista alkuperää, johon oli sotkettu slaavilaisen mustalaisromanssin aineksia.³³ Sananvaihdossa näkyi, miten amerikkalaisuutta käytettiin lyömäaseena: SDNL:n johdolla oli taipumusta hyväksyä populaarimusiikki, jolla ei ollut selvää yhteyttä amerikkalaiseen nuorisokulttuuriin.³⁴

Korkeakulttuurin arvostus ja anti-amerikkalaisuus luonnehtivat myös SDNL:n asennetta eri tansseihin 1950-luvun alussa. *Terä* halusi, että nuoriso tanssisi kunnolla ja antoi tanssioppitunteja sivuillaan. Lehti suosi perinteisiä tansseja ja suhtautui aluksi uutuuksiin epäillen. Esimerkiksi boogie-woogie oli vain ”vääntelehtimistä, jalkojen takomista ... teennäinen nauru kasvoilla” – siinä yhdistyivät ”Montmartren eksistentiaalisuus ja Yhdysvalloista tullut tanssimuoti”. Jive sen sijaan toivotettiin tervetulleeksi vuonna 1955 ja paria vuotta myöhemmin siitä tuli osa SDNL:n kulttuurikilpailujen ohjelmistoa.³⁵

1950-luvun loppupuolella iskelmät saivat enemmän tilaa *Terässä*: lehti julkaisi artikkelin ja paljon kuvia Suomen iskelmälaulukilpailuista vuonna 1957 ja kilpailun naispuolinen voittaja pääsi jopa lehden kanteen tammikuussa 1958³⁶ Iskelmälaulusta tuli myös osa SDNL:n kulttuurikilpailuja, ensin Pohjois-Hämeessä vuonna 1957 ja seuraavana vuonna koko maassa.³⁷ *Terässä* alkoi 1950-luvun lopulla ilmestyä artikkeleita tai haastatteluja kansainvälisistä laulajista. Näillä artikkeleilla lehti ilmeisesti halusi osoittaa, että kevyttä musiikkia esitettiin myös muualla kuin angloamerikkalaisessa maailmassa ja korostaa esiteltujen laulajien monipuolisuutta: ruotsalainen Alice Babs tunnettiin jazz-lauluista mutta hän lauloi myös ruotsalaisia kansanlauluja ja oopperaa, virolaiset Kalmer Tennosaare ja Harry Vasar olivat paljon tunnetumman maanmiehensä Georg Otsin tapaan tottuneet laulamaan mitä tahansa oopperasta kevyeen musiikkiin, Yves Montand oli tunnettu laulaja mutta myös Ranskan kommunistisen puolueen aktiivijäsen, Harry Belafonte oli ”calypso-kuningas”, mutta myös tunnettu kansalaisoikeuksien puolustaja.³⁸ Tällainen ”internationalismi” katosi 1960-luvun alussa, mutta lehdessä oli yhä taipumus korostaa haastatteltujen suomalaisten iskelmälaulajien kiinnostusta jazziin ja muuhun musiikkiin.³⁹

Terässä yritettiin nostaa iskelmien asemaa väittämällä, että ne eivät olleet välttämättä pelkkää tanssimusiikkia tai ”harhautusten viettien aiheuttamien tunteiden purkausta” – iskelmien tarkoitus oli luoda ”harmoniaa ja täyttyneeseen tyydytykseen johtavia mielikuvia”. Modernin tanssimusiikin esittäminen vaati

lisäksi osaamista – esittävän tanssimuusikon oli oltava säveltäjä, sovittaja ja taiteilija. Iskelmämusiikin ikävä puoli oli kuitenkin siinä, että toisten esitysten plagioimiselle ei enää ollut mitään rajoja. Kaupallisuuteen kytketty plagioiminen tuhosi originaalisuuden, jota tarvittiin hyvissä iskelmissäkin.⁴⁰

Iskelmistä tuli 1950-luvun lopulla hyväksyttyä *Terässä*, mutta rock and rollia se ei sietänyt. Jazzin hyväksymiseen liittyi tavallaan se, että rock and rollista löytyi uusi vihollinen. Rock and rollin alkuperä oli erilainen kuin jazzin, mutta *Terässä* sitä pidettiin rappeutuneena jazzina ja leimattiin jazzin ”kaupalliseksi irtokuvaksi”. Varsinkin Martti Savo korosti, että hyvät jazz-muusikot osasivat soittaa instrumenttejaan, kun taas rockin kaupustelijat vakuuttelivat, että tarvitsi osata vain lyödä ”tahdissa käsiään ja sätkyttää säriään”. Elvis Presleystä ja Bill Haleystä sanottiin, että he eivät tunteneet nuotteja eivätkä osanneet soittaa kitaraa kunnolla. Erityisen huolestuneina jotkut kirjoittajista katselivat rock-laulaajan ja kitaristien liikkeitä – niitä pidettiin hyvin epämiellyttävänä ja vulgaareina. Rockia pilkattiin ”jitterburgin ja tsetse-kärpäsen avioliittotanssin tulokseksi”. Osa oli valmis väittämään, että rock innoitti vain täysin epämusikaalisia ja henkisesti takapajuisia tai ettei niistä, jotka kuuntelivat rockia, tulisi mitään hyvää.⁴¹ Näiden syiden takia rock and roll haluttiin pitää pois *Terän* sivuilta.

Rock and roll ei ollut ainoa tyyli, joka jäi *Terän* ulkopuolelle. 1960-luvun alussa lähes kaikki kansainvälinen musiikki katosi lehden levypalstalta, ja se alkoi keskittyä suomalaiseen tanssimusiikkiin – valsseihin, tangoihin, humppiin, mutta myös jenkkoihin ja polkkiin.⁴² Iskelmämusiikin lisääntyminen *Terässä* liittyi epäilemättä siihen, että työläisnuoriso ja enemmistö SDNL:n jäsenistä kuunteli sitä ja tanssi sen tahdissa työväentaloilla järjestetyissä tansseissa. Se heijasteli myös tangojen yleistä suosiota Suomessa 1960-luvun alussa.⁴³ Mutta tangot saivat haastajan, kun Britannia ja Yhdysvalloista peräisin ollut pop- ja rock-musiikki rantautui kunnolla Suomeen 1960-luvun kuluessa.

Rock-musiikki

Vuonna 1966 pop-musiikin määrä *Terän* sivuilla lisääntyi huomattavasti. Syynä oli osittain se, että lehden uudet ja nuoremmat toimittajat – Pekka Saarnio ja Ilpo Saunio – ymmärsivät pop-musiikin olevan tärkeää toisen maailmansodan jälkeen syntyneen sukupolven parissa. Se puolestaan johtui ennen muuta tietoliikenteen kehityksestä – pop-musiikki valloitti maailman radion, television ja levyjen mutta myös festivaalien ja konserttien välityksellä. Suomessakin mahdollisuus kuunnella brittiläisiä ja amerikkalaisia yhtyeitä parani merkittävästi. Monet tunnetut rock-yhtyeet esiintyivät Kulttuuritalolla, Suomen kommunistisen puolueen päämajassa. Syynä ei ollut kommunistisen liikkeen vetovoima vaan kunnollisen konserttisalin puuttuminen Helsingistä – talon omistajat olivat toki valmiit vuokraamaan tilojaan konserttien järjestäjille.⁴⁴

1960-luvun puolivälissä *Terän* musiikkipalstan levyvalikoima monipuolistui: suomalaisen tanssimusiikin ohella alettiin esitellä uusia suomalaisia iskelmiä, protestilauluja ja kokeellista musiikkia mutta ennen muuta brittiläistä ja amerikkalaista rockia. Birminghamilainen yhtye Renegades, joka vietti vuodet 1964–65 Suomessa, huomattiin vuoden 1965 alussa, kun sen kappale *Cadillac* nousi suosikkilistojen kärkeen.⁴⁵ Englanninkielisten yhtyeiden ja laulajien levyjen esittely yleistyi *Terässä* kuitenkin kunnolla vasta vuonna 1966.⁴⁶ Lehti ryhtyi haastattelemaan myös nuoria suomalaisia laulajia. Haastattelut toivat ilmi kiinnostuksen folk-musiikkiin, erityisesti sen suomalaisiin edustajiin.⁴⁷ Innostusta folk-musiikkiin osoittivat myös joidenkin ulkomaisten folk-laulajien levyjen esittelyt. Ne paljastivat, että *Terän* musiikkikriitikot eivät ymmärtäneet Bob Dylanin mainetta vaan pitivät brittiläistä Donovania parempana kuin amerikkalaisia laulajia.⁴⁸

Terässä esiteltiin vuoden 1966 aikana myös jonkin verran bluesia. Jyrki Parkkinen jopa väitti, että blues oli maailman harvoja todella sosialistisia taidelajeja. Se tarkoitti lauluperinnettä, joka oli suosittua ja arkipäiväistä Amerikan mustien keskuudessa: lauluhiin sisältyi propagandaa, sosiaalihistoriaa, kritiikkiä, suruisia,

iloisia, vihaisia, sentimentaalisia tarinoita elämästä, rakkautta, rikkoksia, rotutunnetta ja arkipäivän huolta.⁴⁹ Lehti viittasi myöhemmin harvoin alkuperäiseen bluesiin⁵⁰, mutta siitä tuli kuitenkin vahva kriteeri rock-levyjen hyväksymiselle lehdessä. Esimerkiksi Spencer Davis Groupin keuhuttiin säilyttäneen yhteyden bluesiin aidommin kuin amerikkalaiset kollegansa⁵¹. Kesällä 1967 Helsingissä vieraillutta John Mayall and the Bluesbreakers -yhtyettä ylistettiin siitä, että ”suuren ranskalaisen kitaristin Django Reinhardtin jälkeen kukaan ei ole päässyt tunkeutumaan niin pitkälle afroamerikkalaisesti suuntautuneen populaarimusiikin mustanväriseen ytimeen”.⁵² ”Kultivoitu valkoihoisuus” puolestaan saattoi jättää kuuntelijan kylmäksi.⁵³

Viittaaminen alkuperäisyyteen ei kuitenkaan ollut hallitseva piirre rock-musiikin esittelyssä. Rockin arvostettavaksi piirteeksi nousi pikemminkin sen kyky hyödyntää muiden musiikinlajien antia. *Terä* julkaisi vuonna 1967 Risto-Juhani Suokkaan artikkelin, jossa tarkasteltiin pop-musiikkia suhteessa klassiseen musiikkiin. Suokkaan mukaan pop-musiikki hyödynsi rikkaita sointu- ja melodiarakenteita, joissa oli vahvoja barokkimusiikin vaikutteita, mutta myös konserttimusiikista tuttuja elektronisia ääniä. Näiden lisäksi itämaisten ja afrikkalaisten instrumenttien käyttö antoi ymmärtää, että populaarimusiikki pystyi sulattamaan erilaisia tyylejä ja siten rakentamaan siltoja sellaiseen musiikkiin, jota yleisö perinteisesti arvosti. Hieman perinteisemmin Suokas korosti sanojen merkitystä ja sitä, miten pop-musiikki esitti mielipiteitä maailman tapahtumista. Kaiken kaikkiaan hänen näkemyksensä merkitsi kuitenkin pienoista irtautumista käsityksestä, että pop-musiikki olisi vain helposti omaksuttavaa käyttömusiikkia.⁵⁴ Sen arviointi kytkettiin tavallaan taidemusiikin korkeaan arvostukseen kansandemokraattisessa liikkeessä.

Myös lehden musiikkikriitikko Ilpo Saunio ryhtyi arvioimaan yhtyeitä ja niiden musiikkia samoilla kriteereillä. Hänen mukaansa rock-levyissä oli herätetty henkiin 1700-luvun ranskalainen vaudeville-näytelmä, leikillinen ja ivallinen laulunäytelmä, jossa käytettiin yleisesti tunnettuja ja suosittuja sävelmiä. Vaudeville on sukua brittiläisille lastenloruille, jonka perinnettä esimerkiksi

brittiyhtyeet Beatles ja Kinks hyödynsivät. Beatlesien *Sgt. Pepper* -albumin jälkeen pop-musiikkia ei enää voinut pitää "pelkkänä viihteenä", koska sitä tehtiin yhtä harkiten ja se oli yhtä taiteellista kuin mikä tahansa moderni klassisen musiikin teos. Ilpo Saunio kehui *Sgt. Pepperin* musiikin monipuolisuutta – hän oli ihastunut sitarin ja muiden itämaisten instrumenttien käyttöön, mutta ylisti myös *When I'm sixty-four* -kappaleen "aitoa swingiä herkkulisine introineen ja välisoittoineen" ja "nerokasta barokkimaista kitarasooloa" *Lucy in the sky with diamonds* -kappaleen alussa.⁵⁵

Saunio mukaan Beatlesit olivat kulttuurin ja sivilisaation, eurooppalaisen "faustisen maailmankatsomuksen" lapsia, kun taas improvisointi ja rytmi olivat Jimi Hendrixin voiman lähteet. Beatlesit tekivät sävellettyä musiikkia, kun Hendrix loi "alkuvoimaista, originellia rituaalimusiikkia", joka saavutti yleisönsä pikemminkin "fyysisen vaikutuksensa kuin älyllisen vastaanoton kautta". Niinpä Hendrix teki konsertissa "suorastaan räjähdysmäisen vaikutuksen ... vulkaanisena, täydellisen omaperäisenä ja jäljittelemättömänä luonnonvoimana", mutta levyllä hän saattoi Beatleseihin verrattaessa vaikuttaa "robustilta ja loppuun asti harkitsemattomalta".⁵⁶ Saunio arvosti kuitenkin hyvin korkealle Jimi Hendrix *Experiencen* albumien "raskasta poljentoa ja massiivista sointia päättymättömine, köynnösmäisesti kiemurtelevine kitarakuviointeina".⁵⁷

Saunio huomasi kuitenkin pian, että levyt olivat nousemassa konsertteja tärkeämmiksi. Painopisteen siirtyminen levytuotantoon johtui Saunio mukaan siitä, että normaalin kitaramusiikin keinot oli koettu rajoittuneiksi ja loppuun käytetyiksi. Levyillä oli sen sijaan mahdollista muokata ääntä lisäinstrumenttien ja tekniisten välineiden avulla. Siten populaarimusiikki oli omaksunut klassisen taidemusiikin kriteerejä ja ominaisuuksia, joista tärkein oli muotorakenteen laajuus – albumit oli tarkoitus kuunnella yhteen menoon.

Vuoden 1967 lopulla Saunio arveli, että sen hetken avantgardistisin musiikki esitettiin pop-musiikin albumeissa. Säännöissä oli kuitenkin poikkeuksia: Cream ei ollut, Saunio mukaan,

esiintynyt yhtä rohkeasti ja hyvin levyillään kuin konsertissaan Helsingissä.⁵⁸

Amerikkalaisen kokeilevan muusikon John Cagen ajatukset Suomeen lanseerannut Saunio⁵⁹ piti tärkeänä osoittaa yhtäläisyyksiä pop-musiikin ja avantgarde-musiikin välillä. Niinpä Mothers of Inventionin *Absolutely free* oli samankaltainen kuin John Cagen musiikki,⁶⁰ Rolling Stonesien *Sing This All Together* oli musiikkia vieraalta planeetalta – aivan kuin Karl-Birger Blomdahlin avaruusooppera *Aniara*. Saman yhtyeen *2000 Light Years from Home* -kappaleen alku oli ”puhdastyylistä darmstadtilaista avantgardea”.⁶¹ Jimi Hendrixin kontaktimikrofonien ja kitara-vahvistimien avulla saavuttamat soinnit puolestaan muistuttivat Karlheinz Stockhausenin viime teoksia *Mikrophonie* ja *Rezession*. Hendrixia ja Stockhausenia yhdisti myös ”rumuuden estetiikka”.⁶²

Terän kiinnostus folk-musiikkiin vihjasi 1960-luvun puolivälissä, että laulujen välittämä sanoma oli tärkeä. Levyjä ei kuitenkaan arvioitu sanojen perusteella kovin usein. Joskus suomalaisten iskelmien sanoja kuitenkin kritisoitiin siitä, että ne oli tietoisesti luotu keskitason alapuolella olevalle kuuntelijakunnalle, ”kirkonkylän kioskin yleisölle”. Sanoitus saattoi myös olla ”niin täydellisen mitätön, että siitä on vaikea löytää edes populaarikulttuurille tyypillisiä arvoja tai ominaisuuksia”. Edes pienoista protestia yrittävät laulut eivät olleet Saunion mieleen: Irwin Goodmanin *Ryysyranta* oli ”sosiaalista, puoliksi säälivää ja mathildawredemäistä, puoliksi irvivää yhteiskunnallisuutta”.⁶³

Iskelmälaulajien haastattelut ja levyjen esittelyt eivät olleet ainoat tavat määrittää hyvää musiikkia. Julkaisemalla ajoittain Suomen levymyyntitilastoja *Terä* antoi tilaa myös nuorison yleisemmälle musiikkimauulle.⁶⁴ Lehti julkaisi myös tuloksia paikallisista kymmenen kärjessä -äänestyksistä – nuorisoliiton piiri tai osasto organisoி äänestystilaisuuden ja soitti siellä levyjä, joita sillä itsellään tai sen jäsenillä oli tai joita se sai paikallisilta levymyyjiltä. Äänestyksen tuloksissa saattoi näkyä hieman erilainen musiikkimaku: Pohjois- ja Itä-Suomen nuoret suosivat perinteistä suomalaista tanssimusiikkia, kun Etelä-Suomen kaupungeissa kannan-

tettiin enemmän englantilaista ja amerikkalaista rock-musiikkia. Mutta ero saattoi toki osoittaa vain sitä, mitä levyraadeissa oli tarjolla.⁶⁵

Populaarimusiikin esittely loppui maaliskuussa 1968, kun *Terän* julkaiseminen jouduttiin lopettamaan taloudellisista syistä. Kun lehti alkoi ilmestyä uudelleen vuonna 1969, populaarimusiikki ei ollut tärkeä asia uusille toimittajille – *Terä* puhui työläisnuorison taloudellisista eduista, imperialismista, marxismi-leninismistä, puoluateoriasta ja niin sanottujen sosialististen maiden saavutuksista.⁶⁶ Muutoksen taustalla ei ollut liikkeen vanhempi sukupolvi, vaikka Kommunistisen internationaalin entinen ja SKP:n senhetkinen virkailija Tuure Lehén kommentoi vuonna 1965 varhaista rockia sarkastiseen tyyliinsä:

Olisin luultavasti aivan hulluna rautalankamusiikin perään, jos korvakalvoni olisivat häränvuotaa.⁶⁷

Terän sisällön muuttuminen liittyi nuorten asenteiden muutoksiin: vasemmistolainen kulttuuriradikalismien ei katsottu riittävän, tarvittiin kunnollista suuntautumista marxilaisen työväenliikkeen mukaan.

Kisällilaulut

SDNL:n jäsenille populaarimusiikki ei ollut vain jazzia, iskelmiä tai rockia. Huomattava osa SDNL:n toiminnasta muodostui alusta alkaen laulu- ja lausuntaryhmien esiintymisistä. Niitä pidettiin tehokkaana tapana herättää nuorison kiinnostus ja hankkia uusia jäseniä. Näitä ryhmiä tarvittiin myös liikkeen lukuisissa juhlissa. SDNL ylpeilikin vuonna 1947 738 esiintyjäryhmästä. Kahta vuotta myöhemmin luku oli 923. Sen jälkeen määrä laski – vuonna 1955 ryhmiä oli vain 525 ja niissä mukana 3800 henkeä. Esiintyjäryhmistä suosituimpia olivat kisällilauluryhmät – vuonna 1947 niitä oli 348 ja vuonna 1949 410.⁶⁸

Kisällilauluryhmien alkuperä oli 1920-luvun jälkipuolella kommunistisessa nuorisoliikkeessä syntyneissä esiintymis- tai agitprop-ryhmissä. Suomessa näissä ryhmissä oli vaikutteita neuvostoliittolaisista sinipaidoista, saksalaisesta ja ruotsalaisesta kabareesta mutta myös vanhassa työväenliikkeessä esiintyneistä, ns. mölykööreistä. 1920-luvulla näiden ryhmien ohjelmisto koostui lauluista, jotka tarttuivat yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuteen tai puutteisiin mutta myös vähättelivät ja pilkkasivat poliittisia vastustajia, erityisesti sosiaalidemokraatteja. Sanat sovitettiin yleensä olemassa olevaan musiikkiin, ennen muuta keveisiin iskelmiin, kansanlauluihin, operetteihin mutta myös vakaviin ja patrioottisiin lauluihin.⁶⁹ Vaikka ”kommunistinen” toiminta kiellettiin Suomessa kesällä 1930, tällaiset esiintymisryhmät jatkoivat olemassaoloaan, sillä sosiaalidemokraattinen nuoriso otti ne Ruotsin mallin mukaan omaksi toimintamuodokseen 1930-luvun lopulla.⁷⁰

Kisällilauluryhmät olivat hyvin samanlaisia kuin edeltäjänsä: ne koostuivat 5–7 laulajasta ja säestäjästä, jolla oli kitara, haitari, mandoliini tai banjo. Kisälliryhmissä ei suvaittu yhteisryhmiä, vaan oli muodostettava joko poika- tai tyttöryhmiä. Ryhmät kommentoivat lauluillaan senhetkisiä poliittisia tapahtumia ja sovittivat laulujensa sanat tunnettuihin kansanlauluihin, kabaree-esityksiin, tanssimusiikkiin tai iskelmiin.⁷¹

Kun kisällilaulut olivat tärkeä osa nuorisoliiton välittämää sanomaa, jopa SKP:n johto kiinnitti huomiota niiden melodioihin ja sanoihin. Skp:n valistussihteeri Aili Mäkinen neuvoi ryhmiä käyttämään kansanlauluja, koska ne olivat ”työkansan luomaa taidetta”. Sen sijaan ryhmien tuli välttää ”vähemmän taiteellisia iskelmiä”, jotka ”porvarillisen rappiokulttuurin kukkasina” tunkeutuivat eri teitä myös työläisnuorison keskuuteen ja jopa sen juhlatilaisuuksien ohjelmistoihin. Mäkinen piti myös ehdotetun välttämättömänä, että kiellettäisiin

kaikkien juopporenkutusten ja juopottelua ilon aiheena pitävien laulujen esittäminen niin yleisissä kuin suljetuissakin tilaisuuksissamme. Samaa on sanottava lauluista, joissa tehdään pilkkaa eri sukupuolten tai kansojen ominaisuuksista puhumattakaan

rivouksien ja kaksimielisyyksien esittämisestä. Suureen käyttöön päässeissä Alfred Tannerin viisuissa on hyvin vähän työväenliikkeelle kelpaavaa⁷²

1940-luvulla kisälliryhmien laulut sovitettiin pääasiassa kansanlauluihin. Innostus kansantansseihin ei lisännyt kansanlaulun suosiota 1950-luvulla, mutta vuosikymmenen kuluessa tanssimusiikin määrä kisällilauluissa kasvoi huomattavasti. Ryhmät suosivat erityisesti jenkköjä, jotka olivat suosittuja tansseissa mutta jotka myös sopivat stereotyyppisen melodiansa takia hyvin riimittelyyn. 1950-luvulla taipumus valita melodioiksi suosikki-iskelmiä kasvoi. Niinpä Suomessa suosittut eurooppalaiset iskelmät yleistyivät ryhmien musiikkina 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa.⁷³ 1950-luvun jälkipuoliskolla amerikkalainen musiikki – jopa paljon parjattu rock – sai jalansijaa kisälliryhmien käyttämissä sävelmissä: suomalaisen nuorison tapaa matkia amerikkalaista nuorisokulttuuria pilkattiin Bill Haleyn *Rock around the clockin* sävelin.⁷⁴ Siten ryhmät tekivät iskelmien melodioita tunnetuksi ja kenties jopa hyväksytyiksi SDNL:n jäsenten ja kannattajien parissa.

Kisällilaulu syntyi aikana, jolloin työväestö ja sen kulttuuri muodostivat oman erillisen saarekkeensa ja jolloin oli helppo löytää selkeitä vihollisia. Se muuttui Suomessa 1960-luvulla, kun kansandemokraattinen liike pääsi pitkästä eristäytyneisyydestään ja kansainvälinen jännitys höltyi. 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa kisälliryhmien esiintymiset alkoivat menettää spontaanisuuttaan ja muuttua formaaleiksi. SDNL:n nuori sukupolvi valittikin koko järjestön kääntyneen sisäänpäin. *Terän* suuri kiinnostus rock-musiikkiin 1960-luvun puolivälissä oli osittain myös yritys irrottautua kisällilauluista ja luoda yhteys yleisempään nuorisokulttuuriin.⁷⁵

Se hyväksyttiin SDNL:ssa laajasti. Vuonna 1969 *Terä* julkaisi kuitenkin artikkelin, jossa kirjailija Marja-Leena Mikkola kaipasi kisällilauluperinteen paluuta, mutta halusi siihen uudenlaista poliittista sisältöä. Hän halusi sellaisia propaganda- ja agitatio-ryhmiä, jotka saisivat nuoret työläiset ja opiskelijat tietoisik-

si omasta yhteiskunnallisesta asemastaan.⁷⁶ 1970-luvun alussa SDNL:n osastoihin alkoi jälleen syntyä lauluryhmiä, mutta ne eivät muistuttaneet kisälliryhmiä: ne lauloivat yleisesti tunnettuja kotimaisia ja ulkomaisia työväen- ja kansanlauluja. Lauluissa ei enää keskitytty pilkkaamaan poliittisia vastustajia, vaan ne tulivat lähemmäksi perinteisiä ja vakavia työväenlauluja. 1970-luvun ryhmät kiinnittivät myös paljon enemmän huomiota esitysten taiteelliseen laatuun kuin kisälliryhmät olivat tehneet – toki kisälliryhmissäkin taiteellinen taso oli ajoittain hyvin tärkeä asia.

Suomen kommunistisen puolueen ja koko kansandemokraattisen liikkeen sisäiset kiistat ja jakaantuminen käytännössä kahdeksi kilpailevaksi osapuoleksi vaikuttivat siihen, että 1970-luvulla kaupallista massakulttuuria arvioitiin jälleen kerran kielteisesti ja tuomiten.⁷⁷ Tai kenties on sattuvampaa sanoa, että jazzin, iskelmän ja rockin myönteinen arviointi katosi kansandemokraattisen nuorison julkisilta foorumeilta.

Viitteet

- 1 Vesa Kurkela, *Tanhuten valistukseen. Musiikkivalistus ja perinnetyö Suomen Demokraattisessa Nuorisoliitossa*. Työväenmusiikki-instituutti, Helsinki 1986, 42–45; Vesa Kurkela, Työväeniltemat, valistus ja karnevaali, kirjassa *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Toimittaneet Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius. THPTS, Helsinki 2000, 9–14; Kari Koskela, *Huligaanit. Katuelämää Sörkäsä suurlakosta sisällissotaan*. SKS, Helsinki 2002, 107–128.
- 2 Esim. Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. SKS, Helsinki 2008, 676–677, 711–715.
- 3 *Kulttuuri koko kansan omaisuudeksi. SKDL:n kulttuuriohjelma*. Helsinki 1947, 9.
- 4 SKDL:n musiikkijaosto SKDL:n piirien musiikkityövastaaville. ei pvm, muu aineisto; ks. myös Pöytäkirja SKDL:n musiikkiväen edustajien kokouksesta toukokuun 18 pnä 1950, pöytäkirjat, musiikkijaosto, valistusjaosto, SKDL:n arkisto, Kansan Arkisto.
- 5 Kurkela 1986, 112–114.

- 6 Pekka Jalkanen–Vesa Kurkela, *Populaarimusiikki. Suomen musiikin historia*. WSOY: Helsinki 2003, 336–339, 395–400; Jukka Haavisto, *Puuvillapelloilta kaskimaille. Jatsin ja jazzin vaiheita Suomessa*. Otava, Helsinki 1991, 95–120, 125–135.
- 7 Drummer Boy, Swingin tahdissa, *Terä* 26.5.1945.
- 8 I'm getting sentimental over you, *Terä* 2.6.1945; Dix, Jazzin kehityksen pääpiirteet, *Terä* 9.6.1945; Dix, Louis Armstrong – King of the Trumpet, *Terä* 16.6.1945; Dix, Jazzorkesterin kehitys, *Terä* 7.7.1945; Jazzin terminologiaa, *Terä* 30.6., 7.7. ja 15.9.1945.
- 9 E. S-nen, Eräs ”kulttuurikriisi”, *Terä* 28.7.1945; Dix, ”Swing, kaiken pahan juuri”, *Terä* 4.8.1945; Swing? Marakatin vikinää ..., *Terä* 9.8.1946.
- 10 Jalkanen–Kurkela, 352–355.
- 11 Paulus Rumbling, ”Eläköön swing!”, *Terä* 14.7.1945; Maitohampaat pudotanut, Vie nuorison henkiseen tyhjyyteen, *Terä* 9.8.1946.
- 12 S. Frederick Starr, *Red and Hot. The Fate of Jazz in the Soviet Union 1917–1980*. Oxford University Press, Oxford and New York 1983, 207–233.
- 13 Kurkela 1986, 125–129; Sakari Selin, *Optimistien sukupolvi. Sodanjälkeisen nuorison aatteen ja haaveet Terä-lehden kuvastamina*. Yleinen lehtimiesliitto, Helsinki 2004, 79–83.
- 14 Pee, Terpsikhoren palvelijain pakeilla, *Terä* 5.3.1948; Kazimierz Dobrynski, Jazzi ja Beethoven, *Terä* 17.12.1948.
- 15 Kurkela 1986, 138–150.
- 16 Olli Laine, Jazz – tuomittava vai hyväksyttävä, *Terä* 9, 10, 11 ja 12/1955.
- 17 Laine, *Terä* 10 ja 12/1955.
- 18 Laine, *Terä* 11/1955.
- 19 Starr, 96–97.
- 20 Mark Naison, *Communists in Harlem during the Depression*. University of Illinois Press. Urbana, Chicago, London 1983, 211–213
- 21 Haavisto, 135.
- 22 Narrator, Mitä on jazz?, *Terä* 3/1957; Narrator, Jazzia puolen vuoden takaa, *Terä* 4/1957; Narrator, Swingistä nykyjazziin, *Terä* 5/1957.
- 23 Narrator, Kylmän jazzin aikakaudella, *Terä* 6/1957.
- 24 Jazzin maailmasta, *Terä* 9/1957.
- 25 Bachista be-boppiin, *Terä* 9/1958 ylisti levyä Getz meets Mulligan.
- 26 Narrator, Heroini tappaa kuninkaita, *Terä* 9/1957; Bobby, Jazzin vaiheita, *Terä* 12/1958.
- 27 ”Nuori rakentaja”, ”*Terä*, palaa tieltäsi!”, *Terä* 5/1957; ”Nuori rakentaja”, Mitä onkaan kulttuuri?, *Terä* 9/1957; Uvertyyri, *Terä* 1/1958.
- 28 ”Nuori rakentaja”, Mitä onkaan kulttuuri?, *Terä* 9/1957.
- 29 Bachista be-boppiin, *Terä* 1–12/1958.
- 30 Kurkela 1986, 166, 171–172.
- 31 Esim. Jazz-Jonne, Aikamme huippujazzia, *Terä* 6/1962; Esko Jämsén, Jazz-konsertti, *Terä* 3/1965.
- 32 Sakari Warsell, *Georg Malmstén. Suomen iskelmäkuningas*. WSOY: Helsinki 2002; Jalkanen–Kurkela, 299–306.

- 33 Maallikko, Ikuisesti nuori, *Terä* 26.3.1953; ”Nostan hattuani”, *Terä* 23.4.1953; Suomalainen iskelmä gulassiajan kabinettikulttuuriako?, *Terä* 6.5.1953; Dallapésta, Marko Tikka & Toivo Tamminen, *Tanssiorkesteri Dallapé. Suomijatsin legenda 1925–2010*. SKS, Helsinki 2011, 116–132.
- 34 Kurkela 1986, 142.
- 35 Esim. Helena, Tanssiko vain kiinnostaa, *Terä* 2/1955; Boogie-woogie, *Terä* 4/1955; Yksi monista tanssijoista, Tartutaanpa tanssikulttuuriin, *Terä* 6/1955; Helena, Jivestäkö valssin hauta, *Terä* 8/1955; Hidas valssi tanssin kuningatar, *Terä* 8/1956.
- 36 Nuoruuden esiinmarssi iskelmien tahdissa, *Terä* 2/1957.
- 37 Keväästä kesään, *Terä* 11/1957.
- 38 Esim. Kuume, joka ei mene ohi ..., *Terä* 2/1956; ”Rakkain yleisöni on nuorisoo ...”, *Terä* 9/1956; Calypso ja sen laulaja – Harry Belafonte, *Terä* 12/1957; ”Tenorino Calmerino”, *Terä* 6–7/1959; Harri Vasar, *Terä* 11/1959.
- 39 Esim. Olli Laine, Lasse Liemola laulaa enää vuoden, *Terä* 1/1961; Kullervo, Kai Lind ihailee Frank Sinatraa, *Terä* 4/1961; Minor, Kai Pahlmania tapaamassa, *Terä* 4/1962; Aarre Nojonen, Tamara kotiutui Moskovaan, *Terä* 6/1964; Esko Jämsén, Ja lauloi kans niin helvetin hyvin, *Terä* 11/1965.
- 40 Erkki Rahkola, Iskelmässäkö olisi toivomisen varaa?, *Terä* 5/1959.
- 41 Martti Savo, Tunnista tuntiin!, *Terä* 11/1956; Katarina Beylin, Rock and Roll ja Beethoven, *Terä* 8/1957; katso myös, Brevis, Rytmiirihi, *Kansan Tahto*, 11 ja 17.2.1962.
- 42 Terän tanssituokio, *Terä* 1–12/1961, 1–12/1962 ja 1–12/1963; Pa-Sa, Tanssimme tuokion, *Terä* 1–12/1964; Pa-Sa, Iskelmämylly, *Terä* 1–12/1965.
- 43 Jalkanen–Kurkela, 473–482.
- 44 Kulttuuritalon konserteista, Aleks Malmberg, *Musiikki, politiikka ja paikan henki. Helsingin Kulttuuritalon konserttitoiminta vuosina 1957–1972*. Musiikkitieteen pro gradu -työ, Helsingin yliopisto. Syyskuu 2006, 52–55, 76.
- 45 Pa-Sa, Tanssimme tuokion, *Terä* 1/1965.
- 46 Esim. Pop + epäpop, *Terä* 1/1966; psis, kaunoiskelmät kukoistavat, *Terä* 5/1966.
- 47 Pirkko Molander, folk-fredi, folk-haastattelu, *Terä* 2/1966; Lauri Luotonen, mr. hector, pasifistimme, *Terä* 8/1966; ps+is, anki verkossa eli 42 tapaa turmella mona lisan hymy, *Terä* 9/1966; Lauri Luotonen, Suomen Päivi Paunu, *Terä* 11/1966, ahti susiluoto, muksujen lipponen, *Terä* 15/1966; mattijuhani koponen, rotesti-simo sanoo simasta, spedestä ja itsestään, *Terä* 17/1966; folkista Suomessa, Jalkanen–Kurkela, 499–502.
- 48 ’Pasifismia, protesteja’, *Merkituli Terä* 4/1965; Pirkko Molander, ’Philips Donovan’, *Terä* 12/1965; ilpo saunio, ’folk-kansa Sandvikissa’, *Terä* 10/1966; ’One man’s hands – kädet’, *Terä* 11/1966; ilpo saunio, ’donovan hoppel poppel’, *Terä* 2/1967.
- 49 Jyrki Parkkinen, ’Aja hiljaa baby’, *Terä* 11/1966.
- 50 Muddy Watersin *Got my mojo working* kuitenkin esiteltiin, ilpo saunio, ’donovan hoppel poppel’, *Terä* 2/1967.
- 51 Ilpo Saunio, ’Tappajakansaa – kesän eräät ruusut’, *Terä* 13/1967.

- 52 Ilpo Saunio, 'Päivää blues – kirvesvarttako?', *Terä* 19/1967.
- 53 Ilpo Saunio, 'Hymnejä latomakoneelle ja kahdelle taittajalle', *Terä* 11/1967.
- 54 Risto-Juhani Suokas, 'Pop-musiikin mahdollisuuksia', *Terä* 7–8/1967.
- 55 Ilpo Saunio, 'Yksinäisten sydänten klubi', *Terä* 12/1967.
- 56 *ibid.*
- 57 Ilpo Saunio, 'Populaarimusiikki on hätkähdyttävää', *Terä* 2/1968.
- 58 Ilpo Saunio, 'Ruvettiin valistumaan', *Terä* 22/1967.
- 59 Kalev Tiits, Erkki Kurenniemi – Avantgarden innovaattori, *Musiikkitiede* 2/1990.
- 60 Ilpo Saunio, 'Ruvettiin valistumaan', *Terä* 22/1967.
- 61 Ilpo Saunio, Populaarimusiikki on hätkähdyttävää, *Terä* 2/1968.
- 62 Ilpo Saunio, Yksinäisten sydänten klubi, *Terä* 12/1967; Ilpo Saunio, Populaarimusiikki on hätkähdyttävää, *Terä* 2/1968.
- 63 Ilpo Saunio, Kirkonkylän kioski – pop-musiikin Waterlooko?, *Terä* 12/1967; Ilpo Saunio, Organisoitua hälyä nousevassa ja laskevassa potenssissa, *Terä* 18/1967.
- 64 Mitä Suomi soittaa, *Terä* 7/1966, 10/1966, 15/1966, 18/1966, 1/1967, 18/1967; Beatlesit ahdistavat Elsaa, *Terä* 7–8/1967; Elsa-humalasta kauhea kankkunen, *Terä* 10/1967; Elsa ja Sgt. Pepper kärjessä, *Terä* 13/1967.
- 65 Matti Lahtinen, Tampereen yhdeksän ylintä, *Terä* 17/1966; Johnny kärjessä Oulun levyraadissa, *Terä* 3/1967; Pirtin kahdeksan kärjessä, *Terä* 3/1967; Young time Oulu, *Terä* 7–8/1967; Pirtin kahdeksan kärjessä, *Terä* 10/1967; Petteri, Ryysyranta kiilasi listan kärkeen Pirtissä, *Terä* 18/1967.
- 66 Reijo Viitanen, *Punainen aate sininen vaate. Suomen Demokraattinen Nuorisoliitto 50 vuotta*. SDNL, Helsinki 1994, 464–466, 508–514.
- 67 Tittelit pois. Tuure Lehen valokeilassa, *Merkkituli Terä* 4/1965.
- 68 Viitanen, 148–150.
- 69 Saarela, 722–730.
- 70 Vesa Kurkela, Kisällien laulut – agitaatiota ja viihdettä, kirjassa *Etnomusiologian vuosikirja 1987–1988*. Suomen etnomusiologinen seura: Helsinki 1988, 94–95.
- 71 Pekka Gronow, Kisällilaulu, kirjassa *Paimensoittimista kisällilauluun. Tutkielmia kansanmusiikista*. Toimittaneet Heikki Laitinen, Simo Westerholm. Kansanmusiikki-instituutti: Kaustinen 1976, 223, 226–228, 234; Vesa Kurkela, *Taistojen tiellä soiteltiin – ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväenilmat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella*. Työväenmusiikki-instituutti: Helsinki 1983, 251–255.
- 72 Aili Mäkinen, Mitä laulamme, miten laulamme, *Terä* 1/1951.
- 73 Kurkela 1983, 254–255; Marko Pulkkinen, "Laulakaamme natsiveikoin esiinmarssista ...". *Suomen demokraattisen nuorisoliiton kisällilaulut nuorisoliiton ja kansandemokraattien politiikan representaationa*. Valtio-opin pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto 1994, 56–63, 70–80.
- 74 Kurkela 1986, 136.
- 75 Ilpo Saunio, *Veli, sisko, kuulet kummat soitot, Työväenlaulut eilen ja tänään*. Kansankulttuuri: Helsinki 1974, 296; Kurkela 1988, 115–116.

76 Marja-Leena Mikkola, Kulttuuriradikalismi – porvariston luokaton lakeija, *Terä* 1/1969.

77 Esim. Pulkkinen, 103.

Kirjoittajat:

Louis Clerc, poliittisen historian yliopistonlehtori, Turun yliopisto

Seppo Hentilä, poliittisen historian emeritusprofessori, Helsingin yliopisto

Antti Kaihovaara, VTM, projektitutkija, Kalevi Sorsa Säätiö

Jorma Kalela, poliittisen historian emeritusprofessori, Turun yliopisto

Pauli Kettunen, poliittisen historian professori, Helsingin yliopisto

Joni Krekola, VTT, tutkija, Eduskunnan kirjasto

Aappo Kähönen, VTT, tutkija, Helsingin yliopisto

Maria Lähteenmäki, arktisten alueiden ja Suomen historian professori, Itä-Suomen yliopisto

Antti Majander, FM, toimittaja, Helsingin Sanomat

Jussi Pakkasvirta, professori, politiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen johtaja, Helsingin yliopisto

Kimmo Rentola, poliittisen historian professori, Turun yliopisto

Tauno Saarela, poliittisen historian dosentti, Helsingin yliopisto

Sakari Saaritsa, talous- ja sosiaalishistorian dosentti, Helsingin yliopisto

Aleksi Siltala, VTM, kustantaja, Kustannusosakeyhtiö Siltala

Jarkko Vesikansa, VTT, kustannuspäällikkö, Otava

Sosiaalidemokratia Suomessa - mitä se on ollut?
Kannattiko työläisperheen investoida tytön tai pojan koulutukseen?
Miten isänmaan historia järjestettiin oppikirjoissa vuoden 1918 jälkeen?
Oliko yhteiskuntajärjestelmä Suomessa uhattuna 70-luvulla?
Miksi Saksa on Suomelle sellainen kohtalon kysymys?
Miten historian näkee sarjakuvien Corto Maltese?
Sopiiko jazz työväenliikkeeseen?
Historiaa vai kirjallisuutta?

Tällaisiin ja moniin muihin kysymyksiin haetaan vastauksia tämän kirjan artikkeleissa, jotka liittyvät Suomeen ja maailmaan, kylmään so-
taan, sosiaalidemokratiaan, politiikan ja kulttuurin vuorovaikutukseen.
Aiheiden lisäksi kirjoituksia yhdistää historiantutkija Mikko Majander,
jonka teemoja lähestytään eri näkökulmista.